

310. 300

40. 1915.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1915.

BUDAPEST.

1915.

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XL.

ÉVKÖNYV.

1915.

BUDAPEST.

1915.

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1915.

BUDAPEST.

1915.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

BIBLIAI CSATAKÖLTÉSNET.

Hallgatnak-e a muzsák a fegyverek között? Hányszor cáfolt reá az idő arra az agyoncitált latin sentenciára, hogy «Inter arma silent Musea»! A lágyszerű hárfák gyengéd hangjait csakugyan elnémíthatja a döngő fegyverek zaja, de van költészet, amelynek a hangja menydörgés, van a szívnek égzengéssel felérő hangja, amely ki-kihallatszik a csaták rettentő vészkiáltásaiból, a harcok félelmetes kaoszából is. «Van hangja a győzelemnek és van hangja a legyőzetésnek,» és ha a harc nemcsak a vitézség pálmájáért, hanem népek, nemzetek életéért folyik, akkor fegyverek között is megszólalnak a muzsák és az ő szavuk is mint örökkévaló költészet — a történelemé.

Semmiképen sem alkalmi túlzás, ha azt állítjuk, hogy a bibliai költészetnek legszebb darabjai a harcok zajában születtek. Hiszen más népek ösköltészetete is túlnyomó részben csataköltészet. A Hildebrand-ének, a Nibelungenlied, az Edda dalok, és amiről Tacitus beszél, az ősgermánok «Barditus»-ai, pajzsénekei mind arról tanuskodnak, hogy a harcok, a csaták, a testi és lelki erők túlfeszítései és viaskodásai: a költészetnek legrégebb és legtermé-

szetesebb forrásai, akárcsak a vallás és a szerelem. A bibliai költészetben is ez a három főmotivum dominál, a szerelem kisebb mértékben, a vallás és a harc motivumai pedig legtöbbször összeolvadnak, egymásba csendülnek, aminthogy a zsidóság költői, prófétái minden harcban, vereségben és diadalban egyaránt, az Úr kezét látták. A bibliának első nagyobb összefüggő költői éneke, amelyet az egyiptomi kivonulás után a Vöröstengernél «énekeltek Mózes és Izrael fiai», így kezdődik:

Éneklek az Urnak, mert fenséges Ő.
 Lovat lovasával tengerbe vetett.
 Erősségem és énekem az Ur, és lőn segítségem,
 Ez az én Istenem, hadd dicsérjem Őt,
 Atyáim istene, hadd magasztalom.

(Exóodus 15. 1—2.)

Ez a motivum, amely a Zsoltárban (118. 14.) és Jesajában (12. 2.) is ismétlődik, végigvonul úgyszólván az egész bibliai csataköltészetben és átöröklődött mint absztrakt költői kép más népek istenes költészetébe is. «Eine feste Burg ist unser Gott.»

De a bibliai csataversekben az Isten még nem valami absztraktummá finomodott eszme, az Igazság a Jogosság ideája, hanem antropomorfisztikus képzetekkel tele Isten, aki nemcsak okozó, hanem cselekvő is, nemcsak szemlél és irányít a magasságokból, hanem mintegy személyesen is részt vesz népe harcaiban:

Az Ur harcra vitéz,
 Az ő neve Jehova!

(Exóodus 15. 3.)

És ez az, amiért ezekben a bibliai csataversekben élet duzzad, harc dübörög és szenvedély ágaskodik. Mert minden mozdulat él, minden trópus, kép életben fogant, még az Isten is mint élő és fokozottan cselekvő személy szól bele a történésekbe:

Jobbod, Jehova, hatalmas erőben,
 Jobbod Jehova szétzúzza az ellent.
 Fenséged nagyságával lesújtod támadóid,
 Küldöd haragodat s megemészti őket mint a tarlót.
 Orrod leheletéből feltorlódtak a vizek,
 Futó habok megálltak mint a fal,
 Megdermedtek a mélységek a tenger szívében!
 (U. o. 6—10.)

Elevenségben, szépségben, erőben méltó utóda Mózes énekének «Debóra éneke» a bírák korából. De míg a Vöröstengernél Mózes kijelenti, hogy «az Ur harcol értetek, ti csak vesztegeljetek» (Exod. 14. 13.), és így Izrael csak passzív szerepet játszik, Debóra éneke csupa aktivitás, csupa élmény; nem csodattat játszodik le előttünk, hanem valóságos harc, előkészületekkel, táborozásokkal, összeütközésekkel és «dobognak a lovak patái, hatalmas lovasaik ügésétől,» (Bírák 5. 22.)

Miként a tengeri ének, Debóra éneke is invokációval kezdődik:

Én, én az Úrnak énekelek,
 Zengek Istennek, Izrael Istenének (Bírák 5. 3.)
 Kik ültök fehér öszvéreken,
 Kik pihentek a szőnyegeken
 S kik gyalog jártok, regéljete!
 Az ijjaszok szavával s a vízmerítők között
 Ott zengjék az Úrnak igazságát... (U. o. 10—11.)

Mózes énekében túlsúlyban van a csodás, a fenséges eleme, emberfeletti erők viaskodnak földi seregekkel, Debóra énekében emberi szívek dobogását halljuk, ember küzd ember ellen, azonban Isten és a természet itt is segít:

Zebulon népe halálra vitte lelkét,
 És Naftáli is a mezők magaslatain. —
 Királyok jöttek, harcoltanak,
 Akkor harcoltak Kanaán királyai,
 Taanak mellett, Megidó vizeinél,
 De egy darab ezüstöt sem vettek el.
 Az égből harcoltak ellenük,
 A csillagok pályájukról vívtak Sziszzerával.
 A Kison patakja sodorta el őket,
 Az ős patak, a Kison patakja, —
 Végy erőt, én lelkem!

(U. o. 18—21.)

Éles gúny, finom, metsző szatira hangja is belevegyül a fegyverek csörgésébe. Kétélű penge suhog és szabdal befelé és kifelé egyszerre. Fölényes szatira a törzsek ellen, akik nem akartak Izrael felszabadításában részt venni. Sorra dicsőíti a harcos törzseket, Machir fiai közül jöttek a törvénytudók és Zebulonból a tollforgatók:

Csak Ruben patakjainál nagyok a megfontolások!
 Oh minek maradtál az aklok között?
 Hogy hallgassad a nyájak bégetéseit? —
 Oh Ruben patakjainál nagyok a megfontolások!

(U. o. 5. 16.)

De sokkal maróbb, sokkal kegyetlenebb az ellenség ellen irányított gúny, sőt az ének női szerzőjét tekintve csodálatos, hogy még az anyai érzést sem kíméli. Leírja Sziszera megöletését balladikus szag-

gatottsággal. Sziszera betért Jaélhez, vizet kért, tejet adott néki, hatalmas korsóból hozott tejszínét. Keze a szög után nyult és jobbjá munkások kalapácsához. És lesujtá Sziszerát, átfúrta a fejét, szétzúzta, szét-roncsolta koponyáját. Lábai elé térdelt, lebukott, lepihent, lábai elé térdelt, lebukott; ahol térdelt, ott esett el holtan. (U. o. 25—27.) Sziszera átfúrt koponyával hever egy nő ölében és otthon anyja nők-ről és színes kendőkről ábrándozik, miket fia zsákmányul hoz majd haza:

Kinézett az ablakon és jajgatott
 Sziszera anyja a rostélyzat mögül:
 «Miért késik megjönni szekere?
 Hol késnek kocsijának gördülései?»
 Fejedelemasszonyinak legokosabbjai válaszolnak neki
 S ő egyre azoknak szavait ismételteti:
 — Nemde találtak, szétosztják a zsákmányt,
 Egy leányt, két leányt minden férfiúnak,
 Festett szövetek zsákmányát Sziszeranak,
 Tarka kelmék zsákmányát öltözetül,
 Színes kendők zsákmányát a nyakra! (U. o. 28—31.)

Ez a gúnyolódás különben erősen emlékeztet a Tenger énekének egyik passzusára:

Mondá az ellenség: «Üldözöm, utolérem,
 Zsákmányt osztok, bosszúm töltöm rajtuk,
 Kirántom kardomat s kiirtja őket karom!»
 Leheltél leheleteddel s tenger borítá be őket,
 Elmerültek mint az ólom a hatalmas vizekben!
 (Exodus 15. 9—10.)

A királyok korának mindjárt elején megvolt a maga nagy lantosa, Dávid király, akinek a zsoltárokon kívül reánk maradt egyetlen verse a csatatéren szüle-

tett: Dávid keserve az elesett Saul és Jonatán fölött. Hatalmas rapsódia ez, melyben fájdalom és szenvedély hullámszik; tört ritmusú, szaggatott nyelven szól, amely nem ír le, hanem jelez és zokog, mutat és tombol. Az érzések kereszt hullámai között hánykódó léleknek rendszertelenségével ugrik egyik tárgyról a másikra, gondolatról-gondolatra. Őskeleti póézis ez, mely szinte természeti jelenségnek hat. Csak össze kell hasonlitanunk Gaston de Raimés bőbeszédű «utánaköltés»-ével, hogy lássuk, mennyire fölötte áll ez az eredeti, ősi bibliai vers, amely akkor, a filiszteusi csaták dombjának véráztatta talajából nőtt ki:

E bérceken, oh, Izrael,
Hullott le büszkeséged,
Hős óriásid vesztek el,
Oh, hogy így értek véget!

Gáthban a gyászhiért
Senki ne mondja,
El ne vigyétek
Askaleonba!
A filiszteus lánya
Még örvendni találna,
Még ujjongana rajta
A vad pogányok ajka.

Gilboa hegység,
Harmat és eső
Rád sose essék!
Eke ne szántson,
Hol fertőbe ért
A bajnoki vért,
Hol Saulnak pajzsa
Hullott véres sárba,

Mintha nem lett volna
Szent olajba mártva.

Saulnak kardja sohse tért még vissza,
Míg hősvérrel magát tele nem issza.
Pogány zsír volt mindig Jonatán ijján,
Mely sohse tért haza győzelem hijján.

Oh Saul és Jonatán! Ti dicsők,
Kiket oly sok szeretet elárasztott,
Kiket a halál ketté nem választott:
Oroszlánoknál erősebbek voltatok
S mozgékonyabbak mint a gyors sasok.

Izrael lányai! Sault sirassátok,
Aki selymet, bibort, ékszert adott rátok,
Aki aranydísszel vonta be ruhátok.

A hősök a harcba, hogy estenek el.
Jonatán a bércezen halva hever!

Oh, testvérem, hogy fáj a szívem érted,
Mily kedves volt énnékem drága élted!
Oh, jobban csüngtem rajtad én,
Mint a szerelmes kedvesén.

Jaj, odaveszett minden támaszunk.
Győzelmet még mi hogyan várhatunk?!

(Sámuel II. 1. 19—27.)

Dávid *zsoltáraiban* megcsendül a héber csataköltészetnek egész skálája. Harcra buzdító énekek, hangos csatadalok, tábori versek, harcleírások, imák csata előtt és csata után, fohások és háladalok a győzelemért. Kétség és remény, félelem és bizalom hangjai vegyülnek össze ezekben a harci zsoltárokbán, melyek-

nek egy részét ma zsidó és nem zsidó templomokban egyaránt mint békeidők jámbor könyörgéseit küldik a magasságos egek felé. Hiszen úgyszólván minden népnek zsoltáros zsolozsmás frazeológiája a bibliából s főleg a zsoltárokból van merítve. De azok a költői képek, trópusok, fordulatok és kifejezések, melyek egy állandóan harcban álló, folytonosan hadviselési eszközökkel operáló néptől való származásukra vallanak (kőszikla, rejtekhely, magaslat, menedék, pajzs, vért, vár, erősség, védelem, oltalom, segítség szaruja stb.), idővel teljesen elvesztették eredeti jelentésüket, harci alluziójuk megszűnt vagy eltompult és tisztán istennel kapcsolatos elvont fogalmakká váltak.

A 18. zsoltár, amely némi módosításokkal Sámuel II. könyvében (22. f.) teljesen ismétlődik, ezt a címet viseli: «Az éneklőmestertől, az Ur szolgájától, Dávidtól, aki ezt az éneket énekelte az Urnak, azon a napon, mikor az Ur megszabadítá őt minden ellenségeinek kezeiből és Saul kezeiből.» A zsoltár maga szinte foglalatja a harcokban fogant zsoltárköltészetnek, amely még tele van antropomorfimusokkal. Az Isten leszállásáról és nyilvetéséről való leírás majdnem emlékeztet Homer Iliásának híres pestisjelenetére, amint a haragvó Apolló jön, és nyilakat lövel a dördülő felhőkből:

Szeretlek én Uram, én erősségem!

Az Ur az én sziklám, váram, menedékem,

Istenem, kősziklám, kiben oltalmat keresek,

Paizsom és segítségem szaruja, védelmezőm.

Dicsértessék az Isten, — kiáltom,

S megszabadulok ellenségeimtől.
 Halál kötelei vettek körül,
 Iszonyat árjai rettentettek engem.
 A poklok kötelei vettek körül,
 A halál törei meredtek élém.
 Szorultságomba hívtam az Urat,
 És istenemhez fohászkodtam,
 Meghallgatta csarnokából hangomat
 És fohászom a füléhez jutott.
 És megrendült és megindult a föld,
 A hegyek alapjai meginogtak.
 És megrendültek, mert haragra gyult.
 Füst szállt fel orrából,
 És szájából emésztő tűz,
 Izzó parázs gerjedt belőle.
 Lehajtotta az eget és leszállt
 És ködhomály volt lábai alatt.
 Kerubra ült és repült.
 Száguldott szellők szárnyain,
 Sötétséget tett rejtekhelyévé
 Sátra körülötte a sötét vizek, sűrű fellegek.
 A fényességtől előtte eloszlottak fellegei,
 Jég hullott és tüzes parázs.
 És menydörgött a menyekben az Ur
 És a Magasságos zengett hangjával,
 Jégeső hullot és tüzes parázs.
 És kibocsátá nyilait, és elszéleszté azokat
 S villámokat lövelt s megháborította őket.
 És meglátszottak a vizek medrei
 És feltárultak a világ alapjai,
 A te kiáltásodtól Uram,
 Orrod leheletének fuvásától.
 Lenyult a magasból és felvett engem,
 Kivont engem nagy vizekből,
 Megszabadított erős ellenségeimtől
 És gyűlölőimtől, kik hatalmasabbak voltak nálamnál.

A zsoltár első részének antropomorfizmusait ellen-súlyozza a következő rész, amely Isten egyedül-valóságát, útjának igazságát és világosságát dicsőíti:

Mert te megsegíted az elnyomott népet
 S a fenhéjazó szemeket megalázod.
 Mert te gyujtod meg az én szövetségemet
 Az Ur az én Istenem megvilágosítja az én sötétségemet.
 Mert veled futok táborok ellen,
 És Istennel átugrom a kőfalat.
 Az Istennek útja tökéletes,
 Az Urnak beszéde tiszta.
 Paizsuk ő azoknak, kik bíznak benne,
 Mert kicsoda Isten az Uron kívül?
 És kicsoda köszikla, a mi Istenünkön kívül?
 Az Isten, aki felövez engem erővel
 És tökéletessé teszi utamat.
 Olyanná teszi lábamat, mint a szarvasét,
 És az én magaslataimra állít engem.
 Ő tanítja kezemet a harcra,
 Hogy karjaim meghajlítsák az ércijjat.
 És adtad nékem paizsul segítségedet,
 Jobbod megtámaszt és jóságod felemel.
 Kiszélesíted lépteimet alattam
 S meg nem inognak bokáim.
 Üldözöm ellenségeimet és utolérem
 S nem térek vissza, míg meg nem semmisültek.
 Mert te öveztél fel engem a harcra,
 Alám görbeszted az ellenem felkelőket,
 Ellenségeimet háttal fordítod felém,
 És az én gyűlölőimet elpusztíthatom.
 Megmentesz népek patvarkodásaitól,
 Nemzetek fejévé teszel engem.
 Azért dicsérlek a nemzetek közt, Uram,
 S éneket zengek a te nevednek!

Ennek a harci zsoltárnak motivumait találjuk meg feldaraboltan szétszórta, a többi harci vonatkozású zsoltárok között is. Ami itt állítás, másutt óhajtás; ami itt mult, gyakran jövő; ami itt hála, más helyen fohász. A 144. zsoltár pl. szintén az Ur dicsőítésével kezdődik:

Aki megtanítja kezemet a harcra
És ujjaimat a csatázásra.
Segítségem, sziklaváram, menedékem,
Paizsom, kiben oltalmat találok,
Népeket aláz meg én előttem. (1—2.)

És itt mint fohász ismétlődik a 18. zsoltár leírása:

Uram! hajlítsd meg az eget és szállj le,
Érintsd meg a hegyeket, hogy füstölögjenek.
Lövelj villámoddal és szórd szét azokat,
Küldd le nyilaidat és háborítsd meg őket!
Nyújtsd ki karodat a magasságból,
Emelj fel és ments ki a hatalmas vizekből,
Idegenek fiainak kezeiből! (5—7.)

A 35. zsoltárban Dávid mint harcos vitézt szólítja meg az Istent:

Harcoldj az ellenem harcolókkal,
Támadj az ellenem támadók ellen.
Ragadj paizsot és vértet s jer segítségemre!
Szegezz dárdát és zárd el üldözőim útját,
Szólj az én lelkemhez: Én vagyok szabadítód! (1—3.)

Amire pedig a fohász támaszkodik, az mindenütt az igazság és jogosság tudata, a hit az igazság tiszta győzelmében. A harcot mintegy istenitéletnek tartja, amely diadalra juttatja az igazt, a tisztakezűt és megbünteti az igaztalant, a gonoszt:

Én Uram Istenem, te benned bízom én,
 Szabadíts meg minden üldözőimtől s ments meg engem,
 Hogy szét ne tépje mint az oroszán az én lelkemet.
 Szét ne szagassa, ha nincsen szabadító!
 Én Uram Istenem, ha cselekedtem ezt,
 Ha hamisság van az én kezeimben,
 Ha gonosszal fizettem jó emberemnek,
 És háborgattam ok nélkül ellenségemet —
 Akkor üldözze ellenség az én lelkemet,
 Érje el s tapodja földre az én életemet.
 És sújtsa porba az én dicsőségemet. Szela (7. 4—6.)
 Az Ur ítélkezik a népek felett,
 Birálg meg engem én Uram,
 Az én igazságom és ártatlanságom szerint.
 Szünjék meg a gonosznak gonoszsága,
 És szilárdítsd meg az igazat,
 Mert a veséket és szíveket vizsgálja meg
 Az igazságos Isten!
 Az én pajzsom az Istennél van,
 Ki megszabadítja az igazszívűeket. (7. 9—11.)

Sokszor harcban is a leglágyabb, a leggyengédebb hangokat üti meg a zsoltáros, mint ebben a minden- esetre már későbbi származású versben:

Ne add gerléidet vadállatoknak martalékul. (74. 20.)

Sokszor pedig szinte erőszakkal, szemrehányásokkal ostromolja az eget:

Elhagytál minket és megszegyenítettél
 És nem vonultál ki, Isten, seregeinkkel! (44. 10.)

Valóságos kaszárnyanótának hangzik a következő vers, amely abbar a zsoltárban fordul elő, amelyet a felirat szerint akkor énekelt Dávid, «amidőn legyőzte Aram Naharajimot, Aram Cóbát és Joab visszatért és

megverte Edómot a sós völgyben, tizenkétezer embert»! (60. l.)

Efraim fejem támasza,
 Jehuda a törvényszékem,
 Moab mosdómedencém
 Edómra vetem sarumat
 Filisztea velem mulat. (60. 9—10. és 108. 9—10.)

A 46. zsoltár «az éneklőmestertől, Kórach fiaitól, dal az ifjúságnak» a győzelmesen befejezett háború, az újjonnan berendezkedett béke himnusának hangzik:

Isten a mi oltalmazónk, biztos menedékünk,
 Szükségünkben segítséget gyorsan küld minékünk.

Inoghat a föld alattunk, nekünk félnünk nem kell,
 Hegycúcsokat nyelhet el a felkorbácsolt tenger.

Sustoroghat tornyosodva vize zugó árja,
 Reszkethetnek bércecs hegyek büszke dagályára.

Szent városunk vígan örül csendes csermelyének.
 Benne Isten hű szolgálói biztosságban élnek.

Nem inoghat sohasem, mert Isten védi, óvja,
 Megsegíti virradatkor Ura, alkotója.

Tántorognak, megrendülnek népek, birodalmak,
 Meginognak világok, ha Tőle hangot hallnak.

A Seregek Ura, Isten van örökké vélünk
 Sziklánk, Jákob istene véd, senkitől sem félünk!

Nézzétek és csodáljátok Isten sok nagy tettét,
 Kinek örök hatalmától függ a lét és nemlét.

Megszüntet vad háborúkat, ijjakat zúz széjjel
 Lándzsát tör szét s hadszekeret fölperzsel tüzével.

«Tudjátok, hogy én uralgok a nagy mindenségben,
Egész földön minden nép közt terjed dicsőségem.»

A Seregek Ura Isten van örökké velünk.
Sziklánk, Jákob Istene véd, senkitől sem félünk!

A nagy *próféták* korában Izraél országában folytonos harcok dúltak, amelyek végre a zsidó állam megszüntetéséhez vezettek. Babylónia, Assiria, Egyiptom és Palesztina egyéb szomszédai támadtak a zsidók ellen. Egyes zsoltárok, különösen azok, amelyek siralmas panaszt, kesergést foglalnak magukban, ebből a korból származnak. Maguk a próféták azonban ideális magasságból szemlélték ezeket a véres harcokat. A tisztuló isten-eszme diadalának közelgését látták az idők minden lépésében, erről prófétáltak, ennek győzelmét várták minden nagyobb eseménytől, és csak vigasztaló szavakkal, a szebb jövő festésével igyekeztek a népükön ejtett sebeket enyhíteni. A próféták nem voltak a harcok hívei, az ő ideáljuk a messiási idők, az örök béke kora volt, amikor a népek «nem tanulnak többé harcot», hanem «kaszává kovácsolják kardjaikat és lándzsáikat sarlókká», amikor a nemzetek mind egynek érzik majd magukat és az egy Isten elé zarándokolnak, mint minden igazság és boldogság forrásához. A próféták könyveiben tehát tulajdonképeni csataköltészetet, csatadalokat alig találunk. De vannak hatalmas csataleírások, gyönyörű festések a népek felvonulásairól, seregek közelgéséről, ellenség behömpölygéséről az országba. Félelmes víziókkal írja le Jesajás az assyrok beözönlését, akiket természetesen az Úr maga hív meg Izraél megbüntetésére:

És zászlót emel (az Úr) a távoli népek felé,
 És pisszent feléjük a föld széléről, —
 És ime gyorsan, könnyeden jönnek.
 Nincs fáradt köztük, sem tántorgó,
 Nem pihen és nem szunnyadozik,
 Nem oldódik meg derekának öve,
 És nem szakad el sarujának szíja.
 Nyilai élesek és ijai mind feszülnek,
 Lovainak patái miként a kova
 És kerekei mint a forgószél.
 Ordítása mint az oroszláné,
 És ordít mint a tigriskölyök,
 És mormol és zsákmányt ragad
 És elviszi és nincs ki elvegye tőle.
 És zúg körülé mint a tengernek zúgása.
 És ha ki a földre néz, ime sűrű sötétség.
 A fény elhomályosult a ködhomályban.

(Jesajás 5. 26—30.)

Nem kell ennek a mozgalmas leírásnak plasztikus szépségeire külön figyelmeztetni. Mindegyik mozdulat művészettel van megrögzítve. Az a minden fantáziát felülmúló kép pedig, amint az Úr felemeli a magasba a zászlót és mintegy pisszentéssel magához inti a távoli népeket a föld széléről, hogy Izraél ellen induljanak — valóban a prófétai költészetnek egyik legfényesebb produktuma.

De Jesajás nemcsak Izraélnek jövendölt, hanem a világ minden népének. A 34. fejezet egy világcsatát ír le, amelyet Ción megboszulására rendez az Úr.

Jöjjetek népek és halljátok,
 Nemzetségek figyeljete!
 Hallja a föld és mind ami betölti,
 A földkerekség és minden szülöttjei.

Mert haragszik az Ur minden népekre,
 És megbúsult minden ő seregükre,
 Megátkozá, halálra adá őket,
 Megöltjeik temetetlen maradnak,
 Hulláik büze magasba száll,
 És véröktől megolvadnak a hegyek.
 Elporhad az égnek minden serege,
 Begöngyölgdik mint irott tekeres a menybolt
 És minden serege lehull,
 Miként lehull a levél a szöllőtőről,
 És a hervadó lomb a fügefáról.
 Mert megrészegült az égben fegyverem,
 Ime leszáll Edómra
 És átkom népére itéletül.
 Az Ur fegyvere telve vérrel,
 Zsíros a kövérjétől,
 Bárányoknak és bakoknak véréből,
 Kosok veséjének kövérjétől.
 Mert áldozatja lesz az Urnak Bocerában
 És nagy öldöklés Edóm földjén.
 Elhullnak a bivalyok is velük,
 És a tulkok a bikákkal együtt,
 És megrészegül földjük a vértől
 És poruk zsíros lesz a kövérjétől.
 Mert bosszúállás napja ez az Urnak
 A megtorlás esztendeje Siónért! (34. 1—9.)

Az edómi öldöklést, a leszámolást Bocerával egy másik, párbeszédés viziójában már mint megtörtént dolgot állítja elénk a próféta. Az Úr, a nagy öldöklés rendezője, mint véresruhás harcos jelenik meg a próféta látomásában és a próféta kérdi:

— Ki az, aki jön Edómból.
 Véres ruhákban Bocerából?
 Aki ékes öltözetben,
 És erejének hatalmával lépdel?

— «Én vagyok, Én, aki igazságban szólok,
Mindenható a segítségben!»

— Miért véres az öltözeted?

És ruháid, mint aki szőlőkádat taposott?

— «Sajtót tapostam egyedül.

A népek között, nem volt velem senki,

És megtapodtam őket busulásomban

És széttapostam őket haragomban.

És reáfecsent vérük ruháimra,

És egész öltözetemet bemocskoltam.

Mert bosszúállás napja volt szívemben

És megváltottjaim esztendeje eljött.»

(63. 1—4.)

Jesajásnak egy másik víziója Babylonia bukásáról szól. A hatalma teljébe emelkedő Babylonban látták, sejtették a próféták a gyengülő Izrael országának leigázóját, nemzeti létének megsemmisítőjét. És minden haragjuk már előre Babel ellen lobogott, minden gyűlöletük az Eufrát partjának népe ellen fordult. Ennek bukásával és szörnyűséges végének eleven kiszínezésével vigasztalták mintegy előre önmagukat és nemzetüket. A háborús borzalmak leírásának elevenségét a mai időkben fájdalmas közvetlenséggel érezhetjük át:

Zsibongás hangja a hegyeken, temérdek tömegeké.

Birodalmak népeinek zúgó zajongása.

A seregek Ura harci sereget számlál!

Jönnek messze földről, az ég széléről

Az Ur és haragjának eszköze,

Hogy pusztasággá tegyék a földet.

Jajgassatok, im' közeleg az Ur napja,

Mint pusztító hatalom jó a Mindenhatótól.

Mert az ég csillagai és csillagzatai
 Nem ragyogtatják fényüket,
 Sötét lesz a nap támadásakor
 És a hold fényét nem tündökölteti.
 És meglátogatom a földön a bűnt,
 És a gonoszokon vétküket,
 És megszüntetem az istentelen kevélységet
 És a zsarnokoknak gögjét megalázom.
 Drágábbá teszem az embert a színingaranyánál
 És a férfit Ofir kincsaranyánál.
 Megrendítem az egeket
 És megrendül helyéről a föld is.
 A seregek urának haragjától,
 Gerjedelme napján.
 És mint az űzött zerge
 És mint a nyáj pásztor nélkül
 Kiki népéhez tér meg
 És kiki az országába fut.
 Valaki ott találtatik, átszuratik
 S valaki megfogatik, fegyvertől hull el.
 Kisdedeiket szemük előtt zúzzák szét,
 Házaikat feldulják s feleségeiket megszeplősítik.
 Ime én feltámasztom ellenük a médeabélieket,
 Akik ezüsttel nem gondolnak
 És aranyban nem gyönyörködnek.
 Kézijaik szétzúznak ifjakat
 És nem könyörülnek a méh gyümölcsén.
 És olyan lesz Babylon a királyságok ékessége,
 A Káldeusok büszkeségének díszé,
 Mint ahogy elpusztítá Isten Szodomát és Gomorát.
 Nem időznek és nem laknak benne
 Nemzetségről nemzetségre,
 Nem von sátozt ott az arábiai
 S pásztorok sem tanyáznak ott.
 Hanem vadak tanyáznak ott,
 És baglyok töltik be házaikat
 És struccok laknak ott

És bakok szökdelnek ott.

És vad ebek üvöltenek a palotáikban

És mulató házaikban sakálok.

Ideje nemsokára eljő

És napjai nem késnek.

(Jes. 13.)

Majdnem teljesen ugyanezekkel a motivumokkal írja le Babylon bukását Jeremiás is (50 f.). Jeremiás volt az a próféta, aki látta nemzete önállóságának megsemmisülését, de látta más nagy népek összeomlását is és minden összeomlásban elégtételt látott Ciónért a közeledést ahhoz a naphoz, amidőn az Úr fog egyedül uralkodni a földön:

Háború hangja a világon és nagy összeomlás!
 Hogy széttört és lehullt a világ kalapáca!
 Hogy lett pusztasággá Babel a népek között!
 Hálót tettem eléd és beleestél Babel tudatlanul,
 Megtaláltattál és elfogattál
 Mert az Urat ingerelted. (50. 22—23.)

Menekülök és futok hangja Babel földéről,
 Im hirül viszik Ciónba
 Az Ur, istenünk bosszuját.
 Bosszuállását az ő templomáért (50. 28.)

És a következő versek mintha a Ciónba érkező hírmondóknak, a nagy pusztulás elbeszélőinek lihegő szavai volnának:

Fegyver a kaldeusokra, szólt az Ur,
 És Babel lakóira
 És az ő fejedelmeire és az ő bölcseire!
 Fegyver az ő varázslóira,
 Hogy elbóduljanak,
 Fegyver az ő hőseire,
 Hogy megremegjenek,

Fegyver az ő lovaira és szekereire
 És az egész egyveleg népre, mely benne van,
 Hogy olyanokká legyenek mint az asszonyok.
 Fegyver az ő tárházaikra, hogy kifosztassanak.
 Szárazság a vizeire, hogy kiszáradjanak.
 Mert bálványoknak földje az
 És bálványszörnyekkel örvöngenek! (50. 35—38.)

A pusztulás oka tehát a bálványimádás, a bálványszörnyekkel való örvöngés. És ugyanez pusztítja el Egyiptomot is, melynek harci készülődéseit szinte száguldó ritmusokkal festi a próféta:

Készítsétek elő
 A pajzsot, a vértet,
 És induljatok a háborúba!
 Nyergeljétek a lovakat!
 És üljetek fel, lovasok,
 Álljatok meg sisakokban,
 Élesítsétek a kopjátok
 Öltsetek fel a páncélokat! (46. 3—4.)

Majd később így folytatja:

Ki az, ki hömpölyög, mint a Nilus,
 És mint folyamok háborognak vizei?
 Egyiptom az, ki hömpölyög mint a Nilus,
 És, mint folyamok háborognak vizei.
 És szólt: megyek,
 Elborítom a földet,
 Elpusztítom a városokat
 És akik bennök laknak.
 Induljatok lovak,
 Zörögjetek szekerek,
 Menjetek vitézek
 Kus és Put!

A pajzsfogók,
S a libiabeliek,
Kik feszítik az ijjakat.

(46. 7—9.)

De őket is utoléri a sors:

Mert a nap az Uré, a seregek Uráé,
A leszámolás napja ellenségeivel,
S megeszi őket a fegyver
S jóllakik és megittasul vérüktől,
Mert áldozatja van az Urnak, a seregek urának
Észak országában, az Eufrát partján (46. 10.)

Jeremiás volt a független zsidó állam utolsó nagy prófétája, aki az ország pusztulása után elkísérte száműzött népét a fogságba is és vigasztalta a szebb jövővel, a békével és boldogsággal, melyet szétszórta a nemzetek között fog találni. A diaszporában, akár Babylon vizeinél, akár a Nilus partjain, a «füzekre kerültek a hárfák», elnémultak a zsidó csatadalok és mikor a második templom idejében ismét megszólaltak a fegyverek Izraél földjén, már nem voltak sem próféták, sem dalnokok. A nagy inspirációk kora elmúlt és még a makkabeusi hőstettekről is csak gyöngé krónikás leírások maradtak reánk. A zsidó nép belefáradt a nagy harcokba, elvesztette lába alól az ősi talajt és az ingó földnek nem volt többé ereje ahhoz, hogy felkent férfiakat megihlessen. Vallásharcok léptek fel, amelyekből csatadalok helyett haláchikus viták születtek. És a fegyveres összeütközések csak azt a prófétai sóhajt váltották ki a lelkekből:

Még meddig látok hadi zászlót?
Meddig hallom a trombita hangját?

(Jer. 4—21.)

Hiszen a próféták is csak leírták, magyarázták a harcokat, de az ő lelkük iszonyodott a vérontástól, a pusztítástól. Az ő eszményképük a világbéke volt. «Hiszen egy atyánk van mindnyájunknak, egy Isten teremtett bennünket». (Maleaché 2. 10.) A próféták hangjához, gondolkodásához legjobban az a jeremiási felkiáltás vágott (47. 6.):

Oh fegyvere az Urnak!
Még meddig nem nyugszol?
Szállj vissza hüvelyedbe,
Csendesedj el és pihenj!

Budapest.

Dr. Patai József.

KISS JÓZSEF.

Egyes költők helyének megállapítása irodalmi jelentőségük kimérése bizonyára nehéz feladat. Költészetük bája, szavuk bűvölete elringatja a lelket. Az ítélkezés ereje megbénul, a kritikai kedv elléhásodva, ellomhúlva tántorodik vissza. Költészetükből varázs csillog, soraikból bűbáj árad felénk. Szeretetünk melege dédelgető kényeztetéssel övezi őket, mert a gyönyörűségek tengerében frissítették s edzették lelkünket. Kiss József is köztük. Kiss József költeményeinek zenéje megbabonáz, elvarázsol.

Kiss József születésének hetvenedik fordulója méltán számított kedves irodalmi ünnepnek. A mezőcsáti fiú az élet rideg hánytorgatásai között, ha néha némi elkomorodással, ha olykor valamelyes

keserőséggel is, de kishitű megtántorodás nélkül, csüggeteg megfélemedés nélkül járta a maga útját. Serdülő korában mint tanító és nevelő megismeri már a kenyérkereset keserves munkáját. De ez a helyről-helyre sodródása költészetének javára válik. Salamon Ferenc írja gróf Zrínyi Miklósról, hogy már zsenge korában nem egy olyan jelenetet látott maga körül, melyek mélyen bevésődtek a lelkébe, s a férfi a *Szigeti Veszedelem* nem egy jellemét vagy jelenetét rajzolta e benyomások után. Kiss József Hevesben és Biharban megismeri a népet, s balladáit vizsgáltunkkor erről a fontos mozzanatról nem lehet megfeledkeznünk.

Azt mondják, a képzelet átszáguld a lehetetlenségek szakadékain, megússza a legbotorabb képtelenségek vizeit is. De akármilyen merész képzeletem röpte, megtorpadva áll meg a temesvári hitközség jegyzői hivatala s a magyar-francia biztosító társaság budapesti irodája előtt. Képzeletem meghökölt, mert nem mert annyira erőslendületű lenni, hogy megbírja ezt a valóságot. Hogyan, hát akinek a lelkében dalok zenéje zsong, kinek tolla aranybarázdákat szánt-hat s lelke magasröptű, megtépte-e ezeket a szárnyakat, hogy suta gubbasztással okmányok, ívek, rovatok, számfejtések között feledje lelke álmait? Valóban, az élet sokszor merészebb, mint a képzelet. A költő élete keserves küzdelmeit meghatóan gyónja el *Mese a nagy csizmáról és a kis cipőről* című szép költeményében, multakon borongását s keserűségét, hogy a lelke ápolta symphoniából csak egy tompán sívó hang maradt meg:

Egy hang csupán, rekedt, alanti,
 Mely égbe nem tör, eget se kér,
 Egy hang, egy vágy: kenyér, kenyér!

A sivár küzdelmek borús útvesztőjébe belevillan egy jelentős irodalmi vállalkozás fénye. Nem régen Ignotus kedves bensőséggel méltatta *A hét* jelentőségét. Jeles írók s költők csoportosultak Kiss József köré, ki neve súlyával is fontosságot adott e lapnak.

Ez a költő, kinek élete elég mozgalmasságot mutat, a hullámlásokat lelki élményekül fogja fel. Nemcsak megelőjük, hanem éneklőjük is. De inkább emlékszerű megfinomodásukban rajzolja őket. Lyrájának elvéte vannak viharos hullámverései vagy szenvedélyes kirobbanásai. Méla őszi tájra emlékeztet inkább, melynek alkonyodó egén a húnnyó nap elmulásos képe borús varázsszal igézi meg a lelket. Kiss József érzelmi költészete nem egyszer idézi emlékezetünkbe Kölcsey Ferenc, Bajza József, Tompa Mihály, Gyulai Pál, és Reviczky Gyula borongó liráját. Szereti a csendes bánatot, édes bűt, szelid ábrándozást. A kétségbeesés örvényeitől visszariad, de érzi a bű mélységét, mint Arany János, ki az *Enyhülésben* olyan megkapóan zengi, hogy a *kizajlott búfelhők* oszoltára feltetszik a szép szivárvány tündérképe. Kiss József is a tördelt, szomorú hangokat kedveli (*Dalaim*). Egyik dalában őszintén vallja, nem öröme, hanem bűra vágyik, gyógyulást a bánattól remél. (*Itt járok újra*). Mikor a *Nagy fekete erdőben* a nyomában settenkedő fekete madarat kérdezi, meddig szürcsölgeti vérét, ez komoran felel:

Mit érnél te avval, ha el is hagynálak,
 A fekete erdő csak menne utánad :
 Árnya rád borúlna, felhője csak nyomna,
 Örök szomorúság úgy is körülfogna.

A mulandóság komor hangulatával, a kifejezés zordon erejével ragadja meg a lelket egyik legmegkapóbb költeménye: *Szilveszter éjjel*. A látások könyvében elborongva zengi, a tarlón ingatag nyomok vezetnek; kiket szerettünk, sírba dőlnek, s minden fájdalom annak szivére hull, ki utolsónak maradt. Anyát siratott-e költő igazabb, meghatottabb s sziveket varázslóbb fájdalommal, mint Kiss József? *Egy sírja* költészetének egyik legdrágább gyöngye. *Egy református lelkész emlékezetében* a multba szálás fürge közvetlensége, a kitüntető barátság varázsa, s a hála rezgő szava szivünkhöz szólanak.

Az emléket szentnek tartja. Úgy tekint reá, mint valami clenodiumra. A *Drága nyomok* az emlék költészetének hervadhatatlan remeke. Annyi melegség s varázs van benne, mint Tompa Mihály *Őrizd meg* című mesteri költeményében. Jelöljük meg büszke jellel a boldogság útjait, hol számunkra rózsák termettek, s gyönyörök serlege habzott; szedjük rovásra a boldogság óráit. Ha beköszönt az alkonyóra, a csüggedt lélek térjen vissza a multba, a drága nyom mind kigyúl előtte, s felpezdül a szív.

Az emlék Kiss Józsefnél a mult gyönyöreinek elsiratásával nyer művészibb avatást. A jelent az ridegíti, komorítja, hogy nincs benne gyönyör. *Sherezáde* a színek ragyogásával, egy másik költeménye (*Eredj aludni*). őszinte, mély meghatottság-

gal és szomorkás gúnnyal, a *Kísértetek* pedig az emlék fuvallatára támadt érzékenyülésnek finom és nemes szomorúságával fejezi ki az ellentétet a boldog mult és a sivár jelen között.

Kiss József költészetében megvillan a vágy indítéka is. Ez a vágy nem követelő, nem lázongó, hőfoka nem magas, tartalma szerény. A *Sóhajban* a mulandóság áhítása nemes egyszerűség szárnyain száll felénk. Dalköltészetünk egyik gyöngyében a levelek hullása, daru távozása idején sarjadt kései vágyat aligha fejezte ki valaki megkapóbb közvetetlenséggel, mint költőnk, ki elméláz, mért nem a mámor, a vágyak, az ifjú álmok idején találkozott eszményképével? (*Ó mért oly későn? . . .*) Egyik dalában a mulandóság szélesebb ecsetelése után csattanóval végzi, mikor csitítja szivét, temesse el az elkésett vágyat. (*Lepereg az óra . . .*)

A boldogságnak nemcsak emlékét és vágyát, olykor jelenvalóságát is kifejezi. A *nászbokréta* a fiatal férj boldogságának kedves nyilvánulása, épen úgy, mint a *Téli estén*. A szerelmi bűvölet édes mámorát a költészet közvetetlenségével érzékíti *Tengeren* című költeménye.

A finom érzelmesség mozzanatán kívül van Kiss József lyrájának másik jellemző vonása is, melynek forrása az ötletek világa. Egy-egy eszmét kecsesen, érzelmességgel tud kifejezni. Megkapó érzelmesség nyomán csattanó vég kapja meg az olvasót *Megáll-nék ablakod alatt* vagy a *Hortobágy* olvastakor. Az ötlet majd tréfává szélesedik (*Egy szó miatt, Te halvány szőke asszony*), majd a gúny erejével

gyarapodva, érzelmes szatirává izmosúl, mint a *Petőfi-ház*.

Ez a költő, kinek *faculté maitresse-e* a gyengéd érzelmesség s az ötletek kecsessége, nem egyszer erősebb lendülettel fejezte ki érzelmeit. 1882-ben, mikor a zsidóellenes áramlatok annyi nemes lelket kavartak fel, Kiss József is megírja az *Ár ellent*. A zord éji rém, a lázító vérvád, a gonosz becsmélés hevesebb panaszra ragadják, mélyebb keserűséget oltanak szivébe s metszőbb fájdalommal töltik el a lelkét. Arany János ihlette modorban, kis gyermekéhez szóltával kesereg, sír, zokog, sikong a vihar-paskolta és sorsüldözte zsidó lélek siráma, mely a vád gonoszságától remeg s nemes haragjában visszazúditja a hazafiatlanság bűnével való kegyetlen megbélyegzést. *Odesszájában* már a fájdalom fakasztotta keserűség maró s éles gúnynya fanyarúl.

Mint Reviczky Gyula *Pán halálának* a művésze, úgy Kiss Józsefet a *Tüzek* költőjének *epitheton ornansa* illeti meg. Újabbkori költészetünkben kevés olyan mesterműre tudunk rámutatni, mint amilyen a *Tüzek*. A méla emlékezés édes ígézetével a «jövendő tüzek» prófétás megsejtésének, indítéka csodás összhangban találkozik. Majd az álmovilág határai eltolódnak, lassan szétködlenek, mintegy varázsütésre szertefoszlanak s a rapszodikus hevület iramatjával a költemény a forradalmi láz hevítette lélek fenséges látomásává magasztosúl.

A szabadságszeretetnek a kifejezése épen ilyen hévvel és lendülettel ismétlődik egyik legmegragadóbb alkotásában, *Knyáz Potemkinben*. Hogy a

szabadsághajó megjelenése nyomán a kar erőbe kap, a gőg elsápad s a rabbilincs szakad, nem a *Tüzek* eszméje-e? Mintha a lobogó tűz s terjedő víz egy eszme képei volnának! Az epikus háttérből nagy érzés lángja lobban ki: az egyetemes szabadság forró áhítása, csaknem makacs követelése.

A *Naphoz* intézett szózata a hazaszeretet ünnepi megvallása. A magyar sorson való elborongás sötét-ségét a honi ugar felett feltetsző nap ragyogása hessegeti el előle. A hazai földön eláradó napfény ódai lendületű köszöntésével ez a költemény a nemzeti érzés szárnyas szavú vallomásául hat, mely magyar lélektől magyar lélekhez szálltával mindannyijába átsugároz-tatja a költő nemes vágyát, bár legforróbb lángját ontaná a nap vetéseinkre, hogy rónáink kalásza kétszer érjen s kétszer virúljon a szőlőgerezd.

Ez a lyra, mely álmvilágával merengő lélek vallomásának tetszik s az *esprit* villanásának ötletes kifejezésével hat, olykor erősebb mozdulásaiban viharzásaival ragadja meg a lelket, mondom, ez a lyra sejteti velünk, hogy Kiss József, ha egyéb mű-fajt művel, bizonyára olyanhoz fordul, melynek valamelyes köze van a lyrához. Valóban, Kiss József egyike legjelesebb balladaköltőinknek.

A ballada, ahogyan Greguss Ágost megállapította, egyesíti az epikai, drámai és lyrai mozzanatokat. Vegyi arányuk jellemére csupán a balladaköltő egyéni-sége vethet világot. Kiss József balladáiban az érzel-messég hullámai áradnak el. A lyra felülkerekedik bennök a drámai s epikai mozzanatokon.

Balladaköltészetünknek Arany János a legnagyobb

művésze, ki ezt a műfajt világirodalmi színvonalra emelte. De az Arany János után fellépő balladaköltők között Kiss József és Tolnai Lajos a legkiválóbbak. 1875-ben Toldy Ferenc a Kisfaludy Társaság egyik ülésén lelkesedéssel mutatja be *Simon Juditot*. Kiss József országos nevű költővé híresül, balladáit szavalják széles e hazában.

Arany János balladahősei a benső tusakodások, maró gyötrelmek kálváriáját járják. Kiss József *Gyilkos harangjának* s *Roboz Ágnesének* modora Arany Jánosnak, «a ballada Shakespearejé»-nek szellemére vall, de úgy érezzük, mintha némi merevség volna ezekben a balladákban a bomlott lélek zaklatottságának a festésében.

A népelet hullámverését Kiss József buzgón figyelte. Hány tragédia zajlik le a falú s városvég szerény házaiban! Milyen titkos rezdülések hullámzanak végig azokon a lelkeken, melyeket a gőg figyelemre sem méltat! Hogy Kiss József megérezte a falu tragédiáit, balladáit lehetnek a tanuk. *A rab asszony* a szerelmében mélyen sértett Nemes Nagy Zsuzsánna megható története. *Sulyom Peti hegedűje* elbódítja Fehér Zsófit s romlásba dönti. Arany János *Ágnes asszonyban*, az *Árva fiúban* remek mintákat nyújtott s hatásuk igézete alól Kiss József sem menekedett. De nemcsak egy nagy költő művészetének serkentő ereje érzik Kiss József balladáin, hanem a nép lelkének, viszonyainak, érzés- és akaratvilágának megfigyelése is.

Balladáinak eredeti tárgyköre a zsidóság élete. *Simon Judit* balladaköltészetünk egyik legkiválóbb alkotása. Simon Judit «szomorú nótája» ama borús

történetek közül való, melyek egy nagy bűn miatt szenvedett keserves vezeklés kiengesztelő fenségének ihletett rajzával hatják meg a lelket. *Kincses Lázár lányában* a szerelmesek egyesülése s a gazdag dölýfének megalázása egymás megkapó ellentéteiül hatnak. *Dal a szegény Árjeról* borús történet a szerelmesétól anyjához siető szegény zsidó ifjúról, kit a betyárok leütnek. Az anya repeső várakozását, majd a menyasszony édes ábrándozásait művészien festi. A gertyák hirtelen kialvása az anya szobájában s a menyasszony halottas álomlátása a vész, a gyász sejtetésének titokzatos jelei, melyek nagyon illenek a ballada sötét, komor világához. *Szép Batóné* Hosszú Jónás árulás okozta pusztulásának tragédiája. Ebben a balladában Batóné lelkiállapotának festése válik ki. Szerelemvágyának, kudarcézésének, bosszúáhitásának s büntudatának rajza lélektani igazságról tanuskodik.

Képzeljük el Kiss József balladahőseit valamelyik magyar faluban egymás szomszédságában, meghittebb közelségében! Itt *Szép Batóné* áll ki a pitvarajtóba, aranyos, ezüstös viganó rajta, mézes-mázos szavakkal édesgeti a férfit, kit nagyon szeret. Amott *Sulyom Peti hegedűje* húzza, esdi Fehér Zsófiék portája előtt: «Nyisd ki, Zsófi, leveles kis kaputokat!» Lejebb összesúgnak az arrajárók, bent tusakodik a vén Bordács (*Gyilkos harang*), megbomlott a lelke, mert szerelemtiltásával leányát halálba üzte. Emitt a sánta egyházi kötekedik *Kerekes Katicával*, anyja miért állította ki falu szégyenére? *Szomor Dani* szerelmi találkára indul. Az utca sarkán Simon zsidóéknál

nagy a szomorúság, Simon Judit beteg gyermeke láttán kínos izgalomtól gyötrődve, zokogja: «Jaj, ha ennek is még halál van megírva.» Az alvégből szegény Salamonné siet a fényes úri házba *Kincses Lázár lányához*, a beteg Esztihez. A domb tövében anyóka méléz fiáról, a trombitásról. Nem is sejti, hogy ez egy szép asszony miatt az ellenség marta-léka lett. (*A trombitás.*) A falu felé húzódó országúton halad a szegény Árje, de útját nyúl szegi s köröskörül szürke fátyol száll a hullámos hegyekre. Komor borulatok szele süvölt, lelkünket zordon hatalmak ereje tépázza és gyászos siralmak zokszava facsarja össze. Valami enyhet, derűt keresünk. Egyszerre feltűnik előttünk egy szerény, kedves kúria. Lépteinket szaporazzuk, betérünk. De szívünk itt is elszorúl. *Ágota kisasszony* sorsa meghat. Ágota feledhetetlen multjában él, édes emlék csillaga ragyogja be elhagyatottságát, lelke a merengések hullámain ringatózik:

S tavaszestén rózsatóje mellett
 Csalódásban újra elmerenghet,
 Rózsailleslet hírt hoz neki róla,
 Ki már várja szép találkozására,
 S lelkén emlék-pacsirtaszó csendül
 Olthatatlan, örök szerelemről.

Az érzelmesség varázsa nemcsak balladáiból érzik ki. Elbeszélő költeményei is lyrai jelleműek. Első pillanatra úgy tetszik, mintha ellenmondás volna ebben a megállapításban. A lyra és epika keveredése a XIX. század költészetében nem szokatlan. Különösen egy nagy angol költőnek, lord Byron-nek

hatására valósággal divatosává válik az európai irodalomban. A francia De Vigny és Musset, az olasz Prati, a spanyol Espronceda, a német Lenau az orosz Puskin és Lermontov, a lengyel Miczkiewicz és Berwiński, a cseh Hálek Vitězslav Byron modorát követik. Nálunk különösen Arany János *Katalinja* és *Bolond Istók*-töredéke tükrözik a nagy angol költő hatását.

Az epikai alkotás nem méltóságos folyású elbeszélés többé, az események szövetére rá-rávillannak az érzelmek szikrái is. Nemcsak maga a tárgy bilincseli le az olvasót, az elbeszélés folyamába beletorkollik a költő lelkének érzelmi áramlása is. Kiss József elbeszélő költeményei is az érzelmesség áthatotta epikai költés termékei. A *De Profundis*ban lélektani problémát vet fel. Liza megtántorodását eleven rajzzal festi. A *De Profundist* gyönyörű lyrai helyekkel tűzdelte meg. *Mese a varrógépről* megragadó elbeszélés kemény küzdelemről és fenséges lemondásról. Különösen Teréz érzelmvilágának rajza vall mesterkézre. A költő meghatottsága a szép elbeszélő költemény nem egy részéből érzik ki. *Jehovában* az öreg Jóbot eszményi színben rajzolja. Az agg a lelki rázkódások, a reá zúduló sorscsapások s kegyetlen csalódások után sem tántorodik meg. Istenbe vetett bizalma lelkében rendületlenül él tovább. *Jehova* a lyrai jellemű költői elbeszélés-irodalom egyik legjelesebb terméke. A lyrismus át-meg áthatja. Kezdő szakasza a költő emlékezésének megkapó kifejezése. A *Mécsvilág* Watteau szellemének tükörképe. A nagy-asszony otthonának rajza a leírás remeke. Maga a

nagyasszony valóságos rokokó-alak. Halk érzelmesség, csendes meghatottság hangja rezg át a művön, befejezése pedig hatásos csattanó. Újabban méltó feltűnést keltett alanyi jellemű költői elbeszélése, *Legendák a nagyapámról*. A Reb Mayer Litvákról írott költemény Byronnak különösen két sajtáságára emlékezteti az olvasót. Byron *Don Juan*ában a mese fonalát hol a pathosz érzelmkitöréseivel, hol a gúny villanó sziporkázásaival szakítja meg. Így Kiss József is. Mikor dalos nagyapja élete sorát regélve, az ének varázsát festi, a műből a lyra olyan üde fuvallata száll felénk, mely csak kiváló költő lelkéből támadhatott. A költeményből a gúny is kicsillan. Reb Mayer jellemzésében a szatíra is utat talál. De a szatíra olykor humorra finomúl. A *Legendák* nem egy helyén érezzük, hogy kedélyünk derűjére borongó elkomorodás köde száll: könnyek közt mosolygunk.

Kiss József széles hódítását művészi becsvágya magyarázza. Költészetéből a műgond, a művészi kidolgozásra törekvés nyilván kitetszik. Ma, mikor minden szabadoság az eredetiség lángvillanásának látszik, mikor egyesek a *limae laborról* a fennhéjázás titános ágaskodásával beszélnek, szívből üdvözljük Kiss Józsefet, ki nemzeti költészetünk nagyjainak hagyományán buzdúlva, lelke sugalmait nemes művészettel tudta kifejezni.

Egyik kedves költeményében írja (*Téli estén*), hitvese a költőnek szemére lobbantja, hogy mindég a tollat forgatja :

Mit tudja ön, hogy kik olvassák versét ?

A dalok bájos, hűtlen madarak,

Ha egyszer távol, világgá eresztik,
Hírt hozni vissza ők nem szállanak.

Nem, Kiss József költeményei nem hűtlen madarak. A mesternek nem visznek hírt, de hírét terjesztik. Lelkétől röppentek s lelkekhez szállanak. Mélységes, meghatott, őszinte és bűvös költészet varázsával hódítják meg a szíveket.

Arad.

Elek Oszkár.

FOHÁSZKODÁS.

Hatalmas Isten! Hogy benőtt az ösvény,
Mely egykor templomdba vezetett,
Hol atyai jóságodat keresvén
Mindig reád talált hű gyermeked,
Ahol forró fohász között zokogva
Lecsillapult vergődő kebele . . .
Az út elhagyva, mely vitt templomdba,
S szívem azóta kétséggel tele.

Sárban tapostam, vígan verekedtem,
Az életért nagy árat fizeték,
Mi bennem egykor szent volt, mind feledtem,
És elfelejtett engem is az ég.
Gyarló bölcsesség volt a büszkeségem,
És benned hinni még időm se volt.
De most a szívem szaggatja a szégyen,
És égeti a lelkemet e folt.

Hozzád vezérelt milliók szenvedése,
 Hatalmas Isten, hallgasd meg szavam.
 Bár ősz fővel és vonakodva, késve,
 Ne engedj itt térdelnem hasztalan.
 Nem magamért, ó irgalmas, kegyelmes,
 Én élek, érzek, ép erős vagyok.
 Üres kézzel magadtól el ne kergess,
 Ha most előtted térdre roskadok.

Nézd százezernyi ifju, drága vérünk
 Vonul zászlónk alatt — tudod hova?
 Mindért aggódunk, reszketünk, remélünk,
 S közülök sok száz meg nem tér soha.
 Közös sírjok az ellenek hazáját
 Szentté avatja, a véres mezőt,
 S kik kedvesök vissza hiába várják,
 Megsokasodnak a bús könnyezők.

Most tüzes csillagok, mikkel kiverve
 Mint ezüst szögekkel, a boltozat,
 Rábámulnak a sok hideg veremre,
 Melyben pihen száz ifjú áldozat.
 Szemük megtört, kifordítva fehérje,
 Szájukból cserged vékony vérpatak,
 Rájuk borult az elmulás nagy éje,
 Megölte őket a végső atak.

Most messze földön robog viadalra
 Apánk, testvérünk, édes gyermekünk,
 Érette esdő fohászunk se hallja,
 Nem érzi, hogy miatta reszketünk,
 Ágyúdübörgés az ő muzsikája,
 Feledve otthon, gyermek, kedvesek,
 Halált ad és halált kíván magára,
 És boldog, hogyha ölte elesett.

Most meggyalázza tiszta, szent anyámat,
 E honnak földjét bitang betörő,
 Hegyek mögül orvul lopódva támad,
 Közénk a lelkeket mérgezni jó.
 Szent oltárunkat szennyezi be lába,
 És otthonunk dúlja kiméltelen.
 Meddig könyörgünk még hozzád hiába?
 Meddig tart még türelmed, Istenem?

Hallgass meg, mert különben népem elvesz,
 E nép, kedvelted ezer éven át,
 Tudom hibázott, de te légy kegyelmes,
 A bűne sok, de Isten megbocsát.
 Véres versengésben meghasonoltunk,
 Marcangolt gyűlölet, pártszenvédély,
 De lásd, a vészben mégis egyek voltunk,
 És összeforraszt a közös veszély.

Hatalmas Isten! Hallgasd meg fohászom!
 A kocka perg s tán elvész nemzetünk,
 És elvész a nagy kockaforduláson
 A jog s igazság, szent fegyverzetünk.
 Szivem tartalmát im elédbe öntöm,
 S nem szégyellem: én félek népemért,
 Nincs megváltás többé égen, se földön.
 Ha félelmemben Isten meg nem ért.

Adj győzedelmet ifjú hőseinknek,
 Koszorúzd meg hadaink zászlaját,
 Adj épen visszatérést sergeinknek,
 S aki magával hozza a baját,
 Adj gyógyulást égő, fájó sebének,
 Adj néki gyengéd ápoló kezet,
 S kinek halálát zengi hősi ének,
 Virassza álmát hű emlékezet!

Adj enyhülést az agg király szivére,
 Melyet meggyötrött sajjón annyi seb,
 De minden kín között, melyet megére,
 Az utolsó a legkeservesebb.

Utolsó, egy szerelme, gondja tárgya,
 A béke, amely táplál, éltet, áld,
 E bús napokban sebesült halálra,
 S riadtan vissza, föl a mennybe szállt.

Ó nyújtsd meg életét, míg meg nem éri,
 Hogy szép halottja szebb életre kél,
 S égből magával hozván, ami égi,
 Örök életre közénk visszatér.
 Hogy mielőtt fáradt szemét lezárja,
 Örökségét nyugodtan adja át,
 Uj fényben tündököljön koronája
 Ha utódjának éri homlokát.

Hallgass meg, nemzetek dicső királya!
 Seregek ura, meg ne vesd imánk,
 Add, hogy e nemzet békével kivárja
 A sorsot, mit kegyelmed rótt reánk.
 Legyen erője hősi szenvedésre
 És kitartásra, hogyha sújt kezed,
 Legyen kész minden próbára, tűrésre,
 Halálra is, ha Te így végezed.

De hogyha az van könyvedben megírva,
 Hogy épen, élve ússzuk meg az árt,
 Ha ellenünket taszítod le sírba
 Es minket izmos karod védve áld;
 Ha a hadi szerencse ránk mosolygna:
 Hatalmas Isten, el akkor se hagyj,
 Csak akkor kérünk félve, szívdobogva,
 Akkor mutasd meg, hogy kegyed mi nagy.

Adj méltóságot szerencsénk viselnünk,
 Adj egyességet, hogyha osztozunk,
 Ne kelljen soha a bűnért felelnünk,
 Hogy jószágodért rád szégyent hozunk.
 S ha összeül a népek nagy tanácsa,
 A mi szószólónk elsők közt legyen,
 Ékes szavára mindenki belássa,
 Mi volt e harcban az én nemzetem.

Mi voltunk elsők, mert velünk te voltál,
 Mi győztünk, mert te küzdöttél velünk,
 És emelkedjék égig föl az oltár,
 Amely előtt imádva tisztelünk.
 És soha be ne nőjjön az az ösvény,
 Amely a te templomodba viszen,
 Hol boldogan, hálásan, szívrepesvén
 Fohászkodunk hozzád, nagy Istenem.

Budapest.

Sebestyén Károly.

MESEMONDÓ LÁNGOK.

Az IMIT 1913 december 16-iki felolvasó-estélyen tartott előadás gyorsírói följegyzése.

Hölgyeim és uraim, előbb szinte nem is a magam hangján, de inkább valamely ihletett megbízásból szeretném egy mese reprizét adni. A hívő szent hitnek minden tűzével szeretném ide vetíteni egy hősi történet színeit: egy kikoszarozott régi írás legendás fényét, az Antióchus királyról szóló apokrif-könyvet. A dicső Makkabeus-harcokról regélő csodás krónikát, amely a szent iratok között nem kapott ugyan he-

lyet, de ott él a meseadta halhatatlanság szárnyán a zsidó szívek melegében, gyermekemlékeink tarka, színes álmképeiben. Ám ha csak ez a szándékom, kérdezhetik önök, miért akarok megbizásból beszélni? Miért nem végzem el a magam erejével a munkát, amit kijelölök magam számára? Elvégre az apokrif-írásokat megőrizte számunkra a pergamen; és a esodákat, amit betűik följegyeztek, életre kelthetjük kevés fáradsággal. Így van. Csakhogy ennél a hőskölménynél — úgy érzem — nem elég, ha olvasni tudunk, nem elég, ha a történeti tényeit tudomásul vesszük és az se elég, ha bűvös hátterének ragyogó színeit káprázattal nézzük. Hinni kell, hölgyeim és uraim, hinni kell: és ez úgy-e bár a mi napi robotunk zajlásában súlyos feladat? Hiszen ha a ruhatáros felöltönkkel és kalapunkkal együtt átvenné tőlünk lelkünk és gondolkodásunk sok fölös racionalizmusát, nagyra tartott pozitív látásunkat, és kölcsön adna egy fél órára számunkra egy kis mámort, belénk lophatna egy kis tradicionális bensőséget, ha ide varázsolhatná emlékünke és szívünkbe a chanukalángok szelid, bájos fényét: akkor, akkor talán megtalálnánk a hangulatbeli és lelki miliót, ami után én most annyira áhítozom! De úgy-e bár sokat kívánok önöktől és sokat kívánok magamtól is? Valóban, ritkán érünk rá arra, hogy lelkünk legmélyére nézzünk és megkeressük ott önmagunkat. De ne méltóztassék megijedni, nem viszem önöket ilyen kényelmetlen analízis felé. Csak fellapozok egy krónikás könyvet, szedegetek belőle néhány virágot és akkor: akit hívtam, máris itt van velünk, itt van

köztünk a hívő, aki nemcsak hisz, de rajongó is, rajongója a maga vallásának, vallása költészetének és e költészet szépséges emlékeinek! Ahogy aztán betekintettünk az ősi krónikába, a Makkabeus-harcok megilájába, a diadalének tüzes ritmusaihoz odacsap-
hatjuk a mi impresszióinkat. Ezer bocsánat, hölgyeim és uraim, mi tűrés-tagadás, ez valamicskét apologetikai, hitvédelmi vállalkozás is és bizvást számon kérhetik tőlem: mi jupon járok én ilyen tájakon? A hivatottságomat valóban alig tudnám megállapítani, de épen ezért ez a körülményes invokáció, épen ezért akarom ide hívni magam mellé: ide a felolvasó-asztalhoz, a hívő lelkének mámorát.

Azonban már előljáróban megmondom, hogy mindezek után, mint rendező, akarok szerepelni ma önök előtt. Azt szeretném, ha teljes instrukciót adhatnék önöknek arra, hogy a jövő héten mi módon vihetnének új színeket, friss örömeket, új szenzációkat a gyermekszobába. Én meg akarom rendezni — vagy ahogy a színház nyelvén mondják — be akarom állítani minden megejtő ragyogásával az önök chanuka-ünnepét. Itt aztán állom már a kérdőrevonást is, hogy mi jupon teszem ezt. Mert itt már megvan a hivatottságom. Évek óta írok és agitálok az igazi, a szép, a művészien szép chanuka-ünnep érdekében. De nem csak beszélek, hanem évek óta meg is rendezem családom körében a feledhetetlenül ünnepélyes ünnepet. Nem hivalkodásból, de azért, hogy fölkinálhassam a példát, ezúttal a magam családi riportjával merészkedem tehát önök elé. Előbb azonban hadd lássuk, mely kincsekre bukkanunk a Mak-

kabeusok könyvében. Erre a futólagos bepillantásra szükségünk lesz azért is, hogy igazoljam az én ünnepem művészi szimboliztikáját, dekoratív pompáját és minden artisztikus külsőségeit.

A hőskölteményt, illetve ennek a történeti magvát úgy-e bár ismerjük mindannyian? Azaz, hogy inkább a krónika befejező csodájára emlékszünk, a kis olajkorsóra, amiből nyolc napig nem fogyott ki az olaj. Igaz, vannak ködös, iskolás emlékeink arról is, hogy ezt a csodát diadalmas, hősi csaták előzték meg, de mondanom se kell, se a nagyszerű fegyvertények, se a templomavatás csodája nem merítik ki teljességgel ünnepünk etikai jelentőségét. Mindössze pár percnyi bepillantás a szent iratokból kirekesztett krónikába, és menten előttünk áll a történetbölcselem valósága: hogy két világfelfogás ütközött itt össze. Ennek a dacos, elszánt és kérlelhetetlen küzdelemnek életrehalálra szóló ritmusa lüktet ebben a históriában.*

*

Antióchus görög király, akinek hódoltak a többi királyok és akinek sok ország volt az adófizetője, a jeruzsálemi szentélyben felállította Zeusz oltárát; Izraél népének megtiltotta, hogy az egyetlenegy istenhez imádkozzék és mert a zsidók ennek ellen-

Az Antióchus-megilla vázát — az olvasó szíves engedelmével — úgy közlöm itt, ahogy elmondtam. Azoknak akarok ezzel szolgálatot tenni, akik a krónikai anyag felhasználásával akarják megformálni a maguk chanuka-ünnepi meséjüket.

(Dr. H. M.)

szegültek, hát vezére, Nikanor, ezreket öletett meg közülök mindennap. A hellenizmus borzalmas vérfürdője adott aztán fegyvert Jóchanán főpapnak, Matatiás fiának kezébe és amikor Nikanor a zsidók istenét káromolta, a főpap kioltotta Antióchus vezérének az életét. Ezrek ártatlanul kiomlott vére közben egy emberélet! — és a főpap mégis legelőbb kegyelemért és engesztelésért könyörög: «Atyám Istenem, Izraél örök védője! Drága előttem minden ember élete, de ezt meg kellett ölnöm, hogy szünjék meg végre ezreknek megölése. Népedért küzdök, melyet ok nélkül megrohantak, kit ártatlanul öldösnek, mert a Te nevedtől megválni nem akar. Így haljon meg minden zsarnok, oh, én Istenem, amen! (Antiochus megilája I. 30., 31., 32., 33.) Oroszlánként támadtak fel Jóchanán testvérei, Matatiás másik négy fia, Júda, Simon, Jónatán és Eliázár, és Jóchanánnal együtt a kicsiny zsidó sereg elsöpörte az ellenséget. Elöl ment Júda és rettegéssel mondták a pogányok: «az Isten kalapácsa ő és elnevezték őt ezért Makbosznak, ami a görögök nyelvén azt jelenti, hogy kalapács». (A. m. I. 39.) De szörnyű haragra lobbant Antióchus, elhivatta helyettesét, Bagriszt és kiadta neki a parancsot: «Menj Jeruzsálembe legjobb hadi szekereimmel, seregeimmel. Tiltsd el válásától Izraélt, mert úgy látszik, ebben van az ő ereje.» (A. m. II. 4., 5.) Jeruzsálem ismét az ellenség kezébe került. Akik az örökkévaló Istenhez fohászkodtak és azt el nem titkolták mélyen, azokat tűzre vetették, a szülőket, akik fiaikat Ábrahám szövetségébe fölvetették, a gyermekkel együtt egyazon

fára akasztották és ismét felállították a szentélyben Zeus oltárát. Egyetlen szombaton ezer férfit és nőt, aggot és gyermeket égettetett meg az embertelen ellenség. Júda Makkabeus pedig ismét összegyűjtötte embereit és a hősök sebzett oroszlánokként közeledtek Jeruzsálem felé. Senki sem tudott velük megküzdeni, az ártatlanok gyilkosa, Bagrin, úgy megremült, hogy megszökött Jaffába, onnét serege maradékával visszavonult Antiochiába.

Most már aztán Antióchus minden országának teljes hadi készültségével vetette magát a zsidókra. «Összegyűltek a seregek oly nagy számban, hogy megremegett lábuk alatt a föld» — mondja a krónika. És Antióchus így szólt: «most küzdj meg velem, zsidók Istene, el fogom pusztítani népedet a föld színéről és vele elvesz a Te neved is.» (A. m. III. 13.) Az agg Matatiás pedig imádkozott: «Istenért, szabadságért, családjáért küzd mindegyikünk. Menjen mindenki a harcba úgy, hogy meg akar ott halni, akkor nem fog félni a haláltól és akkor győzni fogtok.» Megáldotta fiait és a szövetséges királyok rettenetes nagy seregét éjnek idején elpusztították az egyisten hitének védelmezői. Elesett a hős Júda Makkabeus is, testvére, Eliázár is, de ott termett karddal a kezében az ősz Matatiás, két napig és két éjszakáig tartott a végső összecsapás és a földön hevert szétaposva Antióchus király nagysága. A borzalmas csata diadalmas végeztével pedig az öreg Matatiás, aki két fiát vesztette el hitének védelmében, legelőbb a megszenségtelenített szentélyt építtette föl. A csoda győzelem nyomán új csoda támadt: avatni akar-

ták Isten házát és felgyújtani mindenekelőtt az örökön égő lámpát, de nem volt szentelt olaj Jeruzsálemben és nyolc napig tartott volna, amíg ilyen készíthetnek. A templom zúgában azonban egy apró kis korsót találtak, amiben egy napra való olaj volt. Felavatták véle a templomot és ime, a lámpából nem fogyott ki az olaj nyolc napig, amíg újat nem készítettek a leviták.

*

Így mondja el a hősi éneket az Antióchus megillája és ismételten elnézésüket kell kérnem, hölgyeim és uraim, hogy a nagyszerű dráma vázát ide hoztam önök elé. Mindezt csak azért, hogy a jövő héten önök meséljék tovább a gyönyörű történetet, amikor a csodás olajkorsó szimbolumát, a kis chanuka-gyertyácskákat meggyújtják gyermekeik előtt. De szabad úgy-e bár megkérdezni: vajjon meggyújtják-e a chanuka-gyertyákat? Nem feledkeznek-e meg ezekről a szerény kis lángocskákról, amikor épen annyira el vannak foglalva egy másik ünnep előkészületeivel? Igaz, hogy a másik ünnep nem a miénk; igaz, hogy valamelyes jogosulatlan invázió és mindenképen határsértés, amikor mások kultuszát sajátítjuk ki; igaz, hogy otthon, a szüleink házában, még nem láttunk karácsonyfát; mindez így van, de azért zsidó apák és különösen zsidó anyák minden gondja és izgalma ebben a nagy városban mostanság a karácsony jövetele felé végződik. Pedig, méltóztassék elhinni, semmi szükségünk sincs arra, hogy felfaljon bennünket a Mikulás és a karácsony nekünk idegen kultusza. Ma úgy áll a dolog, hogy a chanukáról

alig tudunk, de bezzeg előljárnak a zsidók a karácsony ünneplésében.

Ha nem volna olyan szomorú, hát nevetni kellene azon a beadványon, amit még tavalyról a szerkesztőségi íróasztalom fiókjában őrzök. A szállodai és vendéglői alkalmazottak, a derék és buzgó pincérek jöttek hozzám tavaly deputációba, hogy írjak egy cikket az érdekükben. Az ipartársulathoz fordulnak karácsonyesti szünetért, s hogy milyen jogos a kérésük, ennek a bizonyságául vegyem be a cikkembe a beadványuk argumentációját. Nevezetes okadatolás ez. Azt tartom, önök hölgyeim és uraim, többet tanulhatnak belőle, mint a pincérek ipartársulata. Ime, a maguk naiv szókimondásában így érvelnek a pincérek:

«A közeledő szent karácsony ünnepi előestéje, mint a béke és szeretet ünnepe, már régóta uralja a világot. Sőt ma már azt mondhatjuk, hogy ez az ünnep, amely eredetileg tisztán a kereszténység ünnepe volt, benső szépségével és a lelkekre szent ihletképen ható csodás erejével a nem keresztény világban is óriási tért hódított, annyira, hogy manapság nálunk a magyar Izraelita családok járnak elől a szent karácsonyestnek karácsonyfával, a béke és szeretet ünnepének ezen gyönyörűen magasztos szimbolumával, hogy úgy hozzátartozóiknak, mint alkalmazottaiknak örömet szerezzenek.»

Ez nem gúny, tisztelt hölgyeim és uraim, ez a valóság. Igazuk van a pincéreknek: a magyar izraelita családok ma a karácsonyfa-piac legbuzgóbb vásárlói. De ne rekrimináljunk, térjünk inkább át a téma szebb és kellemesebb részére, ami egyúttal ellenszere is annak, hogy ilyen véres malícia ránk ne vág hasson, mint a pincéreké.

Vallom és esztendőről-esztendőre bizonyítom, hogy a chanuka a legmelegebb és legbájosabb örömeiket viszi a gyermekszobába. Méltóztatott hallani a hadi tettekről szóló krónika tartalmát? Nos, e történet szinte felkínálja, hogy vigasságos, színes ünnepet üljünk, hogy a történelmi mult büszke öntudatát plántáljuk a gyermeklélekbe. Nálam, az én familiámban, ahány gyermek csak van a rokonságban, egész évben arról fantáziál: mikor is lesz chanuka? És együtt vannak nálam minden esztendőben ezen az ünnepen. Akárcsak a nagy csata máglyatüzei égnének, a szoba ragyogóan kiválágítva, piros lámpácskák mindenütt. Kelet felől a mi kis házi tóránk, előtte a menóra, a kilencágú gyertyatartó. Az aprónép úgy jön be a chanuka-szobába, mintha templomba lépne. Amit a mi szegényes és sok tekintetben elhanyagolt vallásos művészetünk kínál, annak bizony minden rekvizitumát fölhasználjuk az artisztikus hatásokhoz. A gramofon adja a fenséges megnyitót, ha nincs moauz-cur lemez, találunk egyéb zsidó éneket, és tessék elhinni, nem okvetlenül szükséges ilyen-tájt a karácsonyi harangjátékokat vásárolni. A legkisebb leányka verses imát mond: minden évben új chanuka-köszöntőt kell írnom. És milyen büszke, aki a megnyitót mondhatja! A kis fiam már négy éves kora óta énekli az első áldást, ne tessék megütközni rajta: zongorakísérettel. Meggyújtjuk aztán a gyertyákat. Boldog minden gyermek, ha az ünnepi világosságok szolgáját, a sameszt, kezébe veheti és az ő kicsi keze is életet adhat egy-egy lángocskának. Most következik a moauz-cur gyönyörű kórusa, kísérettel,

szólóval. Ahogy mulnak az esztendőök fejünk felett, mindig szebb és szebb ez a kórus. Nőnek, tanulnak a gyerekek és egyik jelentkezik a kíséretre, a másik szólóra, ha Isten soká éltet bennünket, ó, hogy kivirágzik ez a szimfónia! Befejezésül pedig áhítattal mondja el egyik leányka a Patai József bensőséges ódáját: Apró lángok fénye mellett, magasztalunk téged... Ez körülbelül a rendje a mi ünnepünknek. Ami aztán utána következik, ez feledhetetlen öröme ennek a nagy napnak. Kiosztjuk a sok-sok ajándékot, mindenki örül a meglepetésnek, de megkapja mindenki a maga gyertyacsomóját, hozzá a hagyományos, héber betűs pörgettyűt is, hogy aztán a következő napokon folytatódjék otthon az ünnep. És végül ünnepi ozsonna koronázza meg a szép napot, fonatos kaláccsal, áldásmondással, ahogy ez illő a Makkabeus-lakomához.

Méltóztatik látni, nem nagy dolog ennek a rendezői utasításnak a követése. Csak akarás kell hozzá és olyan szép, olyan meleg, olyan színes a mi chanukánk, hogy nem kell a szomszédba mennünk mások kultuszának lélek nélkül való, meggyőződéstelen leutánzására. Amikor én a mese könnyebb formáiba öltöztetem a nagy csaták történetét, bizony büszke ragyogás pírja fénylik a gyermekarcokon és úgy látom, az öntudatnak és a mult megbecsülésének virágait plántáltam a fogékony szívekbe. Hogy van az mégis, hogy a zsidó házakba viszik a legmagasabb karácsonyfákat és olyan kevesen vesszük meg a chanuka gyertyácskákat? Igazságtalan volnék, ha az iskolát okolnám e visszásságért. Az iskola elvégre

megteszi a maga kötelességét. Másutt van a baj. Tessék elhinni, a zsidó lelemény mond csődöt, mihelyt a magunk ügyéről van szó. Sok tekintetben a kínálat hiánya, a piac szegényessége és ötlettelensége is az oka annak, hogy a chanuka nem tud bevonulni a maga ragyogásával a gyermekszobába. Idestova tíz esztendeje járom ezt a piacot és a Király-utcában ugyanazt a holmit látom évről-évre. Ha van haladás, mindössze az, hogy pár év óta végre Pesten is kapható a kis chanukagyertyatartó, amit bizony például Münchenben a legművészebb holmik áruházában tíz évvel ezelőtt láttam már. Pedig Münchenben csak annyi a zsidó, mint egy kis magyar városban. Nem is szólva Amsterdamról, ahol finom chanukaképet vásároltam és Florencről, ahol a menórának, a kilencágú gyertyatartónak a legartisztikusabb kultusza van. Úgy gondolom, ha valaki megérezné Pesten a chanuka művészi rekvizitumainak közszükségét, nem fáradoznék hiába és talán száz közömbös lélekből legalább ötvenet emlékeztetne arra, hogy nekünk is van ünnepünk. Igen, hogy nekünk is van ünnepünk, ahogy ezt Morris Rosenfeld dala sírja:

Kicsi lángok, kis borongó lángok,
 Gyenge mécsek, mesemondó lángok;
 Mese, mese lobban bennetek;
 Mese, mese omló ősi vérről,
 Mese, mese büszke hősi berről,
 Csodadolgok, nagy történetek.

— — — — —
 — — — — —

Nem mindig voltunk mi, amivé ma lettünk: —
 Nép, aki csak jajgat,

Mi is megmutattuk egyszer a világnak ;
 Ütünk ha ki bolygat!
 Büszke bátorsággal bizony a hitünkért
 Mi is hadba szálltunk —
 Fenn lobogott zászlónk és az ellenségben
 Nagy rendet kaszáltunk.

Hozzá tartozik az álláspontom igazához, ahhoz a véleményemhez tudniillik, hogy a művészet megsokszorozza hitbeli érzéseink ható erejét, hogy ezt a büszke Rosenfeld-verset, aminek néhány strófáját itt elolvastam, Ignótus fordította. Az az Ignótus, akinek kétségkívül nem annyira konfesszionális érzését, mint inkább minden művészt megbecsülő fogékonyságát és ihletettséget ragadta magával ennek a Morris Rosenfeld-versnek igaz és őszinte hite és költői fénye. Úgy van : vers, poézis, zene, művészi színek, chanukalángjaink dekoratív pompája, megannyi megbecsülendő külsőség, ami külső hatása mellett a hitbeli bensőség érzését is melegíti és legszebb tradícióinknak ad örök életet a legfogékonyabb miliőben, a gyermekszívek és gyermeklélek birodalmában. Ne ítéljenek el hát, hogy én itt a külső hatásoknak vagyok prédikátora. Nem termett még se vallás, se politika, se agitáció, se mozgalom, amelyik meg tudott volna lenni, amelyik boldogulni tudott volna a lelki impressziókra számító külső hatás nélkül. Ne méltóztassék hát megvetni épen a mi chanuka-ünnepünkönél, és különösen az ünnepünk házi programjában, a művészi és dekoratív hatást.

Igaz, magam is emlékszem, hogy otthon, az én kis falumban megtörtént, hogy még a chanuka-

gyertyák költségét is megtakarítottuk. A hamuba tett kilenc fél dióhéjat az apám, a dióhéjba olajat öntött, az olajba kis pamutot gyurtunk és lobogtak mese-szépen a mi chanukalángocskáink. Csakhogy az illuminációt ép olyan áhitattal álltuk körül, mint a mai fényes ünnepünk fényességeit. Ha úgy tetszik hát, maradjunk az ünnep egyszerűbb kellékeinél. Ez is jó, ez is elegendő. Baj csak az, ha a karácsonyfához pártolnak a zsidó apák és zsidó anyák. Nem ment-ség a hamis alkalmazkodási teória, de van ebben izetlenség, van ebben gyávaság és mindenekfölött nagy adag oktalanság. Persze úgy volna jó, ha ezt azoknak mondhatnám, akiket illet. Kérem, hát — hölgyeim és uraim! juttassák el az illetékeseknek, oh, találkozzunk velük a színházban, a zsúron, a tangónál, a korzón, mondom: juttassák el feledékeny és karácsonyt-majmoló zsidó hittestvéreinknek a kalendáriumi üzenetet, hogy a jövő hét kedd estéjén gyujtjuk meg az első chanuka-lángot.

Budapest.

Dr. Hajdu Miklós.

SÁBA KIRÁLYNŐJE.

Felolvasásra került az IMIT idei két estéjén, Budapesten
1914 február 10-én és Szarvason március 1-én.

Hölgyeim és Uraim! Néhány percre egy ős-keleti költészet bűvös erdejébe vezetem önöket. Ennek a költészetnek csodái vetekszenek az ind mesék misztikumával, de sokhelyt színesebbek, forróbbak és em-

beriebbek minden ismert mitológiánál. Azoknak a nagy meséskönyveknek, melyekben az emberiség első álmai nyugszanak, a komor szanszkrit Védáknak, a nyájas homéri époszoknak, a fagyos Eddának, a moralizáló Gesta Romanorumnak: mindnek megvan a maga jellemző sajátsága. Azt a néhány legendát, melyet ma bemutatok, talán így lehetne legjobban jellemezni: a pompa, a gazdagság, a nagy örömök és a nagy bánatok levegőjében születtek. A tónusuk arany és bibor. A motivum, mely végigvonul rajtuk: egy látogatás, melyet önök az operai színlapról is jól ismernek; egy látogatás, mely 3000 évvel ezelőtt történt Jeruzsálemben; Sába királynőjének látogatása Salamonnál.

Egy percre pillantsunk e forró kor felé. Salamon ült akkor a zsidok trónusán, Salamon, egy csillogó korszak arany uralkodója, ki alatt mint a fvény, oly sokan voltak Juda és Izrael fiai, kinek 40,000 fogata volt s 12,000 lovasa, országolt Dantól Beér-Sebáig és Tiprachtól Azóig, ki alatt ömlött az országba az arany, a drágakő és az illatszer és az ezüst, mint a por, semmibevétetett Jeruzsálem utcáin. Salamon, kinek megjelent az Úr Gibeonban, ki okosabb volt, mint a keleti népek mágusai, bölcsőbb Hémannál, Chalkodnál és Dárdánál, ki 300 példabeszédet mondott és ezeröt dalt énekelt, ki beszélt a fákról, a madarokról, a halakról és a férgekről, ki templomot épített hét éven át libanoni cédrusból, ki elvette feleségül az egyiptomi császár leányát, kinek 700 királynője volt és 300 kedveltje és ki ott trónolt emeletes trónusán, a veres arany és a sápadt

elefántcsont bűvöletében egy boldog ország fölött . . . Boldogan és gondtalanul mulatott a nép az olajerdők és a fügefák árnyékában; a kikötőbe befutott a zsidó flotta, mely kincseket hozott Ofirból, a jól épített utakon méltóságteljes karavánok lépdeltek a főváros felé, a kőbányákban tízezernyi munkás fejtett követ — s ekkor vonult be Jeruzsálembe egy távol ország királynője, hogy próbára tegye a zsidók urát, hogy új aranyat hozzon és új opált és az arabs fűszerek részeg felhőjét borítsa e boldog város, e boldog nép, a boldog kor fölé.

A zsidóság ő alatta volt utoljára együtt, akkor volt utoljára hatalmas és gazdag. Ami Salamon után jött, az volt a szakadás, a testvérharc, a szolgaság, a nyomor, váltakozva egy-egy boldog rövid pillanattal. De ez a hősi kor nem tért vissza soha többé. És mikor szálltak a századok, és sötétebb lett az égbolt: egyre többször és fokozódó bámulattal kellett visszanézni erre a legendás időre, mely még a biblia higgadt történeti könyveinek nyugodt stilusán át is: megfoghatatlanul szép és dicső volt. Mert hiszen Salamon volt a férfi. Ő volt a hős. A költő. A hódító. A pazarló. Kincsek glóriájában, ezer fogoly, ezer asszony hódolatában, a karddal, kalapáccsal és a lanttal: ő volt a király. A nép képzeletének már ez is sok volt: elkezdte fellegekbe növeszteni ezt az amugy is óriási alakot. A tömegek fantáziájának ritkán akadt hálásabb témája. Otthon, az ősi földön, a szomorú napokban erre a nagy uralkodóra gondoltak és még hatalmasabbnak látták, mint aminő volt. És elvitték az emlékét a száműzetésbe is és

ráaggattak szebbnél-szebb legendákat. És így valami őszerejű mitológia képződött körülötte, ördögökkel, rémekkel, tündérekkel, varázslattal... a hősből mágus lett, az ujjaira bűvös gyűrűt húztak, most már nemcsak bölcs volt, de csalhatatlan is, nemcsak emberek hallgattak rá, hanem az állatok is megjuhászodtak előtte. És Salamon egyre nőtt, egyre nagyobb és félelmesebb lett, az alakja földöntúlivá mosódott, a világ vége csak egy lépés volt számára, olvasott az emberek szívében, — a legendák Salamonja jóformán csak két tulajdonságát tartotta változatlanul a történelem Salamonjának: hitt az Istenben és nem hitt az asszonyban. De különben minden megváltozott. Egy fantasztikus, tündéri tájon él ez a mitikus király, kristálypaloták és szökőkutak között, párbeszédeket folytat az állatokkal és életre-halálra küzd meg Asmódival, a madárlábú ördöggel.

A salamoni legenda-kört két részre lehet osztani: az egyik Asmódiról szól, a démonok vezéréről; a másik, mint gyöngysor fonja körül Sába királynőjének kecses alakját. Én ezt az utóbbit akarom ma önöknek bemutatni; négy legendát, Sába királynőjével kapcsolatban, melyet részint arameus, részint héber népkönyvekből, részint a Koránból, részint magából a Talmudból próbáltam összeállítani.*

De mielőtt elbódítana ennek a hajdani költészetnek fűszeres illata, hallgassunk meg néhány adatot.

* Források: Targum Sényi, Midras Mislé Rabatha, Melech Evjon, Semuóth miné kedem, Gittin 68 a) és b), Josephus Flavius VIII. 6.

Mit mond Sába királynőjéről a tudomány, a festőművészet és a zenetörténet?

A tudomány ezt mondja: Sába királynője tényleg meglátogatta Salamont. Ez történelmi tény.* Megkísértette talányaival, tapasztalta bölcsességét, megajándékozta kincseivel, örömujjongás közt bámulta meg hatalmát és hazament. Josephus azt mondja, hogy a királynő Szerecsenországból való volt. De ez nem igaz. Az *Arnaud* által közzétett *himyarita feliratokból* kiviláglik, hogy Sába a mai Yemen helyén feküdt Délarábiában, fővárosa *Mahrib* volt (a görög Eratoszthenes szerint: *Miriaba*), s a királynő neve *Balkis*, *Makeda*, vagy *Negresta-Azeb* (Dél úrnője). A sábaiak nyelve arab és ethiop idiomák keveréke volt. Oly gazdagok voltak, hogy a római uralom virágzása idejében Augustus rabló-expedíciót küldött az áldott országba.

A festőművészet ezt mondja: Sába királynőjének látogatása nagy mestereket inspirált. A turini múzeumban ott csügg *Veronese* képe a királynőről, *Rafael* a Vatikán egy grottájában dicsőíti ezt a délszaki hölgyet, *Claude Lorrain* egy londoni vásznán is feltűnik alakja.

A zenetörténet így szól: Sába királynőjét két nagy zeneszerző tette népszerűvé: *Gounod* 1862-ben és *Goldmark* 1875-ben. Mindkét operának gyönyörű a muzsikája (a párisi konzervatóriumban ma is vizsgatárgy a sábai kórus: *Que Dieu vous accompagne, ô belles Sabéennes!*), de egyiknek is, másiknak is

* Királyok I. 10.

unalmas és rossz a meséje. A két opera librettistáinak fogalmuk sem volt arról a nagyszerű költészetről, mely Sába királynőjét legendákban körülengi és mellyel önök most mindjárt megfognak ismerkedni. Ők kevés leleménnyel köznapi történeteket gondoltak ki. Nem volt más alapjuk, mint a szűkszavú biblikus referáda.

De elég az adatokból. Szóljon a mese:

Első legenda.

És történt egy napon, hogy egy tirusi varázsló készített egy kék függönyt, hajnalkék brokátból és sötétkék selyemből Salamon királynak. És midőn kiterítették a függönyt a szabad ég alatt, a földön, és rálépett a király, akkor felemelkedett a levegőbe, ő s akik mellette voltak s repültek szabadon éjen és napon keresztül. És reggel Damaskusban ette kenyérét Salamon és este Médiában estebédjét. És midőn repült, letekintett és látott mindent, mi a föld kerekén történik. És íme, egy napon lepillantott a mezőre a végtelen magasból és a földhányásban egy bosszus kis hang szólalt meg: Fussatok hangyák, fussatok haza, nehogy eltaposson titeket a zsidó király hadserege! És felgerjedt a király haragja és leszállott a földre és kutatott a mezőn és látott egy hangyát remegni egy rögön. Ki vagy te? kérdezte tőle Salamon. És egy vékony hang felelt: Én a hangyák királynője vagyok és azt parancsolom népemnek, rejtőzzön a porba, nehogy megrészegedjenek szemei az emberen! Mert az ember semmi és

minden nagyság az Örökkévalóé! És feldühödött a király e szavakra s így szólt: Kérdeznék én valamit tőled. És felelt a hangya: Ha akarsz tőlem valamit, emelj fel és ne nézz le rám! És a király gyorsan lehajolt és felemelte a hangyát és kezében tartván, az megszólalt: Most beszélj! És szólt a király: Van oly hatalmas az egész földön, mint én vagyok? És felelt a hangya ekképen: Bizony van! Én is magasabban vagyok most nálad! Látod, épen téged küldött el az Örökkévaló a világ végéről, hogy eljőjj, lehajolj értem és felvégy engem a földről! És felgerjedt a király haragja és ledobta a hangyát és rákiáltott: Tudod-e, hogy én vagyok Salamon, Jeruzsálem királya? És a hangya, miközben eltűnt a porban, halkán mormolta: Azt tudom csak, hogy por vagy és porrá leszel! És Salamon meghajtotta fejét az Úr előtt.

De mélységes bú támadt szívében és elhatározta, hogy hazatér és összehívja maga elé az ég és a föld minden teremtményét.

És trónjára ült Jeruzsálemben Salamon király és összehívta a föld vadait, az ég madarait, a férgeket és a kígyókat, a szellemeket a démonokat és a manókat és eljöttek mind bilincs nélkül és vezető nélkül és ott nyüzsögtek, ordítottak, ugráltak és táncoltak tizezrével a király és udvara előtt. És felállt a király és csend támadt a szörnyű seregben. És a király irnokai nevéen szólítottak minden egyes lényt...

És midőn a madarakhoz ért a szemle, egyszerre észrevették, hogy hiányzik közülök az ölyv. És felgyulladt a király haragja és megparancsolta, hogy

hozzák elébe tüstént az ölyvöt, hadd büntesse meg. És felkerekedtek a sasok és elhozták az ölyvöt, ki alig-alig pihegett a kimerültségtől.

És szólt a király: Hol voltál, madár?

És felelt az ölyv: Bocsáss meg uram, királyom, de nem bosszantani akartalak, hanem egész más tartott engem távol a mai gyülekezésről. Három hónapja már, hogy feltettem magamban, hogy be-repülöm a föld minden tartományát, hogy meglás-sam, ismerik-e mindenütt, tisztelik-e mindenütt Salamont, a zsidók királyát? És repültem három hónapon keresztül, szélben és viharban, kenyeret nem ettem és vizet nem ittam és elértem a világ keleti sarkára. És ott lepillantottam a földre és megláttam *Kitor* városát, mely boldogan csillogott a napban, a földje szinarany volt és az utcáin csilingelve gurul ide-oda a sok ezüst és senki se nyúl utána. És szökőkutak csobognak a kertekben és kék folyók partján aloék nyilnak és a ligetekben óriási rózsák virulnak és ezer pár táncol a pázsiton. Fejükön aranykoszorú, kezükkel virágot hintenek, nem tudják, mi a harc és szeretik egymást és szív-ják az Éden illatát. És megtudtam, hogy nincs ki-rályuk, csak úrnőjük van s a neve *Sába királynője* és ráhallgatnak valamennyien. És ha úgy tetszik, uram, király, visszatérek a csodálatos földre, bilincsbe verem fejedelmeit és megkötözöm úrnőjét és idehozom őket Salamon trónusához!

És felállott a király és így szólt irnokaihoz: Írjatok levelet *Sába királynőjének*. És az irnokok ezt a levelet írták:

«Béke veled és béke a te hercegeiddel, ó királynő! Tudd meg, hogy urrá tett engem az Örökkévaló a föld seregei és az ég seregei fölött, a szellemeken és a tündéreken, minden démonon és minden vadállaton. Északtól délig nincsen nálam hatalmasabb. Ha eljössz hozzám és meghódolsz előttem, fogadlak, mint királynőt és megtisztellek szívem szerint. De ha nem jössz el, jaj valamennyiteknek! Elküldöm rátok seregeimet, a szekereket, lovasokat és az íjászokat. És ne nevéssétek ki az én hadaimat és ne beszéljetek róluk megvetéssel; mert az én seregem a vadállatok, az én lovasaim a sasok és az én íjászaim az ördögök, Sába királynője! és velük jönnek sötét uszályban a démonok és rossz szellemek. A vadállatok megölnek majd titeket és a csontjaitokon lakmároznak az ég madarai».

És lezárták a levelet az irnokok és lepecsételték arany pecséttel és rákötötték az ölyv nyakára. És kinyújtotta karját Salamon és felrebbent az ölyv és utána az összes madarak és elrepültek, mint a sűrű felhő, Sába tartománya felé.

És történt egy reggel, hogy Sába királynője kilépett házából, hogy áldozzon a kelő napnak és imádkozzon hozzá hite szerint. És amint leborult, egyszerre elsötétült az ég, fekete gomolyag szállt a nap elé és a királynő megrettent és elsápadt és megtépte selyemköntösét és zokogott, mert azt hitte, meg kell halnia. És a millió madár közül, melyek elsötétítették az eget, leszállt szép csendesen ke-

rengve az ölyv a királynő elé és megrázta előtte a levelet, mely a nyakára volt aggatva.

És a királynő feltépte a levelet és elsápadt nagyon és szaladt országa véneihez, hogy mitévő legyen. De a vének nem tudták, mit mondjanak neki és a királynő a tengerparthoz sietett és összegyűjtötte minden hajóját és minden tengerészét.

És megbeszélte velük, mit tegyen és megparancsolta, hogy gyűjtsenek össze minden gyöngyöt és drágakövet és halásszanak ki korallokat a mélységekből és rakják meg a hajókat és vigyék el mind ezt Salamon királynak.

Őmaga pedig visszatért palotájába és felhívatott magához hatezer ifjút és leányt, kik egyenlő természetűek voltak s kik mind ugyanazon hónapban, ugyanazon napon, ugyanegy percben, ugyanegy szempillantásban születtek. És felöltöztette valamennyit bíboros ruhába és aztán ezt a levelet írta Salamonnak:

«Kitor városától zsidók földjéig hét esztendő járás, ó király! Mégis eljövök tehozzád, hogy lássam színedet és megcsodáljam bölcsességedet.»

És sírva-sírván odaadta a levelet az ifjaknak és azok is a kincses hajókra szállottak és elindultak Jeruzsálem felé.

Második legenda.

És elérkezett a nap, midőn Sába királynője belépett Jeruzsálem kapuján.

És a király magához hívatta kedvencét, Benajáhut, ki a legszebb volt a férfiak között és így szólt hozzá: Menj, Benajáhu, Jehojáda fia és fogadd őt. És miután

fogadtad, vezesd királyi hajlékomba. — És Benajáhu, Jeruzsálem legszebb férfia, felölté díszruháját s maga köré gyűjtve a testőrséget, megállott a város kapujában...

És Sába királynője vörös bíborban ült drága kocsijában, s mögötte az országa nagyjai és szekerek és karavánok teli ajándékokkal. S midőn bevonult Jeruzsálem kapuján, hirtelen felállt üléséből, mert egy férfit látott meg díszes kísérettel, ki olyan volt mint a tavi liliom, s midőn közelebb jött, mint a fehér hajnalhasadás, s midőn még közelebb, mint a szürkület csillaga, mely villámlik a fellegek között. És elpirult és leugrott kocsijából és odasietett a férfihez és leborult előtte és így szólt hozzá: Ó, mily szép vagy, Salamon király!

És a férfi csodálkozva nézett rá és így felelt:
— Királynő, én nem vagyok Salamon! Én csak legkisebb szolgája vagyok a legnagyobb királynak. Ül vissza kocsidra, Sába királynője, hadd menjünk együtt Jeruzsálem ura elébe.

És a királynő elgondolkodva ült vissza kocsijába és halkán mondotta, miközben megindultak:

— Milyen lehet akkor maga az oroszlán, ha ilyen nyomok vezetnek hozzá...

És Salamon király, mikor híre jött az érkező menetnek, kivonult kastélyából és üvegpalotájába tartott és ott trónjára ült.

A király trónja színaranyból való volt, hat lépcső vezetett fel rajta, hetvenhét arany oroszlánok és hetvenhét arany sasok az első lépcsőn s a többin is mind arany párduco k, arany tigrisek, arany kányák kupo-

rogtak és a trón fölött kiterjeszté arany karját az óriás arany menóra; jobbról nyolc arany ággal, melyeknek neve volt: Ádám, Noé, Sem, Ábrahám, Izsák, Jákob és Jób; és balról nyolc arany ággal, melyeknek neve volt: Lévi, Kehat, Amram, Mózes, Áron, Eldad és Médad. S a trón támláján két arany tengeri szörnyeteg nyitotta ki száját, olyanok voltak, mint a halak, de olyanok is, mint az oroszlánok. S menyezet gyanánt huszonnég arany szőlőfürt lengett a trón fölött, köztük, csőrében arany olajággal, az arany galamb. S belépett a király az üvegpalotába, s rátette lábát a trón első lépcsőjére, megmozdult az arany bivaly és felsegítette az elsőről a másodikra, aztán a harmadikra s így a hatodikig, akkor leszálltak az arany sasok és leültették a királyt, s akkor jött az öreg sas s a fejére tette a koronát, s akkor csoportosultak az arany tigrisek és a párducok, hogy megvédjék a nap ellen. S végre belépett a főpap és a szanhedrin hetven bölcese és leültek a király mellett. S a palota, hol a király trónolt, tiszta üvegből volt, a falak, a padló, a menyezet csupa hófehér kristály és a trón csodálatosan fénylett az áttetsző teremben és olyan volt, mint egy ingó, arany gálya az ezüst tengeren . . .

És Sába királynője belépett a kristálypalotába, megállott a küszöbön és elszédült. Úgy tetszett neki, mintha tükrök rengetegébe jutott volna, ezer tükör közé, melyek egymásba omlanak. A kristályfalak remegtek a nap fényében, s mikor felvetette félénk szemeit, úgy tetszett neki, hogy egy végtelen ezüst víz partjain áll, s a király trónja ott lebeg a hul-

lámok felett . . . És felkapta bíboros uszályát, mintha tengerbe lépett volna és meghajolt Salamon előtt.

És a király odafenn trónusán kinyújtotta kezét kegyelemmel feléje és megparancsolta, hogy hozzanak még egy trónt és maga mellé ültette Sába királynőjét.

És szólt a királynő: Talányokat hoztam magammal napkeletről. Ha megfejted őket, akkor igaz a hír, hogy te vagy a legbölcsebb az emberek között.

És felelt Salamon: Add fel az első rejtvényt.

És szólt a királynő: Ime.

*Nem tengerből s nem a hegyekből
S nem a felhőkből odafönn;
És mégis ömlik, s egyre árad,
Egy hűs patak; egy víg özön;
Ma nékem jut s holnap tenéked,
Ma eltűnt s holnap újra jön,
De jaj, ha kell s hiába várod . . .
Mi ez, királyom?*

És felelt Salamon:

Ez a köny.

És szólt a királynő: Hadd adom fel néked a második talányt.

*Télen elástak, eltemettek,
Feküdtem holtan, csöndesen,
Midőn tavasz lett, felocsudtam,
Kidugtam lassan a fejem,
És nyáron csillogok a napban
S ki megöl, gazdaggá teszem.*

Jól jár, ki éltet elszakasztja...
Mi ez, király?

És felelt Salamon:

A búzaszem.

És szólt a királynő: Most vezessék be a hatezer ifjút és leányt, akiket küldtem Salamon királynak. És bevonult a hatezer ifjú és leány, kik egyenlő magasak és egyenlő ruhájúak voltak s odaálltak a trón elé. És a királynő rájuk mutatott és azt mondta Salamonnak: Ime a harmadik talány. Melyik közülök a fiú és melyik a leány?

És Salamon ekkor megparancsolta, hogy hozassanak be mindegyik elé egy korsó vizet. És aztán így szólt hozzájuk: Mossátok meg a kezeiteket és az arcotokat! De törülközőt nem adatott nekik. És midőn megmosták a kezüket mind a hatezren, akkor keresték, hogy miben száríthatnák meg, de nem találtak törülközőt. És ime, némelyek megtörülték kezüket és arcukat a kötényben, mely derekukra volt kötve, mások tanácstalanul állottak, s csöpögött róluk a víz.

És azután mindegyik elé odatételezt Salamon egy kosár friss gyümölcsöt, datolyát, fügét és gránátalmát és így szólt hozzájuk: vegyetek belőle! S akik kezükbe rakták a gyümölcsöt, azokat félreállította, s ime, ezek ugyanazok voltak, kik előbb nem tudták kezüket megszáritani. S akik kötényükbe rakták a gyümölcsöt, azokat is félreállította, s ime, ezek ugyanazok voltak, kik előbb kötényükbe szárították a kezeiket. És ezekre így szólt Salamon: «ime a lányok!» s a többiekre: «ime, a fiúk!»

És a sábai bölcsek bólintottak fejükkal, mondván: Igaza van Salamonnak, a zsidók királyának.

És mikor látta Sába királynője, hogy Salamon megfejtette mind a talányokat és nincs dolog előtte rejtett, felkiáltott: A híred nem mondott igazat, mert te több vagy a hírednél. Boldog a néped és boldogok a te szolgálid! És áldott legyen a te Istened, ki ily nagyvá és ily bölcsé tett az egész világ fölött!

És megajándékozta Sába királynője Salamont arannyal, drágakővel és gyöngyökkel, mennyit még nem láttak Jeruzsálemben és evett Salamon lakomáján és ivott az ő borából és aztán visszatért országába.

Harmadik legenda.

És így szólt Salamon az udvarához: Rajta, kísérjük el útjára Sába királynőjét!

És a király és kísérete a bűvös kárpitra lépett, s az felemelkedett velük a levegőbe s így kísérték a királynőt és az ő karavánját.

S mikor már elvesztették őket szem elől, tovább repültek a levegőben és szállottak hét napon és hét éjjelen át és elérkeztek a világ nyugoti sarkára. És hol véget ér a föld, s megkezdődik a tenger, ott állott színaranyból egy nagy palota.

S leszálltak és megsodáltak a palotát, melyhez hasonlót nem láttak még életükben és körüljárván, keresték a kapuit. De kaput nem találtak sehol. És felgerjedt a király haragja és maga elé rendelte *Ráámját*, a démonok vezérét és így szólt hozzá:

— Keressétek meg a ház kapuját, ti démonok!

És a démonok megérkeztek a világ minden részéről, egy pillanat alatt átkutatták a kastélyt, aztán suttogtak *Ráámjával* és eltűntek. És kérdezte a király:

— Mit mondtak neked szolgálid?

És felelt *Ráámja*:

— Nincs a kastélyban élő lélek, csak fenn, a tetőn van egy régi sasfészek, felséges király...

És király magához hívatta szolgálattelvő sasmadarát, *Seméver-t* és így szólt:

— Hozd le a sast az arany kastély tetejéről.

És felszárnnyalt *Seméver* és egy öreg sast hozott szárnyain, ki oly fáradt volt a kortól, hogy alig-alig hallatszott szava. És az öreg sas gyenge hangon áldást mondott az örökkévalóra és aztán így szólt:

— Béke veled Salamon, Jeruzsálem királya.

És a király azt a kérdést intézte hozzá:

— Mi a neved, öreg sas és hány éves vagy?

És felelt az öreg sas:

— *Alnódor* a nevem és a korom hétszázhusz esztendő.

És szólt a király:

— *Alnódor*, mondd meg nekem, hol van e kastély kapuja?

És felelt az öreg sas:

— Én nem tudom, király. De fenn a fészekben ott alszik bátyám, ki idősebb nálam, talán ő felel majd neked...

És intett a király és újból felszárnnyalt *Seméver* és a szárnyain lehozott egy nagyon vén sast, ki oly fáradt volt, hogy a szemét lehunyta a napban és a

tollai remegtek. És a vén sas kinyitotta a száját és egy beteg, bágyadt énekkel áldást mondott az örökkévaló Istenre és békét kívánt Salamon királynak.

És kérdezi a király:

— Mi a neved, vén sas és hány éves vagy?

És reszkető hangon válaszolt az öreg madár:

— A nevem *Cófár* és a korom ezerháromszáz esztendő, ó király...

És kérdezi a király:

— Tudod-e, hol a kastély kapuja?

És felelt a madár:

— Én nem tudom, de az apám mesélte, hogy volt egykor egy kapu a nyugati falon, de a por lassankint betemette.

És a király kinyújtotta a karját és vihar támadt nyugatról és felkavarta a homokot és elsöpörte a port és ime, a kastély nyugati falán egy nagy vaskapu tetszett föl, melynek sarkai izzottak rózsaszín tüllel. És a kapun régi betűkkel ez a felírás:

«Tudd meg, halandó, kit a sors erre vet,

Éltek itt egykor boldog emberek,

Rózsákban jártunk éjen és napon,

Volt itt örökkön nagy lakodalom.

De jött az éhség, s a kín... mit tehattünk?

A gyöngyeinket szétzúzluk s megettük.

Vigyázz, hogy te is egyszer így ne járj!

Ne lépjen itt be: csak költő. Vagy király.»

És Salamon király észrevette, hogy a vaszavárban benne van a kulcs, s kinyitotta a kaput és beléptek az arany palotába.

Az első teremben csupa kincs volt, aranyak, drágakövek heverték szanaszét, belepve a portól és a penésztől.

A második teremben csupa ezüst volt, serlegek és csattok, elszórva a porban és a sötétben.

A harmadik teremben egy trón állott, s a trónon ez a felírás:

*«Király ült egykor büszkén e helyen
Nem volt a földön ily fejedelem.
De jött a halál s a földre tiporta
S most csontjait őrzi egy bús verem.»*

És a király a trónra nézett és ime, valaki ült ott, s amint közeledett, látta, hogy bálványkép. És megérintette a szobrot, s az megrázkódott, a szemei izzani kezdtek, a szájából füst tódult és felkiáltott:

— Halál és éjszaka, minden sötétség szellemei, segítetek rajtam, mert hozzám ért és megtámadott egy ember!

És megtelt a terem egy szempillantás alatt rémekkel, de Salamon rájuk kiáltott: Hát nem ismertek reám? én vagyok királyotok, Salamon! Ne nyúljatok hozzám! És a szellemek zúgtak és sikongtak és összegomolyodtak; aztán nagy sírással elrepültek a tenger felé. És a bálvány élettelenül leesett trónjáról. Salamon odalépett hozzá, s látta, hogy egy ezüst tábla csügg a nyakán. És az ezüst táblán ezt olvasta:

*E tábla örök emlékül marad,
Emlékül hagyta Sadad ben Adad.
Ezer országon király voltam én,
Ezer királynak parancsoltam én*

*Csatát megnyertem ezeret
Vezettem ezer sereget,
De mindennek mi haszna már?
Legyőzött engem a halál.*

És Salamon elolvasta az írást, s mélyen elhallgatott, és meghajtotta fejét és letérdelt az Örökkévaló, a Seregek ura előtt.

Negyedik legenda.

És elvonult Sába királynője s az ő egész kísérete, és Salamon mélázva és gondolkodva ült szobájában s lábainál tarka zürzavarban a tömérdek kincs, ékkő és illatszer, amit otthagyt a királynő. És rossz kedve támadt Salamonnak és hogy idejét űzze, megparancsolta szolgálóinak: Hozzátok be *Asmódi-t** börtönéből, hadd mulassak vele.

* Asmódi a salamoni legendakör egyik központi alakja. Ő talán a legrégebbi ördög a világirodalomban. Tulajdonképen a «démonok vezére» a hivatalos címe, de bölcsesége, nyugodt cinizmusa őt valódi gondolkodó ördöggé avatják. Salamonhoz, mint a legendák egy más részéből megtudjuk, így került: A zsidó királynak, mikor híres templomát fel akarta építeni, szüksége volt olyan anyagra, melylyel követ lehet repeszteni; minthogy az Úr templomának köveihez semmiféle gyilkolószerszámmal, sem vassal, sem acéllal, nem volt szabad hozzáérni. A bűvös *sómir*-féreg testének volt ilyen csodás ereje. A *sómir*-t, mint a király megtudta, *Asmódi*, a démonok ura őrizte egy sziklás, zordon vidéken. Salamon elküldte a hadvezérét az ördög bűvőhelyére és ezer fufanggal sikerült Asmódit elaltatnia és bilincsekbe verve Jeruzsálembé hoznia, hol aztán a

És *Asmódi* belépett a király szobájába megláncolva és szomorúan. És Salamon évödni kezdett vele, így szólt hozzá: Miben áll tulajdonképen a te nagy erőd, *Asmódi*? Mutass valamit, hadd látom.

És *Asmódi* komoran felelte: Oldd le a láncaimat egy pillanatra, Salamon. És add ide a gyűrűdet, amibe az Isten neve van belevésve.

És Salamon leoldotta az ördög láncait és odaadta neki gyűrűjét egy pillanatra. S ahogy *Asmódi* érezte, hogy szabad, óriásira nőtt hirtelen és kettőt csapott szárnyaival, egyet az égit, és egyet az alvilág mélyéig és egy szempillantás alatt elhajította Salamon messzire, négyszáz mérföldnyire, egy sivatag közepébe.

Asmódi azután összehúzta szárnyait, magára vette Salamon koronáját és királyi köntösét és trónra ült és behivatta a szolgákat és szólt hozzájuk: A mai naptól fogva nem akarok senkit fogadni, híveim közül se bocsássatok be hozzám egy lelket sem. Sem a hadvezéremet, sem a feleségemet, még az anyámat sem. És a sok szolga felelt: Így lesz, királyom.

... Salamon pedig, mikor visszanyerte eszméletét, egy puszta sivatag kellős közepében feküdt rongyosan, véresen az eséstől és könnyes szemekkel nézett maga körül. És szenvedett az éhségtől és a szomjúságtól és feltápáskodott, hogy keressen valami élél-

király kivette belőle titkát. A veszélyes démon azután börtönbe zárták és gondosan megláncolták a királyi palotában. Sok évi börtön után egy napon azután Salamon magához hívhatja.

met. És egy félnapig bolyongott a sivatagon és estefelé, haldokolva a fáradságtól, pásztorokat talált egy tűz körül. És azok megsajnálták és megittatták. És miután kipihente magát, azt kérdezte a pásztoroktól:

— Milyen messze van innen Jeruzsálem?

És a pásztorok megcsóválták a fejüket és így szóltak:

— Jeruzsálem? Soha nem hallottuk ezt a nevet.

És megrémült Salamon és várta, míg jön az öreg pásztor, s aztán attól kérdezte:

— Hallottál-e Jeruzsálemről és királyáról, Salamonról?

És az öreg pásztor így felelt:

— Soha nem hallottam életemben, sem Jeruzsálemről, sem Salamonról.

És sirva fakadt Salamon és így zokogott magában: És én még azt hittem, hogy ura vagyok az egész világnak! Hová jutottam, én szegény koldús!

És Salamon tovább bolyongott a sivatagban és gyökerekből élt, forrásvizet ivott, a szakállába belékapaszkodott a bojtortján és a túske és a ruhája rongyokban lógott le róla. És egy napon messziről látta, hogy város felé közeledik. És a város határában megállott egy háznál, hol szántóvető férfi dolgozott. És odalépett Salamon és sirva kiáltotta:

— Ó, adj alamizsnát, mert én voltam Salamon, a zsidók királya Jeruzsálemben!

És a férfi hangosan felnevetett és így felelt:

— Ó te szegény bolond! Hiszen Salamon, a zsidók királya Jeruzsálemben él és uralkodik. Hogy mesélhetsz ilyeneket?

És midőn Salamon ismételte panaszát, a férfi alamizsnát nyomott a kezébe és azt mondta magában:

— Elment az esze ennek a koldusnak! — Azzal elbocsátotta.

És Salamon betért a városba és minden kapun bezörgetett és bekiáltott:

— Adjatok, adjatok, mert én vagyok *Kóheleth*, és király voltam a zsidókon Jeruzsálemben!

És megkönyörültek rajta az emberek, mert azt hitték, bolond és alamizsnát adtak neki napról-napra. És egyszer beállított egy gazdag úrhoz, ki feleségével ott ült a háza pitvarában. És a gazdag úr azt kérdezte tőle:

— Ki vagy te szegény ember?

Feleli a szegény ember:

— Én Salamon király vagyok, Dávid fia.

Kérdezi a gazdag:

— A bölcs Salamon?

Mondja a szegény:

— A bölcs Salamon.

És az asszony nevetve kérdezte tovább:

— Hát ha olyan bölcs vagy, Salamon, miért hagytad ott trónodat és vándoroltál ki az országodból?

És Salamon elmesélte nekik sorjában, mi történt vele, és milyen baj érte őt váratlanul. És mikor a gazdag úr és a felesége látták, hogy ilyen szépen és okosan beszél, hinni kezdtek szavában. De aztán, hogy befejezte elbeszélését, az asszony felugrott helyéből és így kiáltott:

— Ha te igazán bölcs Salamon vagy, akkor én

nem adok neked menedéket a házamban, hanem kiverlek innen!

És Salamon megijedt és így szólt:

— Miért haragudtál meg, úrnőm?

És az asszony folytatta:

— Nemde, azt mondtad te példabeszédeidben: *ezer férfi közül igazat csak egyet találtam, ezer asszony közül igazat egyet sem?* Ha te így gyűlölöd az asszonyokat, akkor én is gyűlöllek téged!

És felelt Salamon:

— Én csak jót tettem az asszonyokkal, mikor ezt mondtam róluk.

És szólt az asszony:

— Magyarázd meg szavaidat.

Salamon pedig ezeket mondta:

— Figyelj reám. Ha azt mondtam volna példabeszédeimben: *ezer asszony között is találtam egy jót*: akkor a férfiak, akik nincsenek megelégedve a feleségeikkel — és a legtöbb férfi nincsen — elkergették volna az asszonyaikat, szólván: megkeressük azt az *egy* igaz asszonyt, kiről Salamon szól, hátha megtaláljuk és boldogabban fogunk élni vele. De mert azt mondtam példabeszédeimben: *ezer közt egy jó asszonyt sem találtam*, a férfiak belenyugodnak a helyzetükbe és így szólnak: hiába űzném el a feleségemet, hogy jobb asszonyt, vagy jó asszonyt kersek. Salamon király is azt mondja: jó asszonyt nem találtam. Maradjunk tehát úgy, amint vagyunk.

És az asszony megnyugodott a koldus beszédében és készített számára ebédet és adott neki új ruhát és új sarut. És leültek a lakomához és bort hoztak

ezüst edényben és gránátalmát arany tányérokon. És így szólt enyelegve a házigazda a vendégéhez:

— Emlékszel-e mily szép és gazdag volt a te asztalod Jeruzsálemben, Salamon király?

És Salamon lehajtotta a fejét, és eszébe jutottak kincsei, és gazdagsága és trónja és asztalának díszei és a drágakövek, mikkel szobái ki voltak rakva és sirva fakadt és felkelt az asztaltól és bucsúzatlan elment. És elhatározta, hogy nem nyugszik addig, míg el nem jut Jeruzsálembe és vissza nem foglalja trónját Asmóditól.

... Jeruzsálemben pedig szomorúság és bánat ütött tanyát hosszú hónapokon keresztül, mert a királyi palota, honnan eddig mindig kiáradt a fény és a vigasság, zárva volt és a királyt hosszú idő óta nem látták sem a nép, sem a tanácsosok, sem a szanhedrin bölcsei. És nem tudta senki mire vélni ezt a hallgatást és már-már felzúdult az egész város, mikor egy napon egy rongyos ember jelent meg az utcán és így kiáltott:

— Én vagyok Salamon, Dávid fia, ki király voltam ebben a városban!

Az egész lakosság magánkívül volt az izgalomtól és az idegent elvitték a szanhedrin elé, hol előadta történetét és balsorsát. És a szanhedrin bölcsei végighallgatták és így szóltak:

— Nem hisszük, hogy bolond ez az ember. Mert aki ilyen szépen és okosan beszél, annak igaza kell, hogy legyen abban az egyben is, ami hihetetlen előttünk.

És elüzentek Benajahuhoz, a fővezérhez és kér-

dezték tőle: Beszélt veled legutóbb a király? És felelt Benajahu: Nem beszélt, és nem láttam a királyt már régen. És üzentek a királynőhöz: Mikor láttad a királyt? Felelte: Úgy viselkedik, hogy nem ismerek rá. És üzentek Bath-Sebához, a király anyjához: Mikor láttad a királyt? És az felelt: Úgy viselkedik, hogy nem ismerek rá.

És akkor gyanút fogtak a bölcsek és vettek láncokat és vettek egy gyűrűt, melyen az Isten neve volt és beléptek a trónterembe. És Salamon felmutatta a gyűrűt és megrázkódott Asmódi, ledobta magáról a királyi köpenyt, és látta az udvar, hogy lábai madár-lábak és újjai, mint a kakasé. És felkiáltott a nép és Asmódi elrepült a háztetőn keresztül. És a bölcsek, a vének és a katonák és a nép egyhangúan kiáltották:

— Éljen Salamon király!

És Salamon elfoglalta trónját, de a halálfélelem és a reszketés megmaradt benne egész életén keresztül, nem volt gögös többé, hanem alázatos és halkszavú. És nem hitt többé a világ örömeiben és megunta az élvezeteket és magábaszállt és bölcselkedett.

De éjszaka mindig elfogta a rettegés s az ágyánál minden este hatvan jó vitéz állott talpig vasban, kivont karddal, hogy megvédjék a homály rémeitől. Így szendergett éjről-éjre Salamon, a zsidók királya.

Budapest.

Dr. Szabolcsi Lajos.

RÚTH KÖNYVE AZ AGÁDÁBAN.

Rúth könyve a szentírásnak egyik legbájosabb irata. Egyszerű történet, csendes idill. Nem világraszóló események játszódnak le benne, nem a nagy nemzet életét érintő harcokat vagy intrikákat tárgyal. Csak a könyv vége kapcsolódik be a nemzet történetébe, hiszen utolsó adata, hogy Rúthtól származik az izraeliták dicső királya Dávid. Nem is nagy szenvedélyek viharzanak benne, nem akadályokat legyőző vad szerelem, sem bűnös vágyak, rontó gonoszság vagy emberi gyengeség. Egy család életének története, szerencsétlenségének és szerencsésjének egyszerű s mégis elragadó leírása. Egy jólelkű idegen nőnek s egy nemes-érzésű izraelita férfiúnak összekerülése, boldogsága, jutalma. Az idegen derékszívű és jóságos nő Izraelhez csatlakozik, épen Izrael erényei, jósága révén. A jó izraelitához!

Egy Elimélek nevű bethlehemi ember éhínség idején feleségével Noémivel és két fiával kivándorol Moáb földjére. Két fia itt megnősül. Orpa és Rúth ama két moabita nő neve, kit feleségül vesznek. A három férfiú meghal, Elimélek és két fia már nem éli meg a bőség idejét. A három nő egyedül marad vissza. Noémi, az anyós haza kíván térni szülőföldjére. A két meny elkiséri. Noémi lebeszéli őket, ne hagyják el hazájukat ő miatta. Orpa visszafordul, de Rúth az ő ragaszkodásának megható szavakban ad kifejezést: ne süss, hogy elhagyjalak és visszaforduljak tőled, mert ahová te mész, oda megyek én; ahol te hálsz,

ott akarok én is hálni; a te néped az én népem; a te Istened az én Istenem is. Ahol te halsz meg, ott akarok én is meghalni s ott akarok eltemettetni: úgy segítsen engem az Örökkévaló ezentúl is, amint csak a halál bír majd elválasztani engem tőled! Bethlehembe térnek aratáskor. Rúth az éhségtől kényszerítve él ama jogával, hogy mint szegény, kalászkot szedegessen idegen mezőn. Bóáznak, egy derék izraelita gazdának földjére téved, Rúth nemes tettének közben már hire terjed, Bóáz figyelmessé válik Rúthra, értesül sorsáról és nemességéről. Részvétellel van iránta s szándékkal hullat el több kalászt legényeivel. Nóémi Bóáz nevének hallatára áldja az Istent, aki nem hagyja el kegyelmével az élőket s a holtakat, mert Bóáz közeli rokona, akire másodfokon ráhárul az özvegházasság (levirátus) kötelezettsége. Kitanítja Rúthot, mikép figyelmeztesse e köteletségére Bóázt, aki addig nem tudott a rokonságról. Bóáz kiváltja Rúthot, nőül veszi s a nemzeti dinasztia tőlük származik. A jóság tehát, mely Rúth alakja szerint nemcsak izraelita tulajdonság, hanem idegenben is fellelhető, Izraélben elismerésre talál és jutalomra. Ez a könyv veleje, vázlatos tartalma.

A könyvecske tele van régi népies szokások, szent hagyományok emlékével. Az események lejátszódása feltételezi ezeket a népies szokásokat és hagyományokat, nélkülük nem vehetnének az események ilyen fordulatot. A szegényeket megillető kalászszedési jog, az özvegységre jutott gyermektelen nő iránt fennálló kötelezettsége a rokonságnak. A szomorú állapotból való megváltásnak s akire a köteletség első sorban

háramlik, a kiváltónak intézménye. S magának e megváltásnak az eljárása: a nő, aki kiváltó rokon lábaihoz borul s kéri, köntösével őt is takarja be, védelmét tehát rá is terjessze ki. Csupa érdekes emléke egy olyan kornak, mikor már éber volt az egymás iránt való kötelesség tudata is s ha máskülönben züllött volt a kor vagy legalább rend hiján szükölködött is — «abban az időben nem volt király Izraelben, mindenki amit jónak látott azt cselekedte» — de erényei is voltak. Az általános rajz és sok érdekes apró vonás mellett első sorban a jellemek érdekelnek bennünket. Három alakja a könyvnek és főszereplője az elbeszélésnek van kiváltképen kidomborítva és bővebben jellemelve. *Rúth*, az idegen születésű, a pogány hitű s mégis jóságteli. Amit még egyazon fajbelieknél sem mindig találunk: a meny szeretete a napa, az anyós iránt, Rúthban önfeláldozó ragaszkodássá nemesül. Az érzéssel áldott, a könyörületos szívű, aki nem hagyja el férje anyját; s hogy már *elhunyt* férjének anyjáról van szó, emeli a megható tett értékét. Lazarus, a híres német bölcész figyelmetet rá,* hogy Rúthról nem mint szép nőről emlékezik meg a szentírás. Más bibliai női alaknál ritkán hiányzik az említése annak, hogy széptekintetű, bájos külsejű volt. A négy ősanya közül például három volt gyönyörűséges: Sára, Rebeka, Ráchel; azután Eszter és mások. Rúthnak lelki tulajdonságai minden testi szépségnél ékeesebbek és bár egy-két elejtett

* Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur. XII k. (1909.) 79. o.

megjegyzésből kiviláglik, hogy Rúth szép is volt, a lelki szépsége mellett eltörpül minden testi báj. A másik jellem is asszony: *Noémi*, akit valamikor a «kedves» jelzővel illettek s akit a sors mostohasága megtört. Lelke bús, égetik a sebek, melyeket férje és két fia halálával szenvedett, önmagát epeшти, egy bibliai Nióbe. De fájdalma dacára reményét nem veszíti. Hazáját szerető, Istenhez imádkozó, a rokonnak kötelességtudásában bízó nő.

Bóáz a könyv jellegzetes férfialakja. Jólelkű, gyengédérzésű, tántoríthatatlan erkölcsű férfiú, aki a felebaráti szeretetet teljesen magától értődőleg gyakorolja bármilyen vallású és nemzetiségű szegény iránt. Tele érzéssel, tele sajnálkozó érdeklődéssel másnak sorsa iránt, áthátva a jótékonyság szellemétől. A régi izraelita gazdaembernek tipusa. Legényei, munkásai iránt is jóérzésű, nem érezteti velük a gazda felsőbb-ségét. Mikor a mezőre jön ki, nem várja az üdvözlést, ő köszönti legényeit. Parasztember, kinek szíve művelt, lelke nemes; legényeinek meghagyja: szándékkal hullassanak el mennél több kalászt, hogy a szedegető Rúth meg ne szégyenüljön. A Rúth iránt érzett tisztelet, a hősi önfeláldozásáért támadt csodálat szerelemmé gyúl benne. De ezt az érzést legyőzi, nehogy bűnös vágyá fajuljon. Ez erkölcsösség, a bűntől való félelem erősebb benne mint az érzéki vágy. Legyőzi önmagát, míg Isten és a világ előtt egymáséi lehetnek.

Csupa motívum már maga a három jellem is a mondaképző, legendafejlesztő agáda számára. A monda még jobban kiélezi a nemes jellemvonásokat és be-aranyozza őket dicsőség sugaraival. S hogy annál

kirivóbb, fényesebb legyen a kép, alakjait sötét háttérben állítja be. Az egyes jó emberekkel szembeállítja a kor züllöttségét s a kor gonoszságának bő ecsetelésével annál kirivóbbá teszi a történet hőseinek jóságát. Gonoszlelkűek közül tündökölnék elő a fényeslelkűek. Egyes elejtett megjegyzéseket felkap, mellékesen szereplő szavakra rátereli a figyelmet s hangsúlyozza őket és így a neki kedves alakokat még kedvezőbb színben tünteti fel, neki ellenszenveseknek bő jellemrajzot költ, természetesen kedvezőtlen vonásokkal. Így jutnak jellemrajzhoz Elimélek és két fia, azután a második meny, Orpa is, továbbá a kornak kényurái és gazdagjai. Egészen ilyen módon bővül a hősök jellemzése, de kedvező irányban. A jóság mellé a vallásosság is kerül. Sőt a vallásosság válik a jóság indító okává. Bóáz vallásosságból cselekszik, de még Rúth is. Már Noémit is azért követi, mert Izraél válása tetszik meg neki.

Emberi hibákról, emberi erényekről gyönyörű példázatokot költ ez a Rúth könyvéhez fűződő vallási monda, melynek egyes részleteit a talmud és a midrás közli; proselytákról, áttérésről, szegénységről, gazdagságról, az előkelők szociális feladatairól fenséges ősi nézeteket, tanításokat tartalmaz. Az ősi mondaköltészetnek fénylő drágaköveit találjuk benne, a kincses aknának egyik dús tárnáját. Zsinórra fűzve a szétszórt gyöngyöket, így hangzik a Rúth történetéhez kapcsolódó legenda:

Szomorú viszonyok uralkodtak a bírák idején. A könyv élén álló *vájhí* szóból kicsendül mind az a sok jaj, melyre a közállapotok szolgáltatnak okot.

A bírák a jogot elhajlították, ítélkezésnél a tekintélyt tekintetbe vették, tekintélyük ezért nem volt és nem is lehetett. Az árvát és özvegyet sanyargatták, maguk is ugyanazon gonoszságokat követték el, amikért másokat felelősségre vontak, sőt még hatványozott mértékben. Jaj a nemzedéknek, mely bíráit bírálja, de jaj a bírónak is, kit bírálni kell! Ha a bíró azt mondta a vádlottnak: vedd ki a szálkát fogaid közül — a vádlott azt felelhetette és felelte is: távolítsd el előbb a gerendát szemeid elől. Mert a bíró még nagyobb bűnököt követett el, mint a nép. Ha valamely főbenjáró bűnért akartak valakit felelősségre vonni, akár bálványimádásért is, a bűnös még tettlegességtől sem riadt vissza, elverte a bírót s eldicsekedett vele: amit ő akart velem tenni, én tettem vele! S amellet nem voltak tudatlan emberek a bírók. De a bölcsek szava szerint: akkor szenvednek megszégyenítést a tóra igéi a tudatlanok szemében, mikor tulajdon gazdáik, tehát a tudósok és tanultak vetik meg őket. Kóheleth szava: «a szegénynek bölcsességét megvetik», nem azokról szól, kik kincsekben, földi javakban szűkölködnek. Megvetették vajjon R. Akiba tudományát, kérdezi R. Jóchanán, dacára annak, hogy szegény ember volt? Az a szegény, az a sajnálatraméltó, akinek cselekedetei, viselt dolgai, szavai megvetésre méltók. Például, ha egy tudós, valaki a nép vénei közül nyilvános helyen beszédet tart arról a szentírási parancsról «ne hajlítsd a jogot», de ő róla tudják, hogy elhajlítja és igazságtalanságokat követ el; arról, hogy «ne ismerj tekintélyt ez ítéletben», míg ő minden befolyásra hajlik; «ne fogadj el megvesztegetést», míg

vele ez alapon igenis lehet tárgyalni; «özvegyet, árvát ne sanyargass», holott ő javait, birtokait ennek köszönheti. Jaj volt tehát ennek a kornak!

Nem volt méltó vezető, nem volt ember, ki Mózes gyanánt a rést betöltötte volna, hogy Izraélt erkölcsi süllyedéséből visszarántotta volna s így a romlottsággal velejáró isteni büntetéstől megóvta volna. Istan látja, milyen ferdecselekedetűek, milyen ellenszegülők lettek fiai, terhére estek s azt mondja magában: elpusztítanom nem lehet, Egyiptomba visszavinnem szintén nem, más néppel sem cserélném fel őket szívesen, de szenvedést hozok rájuk, hogy megtérésre kényszerítsem, hogy a rosszat eltávolítsam tőlük s kiváltsam a jót belőlük. Éhinség támad az országban. Olyan nagy volt a drágaság, hogy a gabona ára kétszeresére szökött fel. És ebben kettős baj nyilatkozott meg: egyrészt a tudásnak, a célirányos vezetésnek hiánya, másrészt a kenyéré.

Elimélek, Noémi férje, szerepet játszani, uralkodni vágyott. Roppant gazdag és előkelő ember; nagy készletei voltak felhalmozva; annyi volt a búzája, hogy könnyen segíthetett volna Bethlehem valamennyi lakosán. De Elimélek fukar volt, nem törődött a kisemberek bajával, sőt ámitotta az izraelitákat. Mint ama nagyúr, aki mindig szívesen tartózkodott egy helyen s a tartomány lakói bizakodtak benne s mondták: «nagylelkű úr, ha egyszer majd szárazság pusztítja az országot, ő egymaga tíz évig is képes lesz az egész lakosságot élelemmel ellátni». Mikor aztán egy inséges év következett, ravaszul játszotta ki őket. Cselédje kiment a gabonapiacra, üres kosárral kezében,

mintha vásárolni akarna, hogy ámitsa a népet s megtévessze. — Elimélek is a tartomány nagyjai közül való volt és a nemzedék vezetői közül, de megfélekedett kötelességéről. Az éhínség idején azt gondolta: az izraeliták mind eljönnek majd, körülállják ajtómat, mindenik az ő kosarával, hogy gabonát kérjenek. Ezért fölkerekedett családjával s elmenekült. Ezt a rút cselekedetét ítéli el a szentírás, mikor olyan-nak tünteti fel, mintha teljesen vagyontalanul futott volna meg; képes volt nemtelen bírvágytól hajtva a szent földet elhagyni, legértékesebb vagyonát, legeszményibb birtokát, ezért nem sorol fel vagyonából semmit a szentírás. Pedig akinek csak négy négyzet-ölnyi területe is van Palesztinában vagy aki csak négy ölnyt is jár a szentföldön, része lesz a túlvilági boldogságban.

De Isten számonkéri a nagyok mulasztásait a kisemberekkel szemben, ítéletre száll a nép vezetőivel, kik szociális kötelességeikről megfélekednek s nem törődnek a kicsinyek gondjával, bajával. Elimélek menekülése a kötelességteljesítés elől, az önkéntes száműzetés — a büntetés kezdetét jelentette, a kényszerű száműzetés minden kellemetlenségével járt. Amitől Elimelech odahaza félt, idegenben utólérte őt. Vagyonának esetleges csökkenése rémítette őt s indította hazája elhagyására, testvérei és hazája ellen való árulásra, zászlóhagyásra, pedig csak jótétemény apasztotta volna gazdag tárházait; idegenben, bűnös lelkiismerettel kellett halállal lakolnia. Más is meghal, de boldog, aki jó hírnévvel hagyja el ezt a világot. Elimélek nem így hagyta el családját.

Halálát különben főleg Noémi siratta, mert a férfi elsősorban nejének hal meg.

Ettől fogva családja is fokról-fokra süllyedt, míg teljesen elszegényedett. Hatalmában állott volna cselekedni, s az éhinség kárát megakadályozni, s nem tette, — ezért érte utól Isten ítélete, ezzel okozta családja elszegényedését. Mert fukar ember fiai koldusbotra jutnak s koldusként kéregetve barangolnak. A fukarság, az irigy szem nemcsak a szülőnek magának s vagyonának, de gyermekének is vesztét okozza, mert ez nem tanul jót tenni, nem leli örömét a jócselekedetben. Különben Elimélek fiai maguk is hozzájárultak bűneikkel sorsuk kedvezőtlen alakulásához. A Krónikák könyvének egyik mondatát (I. Krón. 4, 22.) egyenesen a két fiúra vonatkoztatja a hagyomány. A *hazugság fiainak* nevezi, akik csak áléletet éltek; tünőben volt életük, mert letettek a hazájukhoz való bizalmukról, s kételkedtek Isten gondviselésében: Ezentúl sem ad kenyeret, termést az Isten, mondták, hazájukat elfeledték, Móábhöz csatlakoztak. S mintha csak ezzel a tórát égették volna el, mert aki a tóra egyetlen igéjét is tagadja, megveti, ép oly bünt követ el, mint aki szentségtelen kézzel tűzbe veti az egészet.

Noéminek s két fiának vissza kellett volna térni hazájába; de ott maradtak Móábban s móabita nőket vettek el: Izraél számára mintha elhullottak volna, — értéktelenné váltak. De más hibában is találtattak. A két fiú sem volt jótékony s ezért nem menekültek az istenítélettől.

De a büntetés nem irányul mindjárt a bűnös lelke

ellen. Mint Jóbnak előbb vagyonát ragadja el a sors keze, úgy a két fiút is, Machlont és Kiljont — akiknek héber nevében szinte előre volt hirdetve a baj, a pusztulás és végromlás — vagyonában bünteti. Jóságuk vész oda: lovaik, szamaraik, tevenyájaik pusztulnak el.

Házasságuk idején még gazdagok voltak. Igen előkelő családdal is léptek összeköttetésbe. Eglón, a móabita király adta oda nekik tulajdon leányait feleségül, s engedte meg — ha mai szóval akarnék élni — hogy Izraél pénze aranyozza be újra kopott címerét. Eglont ilyen módon jutalmazta az Isten, mivel Ehud, izraelita bíró szavára: «isteni szózatom van hozzád király» (Birák 3, 20) felkelt trónusáról. Ő pogány létére így tisztelte meg Isten nevét, azért Isten trónusán ülő királyok, Dávid és Salamon támadnak majd leányától.

Érdekes különben a monda magyarázata arról, mért épen móabita nőket vettek el a fiúk? mert ez a nép nem jött Izraél elébe, mikor alkalma lett volna rá a pusztában, s nem köszöntötte vendégszeretően, nem vitt elébe kenyeret és vizet. Menjen a barátságtalan, a nem kegyes szívű ember és csatlakozzék a szintén barátságtalan, jót nem gyakorló emberhez. Hasonló a hasonlóhoz!

A nők nevében is szimbolizálva van már életük, cselekedetük. *Orpa*, «az, aki meghátrál», aki hátat fordít anyósának s elhagyja; «kikapós menyecske» aki nem igen válogatja meg társait; aki megérde-melte volna, hogy «nyakát szegjék.» *Rúth* «aki reszket» bünt elkövetni; «aki helyesnek ítélte s követte»

anyósa szavait. Rúth az Machlónnak volt felesége, akinek nevébe a *mechíla* «bűnbocsánat» szó hangzik bele, ha ő bűnös is volt, mégis bocsánatot nyert, s az ő családjából, özvegyétől származik Dávid király. De Orpa az Kiljónnak volt neje és *kilajón* végpusztulást jelent: ebből a családból származott az óriás Góliát, aki Dávid kezétől vérzett el.

Noémi a városokban megforduló kereskedőktől tudja meg, hogy van már kenyér a szentföldön. Mert Isten megkegyelmezett népének. Ha Izraélnek vannak érdemei, ha büntelen, akkor Isten az ő népe és örökbirtoka kedvéért tesz jót Izraéllel; de ha nem, úgy a maga nagy neve kedvéért.

Noémi elindul a városból és személyében a város fénye, dísze, dicsősége, dicsekvése. Ezért említi külön a szentírás Noémit, mert bár valószínűleg mások is sokan indultak el ez időben, a jelentékeny ember távozása által üresebb, komorabb színt ölt a város, meg lesz fosztva ékességétől.

Vissza törekszik Palesztinába, hogy családja s a maga bűneiért engesztelést nyerjen, mert Izraél országa engesztel élőkért és holtakért. Oly erővel ébred Noémi szívében a vágy hazájába térni, hogy még ünnep napján is vándoroltak, áthágva a törvényt. Szenvedésteli volt az út, mezítláb jártak s lábukat gyakran megsebezte az éles kő, gyakran megvérezte tövis. A hazaszeretettel együtt újult erővel ébred a vallásáért való rajongás is Noémi szívében. Útközben már dicsérte menyei előtt vallását, már magyarázta nekik az áttérés törvényeit, már «az áttérés útján» jártak.

Noémi azonban maga is ingadozik, hívja-e őket vagy nem, magával vigye-e őket vagy sem. Búcsúzik tőlük: Isten tegyen veletek kegyet, amint ti tettetek a noltakkal, akiknek halottas ruhát készítettetek s méltón eltemettétek, és velem, az élővel, aki iránt való sajnálatból lemondtatok arról a nászadományról, mely férjetek halála után benneteket megilletett volna. Adjon nektek az Örökkévaló boldogságot és vigaszt utódaitokban; a ti érdemetek folytán ér majd dicsőséget sok késő ivadékokot. Találjatok lelki nyugalmat új férj házában, hiszen üdvöt és boldogságot asszony csak ura házában talál. — Legalább így tartja a naiv monda s az akkori erkölcsi fel-fogás!

A két meny csak nem akarja elhagyni Noémit, amit azzal magyaráz a monda, hogy nemcsak hozzá, de népéhez, vallásához akarnak csatlakozni. Noémi szabadkozik. A monda egyik változata szerint azért beszélte őket rá, hogy térjenek vissza, mert félt, hogy megszegyenül miattuk Jeruzsálem utcáin, terein. Tíz különböző fórum, gyülekező tér volt ugyanis Jeruzsálemben, a király, próféták, papok, leviták s más izraeliták számára s az egyikre valók nem vegyülhettek el más fórumra valókkal; már ruházatuk is megkülönböztette őket egymástól. Noémi nem tudott volna menyei miatt a családját megillető, neki megfelelő köztéren elhelyezkedni, inkább marasztalta tehát menyeit. Ennél sokkal nemesebb indokot szerepeltet a monda másik változata: a zsidó nem törekedett prozelita csinálásra. Rabbi Chijja nézete szerint, ha csak nem meggyőződésből, Izraél igazai iránt való

szeretetből tér valaki hozzánk, még késő utódaiban is a «régi kovász» működik, huszonnégy nemzedéken át még előtör régi természete. De ha szeretetből tér át, istenfélelemből s önzetlenül, akkor Isten el nem utasítja. Ezért kell az áttérésre jelentkezőt többször is elutasítani, szándékáról lebeszélni, s csak ha buzgólkodását nem hagyja abba s tovább is ezen fáradozik, ha tehát kiviláglik, hogy őszinte, igaz elhatározás vezet, szabad befogadni. Noémi eljárásából következteti ezt a bölc, mivel háromszor is hárítja el menyeeinek ajánlatát s háromszor mondja «térjetek csak vissza!» Egy másik bölc az áttérni hajlandókra vonatkoztatja Ijób könyvének mondatát (31. f. 32. v.): «kívül ne aludjék idegen, ajtaimat a vándornak megnyitom!» Csak baljával hárítsa el az ember az áttérni szándékozót, de jobbival hozza közelebb; tehát mintegy látszólagosan gördítsen csak akadályokat az áttérő elé, hogy meggyőződjen elhatározása őszinteségéről, de tulajdonképen segítse elő az ilyenek igaz szándékát.

Noémi tehát lelkükre beszél, hogy térjenek csak vissza. De Rúth az ő anyósának szavaira keserves sírásra fakad. Elmondja, hogy ő is királyi ivadék, hogy tehát Noémi ne tekintse méltóságán alul valónak, ha vele tér Palesztinába. Bevallja, hogy nem bír visszatérni az atyai házhoz és annak bálványimádásához, mert Izraél tiszta istenhitének láttára nem hisz többé benne.

Orpában, a másik menyben nem élt még oly erősen az anyósa iránt való szeretet, sem az Izraél Istenében való hit, hogy Noémi lebeszélésének ellen

tudott volna állani. Orpa tehát elválík az úton. De negyven lépésnyire kísérte volt s ez az érdem utódjának Góliátnak javára íródott, aki negyven napig káromolta büntetlenül Izraélt, csak azután érte utól végzete Dávid kezétől. Más nézet szerint négy mértföldnyire kísérte, s jutalmaképen négy hős származott tőle: a Sámuel második könyvében (21. f. 16—22. v.) említett négy óriás, Góliát és testvérei.

Orpa bucsúzásakor megcsókolja anyósát. A monda itt megragadja az alkalmat, hogy a csókolódzásról elmélkedjék. Csupán csak háromféle csók nem oktalan, mondják a bölcsek, a többi mind balgaság. Mikor új méltóságra emelkedik valaki, mind ahogy pl. Sámuel próféta megcsókolja az imént felkent Saul királyt, hogy szelleme reá szálljon. A testvérek találkozásakor adott csók, mint Jákob és Ézsau csókja. A harmadik az elváláskor, természetesen nem a férj és feleség válásakor, adott csók, tehát a bucsúcsók. Rabbi Tanchuma meri csak megjegyezni, hogy van még egy valamilyenféle csók, a rokon szívek csókja, mely szintén nem megvetendő, mint ahogy Jákob csókolja meg rokonát, aki iránt első pillanattól fogva rokon-szenvet érez, Ráchelt.

Orpa a csók után visszafordul Móáb országába. De úgy látszik nem vallotta a talmudisták elveit a csókról, mert a gonosz monda azt is tudja róla, hogy már útközben visszafelé kénytelenségből filiszteusokkal barátkozott és azok duhaj vágyainak esett áldozatul. Így származtatja a monda tőle a filiszteusok óriásait, azonosítva az Orpa nevet a rokonhangzású Horopha névvel. Még csak egyszer vénkorában

szerepel még Orpa a mondában. Merényletet kísérel meg az ő egyik fia érdekében, hogy vesztét okozza Dávidnak, ki amúgy is Góliátot, az ő másik fiát megölte volt. Abisájt, Dávid vezérét, aki ura segítségére a filiszteusok országába siet, szövőszerszámával agyon akarja ütni, de Abisáj ügyesebb, hirtelen felkapja s az ő fejét találja el vele. Így teszi csúffá a monda Orpát, amiért anyósát elhagyta: fiatalkorában csókkal hódít, élemedett korban szövőfával hajít.

Orpa tehát visszafordul népéhez s mihelyt népéhez tért, visszatért isteneihez, bálványaihoz is. Rúth azonban hajthatatlan. Azt feleli Noéminek: ne keverd magadat miattam bűnbe; hogy ne érjen büntetés miattam. Mert csak téged hagynálak el, de Izraél Istenét nem, mert eltökélt szándékom, hogy zsidó vallásra térek. Már pedig jobb ha a te segítségével térek át, mint másnak a révén! Noémi ennek hallatára megörült s elmondta Rúthnak az áttérőkre vonatkozó törvényeket, az erkölcsi tanításokat, miket az izraelitának meg kell szivlelnie. Leányom, mondta többek közt, Izraél leányai nem szoktak ám jární a lélekrontó pogány theatrumokba és a kegyetlen vérengzésekkel vadságra tanító cirkuszokba. — Noémi idejében tehát, kisebb kultúra mellett úgy látszik nagyobb volt s szebben ki volt fejlődve az erkölcsi érzés, érzékenyebb volt a lélek s inkább óvakodott a szemérmertlenségtől, mint a mai korban. De hallgassuk csak tovább Noémi szavát: Leányom, Izraél csak oly házakban szokott lakni, melyek kapuira, ajtaira felírja Isten nevét, rászögezi a mezu-zát. Parancsolat, szertartás, törvény kötelez ezentúl

téged s Isten megtorolja, ha áthágod, ha megszent-ségteleníted szavát; a törvényszék is felelősségre von téged s büntethet karhatalommal, fenytéssel, sőt halálbüntetéssel is, ha súlyos bünt követsz el.

Rúth azonban magára vállal minden kötelességet; tilalomnak, parancsnak, figyelmeztetésnek érvényét elismeri. «Ahoval te mész», amilyen szentélybe, templomba, oda megyek én is: elmegyek veled Gilgalba, Silóba, Nóbba és Gibeonba s az örök templomba. «Ahol te hálsz, ott hálok én is» mikor áldozatomat éjjelen át emészti az oltár. «Néped az én népem is», szétzúzom bálványaimat s tudom «a te Istened lesz az én Istenem is», aki elismeri az én jószándékaimat s megadja az én tetteim jutalmát. A monda egy másik verziója párbeszéddé alakítja át s egészen drámai élénkségűvé teszi Rúth elfogadását, egyúttal teljesen a halachából a később kifejlődött hagyományos tan köréből veszi Noémi szavait, ellenvetéseit, amikre felelet és beleegyezés Rúth minden egyes szava.

Noémi: Mi csak 2000 ölnyre mehetünk szombaton a városon kívül.

Rúth: Amerre mész, oda megyek én is!

Noémi: Izraél erkölcstana szerint nem szabad férfiú társaságában egyedül maradnia leánynak s annál kevésbbé nőnek!

Rúth: Ahol te tartózkodol, ott akarok veled tartózkodni én is.

Noémi: Nekünk tilos a bálványimádás!

Rúth: A te Istened az én Istenem is.

Noémi: A törvényszék négyféle halálbüntetéssel sújthatja a bűnöst.

Rúth: Ahol meghalsz, ahogy meghalhatsz, ott és úgy halhassak meg én is.

Noémi: A törvényszéknek az ő elíteltjei számára kétféle sírhelye van.

Rúth: Ahol eltemetteted, ott temessenek engem is. De ha azt hiszed, hogy én is el foglak hagyni, mint nővérem Orpa s ugyanaz történik majd velem, mint vele: úgy tegyen velem tovább is az Örökkévaló, amint csak a halál fog bennünket széjjelválasztani!

Más árnyalata a mondának ez utóbbi szavakat Noémi szájába adja, úgy látszik azért, mert látszólag ellentétben állana a Rúth ajakáról elhangzó szó: «a halál választ el bennünket» az ő előbbi szavával: «ahol te halsz meg, ott halok meg én is.» Noémi tehát azt mondja: csak gyűjts mennél több érdemet kegyes cselekedetek által ezen a világon, Isten pedig vegye számba őket, rakja őket egymás mellé s tudja be neked erényül, de azért a halál majd elválaszt bennünket, a jövő világban mégis más elismerés jut neked, mint neked.

Rúthot semmi sem bírja már visszatéríteni, elhatározása megingathatatlan. Mikor Noémi látta, mennyire őszintén s igazán kívánja és hogy nagy sirással is erősítgette elhatározását, akkor Rúthot sirva ölelte magához s ezzel a zsidósághoz is.

Ettől fogva a szentírás már többes számban szól: Noémiről s Rúthról együtt. Lásd, folytatja az agáda egyik mestere, mennyire kedvesek az áttérők Isten e'ött, mihelyt csak szándékában állott áttérni az Egyisten

vallására, már egyenrangúnak tekinti a szentírás az izraelitával. — Elérkeznek Bethlehembe. Igen sokan voltak épen aznap a városban ; az ómert, a bemutatandó első árpakalászokat vágták, s azért gyűltek oda a közeli városok lakói, hogy minél nagyobb és díszesebb közönség jelenlétében folyjon le ez az ünnepélyes aktus. Más változat szerint Ibcán bíró leányainak menyegzője volt aznap. Ismét más a Gondviselés különös megnyilatkozását látja abban az eseményben, mely odacsődítette a tömeget. «Örökkévaló, seregek Istene, ki olyan mint te, hatalmas Jah!» (Zsoltár 89, 9) aki idején hozza elő a dolgokat; aznap halt meg ugyanis Bóáznak első felesége és egész Izraél összegyűlt, hogy kegyes cselekedeteket végezzen s a halottat utolsó útjára kísérje. Épen akkor érkezett oda Rúth a városba. Az egyik tehát kivonult, a másik meg be

Felzúgott az egész város és kérdezte: ez az a Noémi, akinek lénye oly kedves és szép volt? Bethlehem leányai, kik az ő ékszereit kérték kölcsön azelőtt, ez Nóémi? Ez Nóémi, ki a színaranyat szegyenítette volt meg arca ragyogásával? Akit azelőtt díszruhás szolgálók kísérték tevén s most kopott ruhában jár? Azelőtt gyaloghinton vitték s most mezitláb jár, azelőtt selyem suhogóba s most rongyokba burkolódzva? Azelőtt pirosposztag volt arca a dús ételtől s italtól, most sápadt az éhségtől s ti az mondjátok: ez Nóémi?

S Nóémi feleli: ne nevezetek többé Nóéminek, a kedvesnek, nevezetek Márának, keserűszívűnek, mert Isten vallott ellenem s a Mindenható rosszal illetett engem (Rúth 1,21). Az agáda megmagyarázza: mint

ama silány tehén, melyet gazdája piacra vitt s ajánl-gatott: gyönyörű állat, szép rendesen húzza az ekét, kifogástalanul egyenes barázdákat szánt! S az alku-dozók kérdezték: ha rendesen szánt, mit jelentsenek azok az ütésektől származó sebek a hátán?! Nóémi is maga cáfolja meg így a mások dicséretét.

Én tele, bővelkedve mentem el innen nagy csalá-dal, fiúval, leánnyal büszkélkedve, sőt reméltem is még az Isten áldását, de ellenem fordult az Isten ítélete s a sors nyomorgatott meg engem. Minden fáradozása csak ellenem volt. De tudom, majd a jövő-ben, most, hogy az irigységért meglakolt a család, Isten ujjongva tesz majd jót velem (Jer. 32, 41).

Nagy nyomorban tengődnek. Pedig ha fájdalmas is minden szenvedés, legsúlyosabb a szegénység. Minden szenvedésből van kigyógyulás, a test még új erőt is nyer általa, megifjodik tőle, de a szegénység fájdalmai, a sok keserves sírás elgyöngíti még az ember szeméit is. Rúth azonban inkább nyomorgott és szedegette az elhullott kalászokat, annyit, ameny-nyi kettejüknek épen elég volt, semhogy emberek könyörületét vette volna igénybe, vagy Isten ments erkölcstelenségre vetemedett volna.

A Gondviselés úgy intézi, hogy Bóáz földjére téved Rúth tallózni. Bóáz istenfélő, büntől ment férfi, gaz-dag, derék és tudós ember, a vallási törvényszék feje. Oly korban, mikor istentelen emberek Isten nevét a néppel elakarták feledtetni — regéli a vallásos színekkel ecsetelő monda — Bóáz és törvényszéke elrendelik, hogy a köszönésnél Isten nevét is említsék. Azért köszönti ő is aratóit e szóval: Isten veletek! Gazdag

ember volt, 42 munkást foglalkoztatott. Isten szándékkal irányította Rúth lépteit Bóáz mezejére. Ha óriás férfi vesz el óriás nőt, óriás gyermekeik is születnek. A derék Rúth számára az ugyancsak derék Bóáz volt férjnek kijelölve, hogy tőlük származzék Dávid. Dávid akiről annyi dicséretet mond a szentírás (I. Sám. 16, 18): «tud hárfázni», mert értett a lélek örök hangszeréhez a szentíráshoz; aki «derék vitéz», tudniillik a misnatanulásban; «a harc embere», a tóramagyarázat heves vitájában; «eszes beszédű», mert éles következtetéseket tudott vonni a hagyományból; «szép alakú», aki világos képet tár fel a halálchában; s «az Örökkévaló vele van», mert a döntés szerinte igazodik, az ő véleményében van az igazság.

Ezt a törvénytudományi képességet Dávid az ő ősétől, Bóáztól örökölte. Most is épen annak eldöntésével volt elfoglalva Bóáz, hogy a tóra tilalma: «ammónita, móabita ne jöjjön az Örökkévaló gyülekezetébe» (Mózes V. k. 23, 4. 5.), csupán csak ama nemzetségek férfitagjaira s nem asszonyaira is vonatkozik. Mert a szentírás két okkal is támogatja ezt a kizárást: «amiért nem jöttek elétek kenyérrel és vízzel az úton mikor kivonultatok Egyiptomból és mert Bileámot . . . bérelték fel, hogy megátkozzon téged». A két ok pedig csak a férfiakat ítéli el. Bileám felbérelésébe, mint hadi ügybe, asszonyoknak egyáltalán nem volt beleszólása, de a könyörtelenség bűne sem terheli őket, mert asszony nem szokott utasok elé, az utcára adományt vinni, hiszen a zsoltár (45, 15) felfogása szerint a (királyi) nőnek egész dicsősége benn a házban nyilvánul meg, ott a méltó, díszes helye-

Az a nézet különben, hogy Ammon és Móáb női beléphetnek s befogadhatók Isten gyülekezetébe, még később is sok vitára adott alkalmat. Így Saul idejében Dóég kétségbe meri vonni a győztes Dávid származásának tisztaságát, míg maga Sámuel próféta a fenti okból igazolja. És egy Jethrá nevezetű ember aki Dávid nővérét vette el feleségül, mint valami hős arab (II. Krón. 17, 25 és I. Krón. 2, 17) szúrta be kardját a szentély közepén a földbe s jelentette ki: vagy meghalok vagy megölök valakit, míg ezt e döntést, hogy csak móabita férfi nem térhet át, de móabita nő igen, el nem fogadtatom s át nem viszem a köztudatba.

Rúth a szedegetők s az aratók közt feltűnést kelt, mert amellet, hogy gyönyörű szép volt — ámbátor, hogy a monda szerint már negyvenedik évét járta, viszont azonban épen a veszedelmes életkorban állott — mégis rendkívül erkölcsös és szemérmetes volt. Az aratóktól elfordította arcát, egy ujját se látták. A többi nő lehajolva szedegette a kalászokat, Rúth meg térdre ereszkedve. A többi feltűzte ruháját, ő meg sűrűn redőzött, hosszú ruhát hordott; a többi asszony nevetgélt, mulatott az aratókkal, Rúth szemérmetesen tartózkodott ettől; a többi az érő kalászokat is leszakította, amihez a szedegető szegénynek nem volt joga, ő csak abból szakított, ami már szabadjára volt hagyva. Ezért kérdezi Bóáz csodálkozva az ő legényeitől: kihez tartozik ez a leányzó? Nem mintha nem ismerné, már hallotta hírét a városban, hanem csodálkozik rajta, mily kedves és cselekedetei mily szépek; szavainak értelme tehát: mily szép eré-

nyekhez ragaszkodó, kihez méltó ez a leányzó! Amivel önmagát értette.

A felügyelő legény azonban azzal akarja Bóáz lelkesedését lehüteni, hogy feleli: moabita nő s ami jó tulajdonsága van, anyósa nevelte csupán belé. De azért mégis dicsérni kénytelen: olyan szegénylős és szemérmes, azt sem tudjuk néma-e vagy beszélni képes! Bóázban felébred a rokonszerv és részvét Rúth iránt, bámulja önfeláldozását, erényeit s épen ezek miatt szeretné Rúthot izraelitának látni. Bóáz könnyőreletes szavainak térítő célzata is van. «Ne menj találni idegen mezőre», ne legyenek idegen isteneid; «ne vonulj el innen» tőlem, az én Istenemtől akit dicsőítetek; «csatlakozzál leányzóimhoz» az igazhitűekhez; «szemeid» legyenek irányítva a zsidó synhedriónra; «igyál ahonnan az ifjak», a vízmerítésre szolgáló templomcsarnokból, ahonnan szent szellemet merítettek!

Bóáz különben azért említ beszédében előbb leányzókat, szolgálókat s csak aztán legényeket, hogy Rúthnak ne szegje kedvét az ottmaradásra, mert szemérmességét bántotta volna, ha hallja, hogy Bóáz legényeivel maradjon a mezőn; de valójában — s ezzel az agáda Bóáz erkölcsösségét emeli ki — csak legények voltak kíséretében.

Rúth kérdezi, mivel érdemelte meg Bóáz jóindulatát s kegyes szavait? feleli: hallottam mit cselekedtél napaddal a te férjed halála után. Bár jó voltál hozzá férjed életében is, nem az a különös érdemed, hiszen már férjed iránt való tiszteletből is kellett ezt tenned, hanem mert halála után, mikor már semmi sem

kötött hozzá, tanusítottál iránta szeretetet «fizesse meg Isten, akinek védőszárnya alá jöttél». Mert nagy az igazak ereje s nagy az igazság ereje s nagy a jótevők ereje, magának az Istennek védelme alatt állanak. Mily becses a te kegyelmed Isten, s az emberfiak védőszárnyad árnyában keresnek oltalmat!

Az agáda egy másik hajtása szerint Bóáz nem elégszik meg azzal, hogy általánosságban kívánja Isten áldását Rúthra, hanem meg is jósolja neki a boldog jövődöt s ezzel önt vigaszt Rúth szívébe nyomoruságos helyzetében: Nagy méltóság ér még téged, fiaid még Izraél vezérei lesznek s királyi korona száll még fejedre. Bár te szegénynek látod magad, olyan utód származik majd tőled, ki egy napon 100,000 arany kikárt és 1.000,000 ezüst kikárt fog szentelni a templom építésre (I. Krón. 22, 13). Ez az utód Dávid volt, akit hazatértében a Góliát diadalmas legyőzéséből mint valami régi Kitchener lordot köszöntöttek, csak hogy nem csókok özönével borították el, hanem ezüst- és aranypénzeket hajigáltak feléje Izraél leányzói s ő ezen pénzeket a szentély építésére szánta (amit csókokkal semmiesetre sem tehetett volna meg).

Rúth köszöni Bóáz kegyét: «megvigasztaltál és szívére beszéltél szolgálódnak, holott annyi sem vagyok mint valamelyik szolgálód.» De Bóáz tiltakozik ez utóbbi összehasonlítás ellen: Isten ments, nem cselédnek de családtagnak tekintelek.

Bóáz érkezéskor odaszólítja Rúthot: «lépj ide egyél a kenyérből s mártsd be falatodat az ecetbe» (2, 14), de ezzel egyúttal Izraél népének asztalához hívja:

lépj ide az uralomhoz, egyél királyi kenyérből s osztokdj szenvedéseinkben.

Bóáz egészen oldalt ülteti Rúthot; nem az aratók közé, nehogy bántalmazzák, se maga mellé, hogy őt viszont ne gyanúsítsák. Pörkölt gabonaszemeket nyújtott oda neki, annyit, hogy evett s még hagyott is belőle. Jószívvel adta s így soknak látszott, vagy mert jószívvel adta, Rúth kevesebből is jóllakott. — Itt aztán megragadja az agáda az alkalmat, hogy a nemes cselekedetéről, a jótékonyságról, a szegénységről, a sors változandóságáról, a kéregetőkről s adakozókról elmélkedjék.

Amit az ember tesz, teljes szívből tegye! Ha Rúben tudta volna, hogy a tóra azt írja majd róla: «meghallotta testvérei tervét s meg akarta menteni testvérei kezéből öccsét Józsefet», akkor többet tett volna érte: vállán vitte volna haza. Épúgy Áron, ha sejtette volna, hogy a szentírás megírja (Mózes II. k. 4, 14): «ime ő kijön eléd», akkor dobbal s körtánccal ment volna elébe. S ha Bóáz tudta volna, hogy Isten megiratja róla, mint hívja meg ebédjére Rúthot, akkor nem pörkölt buzaszemekkel, de hizott borjukkal tartotta volna jól. Tehát ne csak könyöradomány, alamizsna legyen, hanem bőséges, pazar ajándék, amit a szegénynek juttatunk. Ugyis önmagaddal teszel jót akkor, mikor azt véled a szegénnyel tettél jót. Mert — és ez jellemző a zsidó felfogásra az adományról — sokkal nagyobb jót tesz a szegény a gazdaggal, mint ez a szegénnyel, hiszen alkalmat nyújt neki kegyes cselekedet művelésére. A szegény révén a gazdag egyszerre a parancsolatok egész töme-

gét teljesíti, mert sokszor parancsolja a szentírás a nyomorgók támogatását. A gazdag az ő jótékonyága által mintegy beleavatkozik a sors intézésébe, mert hiszen megváltoztatja a sorsnak néha mostoha alakulásait. De természetesen ez a ténykedése is Isten akarátának kifolyása, a próféta szava szerint (Jer. 15, 19): «ha kiválasztod a becseset a hitvány közül, mintegy szájam leszel», ha tehát kiragadod az értékeset, az embert rossz sorsából, akkor gondviselés-szerűen, Isten akarata szerint cselekszel.

Különben is a te vagyondod a nyomorgóktól függ. Ha nem juttatsz nekik adományt, te szegényedél el. Vagyonod rajta! Forgandó a sors kereke. Hasonlatos az építők, a köművesek felhúzó kerekéhez. Amely rekesz tele van, ha legmagasabbra kerül újra kiürül, amelyik meg üres, mikor egészen mélyre került újra telerakják.

Nincs ember, aki ezen szabály alól kivételt képezne. Ha nem ő maga, hát fia vagy unokája tapasztalja magán a szerencse változandóságát.

Izrael szerepelhet mint más népek erkölcsbírája: felzúdulhat igazságtalanságok láttára s kérheti Isten megtorlását. Izrael erkölcsbírái az ő szegényei, Izraélt az ő panaszukra éri a megtorlás «kiált miattad az Örökkévalóhoz s bűn lesz rajtad!» (M. V. k. 15, 9).

Mikor a szegény ajtódon kopogtat, akkor maga az Isten áll jobbjánál, s amikor a szükölködőnek adományt juttatsz, az aki jobbjánál áll megáld téged, de ha nem adsz, akkor az maga kéri számon tőled.

Hogy mily nagy a jótétemény jutalma s az igazak ereje: Élijáhu és Elisa próféták esetei bizonyítják,

akik holt gyermeket élesztenek fel, mert a gyermek szüleinek házában valamikor kenyeret kaptak. Viszont égbekiáltó a könyörületlenség és még olyan hatalmas ember, mint Dávid király is meglakolt érte, hogy nem a jótékonyt, a kegyes adományokat helyezte mindenek fölé. Azokat az arany- és ezüstpénzeket ugyanis, melyekkel Izraél leányai a Góliát legyőzete után megdobálták őt, szentélyépítésre szánta s bár három évig éhínség pusztította az országot s az izraeliták kérték tőle, nem adta oda nekik. Ezért nem engedte meg neki Isten, hogy a szentélyt felépítse s erre vonatkozik az isteni szó, mely ezen tilalmat megokolja: «mert sok vért ontottál földre szímem előtt» (I. Krón. 22, 7). Mily hatalmas megnyilatkozása ez a nézet a zsidó szívnek, a könyörületes léleknek; a szegények támogatása előbbrevaló még a templomépítésnél is.

Igaz ugyan, hogy van sok kéregető, aki a nyomort csak színleli, ki nem szükségből koldul s érdemetlenül törekszik kihasználni nemesebb érzésünket; de még a csalóknak a kéregetők közt, még azoknak is hálával tartozunk, mert van mivel mentegelnünk magunkat Isten és lelkiismeretünk előtt, ha néha nem adunk; azt mondhatjuk: úgy hittük csaló! Rabbi Jóchanán és Rés Lákis nevű két híres írástudónkkal történt a következő eset. A tibériási fürdőbe indultak s útközben egy szegénnyel találkoztak, aki könyörgött: adjatok alamizsnát s szerezzetek így érdemet általam! Azt felelték: majd ha visszafelé jövünk. Mire visszatértek, halva találták. Szemrehányást tettek maguknak s elhatározták: ha már életében nem sze-

reztünk érdemet körülötte s általa, foglalkozzunk vele legalább halálában s takarítsuk el. Hozzá is láttak, de amikor foglalatostkodtak vele, egy 600 arannyal tele erszényt találtak nála. Ekkor fölkiáltottak: helyesen mondta Rabbi Abbáhu, hogy hálával tartozunk még a csalónak is közöttük; máskülömben ha valaki szegényt lát, aki könyöradományért esedezik és nem ad neki, mindjárt halállal kellene bűnhődnie. — De térjünk vissza a mondával Bóázhoz és Rúthhoz. Bóáz tehát jólélekkel részesíti Rúthot az aratók ebédjében. Azután meghagyja legényeinek: ne beszéljeteK vele nyersen és szándékkal hullassatok el több kívét, hogy szégyenkezés nélkül szedegethessen Rúth. Így egész nap kenyér után járt Rúth s mikor késő este anyósához tért kipirulva, annyi kalással — Noémi megijedt, hogy talán a szilajokhoz csatlakozott ő is és barátságot kötött méltatlan emberekkel. De Rúth megnyugtatta, elmondja Bóázzal való beszélgetését és dicséri kegyét. S itt megjegyzi az agáda, hogy valami moabita vonás mégis volt Rúthban, mert nem teljes hűséggel mondja el Bóáz szavait — ámbár Moáb erkölcstelenségétől teljesen távol állott. Bóáz nevének hallatára Noémi meglepődik: e férfi nekünk rokonunk, kiváltóink közül való! (2, 20). S ezen szavakból finom értelemmel olvassa ki az agáda: valamikor neki kellett büszkének lennie a rokonságra, csak most sülyedtünk annyira, hogy mi örülünk az ő rokonságának.

Elmulik az aratás ideje, Noémi szeretne Rúth sorsáról gondoskodni s neki boldog otthont szerezni, felszólítja: mosakodjál, kend be magad illatos olajjal,

vedd magadra ruhádat, keresd fel Bóázt a szérűjén késő éjjel, amikor már senki sem jár fönnt, s vedd magad lábai elé! — régi szokás szerint a kiváltandó így figyelmezteti a kiváltásra kötelezettet, a góélt, az ő kötelességére. Noémi, felszólításának első részével, Rúthot most már teljesen izraelitává akarja tenni — fejtegeti egy mondaköltő és szavainak értelme: mosd le bálványimádásod tisztátlanságát, kend magad parancsteljesítés és igaz tettek olajával, vedd magadra szombati ünneplő ruhádat, menj le a szérűhöz s az én érdemem is kísérjen. Mikor Rabbi Szimláj ezt így magyarázta s következtette, hogy két ruhája legyen az embernek, egy hétköznapi s egy ünnepi, akkor tudóstársai sírva fakadtak s mondták: ó jaj, ugyanaz a szombati öltönyünk mint a hétköznapi!

Rúth elindul, de illatszerrel nem hinti be ruháját és csak már a szérűnél piperézi fel magát, nehogy útközben feltűnjék és az akkori aszfaltbetyárok vagy arszlánok tolakodásainak legyen kitéve. (Zárjel közt elárulhatom, hogy nem így, de egészen egyszerűen és póriasan ebeknek nevezi őket az agáda.)

Bóáz épen derűs hangulatban volt, szive jól érezte magát, aminek több okát adja a monda: vagy istenfélelme révén, mert boldogságra hangolta az ima, melyet lakomájának elköltése után rebegett, vagy mert édességeket evett lakoma után, s ezek gördülékennyé teszik az ember nyelvét tóratanulásra, vagy mert tényleg mint tudós és jámbor ember a tóra igéivel foglalkozott, vagy mert asszonyt keresett s most Rúthban vélte megtalálni, «aki pedig asszonyt talált, jót talált» (Példabeszédek. 18, 22).

Lefeküdt az asztag szélén. Azért aludt szerüjé mellett, nehogy szolgálai ellopkodják a gabonát és a leányoknak kedveskedjenek vele. Az igaz ember előtt annál becsesebb az ő vagyona, mert tisztességes módon szerezte és irtózik minden bectelenségtől és rablástól.

Éjfél tájban egyszerre csak felriad Bóáz: valaki ott fekszik lábaihoz borulva. Szörnyen megijedt s nem lett volna csoda, ha csúnyán elkáromkodja magát vagy átkot szór a kísértet fejére. De jámbor ember léteére nem átkozódik, s mintha csak sejtette volna, hogy ez történeti pillanat s nagy dolgoknak kezdete, átok szava nem hagyja el ajkát. Az átok szava elég is lett volna, hogy a dolgok áldásos alakulását megakadályozza. Az utód, Dávid, azért választja ezt az éjféli percet s kelteti magát a feje fölött éjfélkor megszólaló hárfájától, hogy hálát adjon Istennek igaz törvényeiért, az igazságért, melyet akkor az ő szüleivel, őseivel művelt, mert ha akkor az átoknak csak egy szava is hangzik el, az áldott utód Dávid soha meg nem születik.

Bóáz pedig ijedsége dacára türtőzteti magát. Eleinte az hiszi: álmodik, valami szellem jár; de kezei beleakadnak Rúth hajába. Csodálkozik, szellemeknek nincs hajuk s kérdezi: mi vagy? szellem vagy nő? feleli: Nő! — Férjes vagy szabad? — Eskü nem köt férfiúhoz! — Vallási törvény eltilt-e férfiútól? — feleli: Nem tilt. Én vagyok, Rúth. Azért jöttem, hogy könyörögve kérjelek: fogadj családotba. Hiszen ugyis te vagy rokoni kötelék által a család egyik *góélja*, kiváltásra kötelezettje, patrónusa. Terítsd hát reám, szolgálódra, tógádnak egyik sarkát s mutasd azzal

világ előtt, hogy mint családod feje, legelőkelőbbje, reám is kiterjeszted a család oltalmát. — Védelmet kér ezzel a jámbor nő Bóáztól, csak azt, hogy a ruha szegélye őt is érje, nem úgy mint Potifárné, ki József köntösét megragadja. Mily különbség a szemérmes, sujtott szívű, jámborlelkű özvegy és az istentelen, gögös, szépségéről és ellenállhatatlan voltáról képzelődő asszony között! De Bóáz mégis férfiú, bár élete delén rég túl van. Gonosz hajlam ébred benne: egyedül a nővel, akit senki számon nem kér tőle! Egy pillanatig ingadozik csak, azután felébred benne a lelkiismeret szava, mind hangosabban s hangosabban szól, míg csak esküvel nem csitítja gonosz hajlamát: Úgy él az Isten, bántódása ne essék! S arca borulva imádkozott azon egész éjjel: Világok Ura, nyilvánvaló és tudott dolog te előtted, hogy bár egyedül jött e nő a mezőre szerümhöz, én Isten nevét meg nem szentségtelenítettem!

Bóáz szívét öröm tölti el, hogy épen őt, az öregedő rokont, választotta és kérte meg kiváltónak, s hogy nem inkább a fiatal legények után járt, dacára annak, hogy mint az egyik bölcs hamiskásan megjegyzi: az asszony jobb szeret egy nyomorgó ifjút, mint egy dúsgazdag vén embert. Hogy pedig vén ember volt, mutatja a szó, mellyel Rúthot nevezi: leányom. A bölcsek az is tudni vélik, hogy már 80 éves volt. Bóáz most megáldja Rúthot: áldott légy Istentől, még nagyobb és meghatóbb a kegyesség, melyről az imént tettél bizonyosságot, mint a kegy, melyet Noémivel szemben műveltél! Ez az áldás vált Rúthnak is, Bóáznak is javára, ezen áldás

nyomán sarjadzott később Jisáj törzséből Dávid. Ilyen üdvös az igaz ember áldása. — Rúth tehát megnyerte Bóázt az ő szándékainak. Az igazak *igenje* pedig igen s *nem* szavuk nem. Mi nem vagyunk tisztességtelen emberek, büszkélkedik Bóáz, kik mondanak valamit, azután visszaszívják. — Biztonságban is érezheti magát és becsületét Rúth. De Bóáz nem szeretné mégsem, ha kitudódnék az éjféli látogatás. Legényei előtt is restelné, a rosszmájú és rosszszájú emberek előtt még inkább. Azért az ige hímnemű alakját használja Rúthoz való szóltában, mintha férfiúval beszélne, hogy észre ne vegyék. Hajnal hasadása előtt hazaküldi, előbb a kendőjébe hat árpát mér bele, így beszél az Irás. A bölcsek meg felvetik a kérdést: ajándék volt e, amelyet völegény ad menyasszonyának, akkor bizony nem valami gavalléros ajándék volt ez a hat szál árpakalász. Hát ilyen módon, oly lealázó olcsón vesz király feleséget magának? Ha meg hat mérőről van szó, el bír-e vinni annyit egy asszony egymaga? S megállapodnak abban, hogy csak szimbolum volt, jelképezve hat kiváló férfiút, ki majd tőlük számazik: Dávid, Chizkija, Jósija királyok; a hős csapat: Chananja-Misáél-Azarja (e hármat egy csoportnak számítva), továbbá Dániel s az eljövendő Messiás király.

Bóáz még aznap a város kapujába tér, a fórumra tehát, mit a későbbiek tanháznak értelmeznek, hol a vének ültek s itélkeztek. A dolognak volt még akadály, melyet előbb el kellett hárítani. Nem Bóázt, hanem Tóbot, egy közelebbi rokont illette elsősorban a jog, illetőleg reá hárult elsősorban a

kötelesség, hogy Noémi birtokait megvegye, Rúthról, a meghalt rokon özvegyéről gondoskodják s őt nőül vegye, hogy a meghalt neve az ő birtokán megmaradjon. Csak ha ő vonakodik, kerül a sor Bóázra. Történetesen arra tévedt Tób is, a rokon, a város kapujába. Azért került elő olyan hamar, okadatolja a monda, mert Isten még a világ végéről is oda-indította volna, nehogy ama jámbornak, Bóáznak, várakoznia kelljen nemes célja elérésére s busulásnak adná magát. Külömben is, Bóáz megtette kötelességét, Rúth is, Noémi is — Isten mondta: megteszem én is, amit tőlem várnak. Ha az emberek becsületesen eljárnak kötelességeikben, Isten megvalósítja szándékaikat. Tóbnak tehát arra irányította útját. Bóáz a város vénei előtt felszólítja: teljesítse a reá háramló kötelességet, váltsa magához Noémi családi birtokait. Ebbe az üzletbe Tób szívesen belemenne s érvényesítené ez irányban a *góélnak* a kiváltónak jogát, hogy a rokon birtoka az ő kezére jusson. De Bóáz nyomatékosan figyelmezteti a kötelességre is, mely e joggal velejár, hogy tudniillik Rúthot is kénytelen volna a meghalt rokon emlékének fenntartása céljából nőül venni. Tób előbb úgy okoskodott, hogy birtokaival együtt Rúthot is magához veszi, de nem mint feleségét vinné házába, csak megtűrné ott. Félt ugyanis Rúthot elvenni, mert ő sem tudta, hogy csak a moabita férfi nem léphetett be Izraél közösségébe, de a moabita nőre nem terjed ki a tilalom s azt mondta magában: első férje is bizonyára azért halt meg, most én vegyem el? nem akarom moabita vérrel utódaimat beszennyezni!

Mikor azonban Bóáz világosan megmagyarázza neki, hogy kötelessége elhunyt rokona nevéől utódot nevezni, elállt az üzlettől.

Bóáznak szíve vágya beteljesedik. Ott mindjárt a vének előtt s az összegyülekezett nép füle hallatára kijelenti, hogy ő magára vállalja a góél minden kötelességeit. A nép örömrivalgásban tör ki, áldó szavak, dicsérő énekek hangzanak fel Bóáz és Rúth előtt. Oly igaz szívből kelt az asszonyok áldó szava, hogy Isten rögtön megvalósította és hatása még évszázadok multával is mutatkozott. Azért nem tudta a gonosz Atália királynő sok nemzedékkal később, mikor a királyi család hercegeit sorra megölette, Dávid házat teljesen eltörölni a föld színéről.

Maga Bóáz, mint a hún-magyar mondában Attila király, nászának éjjelén halt meg, a monda egyik verziója szerint. Ezt a monda abból következteti, hogy neve a Rúth könyvében tovább nem fordul elő, de ezt nem kell olyan nagyon tragikusan felfogni, vagy felette pláne el is érzékenyülni. Költ a monda, költ, és az Irás hallgatását is ékesszólóan tudja magyarázni, ha néha szomorúan is. Bóáz tehát állítólag meghal, de úgy amint ő góélnak, kiváltónak lépett fel Rúth érdekében, úgy támad majd ivadéka, mint Izraél góélja, mint megváltó, Messiás király. Áldott az Örökkévaló, úgy szólnak Noémi barátnői, aki nem vonta meg tőled e napon a kiváltót (Rúth 4, 14) s a bölcsek magyarázzák: mint a nap uralkodik az égbolton, úgy uralkodjék ivadékod örökké Izraél fölött.

Nagy nemzeti uralkodójának, a dicsőséges dinasztia

megalapítójának, a győzelem és a költészet babérjával koszoruzott Dávid királynak őseit így énekeli meg a monda. A maga korának, a midrás és talmud fejlődése korának erényeivel övezi a régi történet nemesen egyszerű alakjait. Nemcsak igaz jámbor érzés meg régi faji tulajdonságok jellemzik őket. Mély vallásosság és tudás is ül szívükben. A vallás szertartásait gyakorolják, parancsait pontosan betartják. Bóáz kiváló talmudista, Noémiből pedig buzgó térítő válik a monda folyamán, Izraél vallásának szolgálatában.

Szertelenségében a monda a lanyhát egyenesen bűnösnek itéli. A másik meny, Orpa, ellenséggé válik, aki még Dávid korában is kísért és fiai is még Rúth utódjainak gögös, de elbukó ellenségei.

A szeretet nélkül való ember meglakol, akár szíve érzését, akár vagyona kincseit vonja el attól, akit megilletnek. Azért bűnhődik Elimélek és családja, a szegények előtt bujdosó gazdag. De a jólelkű és vallásos ember épen jósága és a vallási parancsok gyakorlása folytán jut a boldogság útjára, mint Rúth, aki csatlakozik Izraélhez s aki már azért kíséri Noémit, mert benne az izraelitát kedvelte meg a monda felfogása szerint és mint Bóáz, ki könyörületének és a szegényadományokról szóló parancs teljesítésének köszönheti azt a kitüntetést, hogy Dávid, a régi nemzeti dicsőségnek hőse, a leendő dicsőségnek, az egész emberiség számára elkövetkezendő messiási időknek királytadó törzsöke az ő gyökeréből sarjadzott.

Emberi indulatokból, vallási motivumokból így

sző fény sugaras koronát Rúth könyve nemes alakjainak fejére a zsidó vallási monda.

Az élet sötét jelenségei között ilyen alkotásokban talált célt és működési teret a lelkek mélyén szunyadó zsidó vallásos költészet, ezzel derített fényt és vigaszt a szomorkodó, bánatos szívekre — ott ahol szüntelenül dobogott Izraél szíve, ha máskülömben pihenni, elernyedni is látszott, a templomokban és a tanházakban.

Budapest.

Dr. Edelstein Bertalan.

RÓMAI KARNEVÁL.

A bíborékes Piazza Popolón
 A mob már dél óta várt, lesett mohón
 S az ősi egyiptomi obeliszk
 Magasba szegve vén fejét,
 Kipirult arcok tengere felett
 Csodálkozva tekintgetett
 Most szertesztét.

Alatta ravasz pantalonék lopva
 A fehérnépet csipdesték sorba
 S a tarka arlecchinók víg csapatja
 Csörgős sapkáját meg-meglóbálgatta.
 Köpenyes dottorek, csőrös torz rémek
 Dévaj nótákat énekelgetének.
 S a maskarás csoport előtt
 Pohos vén Bachusok
 Csoportja hordót görget, nyög, szuszog
 S ott tartja a jókedv-keresztelőt.

Mögöttük, vad hangjára ócska dobnak,
 Víg kentaurok négy lábon is topognak
 S körültáncolják Pulcinellát,
 A lármás, büszke, szőke nőt,
 Ki öszvérháton, díszes trónusán,
 Ugy vonul el a nagy menet előtt.

A kézidob távolról csörgött.
 S nyekergő siptól és kürttől kísérve,
 A vad, tivornyás éjbe
 Feltűnt egyszerre egy bicegő ördög.
 Kis Belzebubok, törpék, villik,
 Kullogtak a háta megett
 S ő tüzet hányva mekegett,
 Mint jól nevelt ördöghöz illik:

— Most jöttem épp a másvilágról,
 Hirrel teli a tarsolyom.
 E hír, Civis Romanum, mind hozzád szól,
 S kíváncsik vagytok is rá, gondolom.
 Hiába nem suttog a fáma.
 Nagy gaudium vár rátok máma.
 Egész Róma erről susog:
 Szamarak közt, mezítlén lábbal,
 Versenyt futnak júdeusok.
 Az obeliszktól futnak versenyt
 A Capitolium tövéig.
 S botjaitok, a szöges végük,
 Ott üthetik, ahol csak érik.
 Ne kiméeljétek hát a hátuk,
 S mint hadaróval a csepüt,
 Ahogy elfutnak majd a sorban,
 Ti csak üssétek mindenütt!

Harsány kacaj viharzott föl most erre
 S meglendült már a botok rengetegje.
 A kacagásnak nem volt vége-hossza.

S így szólt tovább az ördög mondókája:

— A Tiberen már reng a gálya,
 Mely értük megy s mind idehozza.
 Belzebub maga megy el értük,
 S vele egész ördöghadak,
 Tüzes bélyeget verni a talpukra,
 Hogy annál jobban fussanak.
 Vágjunk eléljük. Fürge a mi lábunk.
 S a Quattro Capi hidján majd megállunk,
 Hogy nézzük onnan, pórázra fogva,
 Mint baktat el a judeusi csorda!

Felcsörgött még egyszer a kézi dob,
 Túlharsogván a hétágu sípot
 S az ördög visszafordult most bicegve,
 Amíg a nép utána rontott
 És — messzeüze minden gondot —
 Pajzán élceekben virágzott ki kedve.
 És a tömeg úgy hömpölygött ottan,
 Mint gátjátépett áradat,
 Amely csapongó kedvvel megáldottan,
 Rohant el a házak alatt
 S virágot, gízt-gízt magával ragadt.
 Kacagva, hahotázva
 Alább csuszott a sok, sok lárva,
 Mely a tömegben elveszett.
 S kipirult arcok, mint a rózsák,
 Kigyultak mámoros vad lázba

S ott uszkáltak, összezillantak,
Az emberi nagy áradat felett.

... És ezalatt a ghettó minden háza,
Sirástól rengett, mely a lelket rázza.
Asszonyok, lányok ruhájuk megtépték,
Matrónák ősz hajuk hamuval tetézték.
Gunytevésnek átkát siránkozva várta
Sok fehér aggastyán hófehér talárba.
S mellüket döngetve, nagyszakállu vénnek,
Szomoru sirámot énekelgetének.

... A Tiber partját, messze, messze,
— Miként fénylő virágfüzér,
Mely fényszirmával le a vizig ér —
Lobogó fáklyafény övezte.
Csodás, vörös, vad alvilági fény,
Mely tűzoszlopban, kusza rajzban,
Ott uszott lomha gomolyagban
A Tiber piszkos, éjszinű vizén.

És jött a tömeg .. Ezrivel,
Mint sáskaraj, úgy lepik el
A vén fahidat, mely meg-megroppan
S beroggyan, egyre-egyre jobban.
A pillérekre, oszlopokra,
A karfára felkuporodva,
— Minden helyért viván nagy harcot —
Kaján, kíváncsi nép gubbaszt ott.

Egy Pantalone most előlép:

— Ördög koma, hamar, hamar!
A nép, a nagy dicső nép végre
Zsidó-futást akar!

És jött a gálya lassan, lomhán,
 Bengáli fényben égve.
 Nagy máglya lángolt, füstölt ormán,
 Rőt fényt árasztva a vidékre.
 Vas trónusán rut Belzebub röhög.
 Körötte meztelen vén ördögök,
 Kik tüzes nyelvük öltögetve,
 Fel-felpislogtak a tömegre,
 Amig egy más ördögcsoport
 Pokoli tűzmáglyát kotort
 Rongyból, csepüből, kócból össze.
 És közben vadul üvöltözte,
 Mint a sakál, ha haldokol:

— Júdeusok ma végetek!
 Ime itt jön most értetek
 A poklok pokla: a pokol!

... És a ghattóban ezalatt
 Sirástól rengtek a falak
 S imát mormolva, nagyszakállu vének
 Mellüket döngetve énekelgetének.
 Billegő szakállu, halotti ruhájú,
 Szomorú, elgyötört, rajongó vének ...

Az ördögök épp öklendezve
 Forgatták szőrös fejüket,
 Mikor fölöttük most egyszerre
 Sikoltás támadt, vad, süket.
 Kettéropant a vén fahid
 S mint óriás tölcser nyílása,
 Melyből halál s tűz ömlik sutorogva,
 A gályát is magával elsodorva,
 Örvénylő, gyilkos gomolygásba';

A vízbe önté áldozatait.
 És pantalonék, arlecchinók,
 Vén doktorék s torz csőrös rémek,
 S a gályán ijedt ördögök,
 — Egy perc alatt az árba sülyedének.
 És kentaurokkal és törpékkal,
 Mind ott keringtek egy nagy forgatagban.
 És egymás hátán tülekedve,
 Halálra válva, megdermedve,
 Sikoltoztak mind hangosabban.
 Sikoly, sírás kavargott,
 Mely felveré mind a két partot.
 Ezernyi kéz
 Kapkodva mind a mélybe vész.
 És közben átok meg sikoly
 Mind egybe foly
 S ezer cipellős tarka láb
 Az árba úgy sülyed alább,
 Mint óriás ólom-nyaláb.
 Egy pillanat . . .
 Egy-egy fuldokló még utolsót hördül
 A víz alatt.
 Egy-egy kéz még az árból felcsapott.
 S a fáklyafény
 Felcsillant újra már a vitzükörből
 És csönd boritá újra a habot.

. . . A ghe ttó imádkozott . . . S körötte már
 Ekkor halálos csöndes volt az ár.
 A Tiber újra lomhán hömpölygött:
 — A gálya már nem volt sehol
 És véle a sok fenhéjázó ördög!

Vén krónikák írták meg a napot,
Mikor Urbs Róma népe,
Carnevál örömére
Júdeus-futtatást nem láthatott.

Budapest.

Balla Ignác.

A KÜRT SZAVA.

Adatok a zsidó néprajzhoz.

«Az őskor majdnem minden népének mythosza a zene és így a hangszerek feltalálását is túlvilági lényeknek, isteneknek tulajdonította, s erre nézve még a műveltség legmagasabb fokára emelkedett régi görög nép sem tett kivételt. Csupán a régi zsidó néppel szemben nem mondhatjuk ezt, mely nem az istenek, hanem a népvezérek és királyok találmányának tekintette a hangszereket.» * Ábrányi Kornél továbbá kifejti, hogy a régi Izraél zenéje igen fejlett volt, de «a zsidó nép lassanként elveszté egykori nemzeti őssajátságait s úgy irodalmi mint művészeti kincsei fölött osztozkodni hagyta a hatalmassá vált népfajokat.» (31. l.)

És e hatalmas zsidó zene eredete homályba vész. «Júbal lett az őse minden hárfásnak és fuvolásnak» (Móz. I. k., 4. f. 21.); ennyit jegyez föl a biblia zenénkről, amely «istentisztelet, nem művészet, és melynek értékét meghatározni nem az esztetikának, hanem a

* Ábrányi Kornél, Általános zenetörténet. Budapest 1905. 9 l.

vallásnak a feladata:» így nyilatkozik a zsidó zenéről a zenetörténetnek egyik legkiválóbb írója, August Wilhelm Ambros.*

Bizonyára volt nekünk is mythoszunk; ezt gyaníttatja a heros eponymos Júbal, amely egy s ugyanazon jelentésű töre megy vissza, mint a «jóbél» (Móz. II. k. 19. fej. 130.) = a harsogó kürt. Az egy isten eszméjének e mythos ép úgy esett áldozatul, mint megannyi más monda tüzről, fényről, kohászatról, kovácmesterségről stb.

Milyen érdekes pl. a zsidóság szegénységével szemben a chinai monda a nádi síp feltalálásáról, vagy az indiai monda a vina, a húros bambusz hangszeréről, vagy végre az ismertebb görög Apollo és a lant mythosa?

Vegyük pl. a kinait:

Ling-lum (2700 K. e.) Si-Yung országba ment, a Hoangho partjára, ahol egy magas hegyre fölszállt, hogy gondolataiba elmélyedve foglalkozzék terveivel. A hegy alján hatalmas bambusznád-erdő terült el. Eszébe jutott, hogy a bambuszból különböző hosszúságú sípokot vág magának, amidőn egyszerre csak meglátta Fung-Hoang csodamadarat, amely megjelenik, valahányszor arról van szó, hogy az emberrel jót tegyen. A hím Fung hat hangot énekelt el, a nőstény Hoang hat más hangot (t. i. a hat teljes férfi- és a hat tökéletlen női hangot). Ling-lum sípjain utánozta e hallott hangokat... és megrögzi-

* Aug. Wilh. Ambros, Geschichte der Musik. Breslau 1862. I. k. 196 l.

tette a legmélyebb hangú bambusznádon az alaphangot. E «nagy» hangot ugyanis megadta volt a csodamadár Fung-Hoang is. A Hoangho folyó csobogása és Ling-lum szavának a hangja harmonizáltak ama hanggal és Ling-lum abból azt következtette, hogy csakis e hang a természetnek alap- és őshangja. Visszatért a királyi udvarba . . . és megszerkesztette a nádi sípot.» (Ambros, 21 l.)

Az indusoknál Sarasvati, Brahma neje, ajándékozta az embereknek a legszebb hangszert, a *viná-t*; az egyiptomiakat Isis, a görögöket Apollo áldja meg a zenével.

Ha a zene eredetéről nem is számol be a biblia, a rendkívül nagy számú hangszerekről a szentélyben, ünnepi körmenetekben stb. bőven akad forrásunk (pl. Sám. II. k. 10. fej. 5; Krónika I. k. 13. fej. 8., 15. fej. 16., 19—21., 28.; 16. fej. 4—6., 42.; 23. fej. 4.; 25. fej. II. k. 5. fej. 12—13.; 7. fej. 6. v. Ezra 3. fej. 8—10. v. Nehemia 12. fej. 27—29. v.; 36., 42). És mégis nekünk, amaz Izrael utódjainak e sok tökéletes hangszer helyett más nem maradt, mint egyedül a tökéletlen, nyers ősi hangszer, a tompaszög alatt meghajlított kürt, a *sófar*. Dob, hárfa, citera, fuvola, triangulus s ama számos ütő-, vonós- és fúvó-hangszer, amely Izrael földjén egyházi és családi életében kísérte vala a szertartást, a világi éneket és a táncot egyaránt, mind mind eltűnt ama végzetes Áb hó 9-én (70 K. u. aug. 17-én). Csak a *sófar* illeszkedik a bűnbánat és megtérés napjainak komor ünnepi rendjébe.

Kell, hogy valami mystikus vonás legyen a zsidó

élet legkomorabb élményei és ezen fúvó-hangszer között. Ha a szentírásban magában még nem szerepel kizárólag a népelet ünnepélyes, nagy momentumaiban amilyen pl. a Sinai hegyen végbement kinyilatkoztatás, a bibliai kort követő zsidóság kapcsolatba hozta e kürt szakgatott, éles, disharmónikus hármashangsoportját az ítéletnappal, a «jóm ha-din»-nal és szimbolumává vált a sófar a bűnök tudatában felzokogó, kesergő szívnek.

A sófar alakja.

A szentírásban legelőször Mózes második könyvében szerepel a *sófar*. Ábrahám ibn Ezra úgy vélekedik, hogy az izraeliták a kinyilatkoztatásig nem is ismerték a sófart és hogy inkább e szokatlan hangok riasztották meg a népet, mint az Úr megjelenését kísérő zivatar (Móz. II. k. 19. f. 13. és 20. f. 16. höz). Ez természetesen nem áll, mert a pásztor legősibb készségéhez tartozik a tülök: a jóbél vagy sófar, a kos vagy a kőszáli kecskének a szarva.

Éretrombitáig nem vitte a pusztában vándorló pásztor-nép. Csak évekkel később készül a két ezüst trombita, a *chacócráh* (Móz. IV. k. 10. f. 2—10.) Ezüsből készül ez, nem azért, mert ez értékesebb fém, hanem azért, mert a bronzrög igen drága; bevétel tárgya; gyártására pedig oly féltékenyen vigyáztak Palesztina őslakói, hogy még Saul király napjában sem volt kovács Izraélben, azaz filiszteus mester oda le nem telepedett, mert hátha megtanulják tőle

a héberek a bronzöntést «és készítenek maguknak kardot vagy lándzsát... és ime! a háború napján nem volt sem kard, sem lándzsa ama nép kezében, amely Sault és Jónathant hadba kísérte volt; (ilyen fegyvert) csak is Saulnál és fiánál Jónathannál lehetett látni. (Sám. I. k. 13. f. 19—22).

Nem véletlen dolog, hogy a biblia legendás hőse, Simson, egy szamar állkapcsával védekezett a támadó filiszteusok ellen (Bírák k. 15. f. 15—16.) és hogy a Góliátot verő hős, Dávid, sisakot, páncélt öltvén, oldalára kardot kötven kijelenti Saul királynak: «Képtelen vagyok ilyenben járni, mert eddig még nem próbáltam». Kezébe veszi megszokott parittyáját és így «lépett a filiszteus elé» (Sám. I. 17. f. 38—40.)... «Kard nincs Dávid kezében» (u. o. 50. vers).

A bronz tehát még igen drága fém; inkább telik aranyra, ezüstre. A *sófár* tehát az Egyiptomból kivonuló népnél a primitív fúvóhangszer, a kos, a kőszáli kecske vagy az antilope (jáél) nyers, csak a hegyén: a fúvókán átfúrt szarva. Később kiegyenesítették és alakja most már nem változott. A mi sófárunk olyan, mint volt évszázadokkal előbb. A tal-mud korában a sófár száját olykor bevonták arannyal (Ros ha-sána 27a, és ennek alapján megengedi a Sulchan-áruch is Ôrach-chajim 586. § 16.).*

* A Jewish Encyclopædia (XI. k. 301. l. és köv.) egy majdnem félkör alakú sófart, Ábrányi Kornél (Általános Zene-történet, Budapest, 1905, 31. l.) egy kampó alakú sófart mutat be. A száján igen díszesen fémmel bevont sófart ábrázol Naumann Emil, Illustrierte Musikgeschichte 24 l.

A Jewish Encyclopædia i. h. bemutat igen szépen csipké-

Szarvas jószág (párah) szarva (kêren) sófarnak nem használható (Misna Ros ha-sána III. 2. és Sulchan-áruch Ôrach chajim 586. § 1).

Az ókori népek kürtjei, harsonái közül a sófarhoz legjobban hasonlít a római lituus, az egyik végén meghajlított érckürt, amelynek hatalmas és éles riadója adta meg a lovas legióknak a csatajelt.

A kürt színe az eredeti szürkés-sárga. Van fekete sófar is, amely azonban nem szerepel az ünnepi ritusban, hanem a nagy egyházi átok (chêrem) kihirdetésénél használatos.*

A sófar rendeltetése a biblia népénél.

Mint minden népénél, úgy Izraélben is a legkülönbözőbb alkalmazásban találjuk a kürtöt, a különben is legkönnyebben kezelhető fúvóhangszert. Rendeltetése a figyelem keltése, a riadó.

Békében gyülekezésre hívja a közönséget; törvények, rendeletek, intézkedések kihirdetését a kürtszó előzte meg, miként még ma is számos vidéki városkában a dobszó. Máskor meg az a rendeltetése, ami a kereszténységben a harangszóé: az ünnepeket bevezeti, az ünnepi körmenetet, processziót ünnepélyes zúgásával kíséri. Végre a vészharang szerepét is játssza a sófar.

zett és azonfelül feliratos sófart is. A sófar bevésése meg van engedve, kifestése tilos. Sulchan-áruch Orach-chajim 586. §. 17.

* Fabó B. dr. értesít, hogy Vörösvár zsidó községének még három évvel ezelőtt volt ilyen fekete sófarja. Ilyen kürt van a Zsidómúzeumban. (A II. 26 b.)

Olykor megosztja szerepét a sófar a két ezüst trombitával pl. a népgyűlés egybehívásánál (Móz. IV. k. 10. fej. 2.) vagy öröm- és ünnepnapon, a hónapok elsején — a hetedik hónap kivételével — (u. o. 10. vers), de különben a világtörténetnek legnevezetesebb törvényhozó gyűlésétől, a sinai ki nyilatkoztatástól kezdve a *sófaré* az elsőbbség.

Minden ötvenedik évben «szólaltasd meg a sófar riadóját, a hetedik hónap tizedik napján, a kiengesztelés napján harsogjon végig egész országotokon a sófar . . . » Az erre gyülekező nép előtt kihirdették a Jóbél-évre vonatkozó törvényeket (Móz. III. k. 27 fej. 9—10 v.)

A hetedik hónap első napja «zichrón terúa» harsona emléke, szent gyülekezési nap (Móz. III. k. 23. fej. 24. és IV. k. 29. f. 1. v.); erre még visszatérünk, mert ebből fejlődött a ros ha-sána, a zsidó Ujév sófar-ritusa.

Ünnepi körmenetet rendez Dávid király; Ciónjába, a maga új fővárosába szállíttatja az arón elóhim*-ot, isten frigyládáját. Utközben a legkülönbözőbb zenei készletek és hangszerek kísérik az ujjongó néptömeg táncát és énekét. De amikor a menet már az út utolsó szakát végzi, mikor már Dávid városához érnek . . . «Dávid és egész Izraél felszállítják riadó és a *sófar* hangja mellett az örökkévaló frigyládáját». (Sám. II. k. 6. fej. 15., és némi változattal: Krónika I. k. 13. fej. 7—9. és 15. fej. 28. v.)*

* Hogy Babilóniában is kísérője volt az ünnepélynek a zene és a hangszerek között a *sófar*, azt bizonyítja Dániel 3. fej. 5., 7., 15. v. (kól karna.)

Tehát már nagyobb stilű vagy fontos esemény lehetett az, amikor a *sófar*hoz fordultak. «Ha megfújják a *sófart* a városban, ne rettegjen a nép?» Kérdi jogosan legrégibb prófétánk: Ámosz (3. fej. 16. v.)

Vészjelzés a sófar riadója: «Sófar és riadó napja lesz az, úgy a megerősített városokra, mint a magasán fekvő tornyokra nézve» így szól Cefanja próféta, amidőn eleven színekkel ecseteli Júdaea végromlását, a «jóm adonaj» isten napjának a közeledtét (1. fej. 16. v.) és ugyan a sófar és éles, rikoltó riadója hirdeti Jóel prófétánál, hogy közel van az ítélet napja (2. fej. 1. v.)

Hogy a népet, a város lakóit a veszedelem váratlanul ne érje, öröket (sómér, cófé, mecappé) állítanak a falakra és az őrtornyokba: «Menj, állíts őrt, hadd jelentse azt, amit lát» (Ezsájás 21. fej. 6). Ezékhiel próféta már jobban ismerkedett meg a babilóni rendezett közigazgatással. Az őr életével felelős:» a nép a maga köréből választja a vártát; a veszedelem láttára fújja meg a *sófart* és figyelmeztesse a népet» (Ezékhiel 33. fej. 2 – 6. v.) Nehemia maga mellé veszi a kürtöst, hogy idejekorán figyelmeztethesse a népet a munkáját megzavaró ellenségre.* (Nehemia 4. fej. 12. és 14. v.)

Jeremiás prófétánál is veszedelmet hirdet a sófar (4. fej. 5. v. és 6. fej. 1. v.); megharsant a sófar; «szóljatok: gyülekezzünk és menjünk megerősített városainkba! . . . A sófar hangját hallottam, lelkem meg-

* Csak képletesen használja Ezrájás 58. fej. 1. v. és Joel 2. fej. 1. v.

telt a harci riadóval . . . meddig kell hallanom a sófar hangját? (u. v. 4. fej. 19—20). Izraél és Efraim veszedelme megszólaltatja a sófar hangját Gibeában, a trombitát Rámában. (Hósea 5. fej. 8. v.)

Mig Mózes Ötkönyvében a *sófar* inkább a békés élet harsonája, harci riadója meg a trombita (IV. k. 10. fej. 9. v.), addig a többi bibliai könyvben a *sófar* a csata zajában riadoz, harcba, háborúba szólítja a népet.

Midőn Éhúd vezér (*sófét*) Móáb ellen szólítja Izraelt, sófarba fú (Bírák k. 3. fej. 27. v.). Gideont megszállja a lelkesedés, kürtjébe fú, midőn Izraél törzseit harcba szólítja Midjan ellen. (U. o. 6. fej. 34 v.) Saul király a sófart az egész országban fúvatja meg; hadd hallják meg proklamációját ama népek is, akik a Jordán túlsó partján laknak. (Sám. I. k. 13. fej. 3. v.)

Maga isten is «fú a kürtjébe» (Zecharja 9. fej. 14.) A sófar gyakran bejelentése az uralkodónak: «Fölszállt isten riadó hangja mellett, Jáhve a kürt szava kíséretében» (47. Zsolt. 6. o.). Máskor meg tisztelgésnek a jele: « . . . fújjatok riadót Jákob istenének tiszteletére» (81. Zs. 2.) vagy «trombitákkal és a kürt szavával harsogjatok a király, Jáhve előtt!» (98. Zs. 6.).

Jób szerzője a harci zaj ecsetelésekor nem feledkezik meg a «kól sófar,» a kürt szaváról. (Jób 39. fej. 24—25. v.)

A sófar éles hangját felhasználja olykor a hadvezér arra, hogy megfélemlítse, megzavarja az ellenséget. A sófar rendeltetése itt az, ami a germánok

barditus-ának volt. Legismeretesebb Józsuá hadicsele Jericho ostrománál (Józsuá 6. fej. 4—20. v.), de itt már közbenjátszik a krónikás csapongó képzelete; realistikus egyszerűség jellemzi Gideon hadicseletét, ez hirtelen megfuvat *háromszáz* sófart és a zajt tetézi a fáklyák váratlan fényhatása; zűrzavar kél Midjan táborában; Gideon győz. (Bírák k. 7. fej. 18—22. v.)

A sófar szerepe az ünnepi szertartásban.

A misna korában még a mindennapi istentisztelet keretében felhangzott a kürt (Heller Lipmann magyarázata Tâmid III. 8. misnájához) és a trombita (Tâmid VII. 3. misna), A jeruzsálemi szentély pusztulása után a sófar már leginkább a böjti szertartásba szorult (Tâanith II. 3. misna és Talmud Tâanith 39 és 40b, és Sulchan Árûch Ôrach chájim 575. §); felhangzik veszedelem idején pl. ha a várost idegenek körülzárták vagy ha árvíz fenyegette, vagy ha a tengeren hajótörés veszedelmének volt kitéve valamely hajó; ha éhinség fenyegetett, hogy elmaradt sokáig az eső (Tâanith 19a és b,) de ekkor nem szerepel mint a jajveszéklés kísérője, hanem mint riadó, mint jelzés, hogy segítsenek. Sulchan Árûch Ôrach chajjim 576 § 1.) — Homloktérben áll Izraél szertartásában az újévi (ros ha-sánai) sófar-riadó.

A szentírás maga rendkívül szűkszavú. «A hetedik hónapban, a hónap elsején ünnep (sabbáthón) legyen nektek, *riadó emléke*, szent gyülekezet» (Mózes III. k. 23. fej. 24. v.) «A hetedik hónapban, a hónap

elsején szent gyülekezetet tartsatok! Semmiféle munkát ne végezzetek, riadó napja legyen nektek!» (Móz. IV. k. 29. fej. 1.) Ujhold napja a ros ha sána is, ha még a többi újhold-napjának a beharangozója a trombita (chacócra,) addig ezen nap jellemző hangszere a primitív sófar.

A sófar — úgy látszik — itt csak kürtjelzés, amely a népet a közelgő kiengesztelés nagy napjára, a jóm ha kippúrimra figyelmezteti: Az újévi «zichron terúa» (a riadó emléke) csak beharangozója a nagy böjtnek, amint az ma a kürt szava *Elul* havának minden reggeli istentiszteletének a végén.*

Az újévnek annyira nincsen külön szentsége — az áldozati kultuszon kívül (V. ö. Mózs. III. k. 23. fej. 25. és IV. 29. fej. 2—6. v.) —, hogy Ezékhel prófétánál a ros ha-sána nem is jelent: Újévet, hanem csak: *év eleje*: «Számkivetésünk huszonötödik évében, az év elején (beros ha-sána,) a hónap tizedikén... rajtam nyugodott Jáhve keze és ide hozott; isteni látomásban hozott Izrael földjére...» (40. fej. 1. és 2.)

* A Machzor Vitry szerint azért fújják meg Elul havában a sófart, mert e hó elsején fölment Mózes a Sinaj hegyére, hogy az új kőtáblákat átvegye. A sófar hangja fölrázta a népet és ébren tartotta benne a hitet; óvta, hogy újra bálványimádásba ne sülyedjen. Hurwitz Jesája, a Sné lûchóth haberith c. művében Jákob b. Aserra (Tur) hivatkozik: «Azért fújják meg a sófart évenként Elul havában, hogy intse Izraelt, hogy térjen meg; másrészt meg azért, hogy hozza zavarba a Sátánt.» (Ed. Frankfurt a/O. 1717. 216. l.) — Isserles Mózes szerint volt német község, ahol Elul havában nemcsak reggelenként, hanem minden este is megfújták a sófart. (Sulchan-aruch, Órach-chajim 581. §. Jegyzet.)

Ezra, a zsidóság restauratora, a hetedik hónap közeledtére felépítteti Izraél istenének az oltárát, hogy azon bemutassák az áldozatokat, miként írva vagyon Mózes, az isteni férfi, tórájában . . . A hetedik hónap *első* napjától kezdve kezdtek áldozatot bemutatni Jahvenek, de még nem rakták le Jáhve szentélyének az alapját.» (Ezra 3. fej. 1—6. v.) Itt Ezra korában juthatott szentségéhez az *ujév*, mert a régi misna már Tisri elsejétől keltezi az évek, az ugar-év, a jóbel-év stb. kezdetét (Ros ha-sána I. 1 misna,) sőt a második misnában már azt olvassuk; «ros ha-sánakor a világ minden teremtménye elhalad Isten előtt, mint a juhnyáj.» (v. ö. Ros ha-sána 16a) Elul havában már kiküldi a synhedrion a követeket, hogy figyelmeztessék Izraélt az ujév kezdetére (U. o. 3 misna.) A talmud Tisri elsejét már a világteremtés kezdetének is veszi (Ros has-sána 8a és 10 b)

A jeruzsálemi szentély pusztulásával, hogy elmaradt az áldozat, előtérbe lép a *sófar szava*: ez lesz gerince az ünnepi istentiszteletnek (Misna Ros ha-sána IV. 5—7 és a talmudi fejtegetés) s a talmud (Ros ha-sána 16a) már kapcsolatba is hozza a sófart, a kos szarvát, Izsáknak szándékoltt feláldozásával, az akédával (Móz I. k. 22. fej. 1—13. v.): «s fölemelte Ábrahám tekintetét s látta: ime egy kos megakadt szarvaival a cserjében; Ábrahám odament s elfogta a kost és áldozatul hozta fia helyett» (U. o. 13. v.) Rabbi Abáhú előadta: Miért fujnak a kos szarvába? Az Örökkévaló így szólt: fujjatok a kos szarvába, hogy a ti javatokra emlékezzem meg Izsák, Ábrahám fiának, áldozatul való megkötéséről (Ros ha-sána

16a v. ö. Genesis rabba 56. §. és Leviticus rabba 29. §.).

A zsinagóga azért használja a *sófart*, a kos szarvát, és nem más fuvóhangszert, hogy emlékeztesse istent ősatyjának, Ábrahámnak önmegtágadására és áldozatkészségére. Rabbi Jósia előadja: írva vagyon «Boldog az a nép, amely ismeri a kürt szavát...» 89. Zs. 16. v.) Talán a többi népek nem értenek a riadóhoz? Mennyi kürtjük van nekik? Mennyi bucina (ökörszarv), mennyi salpinx (trombita)? És te azt mondod: Boldog ama nép, mely ismeri a kürt szavát? Csakhogy ők (Izraél fiai) értik, miképen kell a kürtszóval megnyerni teremőjük kegyét. Isten fölkel a bírói székből s a kegyelem trónusa felé megy és irgalom szállja meg a szivét; átváltoztatja a szigorú bíró mértékét a kegyelem mértékére; mikor teszi ezt? a hetedik hónapban (Leviticus rabba 29. §. Talmud Ros ha-sána 16b és ezek alapján az exegetáknál, decisoroknál és liturgikusoknál.)

A monotheisztikus hagyomány kapcsolatba hozza a kürt szavát az akédával. De van egy sokkal régibb, ős hit, amely a sófarnak a bűnbánat ünnepi ritusba való bevonását megmagyarázza.

Az ősi kulturával bíró népeknél a görög mondában úgy, mint az indusban *csodás hatású a zené* nemcsak élő és élettelen lényekre (Orpheus, Maheda és Parbûti,) hanem magikus, lenyűgöző hatása van az istenekre is (Ambros, i. m. 41. l.); ugyan olyan a hatása, mint az imának, az áldozatnak, az askesisnek: az istenséget cselekvésre készíti.

Az imáról van elég tanuságunk a szentírásban.

Az áldozat vére és különösen füstje kellemes istennek; elég utalnunk Móz. I. k. 8. fej. 21. v. amikor «isten szagolja a kellemes illatot»; az áldozatokról szóló törvénykönyv; Mózes harmadik könyvének oly gyakori kifejezésére: réach nichôach lajahve (kellemes illat Jáhvenek.)*

A hangszer szavának hatásáról rendkívül érdekes helyek ezek: «S ha harcba mentek országokban az ellenség ellen, aki megtámad benneteket, akkor fujjátok meg a trombitákat és *emlékezni fog rátok az örökkévaló istenetek* és megsegít ellenségeitek ellen. S örömnappaitokon, ünnepeiteken és hónapjaitok elsején fujjátok a trombitákba, bemutatván égő- és békeáldozataitokat, hogy azok (t. i. a trombita hangjai) *emlékeztetők* legyenek istentek előtt (Mózes IV. k. 10. fej. 9—11. v.).

«Arra a helyre, amerről meghallgatjátok a sófar szavát, oda gyülekezzetek hozzám. Istenünk fog éretünk harcolni «(Nehemia 4. fej. 14. v.).

Hogy is magyarázta a midrás a sófar hatását Istenre?

אלא שהן מכירין לפתות את בוראן בתרועה

«de értik ám, mikép nyerjék meg teremteőjüket a riadóval» (Leviticus rabba 29. §.) vagy az ujévi reggeli liturgiában:

בְּשׁוֹפָר אֶפְתְּנוּ וּבְכִרָהּ כְּרִיעָה

* Az ó-babilóni Izdubar-mondában (XI. tábla): Az istenek megszagolták az illatot. Az istenek megszagolták a jó illatot. *Az istenek úgy gyülekeztek az áldozó köré, mint a legyek.* V. ö. Alfred Jeremias, Izdobar-Nimrod, Leipzig 1891. 35.

A sófarral akarlak édesgetni, térdet hajtva előtted . . .
vagy a mészaf liturgiában :

גַּעְלָה שׁוֹפָר עִם תְּחִנִּין.
שְׂדֵי לְפִתּוּחַ בָּם בְּחִנִּין :

Feléd szálljon a kürt szava imánkkal együtt, hogy alázatosan megnyerjünk téged vele, oh Uram! s kürt szavára megváltoztatja helyét az Úr; elhagyja a bírói székét és megsajnálja Izraelt; az ítéletet átváltoztatja kegyelemmé és mind a felső és alsó lények hirdetni kezdik: Boldog ama nép, amely megérti a riadót . . . és a harsona e napján legfontosabb az, hogy a kürtös *értse meg* a riadó szavát és nem hogy a kürt fúvásához értsen. (Zóhar, ed. Smyrna 1862. VI. k. Numeri 298b.) A bölcsek, akik a szentföld levegőjét szívják, azok értik a riadót, már t. i. a riadó mystikumát. (U. o. 461b.)

Rendkívül poetikus gondolat, de a Krónika könyvének a szerzője ezt talán már indus hatás alatt jegyezte fel; «midőn a trombitások és énekesek együttessen megszólaltak, hogy Jáhvenek dicsőséget és hálát zengjenek, s midőn felharsant a trombiták, cimbalmok és egyéb hangszerek hangja . . . megtelt Jáhve háza felhővel s a papok nem folytathatták szolgálatukat a felhő miatt, mert Jáhve glóriája betöltötte vele Isten házát» (Krónika II. K 5 fejj. 13—14. v.).

* Királyok I. k., 8. fejj. 10. és 11. csak a pusztá tényt említi, hogy a papok nem folytathatták szolgálatukat, mert megtelt az Úr háza Jáhve glóriájával (11. v.); a tizedik vers helye tulajdonképen a 11. után van.

Perzsa hatás alatt nehezen bár, de végre belopódzott Izraél monotheisztikus tanába a gonosz principium megszemélyesítője: a Sátán.

«S megtörtént valamelyik napon, hogy eljöttek isten fiai, hogy Jáhve köré álljanak és eljött velük a Sátán is, hogy odaálljon Jahve elé. S szólt Jáhve a Sátánhoz: Honnét jösz? Erre válaszolt a Sátán Jáhvenek és ezt mondta: Keresztül-kasul jártam a földön. S szólt Jáhve a Sátánhoz: Megfigyelted-e szolgálómat, Jóbot, hogy nincs hozzá hasonló a földön, derék és becsületes, istenfélő és a rossztól tartózkodó? Erre válaszolt a Sátán Jáhvenek és azt mondta: Talán ok nélkül istenfélő Jób? Nem-e pártfogója vagy neki, házának s mindenének . . .?» (Jób 1. fejt. 6--12. és folyt. 2. fejt. 1—5.)

Csak természetes, hogy Újévkor, az ítélet napján szerepe van a Sátánnak is, az ember kérlelhetlen ellenfelének.

A kürt szavának tehát új feladat jutott: hadd zavarja meg a Sátán vádjait, sőt őt magát is. De mig a talmudban csak egy helyen van szó a *sófar* ezen rendeltetéséről (Ros-ha-sana 16. b. és a tósza-fóth: az első kúrtszó zavarba hozza a sátánt; a másakra már annyira elveszti az eszét, hogy nem ér rá vádjával előállani), addig magáévá tette a Kabbala a Sátán megtévesztését és megzavarását. «Hogy megtudta hódítani (a Kabbala) a talmudizmust! Valahogyan ma is igézetében tartja . . .»* Bizony ma is

* Kecskeméti Lipót, Egy zsidó vallás van-e, több-e? Nagyvárad, 1913. 69. 1.

Luria Izsák és Hurwitz Jesájának a szelleme hatja át ünnepi liturgiánkat, amennyiben nem a Mannheim-Machzort használjuk. A Kabbala teljesen ki-sajátítja a hagyományos hármassófár-riadót és különösen a Zóhar meg a Selah (Sné lúchóth-ha-berith, Hurwitz Jesája munkája) gyönyörködnek a bizarr, zsidótlan gondolatokban és formákban, amik tovább élnek a zsidó ritusban, amíg csak maradi machzoraink a járatlan közönségnek oly imákat (jehi rócaun-t) szuggerálnak, amik a legbabonásabb néphitnek lép-virágai.*

A Zóhar szerint (Ráajah mehémna Móz. III. k., 23. fej. 24. verséhez, IV. k., 196. b. és köv.) rendelet, hogy fújják meg a harsonát az Újév napján, mert ítélet-nap ez a világra nézve . . . e napon letette isten a vádló (mekatreg) kezébe azt a jogot, hogy törvény elé idézze a világ minden fiát, és kijelölte számára ezen ismert napot, hogy tárja isten elé a világ minden peres ügyét. Isten azért tette ezt és rendelte magához a Sátánt, hogy isten félelme útra induljon és minden fölé szálljon; ez misztériuma Kóheleth mondásának: «Isten tette ezt, hogy

* Mit szóljunk pl. ez imáról? «Legyen szent akaratom, örökkévaló istenem és őseim istene, hogy a négy kürtszózból, amely ma felhangzik, koszorút fonass Sarsia angyalod által, hogy ez felmenjen s szálljon isten fejére, hogy az javunkra csodatettet műveljen s megteljen irántunk irgalommal. Dicsértessél, oh irgalom ura!» A harmadik jehi rócaun szerint a hangok válnak szószóló angyalokká. És ezen imák megvan-nak a Schön József kiadta magyar Imádságos Könyvben is. 1898. Wien-Budapest. I., 148. és 149. l.

féljenek tőle» (3. fej., 14. v.). Mit tett? E vádlót alkotta és odarendelte maga elé, hogy kétélű kard gyanánt lebegjen a világ fölött... A vádlón kívül két jegyző van isten mellett (197. b.)..., de van idő a megtérésre. Ha megtér a bűnös, isten eltépi a végzést és kérdi: ki tud valami mentséget felhozni a vétkes mellett?... Ekkor felharsan a sófar (198. b.) és szava visszhangot kelt a mennyekben. Midőn e két hangcsoport, t. i. a földi és visszhangja, a mennyei megszólal **בדין כל מענות דקא טעין** **ההוא מקטרגא מתערבבי** minden vád, amelyet felhozott volt ama vádló, összezavarodik..., isten haragja elül, örvend a szíve és megtelik irgalommal (199. a.). Vagy a Zóhar (199. b.) szerint: Midőn Izraél rendezi és csoportosítja a sófar hangjait őszinte akarrattal... akkor isten megkönyörül a világon...

«Ros-ha-sána az ítélet napja és a gonosz nyelvek emberei (**מאריהון דלישנא בישא**), az árukkodók fellépnek Izraél ellen...» és az alsó sófar visszhangja, «a mennyei sófar oly hangot hallat, amely egységes, harmónikus és irgalmat kelt, amely megsemmisíti a a vád embereit, hogy e napon ne szerepelhessenek, s midőn kél az irgalom, minden mennyei lámpa meggyulad, erről az oldalról és amaz oldalról is... (Zóhar, VI. k., 297. b.).

«Újév napján hetven törvényszék (Kathedra) tárgyalja a világ vétkeit... jobb felől állanak a szószólók, balról a vádlók... a sófar megértői közelednek, hogy isten fényében járjanak és e fény az ősi világosság, amelyet jámborai számára eltett vala isten». (U. o. 472. a. és b.)

A bűnbocsánat gondolata, de különösen a Sátán bevonása a sófar ritusába teszi, hogy oly mély áhitattal fogadja a közönség a papot, midőn az almemoron fejét betakarja a tallisszal és ünnepélyesen, a ritus komolyságától áthatva, elmondja az áldást s három csoportban (12+9+9) megfújja a kürtöt, hogy megalázza a Sátánt (Sné lúchóth ha-berith 17. b.). Boldogan fellelezkzik a rabbi úgy, mint a község, hogy minden megakadás nélkül, tisztán szólt a sófar és felzúg a recitatio: «Boldog a nép, amely megérti a riadót; Uram! ragyogó színed előtt hadd járjanak!» (89. zs. 16. v.)

Mert ha a kürt szava megszakított, ha a hangok nem tiszták, akkor mintegy része volt e zavarban a Sátánnak és ez előjele annak, hogy a beálló évben nagy baj: ragály, éhínség vagy üldözés éri a községet és megtizedeli.*

Ennyi a reggeli ima befejező ritusáról, a sófar megfúvásáról. Ennek oly rendkívüli a fontossága a Kabbala hatása alatt felnevelt laikus zsidóság előtt, hogy a kürt-szertartás végeztéig böjtöl. Pedig a kürt-ünnep jellemzője, miként a jomkippúrnak az abôda (visszaemlékezés a jeruzsálemi szentély szertartására) a muszaf-ima** betétje: az imákkal és reflexiókkal

* V. ö. Edouard Coypel, Le Judaïsme. Mulhouse, 1876. 199. l.

** A talmud szerint a kürt-ünnep ritusa a reggeli ima keretében folyt le, de az üldözések korában, midőn a szertartások elvégzését a zsidóknak megtiltották, áttették a muszaf-ima rendjébe, hogy a poroszlókat félrevezessék. V. ö. Úgy Óbadja Bertinoro, mint Heller Lipman megjegyzéseit Ros-ha-

megszakított tizenkét: azaz három négyes csoportban megszólaló kürtszó: a *malchióth* (isten elismerése mint a világegyetem alkotója és ura), a *zichrónoth* (emlékezés isten frigyére Izraéllal és utalás Ábrahám áldozatkészségére: az akédára) és *sófaróth* (a sófár rendeltetésére és szerepe Izraél hitében). Mindezen egyes ima-szakasz után felharsan a *tekiá*, *sebárim*, *terúa*, *tekiá* és mindegyik kürtölés után szól Izraél ajkairól ez ima:

«A világteremtés napja van ma; ugyan ma állítja (isten) ítélő-széke elé teremtményeit mind; gyermekeit, szolgálait. Ha gyermekeidnek tekintesz minket, irgalmazz nekünk, mint apa fiainak; ha szolgálidnak nézel, íme rajtad csüng tekintetünk, míg meg nem kegyelmezel és napnál ragyogóbb nem lesz ítéletünk, oh félelmetes szent!»

A túlzók még a délelőtti istentisztelet befejezése után újból hallgatják a sófár szavát, de minden ima és könyörgés (jehi rócaun . . .) nélkül.

A bűnbánat napjain még csak egyszer hangzik fel — a mi korunkban — a sófár: az engesztelő nap befejező imája, az ú. n. neilah után. (Sulchan-áruch, Órach-chajim 623. §. 6. jegyzet.) Az egyik magyarázat szerint a kürtszó azt jelzi, hogy a glória (sechina) a mennyekbe visszaszáll, miután Izraél gyülekezeteiben időzött volt. (U. o. Dávid Ha-levi megjegyzése). A Maharil (Jakob Möllin) meg egyáltalában tagadja-e kürtszónak a kapcsolatát a bűn-

sáná IV., 7. misnájához, A négy kürtszóval sokat foglalkozik a Zóhar, de különösen a Sela. (J. Hurwitz.)

bocsánat tényével: az *egy* kürtszó azt jelzi, hogy az engesztelő nap estéje még nem hétköznapi, hanem ünnep (ed. Cremona, Vincentio Conti 64. l.). A kabala poetikusabb: A neilah utáni tekia emlékeztesse a zsidóságot Ezsájás próféta jövendölésére (63. fej. 9. v.), hogy isten szeretetében és kegyelmében megváltja Izraélt. (Zóhar VI. k. 510. a.)

A mai zsidóságban evvel végződik is a sófar szerepe az ünnepi szertartásban.

Bezzeg a talmud korában még nagy szerepe volt a sátorok ünnepének (szukkóth) utolsó napján, *víz-szentelőkor* (jóm nisszuch ha-májim vagy szimchath béth ha-soébáh). Megszólalt ekkor a sófár és a trombita. (Misna Szukka IV., 5. és 9., V., 1. és 4. misna; talm. Szukka 48. a. és b., 51. a. és különösen b.)*

Napjában a szentélyben huszonegyszer fújták meg a kürtöt: háromszor a kapu nyitásakor, kilenceszer a mindennapi reggeli áldozat és kilenceszer a délutáni áldozat bemutatásakor. Ünnepen még hozzájárult kilenc kürtszó a muszáf-imánál.

Péntek délután felharsant hat kürtszó: az első három a munkaszünet jelzésére, a második három, hogy beesteledett, azaz hogy itt a szombat. (Szukka V. fej., 5. misna.)

★

* Sebestyén Gyula, A magyar honfoglalás mondái I., 220., idézi a kürt-ünnepet (festum tubæ). Minthogy sátrakról is van szó, Sebestyén a kürt-ünnepet Ros-ha-sánával, az Újévvvel azonosítja; nincs kizárva, hogy a kabarok, mint pl. némileg a balkáni szefárdok ma is, a víz-szentelő napot megülték volt.

A néphitben a kürt szava előhírnöke lesz majd a messiásnak és a vele kapcsolatos feltámadásnak. Ezen hit alapja a próféta szava: «S leszen, ama napon belefújnak a nagy sófarba és eljönnek, akik elszéledtek Assúr földjén és akik elhagyatva éltek Egyiptom országában és leborúlnak Jahve előtt a szent hegyen Jerúsalembe». (Ezsájás 27. fej., 13. v.)

A sófar és az egyházi átok.

Hazánkban tudtommal a zsidóság követte a törvényhozás intelmét és tartózkodott — gyakran akarata ellenére — az egyházi átok kimondásától; az enyhébb formájáról nem igen mondott le. A «műveltség irtózata» nemcsak a XIII. században Maimuni után folyamodott a kiátkozáshoz, az anathemához. Legismertebb Uriel d'Acosta (1590—1640) és Spinoza (1632—1677) kiátkozása, de különösen gyakori a cherem mint védekezés a műveltség ellen a XVIII. században, Mendelssohn korában.*

A kiátkozás igen régi büntetése a társadalomnak; egész értekezést lehetne összeállítani magában Westermarck Eduard, Az erkölcsi fogalmak keletkezése és fejlődése c. munkája alapján.** A bibliában a legszigorúbb formája Áchán kiátkozása és családjának

* Rendkívül érdekesen ismerteti a cherem szerepét Kecskeméti Lipót, Egy zsidó vallás van-e, több-e? c. művében, kül. a 22. fejezetben, 142. l. s köv.

** E. Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe I. Lpzg, 1907. II. Lpzg. 1909.

kiirtása (Józsua 11. fej.).* Minket azonban itt csakis a *sófar* érdekel.

A talmud ismeri a szokást (Moed káton 16. és 17.). Hogy a római «aquæ et ignis interdictio»: az állam közösségéből való kizárás, kürtjelzéssel történt-e, az valószínű.

A zsidóság tekintettel volt a talmud korában a kiátkozott személyére; megható a mód (Baba Mecia 59. b.), amellyel Akiba tudtára adta r. Eliezer társának, hogy átokkal sujtották: félt, hogy Eliezerrel egy hozzá nem méltó ember fogja közölni a szinhedrion határozatát; ő vállalkozott erre: «Fekete ruhát vett fel, fekete köpenybe burkolózott és r. Eliézertől négy rőfnyi távolságban leült. Erre szólta r. Eliézer: Akiba! Mi hozott ide? Akiba válaszolt: Az a gyanum, hogy társaid tartózkodnak tőled. Erre r. Eliézer is eltépte ruháját, levetette cipőjét, a földre ült s könnyel telt meg a szeme.»

A középkori és újkori, különösen portugáli és spanyol származású zsidóság nem volt ilyen finom érzékű. Spinozát távollétében érte a nagy átok (1656. Áb hó 6-án = jul. 27-én). Hogy a kiátkozás miképen folyt le, azt nem közli sem a Misna: Adujoth V., 6., sem Maimuni (Misné tóra VII. fej., 4.), sem pedig a Sulchan Áruch Jóré dea (434. §. stb.).

Egy leírását ismerem a szertartásnak; valószínűnek tartom, hogy hiteles.

E. P. *Orzeszko*, Meier Ezofowicz c. regényében ezt olvassuk:

* Általánosan ismert a bibliai nagy átok: Móz. III. k., 26. fej. és V. k., 28. fej.

A modern gondolkodású Meiernek jelenti a templomszolga, hogy másnap este kiátkozza őt Szybów rabbikollégiuma.

Cherem! Cherem! Cherem! Ismételte számtalan ajak. Csudálkozva rázogatták a fejüket, sápadtság kiült az arcokra, mély sóhajok keltek a keblekből . . . (243. l.)

Még van idő! Még nincs késő! Könyörülj meg tenmagadon és családodon! Vesd alá magad! Siess, borulj le a rabbi lábaihoz. Jaj! a cherem! cherem! cherem!

Úgy látszott, mintha (Meier) semmit sem hallott volna. Merevenen megállt a helyén . . .

Őseink istenének nevében, szólalt meg most Todros Izsáknak hatalmas, mély hangja . . . szent hitünk nevében . . . átokkal sujtjuk a makacs, dacos és engedetlen Ezofovicz Meiert, Benjamin fiát — (254.).

Egész Izraél értesüljön a büntetésről és az átokról, amely őt érte.

S ti mind, akik ezt (füleitekkel) hallottátok, hirdessétek e szavakat és parancsolatokat mindenütt, ahová csak léptek; mi meg eljuttatjuk e hírt minden városba és minden községbe, ahol csak laknak hitsorsosaink, a föld egyik szélétől a másikig.

Úgy legyen!

Midőn a rabbi elmondta a rémes átkokat, látni lehetett, miképen remeg meg egész teste a tallisz alatt. De hirtelen megszűnt a remegése; mozdulatlanul, felemelt fővel tekintett föl. Végre ég felé emelte mindkét kezét. Ez volt a jel, amellyel a gyülekezetet áhitatra és imára szólította.

A kürtök, amelyek eddig felhangzottak és riadoztak volt, elnémultak. — (256. l.)*

*

Mielőtt még befejezném értekezésemet a kürt szaváról, egy különös szokást említek; talán felhívom így a közönség figyelmét; magam e szertartás lefolyását nem ismerem.

Temesvárott, 1896. február havában, egy vasárnap reggel felkeresett egyik műveletlen hitfelem. Azt jelentette, hogy menyé hajnalban végzetes baleset folytán meghalt. Minthogy másállapotban volt, engedjem meg, hogy az orthodox fractio rabbija sófar segítségével napvilágra szólítsa a gyermeket.

Én természetesen minden babonától irtózván, az engedélyt megtagadtam, hitfeletem orvoshoz utasítottam; a helyzet komolysága visszatartott attól, hogy kíváncsian tudakoljam a sófarnak ezen szerepét.

Budapest.

Dr. Kohlbach Bertalan.

SZOMBAT ÉS SZOMBATOSSÁG.

Az IMIT legutóbbi tagdíjjáruléka, Péchi Simon Imádságos Könyve túl fogja élni — biztosak lehetünk benne — ez imádságos nagy esztendőnek minden napi aktualitását. Mert nem elavult kódexeket, holt

* A lapszámok a munka német fordításának (Dresden u. Leipzig, H. Minden) 3. kiadására vonatkoznak.

betüket keltett kérészéletű, könyvtári sorsra, hanem egy tüneményszerű írónak eleven hatású, állandó értékű művével gyarapította és gazdagította a magyar-zsidó irodalmat. Valóságos «trouvaille», gazdag kincsbánya, melyet nem kevesebb haszonnal fognak munkálni a magyar nyelvészet honi művelői, mint a zsidó tudomány külföldi kutatói; gyönyörűség és épülés üde forrása, mellyel nem egyhamar fog betelni sok érző, hívő lélek; irodalmi esemény, melynek hatása nem fog nyomtalanul elmúlni a mi irodalmunk felett sem.

De időszerűvé, népszerűvé tette e kiadvány magát a szombatosságot is, azt a látszólag páratlanul álló, érdekes szellemi mozgalmat, mely a kereszténységből kiindulva tisztán a hit és az igazság erejénél fogva a zsidóság kebelébe vezetett egy egész felekezetet. Rajongóknak nevezte őket jeles regényírónk, kik a reformáció gondolatát legkövetkezetesebben végiggondolván, valóban a Bibliához tértek vissza mint Szentíráshoz, és ennek eszméiért küzdöttek évszázados vértanuság árán. Hogy az erdélyi szombatosság magyar talajon fakadt, hogy a magyar népszellem munkájából fejlődött ki úgyszólván minden sajátossága, az dr. Kohn Sámuel alapvető forrásmunkája óta tudományos tényként szerepel. — Ám szombatosságról tudunk és beszélünk más országokban és más korokban is. Kézenfekvő volt tehát a kérdés: «zsidózók»-e azok is? vagy mily egyéb motivumok vezették őket a zsidóság eme jellegzetes ünnepének megszentelésére?

Akkor a véletlen, illetőleg baráti gondoskodás egy

könyvet juttatott kezemhez, mely különös, nekünk idegenszerű néző- és álláspontból fog ugyan a szombatosság legkardinálisabb kérdésének fejtegetéséhez, de tárgyalása tudományosságával, hangja komolyságával csakhamar bizalmat, érdeklődést kelt maga iránt. A könyv egy újabkori adventista-mozgalom legkiválóbb szóvivőjének, L. R. Conradi, missziós-direktornak a műve; címe: *Die Geschichte des Sabbats*, és 1912-ben jelent meg egyszerre angol és német nyelven, Washingtonban és Hamburgban.* Terjedelme 720 nagyoktáv lapra terjed; az utolsó lapokon egy teljes bibliai idézet- és tárgymutatón kívül vagy 450 forrásmunka van felsorolva, melyekből a szerző nemcsak szorgalmasan merít, hanem véleményeikből, ítéleteikből nagy kedvteléssel idézni is szeret.**

«A Szombat mindenekelőtt való isteni intézmény, melyet Isten már a világ teremtésekor, saját pihe-nése által alapított az összes emberek javára,» —

* *Die Geschichte des Sabbats und des Ersten Wochentages, im Lichte der Heiligen Schrift und der Geschichte von der Erschaffung der Welt bis auf die Gegenwart. Von Missionsdirektor L. R. Conradi. — Internationale Traktatgesellschaft in Hamburg, 1912.*

** A különféle nyelvű és irányzatú munkák között természetesen akad zsidó is; közülük kiemelendő Dr. M. Gudemann, bécsi főrabbi, gyönyörű felolvasási ciklusa: *Der Sabbat, a szombat eszméjének és jelentőségének remeknyelvű méltatása*, míg Dr. E. Biberfeld: *Die Sabbatvorschriften* c. könyve a Sulchan Áruach szombati szabályzatainak lehető legkonzervatívabb összeállítása a német orthodoxia szellemében.

így kezdődik az Előszó, melynek további folyamán a következő szavakban adja a szerző fejtegetéseinek mintegy előrebocsátott foglalatját: «Isten maga megülte az első szombatot, az őszülők követték közvetlen példáját, mielőtt a bűn elárasztotta a földet; szent patriarkák hitben teljesítették a magasztos parancsot, mely Isten Izraéljének örök frigyjelévé lett. A próféták látták és megírták áldását, Üdvözítőnk gyermekkorától fogva megtartotta és helyes világításba helyezte az ünnepét, tanítványai «nyugodtak» rajta a Törvény szerint, az apostolok felhasználták a szombatot, hogy rajta az evangéliumot hirdessék zsidóknak és pogányoknak és az első kereszténység nem egy szombati áldást élvezett. És a legsötétebb korszakokban sem szüntek meg azóta a szombatnak vallói, kik a szent pihenő napot hívő lélekkel megünnepelték.»

Ime egyrészt a szombat, másrészt a szombatosság fejlődésének története az, miket az író azzal a céllal ígér, hogy örökkévalóságukat kimutassa. Én lépésről lépésre követni akarnám e területen, mely nekünk zsidóknak bizonyára szintén sok megjegyezni való tanulsággal fog szolgálni, de csak «mint árnyék az utazót,» tartózkodván úgy dogmatikai, kritikai álláspontjának, mint forrásainak vagy történelmi eredményeinek bírálatától. Pusztán a könnyebb áttekinthetőség céljából csoportosítom az anyagot néhány cím alatt és foglalom össze a szerzőnek a küzdelem hevében néha elszóródó adatait.

A Bibliában.

A Dekalogon mennydörgő szavai, a kőtáblák isteni kéz véste írásjelei közepette mint negyedik Ige foglal helyet a terjedelemre nézve legnagyobb szakasz, a szombat parancsolata. A többi 9 igével együtt ez is az örök erkölcsi törvénynek folyománya és nem ceremoniális előírás, amiértis nem szorítkozik sem népre, sem korra vagy helyre — ez a könyv első és rá nézve döntő jelentőségű megállapítása. Olvassuk is, hogy törvény megokolása a világ teremtésére utal és Isten pihenőjének általános emlékezetére rendeli a heti szünnapot. Magának az igének a bekezdése: Emlékezzél meg a szombat napjáról, hogy megszenteljed! * szintén a legeklatánsabban jelzi, hogy itt ősidőktől ismeretes, érvényben levő intézményről szól az Írás, melynek most úgyszólván csak kiviteli módozatait és utasításait közli, hisz a negativ munkabetiltás is tisztára a pozitív megszentelést célozza. Már a Deuteronomiumban való Tíz-ige-ismétlés nemzeti, zsidó vonatkozást ad a törvénynek, amennyiben az Egyiptomból való kivonulással, a néppé válás történelmi tényével hozza kapcsolatba az akkor már zsidónak érzett szombatot. **

* A szövegben előforduló bibliai idézetek fordítását egyrészt az IMIT Szentírásból, másrészt a Brit- és külföldi Biblia-Társulat Új-Testamentom-ából vettem.

** Hogy zsidó részről is ilyenek fogták fel a szombat jelentőségét, azt megfelelő helyeken az első vallásfilozófusunk, az alexandriai Philo és a nevezett Gudemann szavaival igazolja Conradi. Az előbbi («A világ teremtéséről») azt mondja: Mi-

A patriarkák idejéből, igaz, nincs közvetlen adatunk, mely a szombat létezését igazolná, de feltűnő a hetes számnak különös szerepe, mint a szombattal befejezett hétnek, a tökéletességnek jelképe (az igazságos Chanóch a hetedik nemzedék, Nóe neve pihe-
nésre mutat, az ő bárkája is a 7. hónapban nyugodott meg, Jákob nászheti, gyermekeinek gyászheti), úgy hogy a valóságban Ábrahám és ivadékai lettek Isten törvényes szombatjának koronaőrei, míg végre a kinyilatkoztatásban örök frigyjellé válik Isten és Izraél népe közt. Vagy a szerző szavaival: «Mivel a természetes Izraél csak időleges árnyékképe volt a valódi, minden népek közt összegyűjtendő Izraélnek, mely Ábrahám hitében Isten törvényeit megtartja, mivel így Izraél örök és Isten törvénye is örökké

után az egész világ a hatos-szám tökéletességének megfelelően befejeztetett, az Úr megáldotta a hetedik napot, amennyiben megdicsérte és szentnek mondotta. Ezért ünnep ez a nap, nemcsak egy város vagy ország részére, hanem az egész föld számára, még pedig az egyetlen, mely joggal nevezetik minden népek ünnepnapjának és a világ születésnapjának». Gudemann pedig Isten megnyilatkozását a Természetben és Izraélben a szombat kettős megokolásával is példázza. «A szombatnak a természet életével való kapcsolata által ennek az intézménynek általános (universell) jellege lesz. A teremtés története nem speciális, nem nemzeti történet, tárgya nem Izraél népe, hanem az ember, azért a teremtésen alapuló szombat sem zsidó specificum. Csakhogy Izraél van a története által elsősorban arra hivatva, hogy az isteni igazságnak zászlóhordozója és hírnöke legyen. A szombat általános, emberi intézménye az egyiptomi rabsággal való összeköttetése folytán sajátos, zsidó jelleget ölt.»

törvény marad: azért mint e törvény lényeges alkotórészenek, a szombatnak is örökös frigyjelnek kell maradnia Isten és a valódi Izraél között, amellyel emez tanulságot tesz arról, hogy Ő alkotta és hogy az Ő erejénél fogva szenteltetik meg, nem a saját ereje folytán». Ezen valódi Izraélre való allusio igen gyakori a könyvben, de bennünket ezentúl ne zavarjon.

Fontosságának megfelelően kivételes a szombatnak helyzete a Biblia többi ceremoniális és politikai törvényei között; a szombat eszméjének tágasabb alkalmazása a semita és a jóbel-esztendő, melyekből szintén kiütözik az általánosság és a szolgálai munkától való mentesség gondolata. Mindazonáltal az első prófétákban nem sok említés történik róla, noha fennállása Dávid idejéből igazoltatik. Annál nagyobb, központi szerepe jut e napnak a későbbi korholó és intő szózatokban, mikor a szombat üres szertartássá, sőt Hóséa alatt a Baálok ünnepévé lett. II. Jesája még érezteti magasztos hivatását, hogy a jövőben szombaton és újholdkor fognak összegyülekezni az idegenek «minden népek imaházában», de a babyloni fogság után Ezának és Nehemjának már külön szerződéses szövetséget kell kötniök a néppel, hogy szombaton ne vásároljanak a vásároló szomszédoktól. Ettől fogva az eleven szombat tisztelete megkötött szabályrendszerre merevedik, melynek képviselői, a farizeusok végre odáig vitték, hogy — Josephus tanúsága szerint — a zsidóság a szyr és római háborúk idején már az ellenség ellen sem védekezett szombaton. Áldás helyett a szombat nyüggé lett. Szerző szerint meg kellett hát jönnie a Megváltónak, hogy

hirdesse Márk szavaival (Cap. 2. 27.), miszerint az ember nem a szombatért való, hanem a szombat teremtetett az ember részére. Azért az embernek fia a szombatnak is ura.

Kétségtelen tény, hogy Krisztus nemcsak szentül megülte a szombatot, hanem híveivel is mindenkorra meg akarta tartatni. Azokban az esetekben, mikor az Ú. Sz. szerint látszólag megszegte az ünnepet, csak az írástudók törvénytárgyarázataival helyezkedett szemben, szántszándékkal. Erkölcsi okból tehermentesíteni akarta a szombatot a sok aprólékos tilalomtól, hogy az mindinkább az ember lelki felüdítésére, szellemi megújítására szolgáljon. Tanítványairól, az apostolokról is azt olvassuk, hogy főleg szombatonként prédikáltak és terjesztették a hitet, más heti szünnapról egyiküknek sem volt fogalma. Ama theológusok iparkodásával szemben, kik a vasárnap eredetét ebbe az evangéliumi korba akarják visszavinni, Conradi sorra veszi a Ú. Sz. valamennyi 8 helyét, melyeken az első nap meg van említve és kimutatja, hogy azok semmit sem bizonyítanak, a János Jelenéseiben legelőször megemlített Úr napja sem céloz a vasárnapra. Ellenkezőleg, az apostolok mindenkor kiemelik a szombatnak örökkévalóságát és a nagy reformátor Paulus híres szavai (Róm. 14. 5.) is csak az évi ünnepek és böjtök dolgában vallják a kötelezettség megszűnését és a szakadást, de nem a szombatra vonatkozólag, mely «3 elemet egyesít magában: a dolgok természetes rendjén alapul, a mózesi törvényhozás által meghagyatott és Krisztus evangéliuma által megerősített».

Az ókorban.

Ezzel a meghatározással végződik a könyv első szakasza, mely bő theológiai készültséggel a bibliai szombatot tárgyalta. A második, sokkal terjedelmesebb, történeti résznek a címe: a szombat és a vasárnap az egyháztörténelemben, mintegy jelezvén, hogy itt örökös harcról, küzdelemről lesz szó, melyet az ifjabb trónbitorló folytatni fog a törvényes uralkodó ellen. A szerzőnek e tekintetben elfoglalt határozott álláspontja sokszor rideg, szigorú, majdnem kíméletlen hangot ad az ajkára, noha sohasem lesz személyeskedő. Különösen polemikus ízű a két következő fejezet: «Az első tanuk» és «egy csomó hamisított bizonyíték a vasárnap korai megünneplése mellett». Rendkívüli tudományos apparátussal és a legeredetibb forrásokra visszamenő akribiával bizonyítja, hogy a II. századnak tulajdonított Ignatius, Barnabas stb. közt mennyi az apokryph írás, hogy a vasárnap megszentelésére vonatkoztatható néhány szórványos hely csak a szöveg teljes félremagyarázásából ered, vagy későbbi interpolatio, melyeket buzgó írók kimondottan az apostolokkal való «összekötő kapocs» megteremtése céljából fedeztek fel, illetőleg hamisítottak meg. Az Úr napja = vasárnap fogalma még most is teljesen ismeretlen.

Honnan hát mégis a vasárnap, ez «emberi alkotás» eredete? A nap neve, mely a kezdődő kereszténység irataiban mindenhol mint dies Solis fordul elő, rávezet bennünket arra, hogy pogány hagyománnyal van dolgunk. Perzsiában Mithrának, Rómában a

Napnak, mint legfelsőbb istenségnek volt a hét első napja szentelve. Az egyházi vezérférfiak felkapták ezt a népszokást, azonban igyekeztek jelentőségét a bibliából, néha nagyon fantasztikus okokkal, megerősíteni. Pl. hogy azon kezdődött az Egyiptomból való kivonulás, a manna csodája is, azon született és kereszteltetett Jézus, azon végezte első csodatételét; a fel-támadás gondolatára mutat a nyolcas szám, melyen új hét kezdődik, hogy egy szent 8. napra utal a circum-cisio, hogy a Prédikátor is a 7. meg a 8. napot em-liti, még a görög alfabétának 7., illetőleg 8. betűjé-nek számértéke is bizonyítéknak szerepel. Legelter-jedtebb érv azonban a Nap allegorizáló vonatkoztatása Jézusra, mint a Világ fényére és az Igazság napjára, aki a sír sötétségéből e napon kelt fel és szállt égnek felfelé. Ilyformán a pogány-kereszténynek is elfogadhatóvá tették a vasárnap ünnepét. Ennek az ünneplésnek módja kezdetben szintén teljesen po-gány jellegű volt, vad vigalmak, mulatozások napja. Csakhamar azonban az ellenkező végletbe csapott át: a görög bölcsészeten nevelt gnosztikusok a 8. napból, tulajdonképen az egész hétből lelki vezeklőnapot csi-náltak, melyen a bűnt kellett abbahagyni, nem a munkát. «Biz nem nagyon csábító tan a római rab-szolga, paraszt, kereskedő, iparos és hivatalnok szá-mára», de viszont csak így lehetett megokolni a fel-támadás tényének *hetenként* való emlékezetbe idézését. Az új ünnep megülése módjánál csak az mutat zsidó befolyásra, hogy e napon külön istentiszteletet tartot-tak, áldoztak, hogy azon nem böjtöltek és nem tér-delve, hanem állva imádkoztak.

Megváltozik a vasárnap szerepe, mikor a kereszténység világi hatalomhoz jut, mikor Nagy Konstantinus, ki félig pogány pontifex maximus, félig a kereszténység «külső ügyeinek püspöke», az új vallást is a maga szekerébe fogja, hogy vele a római államvallást megalapítsa. A világi és egyházi hatalom frigyének látható jeléül 321-ben kiadja az első vasárnapi törvényt: mindenféle munkásember pihenjen a Nap tiszteletreméltó napján, a bíró is, hacsak rabszolgát nem kell felszabadítania, de nem a paraszt, mert akárhányszor épen akkor van a szántás-vetés legjobb ideje. Ezzel a császár szándékosan a vidéki pogányságnak kedvezett, amint hogy pogány katonáit vasárnap imára fogta, a Nap felé fordított arccal, hogy a kétféle világ ünnepnapjait így harmóniába hozza egymással. De hogy mennyire nem pihenőnapra gondolt Konstantinus, azt bizonyítja egy Varasdon fennmaradt, meglehetősen ismeretlen fürdőfelirat, mely szerint ő rendelte el a vasárnapi vásárokat, hogy a nép ellátogatván a városba a templomba is eljárjon. E szokás különben mai napig meglehetősen el van terjedve, a magyar «vasárnap» is innen vette a nevét. — Az államilag autorizált szünnapot azután megerősítették a zsinatok; a nikeai hivatalosan elnevezte Dominicum = Úr napjának (amiből pl. a francia dimanche) és most akad Eusebiusnál az első célzás arra, hogy Konstantinus mint új Mózes a hetedik nap szentségét egyszerűen átvitte az első napra. Mégis századokig eltart, míg a vasárnap tartós gyökereket ereszt. Számos egyházi határozat és császári rendelet tanuskodik arról, milyen

nehéz volt a népet egyrészt a színi és cirkuszi előadásoktól, mindenféle pörösködéstől eltiltani, másrészt a mise és istentisztelet látogatására rászorítani.

Hatalmas versenytársa még a vasárnapnak a szombat, amit szintén a hol csábító, hol fenyegető sok kánonból kiolvasni, melyeket a «judaizáló» frakciók és vidékek ellen hoztak. Az első «szombatos» szektának tekinthetjük minden tanuságunk szerint az úgynevezett «ösközséget», melynek tagjai a ceremoniális törvényt, a circumcisiót is mellőzték, de a szombatot megülték. Úgyszintén a nazarénusoknak vagy ebionitáknak nevezett zsidó-keresztényeket, kiket úgy a zsidók R. Gamliel patriarchátusa alatt, mint az egyház később kiközösítettek. Mindezek a csoportok a Bar-Kochba-féle lázadás után elhagyták ugyan az Aelia Capitolinává átszántott Jeruzsálemet, Rómában elvesztették jelentőségüket és befolyásukat, de azért Palesztinában és Szyriában még az V. században éltek szombatoló keresztények, sőt Antióchiában voltak ilyen pogányok is. A keleti egyházakban a szombat mai napig megőrzött bizonyos kivételes jelleget: a szlávok szubbotá-nak hívják (a héber sabbath, a magyar «szombat») és katekizmusuk szerint némi liturgikus tisztelettel kitüntetik. Nyssai Gergely 372-ben édes testvéreknek nevezi a két napot, egy másik püspök az V. században az egyház anyjának és dadájának, szép páros fogatnak. Szt. Ágoston is megemlíti, hogy szombaton össze szoktak gyülekezni azok, kik Isten ígéjére szomjuhozna-k és épen ő magyarázza, hogy a szombat a Tizige egyetlen parancsolata, melyet nem betű szerint, a zsidók módjára, hanem képle-

tesen kell értelmezni: szellemi pihenő formájában. A római egyház egy ideig túrte e versengést, a manicheusoknak pl. megtiltotta a szombati böjtöt is, később azonban «mintegy dacból a zsidó Isten és Világtéremtő iránt maga lesülyesztette a szombatot böjt-és gyásznappá, Krisztus sírhatételének emlékére.» Sőt mondhatjuk, hogy épen a szombati böjt, mely a vasárnap egyeduralmát volt hivatva biztosítani, lett a nyugati egyház Sibóleth-je, mely azt a keletitől megkülönböztette. Hogy azonban határozott megállapodások még nem történtek, azt igazolja a milanói Szt. Ambrosius püspök érdekes válasza, melyet Szt. Ágoston anyjának erre vonatkozó kérdésére adott: «Ha itthon vagyok, akkor nem böjtölök szombaton, de Rómában igen. Ön is alkalmazkodjék az egyház helyi szokásához!»

A középkorban.

A római birodalom a barbárok kardcsapásai alatt elvész, központi világhatalmát átveszi a római egyház és azt a képviselőjét, ki Attila ellen megvédi az Örök várost, Leót, mondhatjuk az első pápának. Az Egyház intézkedései közt, melyekkel most a nyugati népek megtérítéséhez fog, nagy szerepe jut a vasárnapnak. Nemcsak konciliumok, zsinatok rendelik el szigorú megünneplését, hanem a VI. századtól kezdve úgynevezett «égi levelek» is megjelennek, Isten állítólagos egyenes üzenetei, melyek — és ez a csodálatos — épen a legaktuálisabb, vitás kérdésekben nyilvánítanak döntő véleményt. Kezdetben némely pogány szokások ellen dörögnek, később pl.

megszabják a heti pihenő idejét, hogy szombati 3 órától hétfő reggelig tartson. A csak félig megtért hívők számára csudás históriák kerülnek forgalomba a vasárnap megszegőiről: az egyiket agyon-sujtja a villám, a másiknak keze odaragad az ekeszarvához, a szombat délután sült kenyérből és örlött lisztből vér folyik stb. Toursi Gergely szerint Touraineben is elégtek néhányan az ilyen égi tüztől, de — naivul hozzáteszi — nem vasárnap!

Mi módon szenteltessék meg a vasárnap, arra nézve rendkívüli változáson ment át az egyház véleménye a századok folyamán, de az egykorú döntvények között sem találunk nagy egyöntetűséget. Míg Konstantinus — mint láttuk, — a vidéki lakosságnak akarván kedvezni, a paraszti munkát kivételesen engedélyezte, addig a későbbi egyházi törvényhozás az efajta foglalkozást tiltotta el legelőször és legtöbbször; nem annyira a nap megszenteltségtelenítése miatt, hanem hogy az időt az istentisztelet számára lefoglalhassa. Az orleánsi zsinat (538) zsidó babonának mondja, ha valaki vasárnap nem utazik, teste és lakása gondozásától tartózkodik, «csak a mezei munka kerülendő, legalább gyakorta ne történjék». Későbbi zsinatok kiterjesztik a tilalmat minden testi munkára, kivéve az ételek elkészítését. Azonkívül, mivel a nap nyugalmat és istentiszteletét megzavarják, eltiltatnak minden pereskedést és bíráskodást, kivégzést, népgyűlést, vadásztatást, vásározást, «nem a pihenő miatt, mert nem az kell az Istennek, hanem az engedelmesség». Töméntelen az erre vonatkozó kánonok száma, köztük érdekes pl. a III. Gergely ren-

delete, mely a vasárnapi házasságkötést is megtiltotta, «különben egy vagy három napig vezekeljen». Végül IX. Gergely a XIII. században összegyűjteti őket hatalmas Decretaliumban, melynek autoritativ szavai szerint: «az Úrnak napja mindig estétől estélig az őt megillető tisztelettel ünnepeltessék, melyen törvénytelen cselekedétektől, adás-vételtől és igazságszolgáltatástól tartózkodjunk. Senki rajta halálra vagy más büntetésre ne ítéltsék, sem meg ne eskettessék, hacsak nem a béke vagy más fontos ok kedvéért.» Ugyanekkor megengedi az északeurópai katolikuskoknak, kik a tenger partján halászatból tengetik életüket, hogy ha vasárnap héringraj mutatkoznék, hálóiakat kivethessék, de nem a nagyünnepeken. Ime az évi ünnepek túlbecsülésének egyik első jele a heti szűnnap rovására!

Csakhamar a világi hatalmak is felkarolják a vasárnapot. A 630 körül készült alemann törvénykönyv, úgyszintén szász és angol rendeletek szigorúan meg hagyják úgy a papnak, mint az úrnak és cselédnek a mise látogatását és érzékeny pénz- és szabadságbüntetésekkel, sőt karvesztéssel sujtják az engedetlenkedőket. Szt. István pl. 1016 bocsátotta ki az első vasárnapi törvényét, melyet a szabolcsi zsinat 1092-ben helybenhagyott. Botbüntetést szab a mise elmulasztóira, de ha valamely villa (=tanya) nagyon messze lenne, «legalább egy lakosa jöjjön el bottal a többiek nevében és áldozzon 3 kenyeret és egy gyertyát». A zsidó, ki vasárnap dolgozik, elveszti a szer számát. Érdekesek Nagy Károly híres kapitulárei (785), melyekben majd annyi tilos munkát találunk

felsorolva, mint a Misna «49 főmunkája», sőt hasonló csoportosítással is. — Mindezekben a rendeletekben a vasárnap tisztán egyházi ügy még, a büntetés végrehajtását a fejedelmek egyelőre az egyházra bízzák. Később maguk a zsinatok és a pápák könyörögnek a császárság világi karjáért és szemrehányóan még a zsidók szombatolását is felhozzák követendő példának. Pl. a 829-iki párisi zsinat: «Ha a zsidók a törvényt testileg megtartják, noha semmiféle világi hatalom rá nem kényszeríti őket, mennyivel inkább kell nekünk, kik Krisztus kegyelméből megváltattunk, a munkától tartózkodnunk és kárpótlásul lelki örömmel, dalokkal és himnuszokkal megtelnünk». Hasonlóan nyilatkozik pl. keleten VI. Leo császár, a bölcész, 910-ben. A vasárnap előírásai mintha tényleg zsidóbbakká válnának, a XV. században Tostatus püspöknél már olyan szörszálhasogatásokkal találkozunk, melyek «a talmudnak díszére válnának»: a muzsikus, ki urának vasárnap zenél, büntetést kap az esetben, hogyha erre az alkalomra szerződötték vagy ha évi fizetést húz, de büntetlen, ha díja az ura kedvétől függ; a búcsújáró helyekre szabad odautazni, de nem vissza; az állandó szakács főzhet ünnepi ebédet, de nem az alkalmi stb.

Közben az egyház írói révén mindjobban kiépül a vasárnap «elmélete» is. Eleinte mint az apostolok, evangélisták berendezte intézményre hivatkoztak rá az egyházatyák, később égi jelekkel is megerősítették és a szokásjog alapján csináltak belőle törvényt. A törvény alapjául persze a bibliai szombati parancsot vették és pl. már Alkuin, Nagy Károly mi-

nisztere használja a formulát: a keresztény szokás a szombat ünnepét igen helyesen vasárnapra vitte át. Damiani bibornok a XI. században némileg kabbalaizű fejtegetésekkel magyarázgatja, hogy Krisztus feltámadása óta a lelkek vasárnap kiszabadulnak a tisztító tűzből és állapotuk nagyrészt attól függ, mi módon ünneplik az élők a vasárnapot. Végre fellépnek a XIII. században az egyház filozófusai, a scholastikusok, és spekulációik alapján levezetik azt a tételt, hogy az Egyház a maga hatalmi teljességénél fogva a Szentírással szemben joggal másnapra áthelyezhette a szombatot. Aquinoi Tamás szerint a 4. parancs megváltozhatatlan, erkölcsi törvény, annyiban amennyiben az emberi természetnek megfelelően, mely megkíván bizonyos időt a lelkiekkel való foglalkozásra, heti szünnapot rendel, de másfelől pusztán ceremoniális parancs, amidőn a hétnek egy meghatározott napját jelöli meg. Ezt az utóbbit az Egyház megváltoztathatta és a «hét közül egy» napot szabadon választhatott. A tridenti híres zsinat szentesíti azt a felfogást, hogy a tradíció egyenlőjogú a Szentírással és a határozatai alapján kiadott római katekizmus valóban ezt a különbséget teszi a szombat törvénye és a többi Tízige között. A Bellarmini-féle kátéban (1558.) a 4. parancs már ilyen határozatlan és általánosított szöveggé zsugorodik össze: Emlékezzél meg az ünnepek megszenteléséről! A vasárnap lett ilyformán «a pápai teljhatalom legnyilvánvalóbb jelképévé,» bizonyítékává, amire egyebek közt pl. a hírhedt Dr. Eck is hivatkozott a reformátorokkal vívott nevezetes disputáiban.

Bármekkora is volt azonban a «kis szarv» hatalma — aminek szerző az Egyházat Dániel jövendölő szavaival nevezi — bármennyire is iparkodott elvi ellenfeleinek még irodalmi emlékét is kiirtani, «Isten községe,» «a valódi Izraél» a sötét századokban sem szűnt meg teljesen. A korszak elején I. Gergely pápa (590—604) levelet intéz a rómaiakhoz, hogy óvakodjanak az «Antikrisztus prédikátoraitól», kik szombaton a munkától tartózkodnak, noha egyébként a circumcisiót és a többi ótestamentomi parancsolatokat nem tartják. Ugyanaz a pápa küldte az első térítőket a VI. században alakult úgynevezett ír vagy skót missziós-egyház ellen, melynek alapítója, Szent Kolumba a szombatot vallotta igaz pihenőnapjának, a vasárnapot csak az istentisztelet idejének. A felekezet később kuldeusok nevéen egyházi átok alá is esett, szintén «szombatszégés» miatt. — Észak-Olaszországban a friauli zsinat (791) megparancsolja, hogy az Úr napja estétől fogva ünnepeltessék, amikor a harangok megszólalnak, «de nem az elmúlt szombat tiszteletére», mert — s ezt hamis idézetekkel bizonyítja — mikor a Szentírás a szombatról szól, «melyet a zsidók meg a *mi parasztjaink* megülnek,» akkor azt sohasem nevezi az «én szombatomnak» vagy az «Úr napjának». A keleti hitre tért bolgárok 865-ben 106 kérdéssel fordulnak a pápához, egyebek közt, szabad-e szombaton dolgozniok? és ugyanakkor találkozunk Örményországban az ú. n. athinganusok)-kal, kik látszólag a tiltott eledelekhez nem nyúltak, a főbb zsidó törvényekhez, a circumcisió kivül ragaszkodtak, de egyáttal meg is keresztelkedtek. — Az ilyen

sajátságos hitvallású szakadárok a XI. század zavarásai közepette nyugaton is elterjedtek, ahol különben a szombat épen akkor némi újabb jelentőségre tett szert, amennyiben a Máriának szentelt nappalón. A veronai zsinat 1184-ben először említi a «passagini»-ket, kik egyéb eretnekek társaságában utóbb is többször előfordulnak. Szerző okadatolása szerint azonosak velük az «insabbati» és a «circumcisi» néven szereplő hæretikusok, kik bizonyára megölték a szombatot, de a katholicizmus rájuk fogta a többi zsidózást is, mert a szombat és a többi törvény közt nem tudott különbséget tenni.

Keleten is fennmaradtak egyes hívő szigetek az iszlám árjai közepette, mely «együtt a római egyházzal keresztre feszítette a szombatot, két lator, a 6. és az első nap, közt.» Az afrikai Abessziniában valószínűleg egy őskeresztény község húzta meg magát, mely a VI. században nagy hatalomra tett szert. Később eltűnt a keresztény világ szeme elől, és mikor a XIV. századtól fogva ismét érintkezésbe lépett vele, akkor tagjai a szombatot vallották szünnapjuknak; erőszakos eltiltása az egyik négusnak életébe is került, míg a vasárnap csak a szombat párjaként szerepelt.

Hasonlóan cselekedtek az ú. n. nestorianusok, kik Bizanctól elűzve, Perzsiában találtak otthont — ma is vagy 70,000 »nasrani» él a perzsa-török határon — hitüket azután Arábiáig és Kínáig elterjesztették, hol a 1833-iki Taiping- (nagy béke) forradalom még szombathívőket talált. Kelet-Indiában a malabari Thomas-keresztények, Szyriában a lybanoni

maroniták tisztelték még a szombatot, de ezekről kevés a feljegyzésünk.

Az újkorban.

«A reformáció ereje isteni volt, ám eszközei csak emberek.» A vallásújítók, kik a vallásos tudás és hit egyedüli alapjának a Bibliát ismerték el, a velük született konzervatizmusnál fogva mégis sokszor megállottak fele úton és átvették a római egyház nem egy hagyományát. A bibliai szombatra sem tértek vissza, hanem megtartották a vasárnapot, még pedig tudatosan mint «egyházi intézményt és keresztény szokást». A reformáció megdöntötte ugyan a scholastikusok mindennemű okoskodását az «új törvényről», melynek alapján az isteni jogokkal felruházott Egyház hivatottnak érezte magát eljárni, de az ő elméleti megokolása csak a «keresztény szabadság»-ig jutott el. Luther szerint: «És ha a pénteket tennők vasárnapra és viszont, akkor is rendben volna a dolog, föltéve, hogy a felségek és a keresztyének egyetértésben elhatároznák». És Calvin teljes következetességgel írja: «A hetedik nap ünnepét nem tartom feltétlen szükségesnek a keresztény egyházban, nem is ócsárolnám azt a községet, mely istentisztelete, gyülekezése napjául más időt választana». — Ime a vasárnap már nem is folytatója, csak részleges utánzója a szombatnak.

Nagyon enyhén kezelik ennél fogva a vasárnapi munka kérdését. Calvin babonás nézetnek vallja, hogy Istennek tetsző dolgot lehetne művelni semmit-

tevés által, a pihenő nap célja csak az lehet, hogy «szellemi nyugalmat élvezzünk, azaz teljesen Istennek szenteljük a napot, minden értelmünk-ről és vágyainkról lemondjunk». Zwingli nyíltan megengedte az egyházközségeknek, hogy «a szükséghez képest betakarítsanak, a munkaszünetet más napra áttegyék és egész vasárnap dolgozzanak, miután Isten szavát meghallgatták». A genfi katekizmus szerint: a pihenés a régi ceremóniák egy része s így Krisztus megjelenése által megszűnt. Luther pedig a következő módon magyarázza a 3. parancsolatot (ő tudvalevőleg Szt. Ágoston számozását fogadta el, t. i. a 2. igét teljesen törölte): «Jegyezd meg, hogy az ünnepeket nem az értelmes és tudós keresztyének kedvéért tartjuk — mert hisz ezeknek nincs szükségük rá — hanem tartjuk őket egyrészt testi okokból és abból a szükségből folyólag, melyet a Teremtés megkövetel a közönséges tömeg, cseléd és szolga számára, hogy heti munkájuk után egy napig felüldítsék magukat, másrészt főleg azért, hogy az ilyen szünnapokon időt és alkalmat vegyen az ember istentiszteleten résztvenni». A főszempont tehát mindig az istentisztelet. Az elmélet maga olyan zavaros, hogy Poroszország legfelsőbb evangélikus egyházi hatósága is kénytelen bevallani: a reformáció vasárnapjának tana befejezetlen.

Amilyen ingadozó volt az elmélet, olyan következetlen lett csakhamar a gyakorlat is a protestáns országokban. Némethonban mind sűrűbben felhangzik a panasz, hogy «a lutheránusoknál istentelenebb kihágások és kicsapongások tapasztalhatók vasár- és

ünnepnapon, mint annak idején a pápistáknál. Amazoknál még tartottak némi rendet és fegyelmet, de itt a világi rend félreértett szabadsága minden korlátot letör. Előbb, ha vásárok és búcsúk voltak, legalább nem vasárnap züllött a nép!»

A reformált Angliában 1562-ben hivatalos jelentés szól arról, hogy «vasárnap többet meggyalázzák az Istent és többet áldoznak az ördögnek, mint más napokon». Avagy egy prédikáció szavai szerint: «Amit egész héten át összekuporgatunk, azt azon az egy napon egyszerre kiadjuk. A mi Úrnap ünnepünknek biz olyan mellékíze van Venus udvara és Bacchus konyhája után, hogy Londont joggal mondhatni förtelmes, tisztátalan városnak, mely csakhamar az idősebb testvére, Jeruzsálem sorsára fog jutni, ha addig meg nem tér». Igaz, hogy e korholó szavak oly felekezet papjától származnak, mely egyéb egyházi visszaélések megszüntetése mellett éppen a vasárnap szigorú megszentelését is zászlajára írta. Míg I. Eduárd rendelkezései szükség esetén minden munkát megengedhetőnek tartanak és Crammer érsek arra figyelmezteti híveit, hogy Istent nagyon megsértenék, hogyha aratáskor nem dolgoznának, addig a puritánok — mert hisz róluk van szó — az Írás szó szerinti értelmezésével a vasárnapnak egészen új típusát teremtették meg. Már magát a *sunday* nevét is pogányízűnek érezték és hivatalosan a sabbath elnevezéssel helyettesítették, jellege pedig «gondosabb, pontosabb és határozottabb pihenő legyen, mint eddig» — mondja az egyik tekintélyük. Nem volt szabad tehát ételneműeket sem árulni, küldöncnek,

hordárnak sem utaznia, a diákok nem foglalkozhattak tudományukkal, a bírák, ügyvédek pereikkel, csak *egy* harang megszólaltatása volt megengedve, ünnepek, lakodalmak vagy bármely szórakozások tilosak voltak, róluk vagy általában világi dolgokról beszélni sem volt illő cselekedet. Álszenteskedve hozzát teszi azonban ugyanaz a könyv: Ami a nemes és magasállású emberek lakomáit vagy akár rendes ebédeit illeti (amelyek hisz tulajdonképen lakomáknak is beválnak), azoknak sokat meg kell engedni, mert ők képviselik Isten felségét a földön. És ezeket a szigorú előírásokat szigorúan meg is tartották az uralomra jutott puritánok. Skóciában vagy 150 évig szokásban maradt, hogy az istentisztelet ideje alatt alabárdos felvigyázók és feljelentők járták be kerületenként a várost, sőt presbyterek és diakonusok is, hogy az ünneprontókat elfogják vagy bemondják. Edinburghban a város kapui közül csak a délit nyitották ki reggel és este kis időre, míg a nyájak kimentek itatni, a többi egész nap zárva maradt. Idővel megszorították a sétát, a nyilvános helyeken való tartózkodást is, az emberek csak addig lehettek az utcán, míg a templomba vagy onnan haza mentek.

Az anglikán egyház többszörösen kikelt a vasárnapnak ilyen «zsidó» meghamisítása ellen. Legnevezetesebb I. Jakab ú. n. Sportkönyvecskéje (1618), melyben saját tapasztalatai alapján azt írja a király: «Mindenfelé hallottam a nép panaszát, hogy vasárnap délután minden megengedett szórakozástól és sporttól el van tiltva. Pedig ennek kettős káros következménye van: egyrészt a pópista papok malmára

hajtja a vizet, kik azt hirdetik, hogy a mi hitünk megöl minden jó kedvet és életörömet, másrészt távöltartja az egyszerű népet az olyan sporttól is, mely testét a jövőendő háború számára edzené». A hatalmas arányokban meginduló irodalmi harc ép oly kevésbé kimélte a király könyvét, mint a nyomában meginduló politikai küzdelem a könyv újrakiadásának királyi fejét. A XVII. század elején a puritánok átültették a «keresztény sabbath» (tulajdonképen zsidó vasárnap) körüli vitát Hollandiába, hol a dortrehti zsinat és parlament határozott szint nem vallottak ugyan, de a «szeretet és a szükség műveit» megengedték. Ellenben az Új-Angliába (Amerikába) menekült puritánok nemcsak pénzbeli és testi fenyegetéssel sujtották a vasárnap legcsekélyebb megsértését, rosszindulat esetén még a halálbüntetéstől sem riadtak vissza. Általában a methodisták, baptisták és számos szabad egyház a szigorú puritán felfogás felé hajlottak, a szárazföldön főleg a német pietisták rokonszenveztek vele. Megalapítójuk, Spener, csak azon szellemi munkások számára tesz némi engedményt, kik «a lelkiekben annyira otthonosak, hogy a testi munka őket meg nem zavarja».

És a sokfelé ágazó felekezeti árnyalatok közt végül nem hiányoztak a tisztán katholizáló, gnosztikus-hajlamú «szellemi szombat» hívői sem, az ú. n. labadisták, Jean de Labadie követői, kik szerint «Krisztus tanítványainak minden cselekedete istentisztelet; azért, ha az ünnepi hangulat a szívben megvan, vasárnap sem kell a hétköznapi munkát abbahagyni vagy megzavarni». Asszonyaik azért a templomban is kötöz-

gettek, varrtak. Az Istentől meghatározott «hetedik nap» és az egyháztól meghatározható «hét közül egy nap» képviselői mellett, ime az embertől függő «bármely nap» szentségének vallói is! Az érvelés, bizonyítgatás ugyancsak katolikus nyomokon halad az egész korszakon keresztül, úgy hogy a reformátorok tevékenységének végeredményeként — szerzőnk szerint — csak annyit látunk, hogy «a XVIII. század végén egy kényszeregyház helyett sok létezett».

Szombatosok itt és ott.

A reformáció azonban nem hiába iktatta jogaiba a «reform»-ot: a «szabad kutatás» felidézett szellemétől többé szabadulni nem tudott. A vasárnap megünneplésében is szükségszerűen vissza kellett térnie az eredeti álláspontra, a szombatra. A gondolatot legkövetkezetesebben tudvalevőleg a mi erdélyi szombatosaink gondolták és — szenvedték végig. Szerző persze e mozgalmat is mint az ő «igaz Izraél»-jének megnyilatkozását tárgyalja, noha egyébként forrásművéül Dr. Kohn magyar munkáját használja. 1890-ben Magyarországon is járt Conradi, megnézett néhány szombatos kódexet, meglátogatta Bözöd-Újfalut is, hol az «elzüllött (verfallen) kereszténység és zsidó befolyások közepette» még talált néhány «szombatos keresztényt». Alig azonban, hogy az egyiknek házában, ki hivatalosan kereszténynek szerepelt, fél óráig tartózkodott, már a kath. pap elé idézték, ki tudomására hozta, hogy a prozelitaszerzés törvényesen tilos.

Még rosszabbul járt szerzőnk, mikor 1886-ban

felkereste a «subbotniki» (szombatosok) nevű érdekes felekezetet, mely mai napig fenntartotta magát Oroszország különféle részeiben. Ott fogságba került «zsidózó eretnokség» vádja alatt, és addig ki sem eresztették, míg az amerikai követ becsületszóval nem erősítette, hogy irónk keresztény községalapításban utazik. — Az orosz hagyomány szerint, melyet a szerző, forrása, Philaret érsek (1805—1866) nyomán megtart, a subbotniki-szektát 1470-ben egy Zakariás nevű karaita zsidó alapította Nowgorodban. A képeket, szentségeket elvetették, a szüzanyában nem hittek, a szombatot ünnepezték és egyáltalában inkább ragaszkodtak az Ó-testamentumhoz, mint az Újhoz. Csakhamar híveket szereztek a főpapság, sőt a moszkvai udvar körében is, ahol a Magyarországon járt Djak Kuritzyn volt a fővédője. Szt. Gennadius és az egyház azonban többszörös átokkal és üldözésekkel léptek föl ellenük, sőt 1503-ban többeket el is égettek. Velük rokonok vagy tán azonosak a «molokani», kik a circumcisiót is ismerték és a XVIII. században a moszkvai és voronesi kormányzóságokban elterjedtek, sőt I. Sándor alatt a dóni vidékeken térítésre is adták magukat. Egy részük közben Szibériába került, hol «szelesznevszcsini» néven szerepelnek, más részük a Krim és Kaukázus vidékén húzta meg magát, a néptől mai napig «szombatosoknak» neveztetve.

Orosz befolyásra vezetik vissza egyes történetírók a Skandináviában és Finnországban észlelhető szombatos mozgalmakat. Már 1435-ben arról értesül a bergeni zsinat, hogy «a birodalom különböző részei-

ben értelmi gyengeségből vagy ördögös befolyások következtében ma olyan ünnepeket ülnek, melyeket sem Isten, sem az Egyház el nem rendelték, sőt melyek egyenesen Isten és az ő szentjei ellenére vannak; főleg a szombatot, melyet zsidók és pogányok igen, de keresztények nem szoktak megünnepelni». A zsinat szigorúan eltiltja ezt a szokást, «de ha né tán valaki szombaton mégis több jót akarna cselekedni, mint más napon, akkor bőjtöljön avagy adjon alamizsnát a szegényeknek, az egyháznak vagy kolostoroknak, még pedig abból a becsületes keresetéből, melyet szombati halászat vagy más munka révén szerzett». Nincs kizárva, hogy itt a Mária szombatjának valamely szigorúbb értelmezéséről van szó; de bizonyos, hogy a divat nem múlt el a reformáció korában sem. Maga Vasa Gusztáv, svéd király igyekszik abban a nyílt levélben, melyet 1554-ben Finnország egyszerű népeihez intéz, olvasóit meggyőzni arról, hogy «nagy tévedésben vannak azok, kik nyilván Sátán inspirációja folytán azt vélik, hogy ezek a nehéz idők és drágaság azért köszöntöttek be ránk, mert nem tiszteljük többé, mint a zsidók egykoron, a hét hetedik napját, a szombatot». «Az ez alapon szombatolók, minden látományaik és álmaik ellenére az örök kárhozatra ítéltetnek». Hogy e balhit kiirtásában a világi hatóságok is közreműködtek, azt számos ítélet bizonyítja, mely olykor olyanokat is ért, kik benn maradtak az Egyház kebelében. Sőt érte 1646-ban magát az ossai lelkészt, amiért néhány pásztorhívője részére, kik a havasi legelőkre akartak ki-menni, egyszer szombaton prédikált és úrvacsorát

osztott. Megokolás: «az ilyen istentisztelet csak megerősítheti hitükben azokat, kik még a zsidó kovászhoz ragaszkodnak». Érdekes, hogy a majd 200 évig tartó mozgalomnak végig bizonyos bűnbánó, vezeklő jellege volt, hogy a szombat ősi megszentelésével az Isten haragját akarták kiengesztelni.

Európa eme keleti tartományából nyugatnak haladva a morva-cseh erdőkben találjuk a következő szombatos szektát, ugyanott, hol egyes szakadár-felekezetek már a reformáció századja előtt menedéket találtak. Ők «testvéreknek» vagy egyszerűen «keresztényeknek» hitták magukat, és mindenesetre tagjai voltak a baptisták vagy anabaptisták (újrakeresztelők) nevén ismert szétágazó felekezetnek, mely a felnőtt hívek önválasztotta társulásából alakult, elvetett minden történelmi tradíciót és egyenesen az ősi egyházat kívánta visszaállítani. Hitelveik nem voltak egyöntetűek, de valamennyien egyetlen tekintélynek a Bibliát vallották, «a vasárnap megünneplését keresztényellenesnek minősítették és az igaz megkereszteléssel (felnőtt korban) egybekapcsolták a valódi szombati ünnepet». A cseh testvérek főcentruma Nikolsburgban volt, ahol Leonhardt von Lichtenstein hercegben akadtak lelkes pártfogóra. Egy neki ajánlott emlékiratukat, melyben kifejtették hitelveiket, a főúr átadta két neves reformátornak, W. Kapito és Kaspar Schwenckfeldnek, hogy bírálják meg. Utóbbinak jelentése fennmaradt nyomtatásban és belőle megismerjük a felekezetnek némely érdekes érvelését is. A szombatot, mint Isten szavát és parancsát megtartják, érvényessége, akár a többi Tizigée, az

idők végéig terjed, míg az örök nyugalmat el nem érték. Hogy nem pusztán szellemileg ünneplendő, azt azzal a csattanó bizonyítékkal igazolják, hogy hisz az ökörnek és baromnak is meg van hagyva a pihenő! A hatalmas herceg védelme a XVI. század folyamán Svájcból, Tirolból, Bajor- és Stájerországból sok baptistát vonzott Morvaországba, a jezsuiták azonban nem nyugodtak, míg I. Ferdinánd katonai hatalommal nem indult a védtelenek ellen. 1547-ben közvetlenül az aratás és szüret előtt hirdették ki a rendeletet, mely fejvesztés terhe alatt elűzi az anabaptistákat a császári dominiumokból. Három hét alatt el kellett az országot hagyniok, egy részük Magyarország, Erdély felé vette útját, a másik Oláh- és Lengyelország felé.

Meglehet, hogy e rajongóknak eltévedt utódai azok az úgynevezett abrahamiták vagy deisták, kik II. József idejében a pardubitz kerületben felléptek. A szent iratokat nem ismerték, pusztán «Istennek szolgáltak saját értelmük szerint», vagyis nagyjában azon az állásponton állottak, melyen Ábrahám a körülmetélés előtt. Minthogy a türelmi rendelet rájuk ki nem terjedt, a zsidókhöz kezdtek közeledni, tőlük az Ó-szövetséget megismerték, de már 1783-ban kiutasították lakhelyeikről. Férfiaik erős fedezet alatt a határörvidéken állomásozó magyar ezredekbe osztattak be, a többieket szintén ott telepítették le, de itt nyomuk vész.

Németországban is akadtak a szombatnak egyes hirdetői, noha hívei valóságos szektává tömörülni nem tudtak. Tennhardt, egy egyszerű nürnbergi borbélymester, 1710-ben könyvalakban kezdte nézeteit

terjeszteni, hogy csak az Antikrisztus tette a vasárnapot ünneppé és vele az igazi nyugvónapot a hét legnyugtalanabb napjává. «Pedig ennek megszentelése és a csendes nyugalom mindent jóvá tehet még, ami a földön el van rontva.» Sokat utazgatott, még többet levelezett a kontinens minden tája felé, nem egyszer el is zárták. De eszméi irodalmi követőkre találtak, sőt — szerző szerint — ma is élnek Württembergben és Hessenben az ő irataitól inspirált szombatosok. — Nála nevezetesebb alak Zinzendorf Miklós gróf, a Herrenhutterek gyülekezetének megalapítója, naiv hívő lélek, aki mindenekfölött a Biblia egyszerű értelmét kutatta és követte. Végrendeletében olvassuk: «Következő napokat tiszteljük: a vasárnapot mint az Úr feltámadása napját és a szombatot, mint az Úr tulajdonképeni pihenő napját, melyen gyülekezeteket és utolsó vacsorákat tartunk». Mikor 1741-ben Amerikába ment, az általa alapított betlehemi községével közmegegyezéssel a szombatot fogadtatta el heti ünnepnek. E napon liturgiai gyűléseket tartott; ahol iskolái voltak, ott szeretet-vendégségeket rendezett, máshol a felnőtteket hitta a maga házába a szombati «agápék»-hoz, melyeken kedves, hasznos beszédekkel, dalokkal és zenével szórakoztak, azonban ételnek rendesen csak téát és zsemlet tálaltatott, hogy ily módon a konyhában foglalatoskodó személyzet dolgain is könnyítsen. Később a szigorú pennsylvaniai vasárnapi törvények arra birták, hogy szabad választást engedjen híveinek a szombat és a vasárnap közt, de ő maga élete végéig az előbbit ülte meg. — Hasonlóan járt el egy másik kis pennsylvaniai felekezet,

«a német sabbatariusok» vagy «Tunker»-ek (alámerülők) szektája, mely 1728-ban alakult és Amerikában az első szombati iskolát alapította.

Angliában az anglikánusok és puritánok százados harca előkészítette a talajt vallási kérdések számára általában, a szombatoosságnak pedig különösen. Önként kínálkozott volt a kérdés, mellyel a puritánokat 1622-ben Oxfordban támadták: «Ha a sabbathot ünneplitek, mert Isten azon a napon pihent, akkor azt a napot is kell megtartanotok, melyen nyugodott és nem az elsőt, melyen Isten a munkát megkezdte». I. Károly a parlament kiküldöttjeihez intézett kérdéseiben 1647-ben már célzott ezekre a «szombatosokra», akik a XVII. század folyamán elég sűrűen szerepelnek. A mozgalom első híve és vértanuja John Traske és erőslelkű neje, ámbár a megfélemlítés és a börtön később tételeik visszavonására kényszerítette őket. Theoph. Brabourne kezdi meg a vitázó iratoknak hosszú sorát, melyek közül szerzőnk R. Cox: Sabbath Literature nyomán szintén bemutat vagy egy tucatot. Jellemző pl. Brabourne könyvének címe: Isten legrégebb és legszentebb rendelkezésének, a szombati napnak védelme. Intézve valamennyi antisabbatariusok ellen, akár protestánsok, pápisták, antinomisták vagy anabaptisták. Mivel ezt a könyvet I. Károlynak ajánlotta, a király két legtehetségesebb theológusával megvilágíttatta az egész kérdést, melyről különben Miltonnak, a híres költőnek is az volt a nézete: Ha a nyilvános istentiszteletünk rendjét a Dekalogon szavai szerint kell intéznünk, akkor bizonyára helyesebb a Törvény értelmében a hetedik napot

megülni, mint egy emberi vélemény tekintélye alapján az elsőt». Noha az elleniratok tömegesen megjelentek és a vasárnap megszüldésének céljából egyesek még geológiai, csillagászati és szám-misztikai műveletekkel is előhozakodtak, a szombatos prédikátorok pedig úgy az anglikán, mint a puritán egyház részéről a leghevesebb üldöztetésben részesültek, a «hetednapbaptisták» — amint magukat nevezték — már 1654-ben többféle gyülekezetet alkottak Londonban. Közülök a Mill Yard mai napig fennáll.

1664-ben hajózott át St. Mumford Új-Angliába, hogy a hetednapbaptistákat ott is megszervezze. Kezdetben a vasárnapi baptistákkal együtt egy községet alkottak, de 1671-ben kiváltak és megalakították az első önálló szombatos hitközséget, melyhez csakhamar mások csatlakoztak. A XVIII. század folyamán számuk egyre fogyott, úgy hogy 1831-ben 8 községben mindössze alig 1000 tagot számlált a szekta. — Ám belőlük indult ki az a mozgalom, melynek épen szerzőnk egyik zászlóvivője és lelkes harcosa: a hetednap-adventizmus, mely a legcsekélyebb kezdetekből kiindulva, ma a világot behálózza szervezetével. Adventistáknak azért neveztetnek, mert megalapításuk abba a korba és abba az eszmekörbe esik, mely a Dániel-megjövendölte 2300 évnapoknak végét és így az idők teljességének megérkeztét az 1843. évben, pontosabban az 1844. évi jom-kippur napjára (okt. 22.) várta.* Ma is hirdetik a jobb idők beköszönté-

* Érdekes, hogy ugyanebből a számításból indulnak ki azok a zsidó jövendőolvasók is, kik a mostani világháborúval

sét, melyet kegyes életmóddal és jó cselekedetekkel, egyebek közt szombati pihenéssel és tanítással igyekeznek előmozdítani.*

A könyv következő fejezete, a történeti áttekintést befejezván, a «jelenkor világvasárnapjával» foglalkozik, mely «magán hordja fejlődése különböző fázisainak és ünneplése különböző módozatainak bélyegét». Ma theológiai, filanthropiai, nemzetgazdasági, társadalmi és hygienikus okok és motivumok játszanak közbe megünnepeletetésében, de valamennyinek politikai végrehajtója az állam a maga vasárnapi törvényeivel, melyek — Conradi szerint — valóságos keresztes hadjáratot vezetnek az «igazi hívők» ellen. Mi az utóbbiaknak a hivatása, mi a feladatuk az ellenséges árral szemben, az egy utolsó, idézetekkel és jövendölésekkel túlterhelt fejezetben megolvasható, de könnyen meg nem érthető.

★

hozzák összefüggésbe a boldogabb kor, az örök béke és a Messziási korszak bekövetkezését.

* Saját könyveik statisztikája szerint van több mint 100,000 tagjuk, melyek 2500 községben = 1200 egyesülésben = 25 úniós-konferenciában és végül 1 főkonferenciában vannak megszervezve. (Magyarországból az erdélyi únióhoz tartozik vagy 500, a magyar missziósmezőhöz 360, az adriai missziósmezőhöz körülbelül 100 tag.) Van 22 könyvkiadóvállalata, azok 54 nyelven évente 6 millió Márka értékű könyvet adnak ki; fenntart 13 kollégiumot, 32 akadémiát, 22 közép- és 200 községi iskolát; továbbá 75 gyógyintézetet, 2000 orvossal és 33,000 beteggel. Összes kiadásai az elmúlt (1912) esztendőben 1.704,716 \$-ra rúgtak.

Eddig a szerző. Beletekintettünk egy egyoldalúan elfogult, de sokoldalúan tanult, komoly és lelkiismeretes fő tudományos műhelyébe. Apologetikus célzatoság, de nemes idealizmus futtatta és böngésztette vele végig az egész emberi művelődés többbezredes történetét — egy eszméért, a szombatért! * Nekünk zsidóknak legősibb, legdrágább kincsünk ez a nap, a paradicsom emléke és boldogságának hetenként visszatérő izelítője. Ám hová lett ősi szentsége mi közöttünk? Láttunk «zsidó vasárnapot» és «keresztény szombatokat», hová lett a zsidó szombat, a zsidó népnek ez az egyéni alkotása? Nem az *Isten* házába szorult-e a ház eme isteni ünnepe? Hol az országos, a nemzetközi szervezet, mely részünkről síkra szállana őérette, mely lehetővé tenné, hogy a vasárnapi munkaszünet méltó párjává és kiegészítőjévé váljon a szombati testi-lelki pihenő? Vannak külföldön, vannak nálunk is konzervatív alapon működő Sómré Sabbosz egyesületek — támogassuk őket! — de az egész felekezet becsületének kérdése, hogy a világgal megbecsültesse a maga szombatját, melyről leglelkesebben tán épen Péchi Simon szól, midőn Imádságos Könyvében a prófétai örök szombat örömeit e jellegzetesen áradozó szavakkal ecseteli: «Örök boldogság, melynek soha vége-fogyása nem lészen az örök életben, ki egészen csak jó boldogság és öröm,

* Hogy ez a szombat több hívét elvezette már a zsidóság kebelébe is, arra nézve éppen dolgozatom megírása közben kaptam megbízható adatokat.

ki végnélküli, véghetetlen gyönyörűség, teljességgel örök nyugalom és örök szombat».

Székesfehérvár.

Dr. Fürst Aladár.

RÚTH.

Drámai idill 1 felvonásban.

SZEMÉLYEK.

RUTH.

NOÉMI.

BOÁZ.

TÁMÁR.

ABINÓÁM.

Szín: Boáz tanyája. Házikó. Körülötte asztagok. Sövénykerítés. A háttérben szántóföldek. Gyalogösvény a tanyához. Az egyik asztag ágynak van elkészítve. A ház előtt asztal, pad, fölötte méces. A tűzhely zsarátja kicsillog a ház elé.

(Noémi és Rúth a sövényajtó előtt. Noémi magához szorítja Rúthot és nem akarja elereszteni. Rúth kitépi magát Noémi karjaiból.)

NOÉMI *(a legnagyobb igazalomban).*

Rúth leányom! Drága gyöngyöm!
 Ne hagyj tovább könyörögnöm!
 Hallgass meg jó gyermekem,
 Higyj anyádnak, higyj nekem!
 Jaj, ne menj be a kunyhóba,
 Visszatartlak féltve, óva!

Gondolj tiszta hírnevedre,
 Lobbanó ifjú hevedre!
 Ha szerelem forгатagja
 Gyöngge szived megragadja,
 Nincs sehölse menedéked,
 Pihe gyanánt elnyel téged!
 S azt is mindhiába mondod:
 Boász mellett nincsen gondod! —
 Nincs oly férfi, bármi büszke,
 Ki virágot fel ne tűzne,
 Ha, szinte kezébe futván,
 Elibe akad az útján!
 A gyümölcs csak akkor drága,
 Ha magasan függ az ága!
 Ha magától bukik porba,
 Könnyen hever eltiporva!

RÚTH.

És ha anyám! százszor intesz,
 Vissza immár nem téríthetsz!
 Mint beteget a hold fénye,
 Vonzza lelkem vágy örvénye!
 Ugy érzem csak itt a helyem,
 Parancsoljon Boász velem!
 Ha elúzi a hű ebet,
 Zok nekül tőröm a sebet,
 De ha betel hő fohászom,
 Te is ölelsz boldog nászon!

NOÉMI (*haraggal*).

Ugy maradj hát eszeveszett!

RÚTH (vidáman).

Isten áldja őrző kezed!

(Noémi elsiet. Rúth az alkony utolsó sugaraiban félénken kinyitja a sövényajtót. Beoson. Hőzülne. Meglátja az ágynak elkészített asztagot. Hőies gondoskodással megigazítja a derékalját, maga pedig fátyolát arcára vonva az ágy végén lekuporodik és a lepel szélével betakarózik. Sötétség. Boáz jön. Abinóám utána kullog. A házhoz érve, a tűzhely zsarátjával meggyújtja a mécsest.)

ABINÓÁM.

Boáz gazdám!

BOÁZ (felriadva).

Hagyj magamnak!

ABINÓÁM.

Mennék már, de nem hagyhatlak!
Egész este szót se váltál,
Teli maradt a pohár, tál!
Imánál csak ajkad mozgott,
Búcsunál nem adtál jobbot,
Meg se áldottad a munkánk —
Nem tudom, mért haragudsz ránk!
Avagy talán az a néember
Szép szemével, természetével . . . ?

BOÁZ.

Vén fecsegő! végre hallgass!
Kérdésekkel már ne faggass!

ABINÓÁM *(zavaszul)*

De ha holnap újra jönne
Kalászt szedni a mezőre,
És ha holnap újra részt kér
Cselédinkkel az ebédnél?

BOÁZ *(forzón).*

Hadd kötényt jól megtöltse,
Hadd ebédjét bőven költse!
Bármit tőled megkivánna,
Ne legyen benne hiánya!

ABINÓÁM.

Igy már értem! Most már baj van!
Fürösztened tejben-vajban!
Hja . . . ettől a tüzes naptól
Szikrát fog a száraz tapló!

BOÁZ.

Eredj el már!

ABINÓÁM.

Megyek, megyek!

(Menőben). Betapasztom a sebedet!

*(Abinóám el. Boáz fel s alá jár. Lapirtkeresztet vesz elő.
Olvasni akar. Abbahagyja. Moga elé mered.)*

TÁMÁR

(a sövényen kívül énekel).

Egy-egy korty a szerelembül! —
S minden bánat, gond megennyhül;

De ki lelkét ráteszi,
A szeszi
Még eszét is elveszi!

Boáz (*felziad*).

Támár hangja!

TÁMÁR (*kacézul*).

Bejöhetek?

Boáz.

Nem! Nem kellesz!

TÁMÁR.

Boász beteg!

Meggyógyítlak tréfaszókkal,
Friss enyelgő, édes csókkal!

Boáz.

Nem! Nem kellesz!

TÁMÁR (*besurran*).

Itt vagyok már!

Ölelésre tárt karom vár!
Dalra vágyom, táncra vágyom,
Megpihenni nyoszolyádon!

Boáz.

Hagyd el Támár! Távozz! Távozz!
Ne is jöjj többé tanyámhoz!

TÁMÁR.

Ej! az öreg hát jól sejtett:
 Más asszonynak képét rejted,
 És a régit elfelejtet,
 Piros mákod porba ejted!
 De akad, ki fölemeli,
 Benne még több kedvét leli,
 És utána jő egy másik —
 Szabad leszek hervadásig!
 De ki téged most megbüvöl,
 Rabja lenni meg nem szünöl,
 Te maradsz örök igába —
 Én a mezők vadvirága!

(Bacagva el. A sövénny kezítés előtt hangosan dúdolja előbbi dalának utolsó sorait. Ez alatt Abinóám visszajött. Támár távozása fölött fejét rázza. Boáz az asztalhoz ült és mélyen eltűnődik.)

ABINÓÁM.

Boász gazdám, édes gazdám . . .
 Meg nem nyugszol fenn virrasztván! *(Ásít).*
 Én viszem már fáradt csontom —
 Jobb lesz néked is, aszondom!

(Ásítva a ház mögé megy).

(Boáz lekasztja kabátját, megigazítja az asztal fejtül való részét, eloltja a mécsest, lefekszik, nyugtalanul forgolódik. Hold kelte.)

BOÁZ *(hirtelen felkiált).*

Ki van itten? Gyilkos! Tolvaj!

(Lezántja a leplet, megragadja Boáz kezét és a középze viszi).

Asszony! Le a fátyoloddal!

RÚTH.

(szégyenlős mosollyal leveezi a fátylát).

BOÁZ

(a legnagyobb meglepetéssel).

Rúth! Te, te vagy? Lehetetlen!
 Torz káprázat ül szememben!

RÚTH.

Én vagyok Rúth . . .

BOÁZ.

Te vagy lányom?

Éjjel itt az én tanyámon?

(Örömmel). Ez a szemed . . . ez a nyakad . . .

Igen-igen te vagy magad!

(Sjedten). Ám szemérmed takarója,

Mért nincs rajtad, féltve óva?

Nem! Nem vagy Rúth igaz képe!

Hitvány másod állt elémben!

RÚTH.

Én vagyok Rúth!

BOÁZ.

Te vagy mégis!

Akkor roskatag az ég is!

Akkor liljom terem dudvát!

Akkor a napfény hazudság!

Nem lehet! *(Hiáltva).* Szólj! Mért jöttél el?

RÚTH (*gyermetegül*).

Mintha húztak vón kötéllel
Ide kellett jönnöm hozzád,
Hogy meglássam újra orcád!

BOÁZ (*kitörve*).

Nem, te nem vagy Rúth, a tiszta!
Menj, eredj hazádba vissza!

RÚTH (*buzgón*).

Ó uram, még tűrj egy percig,
Míg szándékom megismerszik,
Csak ne gondolj rólam rosszat,
Mi fejemre szégyent hozhat!
De a szókat nem találom . . .
Olyan minden mint egy álom . . .
Jó napammal idejöttem,
Úttól-gondtól megtörötten . . .
Nem volt senki a világon,
Kinek értünk szive fájjon . . .
Tehetetlen tétovában
Jószágodra vitt a lábam . . .
Túl nem adtál hevenyében
A hazátlan jövevényen . . .
Elhalmoztál minden jóval . . .
Könyfakasztó nyájas szóval!

BOÁZ (*tettetett ridegséggel*)

Mindegy: földi vagy idegen . . .
A fő, hogy rá méltó legyen!

RÚTH *(lelkendezve)*.

Ó uram, még ne ítélj meg . . .
 Csak néhány szót hadd beszéljek . . .
 Hogy Noémit felkerestem,
 Csupa láz volt lelkem-testem . . .
 Hirtelen, úgy vettem észre,
 Megszakadt szívem verése,
 Elaludt az öröm lángja,
 Fojtó kín lép a nyomába . . .

BOÁZ *(nyugtalanul)*.

Nos ? Mi bántott ? Várva-várom !

RÚTH *(félősen)*.

Nem haragszol, ha kitárom ?

BOÁZ.

Nem haragszom semmiért sem,
 Csak itt voltod végre értsem !

RÚTH *(gyöngéden)*.

Azért vagyok most itt nálad,
 Mert elhozott a sajnálat !

BOÁZ *(félíg nevetve, félíg boszusan)*.

Engem sajnálsz, te a senki,
 Aki kegyemet esengi !

RÚTH *(megadással, aztán mind melegebben).*

Igaz uram! özvegy vagyok,
 Kit szerencse rég elhagyott,
 De szeretem jó anyósom,
 S vele együtt könnyű sorsom,
 Elviseljük derült csennddel,
 Mit felőlünk Isten rendel.
 Ám te, noha duskálsz kincsben,
 Örököd egy cseppnyi sincsen!
 Fáradsz, munkálsz reggtül-estig,
 S szived soha sem melegszik!
 Nincs körülted hitves, gyermek,
 Ki célt tűzzön a sikernek,
 Nincs redőd ki elsimítsa,
 Ajkad víg kacajra nyissa,
 Ki szóttalan vágyad lesse,
 Ágyadat puhábbra vesse,
 Kit se zsémbed, se szeszélyed
 Dacra nem kelt, meg nem sérthet,
 Mert ha rád tör a rossz óra,
 Hálásan eszmél a jóra!

BOÁZ *(nehézen fojtva el meghatottságát).*

Rúth . . . valóban . . . szépen mondd . . .

(Ujra, még erősebben gyanakodva.)

De miért van rám néked gondod?

RÚTH *(egyszerűen).*

Mert úgy érzem: derék, jó vagy!
 Boldogságra legméltóbb vagy!

BOÁZ *(mind nagyobb izgalommal),*

S ezért jöttél csúf sötétbe,
Büszkeséged sutba téve?
Ezért játszol piros lánggal,
Mint a gyermek tűzszilánkkal?

RÚTH *(gyermetegül).*

Jó uram, nem tépelődtem . . .
Zord magányod állt előttem . . .
Csak azt tudtam: hajt a lélek,
Nem jutott eszembe: félek!

(Ódaadással.)

Közeledben, temelleted,
Nincs, mitől a szívem retteg!

BOÁZ *(elragadtatva).*

Rúth, te drága!
(Ugralkodik magán.) Mégse! Nem, nem!
Nékem kell erősnek lennem!

(Félig ijedten, félig fűrhészve.)

Távozz, távozz! Csábos hanggal,
Csalfa asszonyi furfanggal,
Lépre akarsz vinni engem,
Házasságra kényszerednem!

*(Az utolsó szavak alatt Noémi megjelenik a kezit élesen kívül
és feszülten lesi a szókat.)*

RÚTH *(egyszerűen).*

Nem mondtam, hogy engem válassz,
Ha nálam jobbat találhatsz —

Addig engedd, hogy itt légyek,
Gondviselő, hű cseléded!

Boáz

(parancsolón, pattogva, mintegy túlkiáltva meggyőződését).

Nem engedem, se úgy, se így!
Anyósodhoz visszaerigy!
Add át neki izenetem:
Tört eszeltetek ki nekem,
Hogy legyőzzön ifjú bájad,
S láncra verjen dőre bánat...
De a szitán jól átlátok...
Nagyon is kirítt a szándok...
S mondd meg néki... hogyha éppen
Mégvárjátok idejében,
Míg a gerjedt must kiforrva,
S a seprő leszáll a borba...
Tán magamtól felkereslek...
Lehet is, hogy nőül veszek...
De most mindörökre vége...
Fő az asszony tisztessége...!
Aki magát felkinálja,
Nem lelhetem üdvöm nála!

RÚTH

*(csodálkozó tekintettel, nem értve Boáz kifakadását a sövény-
ajtó felé megy, ott látja Noémit. örömmel).*

Itt vagy anyám?

NOÉMI.

Ugy-e lányom?

Késő most a szánom-bánom!

Ismerem a férfiakat :
 Kemény mellük gögtől dagad!
 Ugy-e lányom, szép virágom?
 Jobb csüngeni régi ágon,
 Mint kivette út sarába?

(Boáz felé.)

Mit farkasnak rózsa szála!

(Noághoz szorítja Róuthot, Boázhoz, aki látszólag hidegen nézi és hallgatja.)

Ám mielőtt megyünk, értsd meg:
 Tisztod volna, hogy megvédjed,
 Ahelyett, hogy visszalöknéd,
 Kiljon fiam szép örökjét!
 Mert uram volt Elimélek
 — Tanuságom rá a vének! —
 S atyjafia, az egyetlen,
 Te vagy a vad, a kegyetlen!

Boáz

(titkos örömmel, türtőztetve magát, mintegy kötelességszerűleg)

Ugy Noémi, ha kívánod,
 Nőül veszem Rúth leányod!

Rúth

(hangos zokogásba tör ki).

Nem nem anyám! Gyorsan vigy el!
 Nincsen Isten ilyen friggyel!
 Inkább itt maradtam volna
 Ha szeret, mint szolgálója,
 Mint, hogy menjek hitveseül
 Rokonjusson, kedve nélkül!

NOÉMI *(el akarja vezetni Bóúthot).*

Igazad van! Gyerünk innét!
Majd az Isten megsegít még!

(Indulnak.)

BOÁZ *(hiáltoa, vidáman, melegen).*

Rúth te drága! Gyere vissza!
A te szived aranytiszta!
Próba volt csak, aggó próba:
Oly nemes vagy-é valóba,
Amilyennek hiszlek, látlak —
És te fényesen megálltad!
Gyere hozzám Rúth te édes,
Engedem már, hogy becézgess!
Addsa hamar gyógyszeredet,
Két ragyogó szép szemedet,
Két kezednek lágy kenőcsét,
Két orcádnak friss gyümölcsét,
Véred hevét, ajkad mézét,
Tested-lelked kincs egészét!

RÚTH

(Boáz nyakán csüngve).

És én fogok szülni néked,
Derék, dicső nemzedéket,
Hasonlót jó, bölcs Boázhoz,
Méltót egy királyi házhoz!

(Boáz megcsókolja Bóúthot, amit az elősiető ásitó Abbinóám csodálkozva néz, míg Noémi könnyeit törli.)

Budapest.

Lenkei Henrik.

MESSZIANIZMUS.*

A Dante Infernója tüzes kapujáról való a sikoltó reménytelenség felirata:

Per me si va nella citta dolente,
Per me si va nell' eterno dolore,
Per me si va tra la perduta gente,
Lasciate ogni speranza, voi ch' entrate.

«Én rajtam át a Jaj-városba léphetsz, Én rajtam át az örök gyötrelembe, Én rajtam át a kinsujtotta néphez. Ki itt belépsz: hagyj föl minden remény-nyel!»

A földi sötétlátás, az emberi kétségbeesés: annak a képzeletbeli kapunak lángoló gyötrelmeket hirdető lemondását bele akarta égetni a halandó szívbe a zuhanó üdvösség sátáni megkísértései közepette. Kitalálta, pokolian sötét zománcú fogalommá kovácsolta ezt a szót: reménynélküliség. Szóvirág ez, gyökértelen a földiek életében. Hangzat, amelynek a valóság nem nyújt megfelelő, húsból és vérből való elevenséget. Azt mondja a régi zsidó bölcsek szójá-

* Az «IMIT» 1912 november 12.-i estéjén tartott felolvasás. A zsidó messzianizmusról irtak: August Wünsche: Die Leiden des Messias, G. H. Dalman: Der leidende und sterbende Messias. David Castelli: Messia secondo gli Ebrei, Maurice Verne: Histoire des idées messianiques depuis Alexandre jusqu' à l' empereur Hadrien. Gfrörer: Das Jahrhundert des Heils. Hühn: Messianische Weissagungen: összeállítva Klausner: Die messianischen Vorstellungen des jüdischen Volkes im Zeitalter der Tannaiten. Berlin, 1904. Güdemann: Jüdische Apologetik.

rása: «Nem halt meg még soha olyan ember, aki halála percében a vágyait akár csak felerészben beteljesülve látta volna.» Hozzá merem fűzni, mert ebből a mondásból következik: és nem élt még soha olyan ember a földön, aki akár az élete legsötétebb órájában is igazán reménytelen lett volna. Még a halál perce se lehet valójában reménynélküli.» Seherzádének, az ezeregyéjszaka kifogyhatatlanul regélő szultánának van egy csudafája: tele van illatos rózsákkal s ezer deres éjszaka ezer rózsaszálat fagyaszt meg rajta szünetlenül s mégis sohase rózsátalan a csodafa, mikor a legöldöklőbb vihar száguldott keresztül rajta s minden virága holtan hever a porban: egy rózsaszál akkor is üdén mosolyog rajta, mert a gyökere Damaszkusi tavak messze-messze, feneketlen mélységű meleg forrásából táplálkozik. Az emberi élet ezer reményét is hiába szaggatja, hiába tépi a sors kegyetlen széljárása; mindig marad egy rózsaszál, sokszor satnya, sokszor hervadt, gémberegett szirmú, de mégis csak remény, amiből újra kivirulhat a holtta vált élet. Csodálatos melegségű forrásvízben fürösztí gyökerét az emberi élet: a sziv mélyében varázserő lakik; remény nélkül nincsen élet, még halál sincsen. Vagy amiképen megdöbbentő mélységű allegóriába rejti az örök reménység gondolatát a salamoni legenda poézise: «Salamon király egy napfényes tavaszi hajnalon Aszáf vezérrel bolygani ment ki a bársonyos rétre, a rónákkal ékes kerti utakra. És ime! egy békésen, boldogan játszó gyermeket pillantott meg, a rét közepén ülve. A nyakába csillogó, aranyos hárfa kötve. A gyermek virá-

got szedett. Két keze tele volt liliummal, nárcissussal, szép szomorú levendulavirágokkal. Egyszerre csak könnyen libegve egy pillangó szállott le karsuszárú liliumkehelyre a fiú előtt. A gyermek szemei fölcsilantak a vágytól. «Milyen szép lepke! — ujjongott fel — meg kell hogy fogjam!» Játékát abbahagyta s a pille után tört. Csalogatta, csábítgatta a himporos szárnyú lepke a fiút; megült egy kis virágon, közelébe engedte jutni a gyermeket, s amikor az kinyújtott kézzel már-már elérte, akkor felszökkent könnyedén s tovább szállott, keresztül a kerteken, keresztül a réteken s a fiú lihegve-lelkendezve mindenütt utána. Megfeledkezett virágairól, lilium és nárcissus, a rezeda és a levendula egyenként kihullottak újjai közül — napestig üzte a lepkét, el nem érte sohasem és üres lett a keze — és a hárfája húrja is eltépődött, fakult lett. Bealkonyúlt. Sötétség borult a tájra. S a gyermek kimerülten rogyott le a földre. A pillangó is eltűnt, a virágok is kihullottak kezei közül. És mégis haldokolva is, fáradtan is, utolsó szó gyanánt egy mosolygó szózat lebegett az ajkán; lágyan megpengette a szakadt hárfa húrját s azt suttogta: «Milyen szép lepke, óh milyen szép lepke!»

És Salamon a bölcs király, elgondolkozva szólott vezéréhez: «Látod-e? ilyen az élet és ilyenek az emberek, mint ez a dőre és mégis bölcs gyermek. Törik magukat illanó remények után és nem veszik észre, hogy mialatt előbbre törnek: virágok, éppen a remények maguk esnek ki kezeikből. Bizony be is alkonyodik. Ránc támad az arcukon, a keserűség mély vonása ajkuk között és kimerülten roskadnak

össze családok alkonyatán. És mégis tudnak még akkor is mosolyogva szólni: «Milyen szép lepke! oh milyen szép lepke!»

Ifjúság száll, gyorsan mint sólyommadár mély völgyek fölött: lelkünkben ott ég a vágyak türelmetlen reménykedése, nösszogató sürgetése: «Milyen szép lepke! óh milyen szép lepke!» Férfivá lenni, küzdővé válni, sikert elérni, tömeget hódítani, szórni a lelkünk kincseit, hirt szerezni, névvel bírni, csodálatot, tapsot aratni, kincset, vagyont gyűjteni, hatalmasnak lenni, hizelgő szót aratni, ezer úton keresni a boldogságot; százezren soha el nem érik, vágyódva sóhajtanak utána: «Milyen szép lepke!» És akik elérik, akik elérték, azoknak is kisiklik a kezéből a pille, mert tovább törnek s az elért eredményt kicsinylik, a tapsba belecsömörlenek s újra lihegve sóhajtanak: «Mást, más boldogságot!» Miért kellett sírnom!? Miért kellett sírhalmot ágyaznom!? Sikolt az egyik: hitvest temettem, sötét a házam, árva a gyermekem! óh boldogság! csillogószárnyú lepke elszálltál előlem hűtelenül! Férfi hörög amott rejtett fájdalommal: «Tovább a boldogság álma után! akit szerettem, az élettársam elhagyott, más üdvöt a rombadőlt helyett! munkát! munkát! feledtetőt! elő a tollal, az ecsettel, a mérleggel! hadd alkossak! hadd gyűjtsek, hadd ittasuljon mámortól a lelkem!» Gyermek áll, az édes anyja sírhantjánál, a szíve szakad, könnye pereg: hogy elszállt előlem minden üdv! milyen egyedül maradtam! édes anyám! s az élet törvénye fölszikkasztja a gyermek szemében a könnyet, újra megtanul mosolyogni s látja újra az

elszállott, hűtelen lepkét, új vágyak kelnek a szíve mélyén: «Milyen szép lepke! óh milyen szép lepke!» Édes anya temeti szívéhez nőtt gyermekét, látja összeroskadni a cél előtt deli szép fiát, meghasadni készül a szíve: s akkor újra fölszáll egy túlvilági rózsaszálon a lepke: az anya ajkára valami csodásan diadalmas mosoly röppen, valami örületesen bátor bizodalom: «Majd egykor! majd nemsokára! újra látlak gyermekem! újra a szívemhez szorítalak! «Milyen szép lepke! oh milyen szép lepke!» S látatok e már őszhajú, roskadt, sorstól tépett, mankóslelkű öreg embert? a szeme ezer vihar után kacagó, reszkető kézzel lapozgat az írásai között, fakult levelek között, egykori diadalok bontogatják újra szárnyaik, föléled a gyermekkor, a büszke, a merész, a szerelmes ifjúság, a siker zenéjétől hangos férfikor, még a csalódás, a szenvedés is melankólia őszi napfényében ragyogó, még a temető sírkövei fölött is aranyos glória ragyog, még a halott kedvesek is új életet élnek, látja a porban játszó gyermeket, a kalandos ifjút, a harcos férfit s a fakó hárfa tépett húrja szépen csöngő szomorú bágyadtsággal, de reménykedve zönög, őszi alkonyok altatónótája peng lágyan: «Milyen szép lepke! óh milyen szép lepke!»

Mert ez az élet törvénye: a pesszimizmus sötétjéből dereng föl a reménykedés világossága. Ahol szenvedés és földi nyomorúság fűz bánatkötelékeket a szív fölébe: ott megmozdul a lélek mélyén a mind egyre hatalmasabbá váló forró óhaj e kötelék szét-tépése után s amikor ájult gyöngeségben úgy érzi a föld fia, hogy nincs segítsége sem önmagában,

sem az öt környező lehetőségekben: akkor magasabb hatalmak segítségébe veti reménye horgonyát. Ha pedig a szenvedés és a lét nyomorúsága többé nem pusztán az egyes ember lelki gyötrelme, hanem belefonódik szükségszerűen a világegyetemmel való összefüggés láncolatába és mennél inkább súlynak, tehernek érzi valamely összeség, nép, nemzet, felekezeti közösség magát az egész földi életet: annál hangosabb jajongással sikolt megváltás után a lelkek mélységeiben az olthatatlan rajongás tüzes vágyódása. Az pedig, akit a néplélek vágyódása képesnek vélni ennek a szomjúságnak a csillapítására, az az ideális, vágyva reményelt jelenség, látomány, vágyak személybe öntött képviselője: az a *Messiás*, a megváltó. Mindenekfölött a diszharmonikus természetű jellemek azok, akik a saját lelkük nagy feszültségeinek szenvedésnek érzett válságaiban mimoza-érzékenységű ideális szeizmográf-fal bírnak a szívükben s az életviszonyok nagy földalatti rengéseit ösztönös fogékonysággal megérezve: utat egyengetnek a tömegek előtt a megváltás gondolatainak vigasza felé.

Ősi, mint maga az emberiség a megváltás gondolata. A megváltás eszméje előbb lépett életbe, mint magának a Messiásnak alakja, készen állott, befejezetten már akkor, amikor az emberi lélek színpadján először jelent meg a Messiás aktora. Tagadhatatlanul a Buddha, a Mithra, az Osiris, a Thammuz, Ateis, Adonis és Dionysos synkretisztikus vallásmythoszainak légkörében ott él már ősi csirájában a messiási fogalom. Ködös homályában távol évezredeknek, a monoteisztikus vallások előtt is már ke-

resztülsuhant az emberiség lelkiületén a megváltás vágyódásának eleven reménysége. Indiában a Buddha tanításai megváltást hirdetnek. De a Buddha híres írása, a *Dhammapada* kinos ellenmondást érez a világ jelenségeinek ingatagságai, iramló mulandóságai és a szellemnek örök életű lényege között. «Örömből születik a szenvedés, örömből jő létre a félelem. Aki meg van váltva az örömtől, honnan férhetne hozzá közel a félelem? Szeretetből születik a fájdalom, szeretetből születik a félelem. Aki meg van váltva a szeretettől, annak a számára nincsen fájdalom, nincsen félelem. Nem sirat senkit, mert nem szeret senkit, nem temet senkit, mivel senki sem áll közel a szívéhez. A halál pedig véget vet minden örömnek, minden gyarló szeretetnek. Azért Buddha tanítása szerint kettős a megváltás. Megválthatja önmagát az ember már ebben a földi életben, ha el tudja oltani a szomjúságát öröm és szeretet után. A föld jámborai a Nirwanában élnek már itt a földön: merev és mozdulatlanul megváltott a szívük. A halál pedig föltámadás nélküli igazi megváltás. Minden örömnek, minden szeretetnek kialvása: a valódi megváltás.

A modern tudás ércfegyverzettel ront a zsidó messiáseszme elsőbbsége ellen más oldalról is. Azt tanítja a tudomány fölkent bajnokainak csatalármájával hirdeti, hogy a jövendők királyi megváltó alakjának fogalma régibb keletű mint a prófétai zsidóság minden jóslatszerű víziója. Hogy az óhéberék szomszédjai már Izraél történeti léte előtt is hirdették a messiási eszmét és hogy a regék homályába kell utasítani a zsidó megváltó gondolatok eredetiségét. Láttuk azon-

ban eddig is i. t. hölgyeim és uraim, hogy a buddhizmus messzianizmusa sehogyan sem lehet azonos a zsidó megváltás alap gondolatával.

A babyloniai messzianizmus minden hevülése egy újabb talált irás töredékes, lanyha mondásában merül ki, mely szerint: «jönni fog idő, amelyet egy igazságos király hoz majd el az ő országára.»

Egyiptomi ősjóslatok tanúsága van följegyezve egy a XIX. egyiptomi dinasztia idejéből származó leydeni papyrusra valamely megváltó királyról. Ez a fejedelem «le fogja hűsíteni az égetést. Azt mondják: pásztora ő mindenkinek. Semmi gonosz sincsen a szívében. Ha elbolyong a nyája, akkor a napját azzal tölti, hogy egybegyűjtse őket. Bizony, ő megveri a vétket, kinyújtja ellene a karját.»

Mindezek az ingatag, halovány szózatok: pislákoló, elalvó parazsak az Izraél hatalmassá fejlődő messiás-eszméjének lángjával egybevetve. Az a novum, az a semmi egyéb más megváltó gondolattal egybe nem mérhető reveláció Izraél tanában, hogy benne már ősi időkben is ott égett egy dicsőséges jövődőlő eljövételének reménysége, anélkül, hogy emberi alakhoz fűzte volna elválhatatlanul a földi üdvösség vágyottan várt korszakát. A Messiás Izraélben igen gyakori hangsúlyozással nem annyira hordozója az üdvösségnek, hanem inkább a hirdetője. Egyedül Istennek műve a boldogság arany korának földelése. Természetes folyománya ez Izraél prófétai vállalása monotheizmusának, amely eleve kizárta egy húsból és vérből való király isteni létének gondolatát. Leghatalmasabban Deuterojezsaiásban csúcsosodik ki

ez a meggyőződés, amidőn is a próféta annyira el van telve az Isten egyedüli nagyságával, hogy Istenben látja minden jövő üdvnek egyedüli forrását, és a Messiás nevével nevezi még Cyrus királyt is, tehát egy nem zsidót, akiben az isteni akarat végrehajtásának eszközét látja. Bizonyos, hogy Cyrus ezzel nem avattatik föl azzá a Messiássá, akiben a néplélek vágyai összpontosulnak, de az is tény, hogy magának az eszmének fényessége mögött nem viszi a főszerepet perszonifikált Messiásnak léte. A zsidó megváltás gondolatának jelentősége abban áll, hogy először száll szembe a *moirának*, a sötétszárnyú végzetnek pogány hitével s nem kötvén sohasem ember megváltó hatalmához a saját bűnei alól való feloldozást, megküzd azzal a hittal, hogy a világban és a történetben fátumszerű, legyőzhetetlen erők uralkodnak, amiknek a törvényei megváltozhatatlanok, amelyekkel szemben hiábavaló a bűnbe, a szerencsétlen sorsba süllyedt embernek minden fölemelkedni vágyó törekvése: saját maga nem segíthet magán. A zsidóság hite szerint a bűnös földi halandó nincsen örök szenvedésre kárhoztatva, nincsenek számára örök purgatóriumi kínok fölmáglyázva: a bűn, a szenvedés nem a természetben uralkodó végzethatalomnak, hanem a saját cselekvéseinknek a gyümölcse. Emberi, lélekbeli szabadság a mozaismusnak alapelve és azért ha vétekbe merülten szenvedést aratott büntetésképen a földi halandó: hatalmában, szabadságában van újra fölemelkedni, erővel bír a föld fia önmaga megváltására. Ha őszinte töredelemmel megsalaktalanítja a bensejét, ha vissza-

tér színlelés nélküli igazságban az Úrhoz: akkor az Isten szeretete segítően elébe siet és ő fejezi be a szellemnek és a szívnek megváltozását, a lélekbeli megváltást. Ezekkel az eszmékkal a biblia világtörténelmi hivatásának magaslatára emelkedik, olyan szellemi fölényben ragyog, amelyhez hasonlót az ó idők bármely írásában hiába is keresnénk. Plató fölláttja az ideális állam tervezetét: de szerinte a nem görögök örök ellenségei a görögöknek. A zsidóság már a biblia lapjain is csak emberről beszél a megváltás lázálmodásos vízióiban, az Ábrahám áldásában csakúgy, mint Jákob könnyharmatos áldásában. Hogy ezt a világmegváltó üdvösséget valóra váltsa: azért önmagát is kész fölláldozni Izraél... Izraél a föld népeinek jóvoltáért küzd, az istenismeret és az igazi erkölcsön nyugvó isteni birodalom egykoron való fölragyogásáért; ez a zsidóság jellemző vonása minden küzdéseinek közepette, ezer éveken át soha nem szünetelő bántalmak között való fönnmaradásának, erejének, kitartásának, példátlan martiromságának egyedüli magyarázata.

És itt, ennél a pontnál száll szembe, ezzel az igazsággal áll mérkőzésre, egy a mi korunkban is eléggé meg nem cáfolt népszerű és tudományos hadviselés az izraeli emberiségetátfogó gondolatot leki-csinylő ellenvetéssel, mely szerint a zsidóságban a messiási megváltó eszme alig tudott valaha is magasabbra emelkedni, mint a csakis Izraél boldogságára vágyó törekvésre. Tiszteletreméltó minden hit; nincsen is bírálgatásnak helye ebben a körben, ám csak egy szelíd kérdésünk van, az ugyanis, ha csakugyan

Izraél hite a szűk nemzeti korlátok vallása, míg a leányvallásé a dicsőség, hogy az emberiség általános, egyetemes megváltását adta a világnak, honnan akkor Izraélben az a tanítás, hogy még a pogányok jámborainak is részük van a jövő megváltásban, s honnan az a másik evangélium, hogy csak egyetlen üdvözítő vallás van a világon? Tanított-e vajjon Izraél valaha is ilyent, vagy ehhez hasonlót? próféta nem beszél-e egy égi atyáról, egy Istenről s egyetlen emberi testvériségről? *Prohászka Ottokár*, a mély gondolkozású főpap is beléésik ebbe a tévedésbe, amikor «Diadalmas világnézet» (V. fejezet, 31. oldal) című könyvében azt állítja, hogy «a zsidó lélek képtelen a keresztény idealizmusra. Lendület, mélység nincs benne. Nincs filozófiája, nincs metafizikája. Nincsen érzéke a titokzatos, a fölséges iránt. Gondolom, a modern zsidóság is ilyen. Credója csupán tény, de bensőség nélkül, mert a zsidóság konstatál, szövegez hitet, de a régi formákból kiesett az érzés parazsa. Ők számítanak s nézik érdeküket s mennek tovább. A szeretet s a hősiesség sem imponál nekik s a magasztost mindjárt ellapítják. Olyanok, mint a cigányok, nem imponál nekik a lét s az élet kérdése. A cigányok hozzá még lusták és blazirtak; viccelnek, de nem nevetnek, nem is nevethetnek, mert az ő tompa blazirtságuk csak nekünk nevetéses, nekik nem az. Ideális népeknek a kínai, a zsidó, a cigány mindig nevetéses figura lesz; az eszménytelen, lapos szellem, ha különben éles is és átható, olyan mint egy lapos, sunyi arc: nevetünk rajta.»

Mit várhatunk a modern Wirtschaftsleben tanainak apostolaitól, akik azt állítják, hogy a zsidónak, csak egy messiása van: a pénz, a siker, az anyagi boldogulás, ha Székesfehérvár tudós püspöke is azt hirdeti, hogy Izraélnek a szeretet, a hősiesség nem imponál s a magasztost ellapítja s — félremagyarázza a talmudszöveget, amidőn gondolatának illusztrálására a talmud egyik helyét, a Jeruzsálemi Sabbat traktátusából ilyen empházissal citálja: «Figyeljük meg a zsidónak lapos, szellemtelen fölfogását, mely a nagy, nemes motivumot megközelíteni sem képes. Zsidó gazdának van egy rabszolgája, aki nem zsidó. Rabbi Hila meglátogatja a zsidót s mikor visszatér haza, a rabszolga elkíséri őt. Veszett kutya veti magát útközben a rabbira, de a rabszolga a kutyát magára rántja s harapásától maga elvész. S mit gondol az áldozatos, hősie hűségéről a jámbor zsidó? Nem dicséri, nem magasztalja azt, hanem Ézsaiás szavait citálja: «tiszteletes lettél szemeim előtt és dicsőséges, (óh Izraél) én szeretlek téged és embereket adok érted és népeket a te lelkedért.» Így tükröződik a hősie emberszeretet a rabbinak lelkén! A szolga kiadta lelkét érted; élvezd Izraél az életet! Remélhetőleg találkozik még elég pogány, aki odaadja életét érted! Neked lesz annyi eszed, hogy hasonlóképen nem cselekszel!» — Világos dolog, hogy az idézet, a magyarázat is: hamis, világos dolog, hogy a rabbi a rabszolgát magasztalja az ezsaiási szavakkal — de még ha úgy is lenne, hogy akadt valaha egy rabbi, aki hálát ad egyetlen rabszolga önkéntes haláláldozatáért az Istennek — hány nem épen talliszba bur-

kolt pap akadt, aki ezer meg ezer zsidó és eretnek számára rakatott halálkínos máglyát, holott azok nem akartak önként halálba menni az Istennek nagyobb dicsőségéért, és hány zsidó zsoltár jámbor hálarebegeése szállott fel az ég felé a középkorok tömjénfüstös jámbor korszakában ezer zsidó test pörkölése közben — és ezek a lelkek mégis alkalmasak voltak az elmélyedésre, a mély érzésre, a szeretetnek és a megváltásnak elmélyedésére?

És páncélos fegyverzettel lépnek sorompóba Izraél világmegváltó szeretete ellen Renan és Sombart, Bertholet, Bossuet és Häckel, bölcsészeti, theologiai és gazdasági okokkal és mind egy vesszőparipán nyargalnak, hogy a zsidóság csak a saját lényegét értette meg mindenkoron csudálatos világossággal, hogy csak ennek az érdekeit tartotta szem előtt, hogy csak a saját önzése tudta megmenteni a gyűlölet minden ostromával szemben.

Azt állítja hát *Prohászka* Ottokár, hogy a zsidóság sohasem tudott hőslelkületűségnek, eszményes gondolkozásnak magaslatára emelkedni, hogy vallása csak zsidók vallása, sohasem az emberiségé... Ideális népnek a zsidó mindig nevetséges figura lesz. «A hősiesség nem imponál nekik.» Így *Prohászka*. «A zsidók messiása: a pénz.» Így *Werner Sombart*.

Hát a zsidóság hogyan? Mit válaszol eszméinek letagadhatatlan igazságaival, történetének csatázó érveivel ezekre a tudományos, lélektani bűvárlatok tetszetős köntösébe burkolódzó kedvességekre?

«Ideális, hőslelkületű népnek nevetséges figura a

zsidó!» «Eszmények, álmódások sohasem nyugtalanították!» «A pénz: az a zsidó messiás!»

Hát igazán sohase voltak nekünk hőseink, álmodozóink, rajongóink, eszményekért hevülő bajnokaink? csak nyomorúságos, cigánylelkű, röghözkötött kalmárlelkeink? hogy csak azokban akarják látni a zsidóság titkos, igazi lelkét? Valóban csak *Torquemada* Tamás, *Arbuez* Péter és *Loyola* Ignác lennének pusztán az ideálok messiási hordozói? csak a népcsaták fürgetegei, a fajgyűlölet, a máglyatüzek: csak egyedül ezek a rémségek lennének a hőslelkűségnek megnyilvánulásai? Akik elszéledtek a nagy világon s a lelkükből nem vezett ki vérben, üldözésben soha egy álmó: azok nem voltak álmodozók? Akik a szyrus üldözések idejében egy ősz főpap zászlaja alá gyűltek és szembeszálltak a makkabeus kardok hősiességével, erőszak, zsarnokság, az ephifáneszi rémuralommal szemben: azok nem voltak hősök, eszmények álmodozói? délceg zsidó ifjak és gyöngeszüzi zsidó hajadonok, akik a hadriánuszi cirkuszok porondjain tapostatták fenevadak által széjjel fiatal kebleiket, de el nem hagyták apáik hitét — azok nem voltak hőslelkűek? mikor az «Olénu» énekével ajkaikon haltak meg ezrével a memorkönyvek zsidó vértanúi, mikor a fekete halál idejében, kűtmérgezések gyanuja alatt, a *Semá Jiszróel* büszke csatakiáltását La'álhörgéssé avatták ezer zsidó szívében, ezer zsidó ajkon, mikor a spanyol zsidók hazát, otthont, temetők drága sírköveit hagyták el egyetlen szó: az «*Echod*» hitvallomása miatt, mikor még ma is; sem üvöltő fenyegetés, édes csábító hízelkedés,

sem villogó dárdavas, sem enyelgő liliomsimitás, nem tudják még mindig kiverni, kisimitani, kiégetni, kimosni Izraél szívéből az ősi álmodozásokat — azok a dacos martirok, azok a hazátlan bujdosók, azok a vérrel áldozó bajnokok, azok a szelidszemű zsidó bölcsék ott a középkori zsidó templomokban, amint gyér világossága mellett gyertyalobbanásnak, amely halavány fényező és mazkirláng egyben: tanítanak, jövődők emberszeretetét, engesztelődést hirdetnek, rajonganak és álmodoznak, halálig tudnak eszményeket melengetni — ezek nem voltak hősök, ezeknek láttán lehet-e azt mondani, amit *Prohászka* mond, hogy «hőslelkületű népnek nevetséges figura a zsidó?» Valóban a messiási eszmét csak a zsidóság teremthette meg — mert a zsidóság maga is Messiás, aki vár az idők teljességére, amikor «kardvas hüvelyben, farkas a báránnyal legelészik» . . . «amikor telve lesz az egész föld az Isten ismeretével, amint a tengereket borítják be hatalmas vízáradások» . . .

És páncélos fegyverzettel lépnek sorompóba Izraél világmegváltó szeretete ellen *Renan* és *Wellhausen*, *Sombart*, *Bertholet*, *Bossuet* és *Häckel* bölcsészeti, theológiai és gazdasági okokkal és mind egy vesszőparipát nyargalnak, hogy a zsidóság csak a saját lényegét értette meg mindenkörön csudálatos világsággal, hogy csak ennek az érdekeit tartotta szem előtt, hogy csak a saját önzése tudta megmenteni a gyűlölet minden ostromával szemben. Úgy mondja, *Bertholet*: Izraél sohasem volt betege a világboldogítás ideálistikus álmainak és ilyen dolgok sohasem

is háborgatták a nyugalomban. Vallásában meg voltak a csírák, amikből egy világvallás keletkezhetett volna. Nagy prófétái közül egyedül Ézsaiás álmodozott: ő is csak halovány derengéssel ilyen ideálokról, mert a pogányok nála is csak másodsorban részesülnek a szentség áldásában. Az exilium utáni zsidóság pedig még ezeket a prófétai protuberenciákat is végképen kiirtotta a zsidóság körében. Nem is akart Izraél olyan vallást, amely a mindenki vallása legyen. Az ő Istene mindenesetre az égnek és a földnek az Ura, de csak a saját választott népének nyilatkozott meg, törvényeket csak ennek adott. Világisten, de a vallása csak a zsidók hitének volt szánva, megváltó, de csak nemzeti megváltó, a zsidóknak messiása. Szellemesen cáfolja meg ezeket az állításokat Gudemann *Jüdische Apologetik* című munkájában (50—51. oldal) valamint Meisels J. «*Der Friedensgedanke im Judenthum*» című értekezésében a következő tartalmu fejtegetésekben: Nem férhet ahhoz kétség, hogy a zsidó törvény nacionalisztikus, partikularisztikus színezetű a mózesi irodalomban, sőt még a prófétai írásokban is. Igaz, hogy a dekalógus ezekkel a szavakkal kezdődik: «Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened.» Igaz az is, hogy a tóra Izraél birtoka, melyet a hitrege szerint a többi népek visszautasítottak. Nincsen benne kétség, hogy az ó-héberek messiási reménysége, eredetében nem más, mint egy arany korszak bekövetkezése után való ama forró óhajtás, hogy egy patriarkális-idyllikus, örömteljes idő teljessége jöjjön el, amikor is mindenki az ő szőlőtője és az ő fügefája árnyában békesség-

ben élhet. De ebből az exkluzivitásból fejlődött gyönyörűen isteni tökéletességgé a zsidó eszmék hatalmas, világokat átfogó univerzálismusa. Izraél eme splendid isolatiója a világegyetemesség biztosító szelepének bizonyult. Nélküle soha sem fejlődhetett volna keresztény univerzálizmus sem. És ha *Paulsen* az ő *System der Ethik* című munkájában arra a kijelentésre ragadtatja magát, hogy a zsidó vallás nem olyan confessió, mint a keresztény vallások, mivel a zsidósághoz való tartozás annyit jelent, mint a zsidó népfajhoz való tartozandóság, a hozzátartozás oly fajhoz, amely ősidőktől fogva a többi népektől való legmerevebb elkülönődésben excellált, amely az Úr választott népének tartva önmagát, sohasem tudott egyé válni az emberiséggel — akkor mi zsidók ezzel szemben arra hivatkozhatunk, hogy Izraél épen ezzel az ő vallásos és ethikai elkülönődésével tudott csupán hidat verni az emberiség egységének birodalmához, hogy épen ez az ereje őrizte meg attól a végzettől, hogy nem merült el az ó időknek népfergetegében, mivel mindig úgy érezte, hogy neki még mindig sok a mondani valója az emberiségnek. Önmegbecsülés, tartózkodás, a faji nemes tulajdonságoknak föl nem adása az egyes emberi jellem vonásainak csakúgy a megőrzője, amint becsületére válik a közösségnek, individuálitását kifejleszti, erőt és szilárdságot kölcsönöz eszmekörének, amíg az a törekvés, amely másokat akar önmagába beolvasztani, ép olyan lelketlaposító, rabszolgaszerű jelenség, mint az a másik gyöngé, jellemingatag hajlandóság, amely csábos, külső sikerrel kecsegtető áradatba vágyó-

dik fölolvadni. Csak az élősd, legalacsonyabbrendű féregvegetációnak van meg a természet világában is az a sajátsága, hogy fölveszi a színét a hatalmasabb növényzetnek, ott kuporodik alázatosan annak a lábainál, azzal a vágygal, hogy körülövezve amazt, életnedvet szívjon roskatag indáiba — a pálma különálló, magasbatörő, pusztaságban is virulni tudó! Ha a pogány ókor nem tudta megérteni a zsidóság izolált álláspontját: ehhez nincs hát egyetlen szavunk sem, de érthetetlen, amikor modern theológusok minduntalan görög és római szerzők gyűlölettől izzó kijelentéseivel akarják támogatni a zsidóság partikularisztikus hajlandóságának bizonyítását. Hol lenne a kereszténység, ha a régi zsidók az ő tórájukkal, az ő prófétai könyveikkel, az ő zsoltáraik zöngő eszméivel a pogány népek áradatjában alámerültek volna, amint azt Paulsen többek között a mai zsidóktól kívánja?

Igen, ez az igazság! Amint a zsidó isteneszme végtére is hatalmas diadalmenetben vonult által az egész nagy világon és minden nemzeti korláttól föl-szabadulva, mint egy ragyogó, földöntúli sugár világitotta be a művelt emberiség arculatát, amint a zsidó erkölcsi törvény széjjeltörvén az iskolás nevelő nemzeti bilincsek minden szorítását minden ethika posztulatumává fejlődött: úgy az egyéni, a nemzeti békének, boldogságnak gondolata is a zsidó állami lét rombadóltével mindegyre hatalmasabb hullámgyűrűket írva: a világbékesség messiási ideáljában érte el legmagasabb csúcspontját. Általános világbékesség ágyuk dörgése, véres kardok esattogásának

zöreje közben, minden nemzetségek eggyéolvadása, minden embernek egységes lelkülete, kardvas a hüvelyben, szablya sarlóvá kovácsoltan, gyűlölet kihülten, farkas báránnyal együtt legelészve: ez volt az a zsidó ideál, amellyel szelleme játszott, amelytől lelke ittasult, amelyet csecsemő gyermekként dédelgetett álmodó szíve fölött s amely a próféták hevülő álomlátásaitól lett tüzes jövendők édes mámora.

És ez az eszme épen a szűk, családi, nemzeti körnek légkörében vált életképessé. Mert épen a család, a békés családi élet ébresztette föl a szíve mélyén azt a kérdést: Hát nem lenne-e lehetséges, hogy az egész emberiség egy családot alkosson, szeretetben egyesülten, békességben élve? Hiszen a családi békesség volt minden időkben legdrágább ideálja. A zsidó — mondja Leroy Beaulieu — mindazt, ami jó, ami megindítóan nemes a szíve mélyén: családja számára, hitves és gyermek számára tartogatja. Visszafojtott gyöngédsége családjának körében ömlik széjjel. A család minden időben menedéke volt a zsidónak. A zsoltárköltő ecsetelése szerint is válhatatlan egység, harmonikus egyesülés a hitvestársak élete. Viszály, civódás ne verje föl — a törvény rendelkezése szerint — a zsidónak házáat. Mert jobb száraz kenyeret enni, mint lakomás dáridók viszályal teli házban — mondja Salamon király. Az asszony segítőtárs, örömnök, bajnak osztályosa, tanácsadó, vigasztnyújtó, békesség angyala — a férfi legyen nemes, szeresse, becsülje hitvesét, legyen hozzá gyöngéd, a női szem könnyáradatja vád az

Isten előtt — a gyermek kaddisimája a zsidó lélek fájdalmának legmegindítóbb sikoltása édes apja, édes anyja ravatala mellett — így hát az ó-héber írások kimeríthetetlenek tanokban, intelmekben, amik mind egyre törekszenek: hogy a családi összhang szellemét Izraél etikája szentélyében szentséges alapkövé avassák.

Családi béke vezeti Izraél eszmekörét a nemzeti békesség gondolatához. Egy fokkal messzibbre, egy lépcsővel magasabbra. Minden törzs és minden osztály társadalmi békés együttélésében keresték a zsidó nép életképességének biztosítását. Róma a hadviselésben tündököl, Júdáról azt tanították, hogy a béke az ő legfőbb erőssége. A zsidó minden tekintetben a monizmus gondolatának hódol: egység az istenfogalomban, egység a népfogalomban. Erkölcsi nagysága a nemzeti béke gondolatába torkollik. «Még ha bálványimádást űz is Izraél, de megőrzi a nemzeti békét, ha nem válik ketté hitben, akaratban, akkor én magam se tehetek ellenük semmit, mert béke lakik köztük — mondja Isten. De ha megosztott szívűek; olyanok ellenségeik kezében, mint a törékeny nádi sás.» A zsidóságban a nemzeti béke erkölcsi ideál! a népösszesség messze elágazó családot, testvérekből álló egységes társadalmat alkosson. A régi írás szava szerint: a zsidó nép őstermészete békés, nyugalmas, békétszerető. Amikor Izraél a Sinai elé ért: egy szoros, egységes népet alkotott, azért mondta az Isten: Az én egész tanom nem más, mint béke — ennek a népnek adom, mert békeszerető. A zsidó nép hivatása az volt, hogy szent nemzetet alkosson, testvérek népét, papok birodalmát.

Így halad a zsidó békesség gondolata a családi nyugalom és boldogság révpartján, a nemzeti béke álmodásán át: a messiási általános világbéke gondolatáig. Vallása emberszeretetet, felebaráti szeretetet parancsol. Szeretet mellett béke van: békesség, engesztelés az erkölcsi principiumok legfelsőbb foka. A békességben keresi a jognak, az igazságnak forrását és tanításai szerint az igazsághoz vezető út a béke ösvénye. Rajongva álmodozik prófétás írásaiban a zsidóság minden ember békességes együttéléséről, minden nemzetek, minden népek egységéről. Ha a messiás majdan elérkezik: nem leszen szükség ceremóniára, vallásos gyakorlatra. A szívben lesz a válás kristályforrása. Miért is teremtett Isten — kérdi a talmud — csak egy Ádámot? Hogy minden embernek csak egy őse legyen — s később ne lehessen mondani: A mi őseink dicsőbbek voltak, mint a tieid és ezt az emberi testvériséget, amelyet Júda könyvei helyeztek el az emberi nem bölcsőjébe, Júda bölcsei a jövő legdicsőbb álma gyanánt tervezték. A zsidóság erkölostana a zsidó monizmus álláspontjából indul ki: egy az Isten, egy az egységes világteremtés, egy az emberiség és egy a törvény és az emberiségnek és az emberi abszolút jogoknak egyenlősége az ő erkölcsi öntudatának folyománya.

A zsidóság a messiáeszmemében nem a bűnök megváltását, nem a bűnösnek született embernek Istennel a hit üdvözítésével való engesztelését, nem a Messiásnak halálával a vétectől való megszabadítását látja, hanem az egyetlen, testetlen Istenségnek egykoron való megismerését, minden nemzetek közé

való diadalmas bevonulását, a jognak, az igazságnak, az emberszeretetnek uralmát, a békesség korszakát. A zsidóságban a messiásgondolat az emberiségnek a tévedésektől, az igaztalanságtól, a gyűlölködéstől való megváltás az isten ismerete, jog és békesség által. A zsidóságban az eljövendő Messiás csak hírnöke az isteni gondolatok teljességének, ember, aki megközelíti az isteni tökéletességet, mert hisszük azt, hogy a szeretet és az igazság megváltó, istenhez vivő erők idelenn a földön. Az a zsidóság tanainak legjellemzőbb sarkalló pontja, hogy bár az apáknak bűne szükségszerű, természetes következményekkel jár a gyermekek életében, mégis a bűnöknek megengesztelését, a büntől való megváltást csak maga a vétkes ember eszközölheti ki a maga számára, hogy Isten kegyelme a lélek nemességével szereshető meg egyedül, hogy senki értünk közbenjáró nem lehet, hogy minden lélek csak maga oldozhatja föl magát, mivel a zsidóságban a legfőbb pap: a lélek, mindig csak az egyéni lélek.

Maimonides is azt hirdeti, a mikor isteni jutalomról és büntetésről elmélkedve, azt fejtegeti, hogy az isteni törvények teljesítésében magában a jutalom, megtagadásában maga a büntetés. Ha a tóra az isteni törvényért való ellenszegülésért éhséget, szárazságot és más csapást helyez kilátásba, akkor ennek nem az az értelme, hogy ezek a nyomorúságok maguk a büntetések, az a bűnhődés, hogy eme földi bajok folytán Izraéltól elvétetik az istenismeretben és igazságban való haladás lehetősége, a messiás korszak jövetele meglássítatik — a lélek

nem tud önmaga eszmélésére jutni. (Güdemann: Die jüdische Religion in nationaler Hinsicht.)

Ami messiásunk: eszmény, igazság, szeretet. Ami vallásunk: lényeg és nem külsőség. Ami nagy tanítónk Mózes, a mi ragyogó álmodású prófétáink, a mi világosszavú bölcselőink, a mi édes szavú költőink mind-mind azokhoz tartoznak, akik azt hirdetik, hogy önmagunk lelkéből, az átélt istenségből fakad a megváltás ereje. A messiás nem más mint az isteni erő mi bennünk. Lehet-e az eszme megváltó erősségű? A zsidóság prófétái szavával hirdeti, hogy igen. Nincs szükségünk föltétlenül húsból és vérből való messiásra, még ha hiszünk is benne, mert mögötte rejlik az eszme messzianizmusa.

Ebben az eszmében nyilvánult meg a prófétai zsidóság, ez az eszme kísérte végig szenvedéseiben, reményeiben. Szenvédéseiben hitte, hogy nemzeti függetlensége fölvirul még, s ezt a gondolatot hozzáfűzte a messiás hithez. Föl sem is adta sohasem: még akkor sem, amikor eszmeibb tartalmat, átfogóbb gondolatot adott ábrándjainak. Össze tudta egyeztetni honszerelmével, polgári kötelességeivel. Sohasem hagyta el az a büszke öntudat, hogy milyen fenséggel tudta magáhan kialakítani a messiási eszmét. Az általános, világotátfogó szeretet eszméjét. A zsidó néplélek történetében a messiási szellem gyógyította be azokat a sebeket, amiket szíven az olthatatlan gyűlölet ejtett. Azért örökkévaló Izraél hite, mert messiáshitének anyagi, materialisztikus megjelenési formáiba örök lelket tudott önteni.

Budapest.

Dr. Kiss Arnold.

A ZSIDÓK FIRDÚZI SAH-NÁMÉJÁBAN.

Bacher Vilmos megdicsőült mesterünkről köztudomású, hogy a legfőbb tiszteletre méltó munkaszere-ttel és szinte megfoghatatlan munkabírással szolgálta a tudományt. De ez a tény még csak a fél igazság, amelynél, sajnos, egyik-másik hivatott méltánylója is megállapodik. A teljes igazság az, hogy nemcsak kitűzött célok felé haladt bámulni való erővel, hanem maga is új célokat látott s a zsidó tudomány részére oly területeket is elfoglalt, amelyeken a földérintő szolgálattól a hódításig minden teendőket neki kellett végeznie. Ennek önmagában is döntő bizonyossága az, amit a zsidó-perzsa költészet fölfedezése és földolgozása érdekében tett.

Ezért, amikor Nöldeke, akiről mint más téren Szaádiáról itt elmondható, hogy Rós hamm'dabbrim b'khol mákóm, az első tekintélyes hozzászóló, amikor Nöldeke egy évtizeddel ezelőtt azt az óhajt nyilvánította, hogy a perzsa nemzeti hősköltésnek zsidó elemeit elfogulatlan vizsgálat alá kell venni,* bizonyára legtöbb olvasójának figyelme mesterünkre, Bacher Vilmosra fordult. Ő ennek a feladatnak a másik oldalán kezdte: kimutatta, miként hatott a perzsa nemzeti költészet a zsidó költőkre, Sáhira és Imránira. Amit ő el nem végzett, arra egyelőre, fájdalom, alig vállalkozhatik valaki. Magam itt csak

* Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*; Geiger-Kuhn, Grundriss der iranischen Philologie. Strassburg, 1896—1904, II., 140.

azt a kicsiny és alacsonyrendű föladatot tűzöm magam elé, amely Mohl-nak Sah-Náme-fordítása alapján megoldható: * mit mond Firdúzi a zsidókról és a zsidóságról.

Firdúzi a zsidóságról.

Fölhasznált-e Firdúzi szóbeli vagy irodalmi zsidóforrásokat a Sah-Náme megalkotásánál? Semmiképen. Sokkal csábítóbb lett volna ilyen adatokat a Juszuf és Zulejka (József és Potifárné)-ról szóló költeménye részére értékesítenie. Grünbaum kimutatta ennek az éposznak számos és fölötte érdekes megegyezését a rabbinikus legendával. (Lea is szépnek feltüntetve; József hiúságáért lakol; Jákob csodálkozik, hogy József köntöse nem mutatja farkas karmának, sem fogának nyomát; József útközben anyja sírjára borul; Júda dühe csillapszik, amikor vére, József fia megérinti stb.) ** De ép Grünbaum vonzó fejtegetései oly eredményre vezetnek, amelyet ő maga nem emel ki: Firdúzi kizárólag oly zsidó elemeket használt fel, melyeket muszlim írónál, első sorban a kórán magyarázóinál talált. Részben pedig a megegyezés a József-éposz meg a zsidó-legenda közt olykép állott elő, hogy az arabs-legenda behatolt a későbbi zsidó

* *Le Livre des Rois* par Aboul'kasim Firdousi, traduit et commenté par Jules Mohl. Paris, 1876—1878, I—VII.

** M. Grünbaum, *Zu «Jussuf und Suleicha»* Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft (1889) XLIII., 1, *Zu Schlechta-Wssehrd's Ausgabe des «Jussuf und Suleicha»* ZDMG. (1890) XLIV., 445.

irodalomba, a Széfer Hajjásár-ba és a Pirké di Rabbi Eliézer-be.

A Sah-Náme mutat ugyan mondatörténelmi vonatkozásokat az agadával, kivált a Salamon- és Nagy Sándor-mondával, de ezek az érintkezések folklorisztikus természetűek: széltében elterjedt meseelemek hatalmas királyokról, csodás vidékekről, meseszerű lényekről, melyek a Sah-Náméba is, az agadába is behatoltak. Bibliánkkal való számos találkozása szintén nem szentírásunk ismeretéből indul ki. (Ide vágnak kifejezések, mint «kezébe tenni a lelkét», = éltét kockáztatni, p. III., 29, 95; «nem különbözteti meg jobbját a baljától» IV., 11., VI., 305. v. ö. Jóna IV., 11. Elbeszélésbeli részletek: Khozru, úgy mint Dávid, életét megmentendő, bolondnak tette magát II., 341.; Thus mint Saul és Szent László vállától fogva magasabb a népnél; Nagy Sándor úgy bünteti meg Dárius gyilkosait, mint Dávid az Isbósethét V., 69—74. Sőt messzianikus vonások is emlékeztetnek prófétáink hirdetésére a világbékéről II., 447., V., 317., VI., 121., 129., 242.; A föld Isten trónusának zsámolya V., 80., mint Jes. LVI., 1.)

Valójában Firdúzi nem ismerte sem a zsidó irodalmat, sem a zsidóságot. Ha a zsidóságot Ezra válásának mondja (VI., 174.), az iszlám fölfogásán belül marad, hisz a kórán is úgy képzei, hogy a zsidók Ezrát Isten fiának vallják (IX., szúra 30.). De következő kijelentése már az iszlám tudásával sem egyezik meg: Amikor a zsidók kezükbe kerítették Jézust s látták, hogy nincs oltalmazója, menedéke, előbb megverték, majd bitóra akasztották, hogy ezzel

a vallását meggyalázzák (VII., 105.). Az iszlámnak az a fölfogása, hogy Jézust nem ölték meg, csak egy hozzá hasonló embert, őt magát az égbe emelte az Isten (IV., szúra 156., v. ö. III. szúra 47., 48.). Firdúzi további sajátos fölfogása: a zsidók azt hiszik prófétájukról, hogy emberfeletti kort ért (V., 458.). Sőt Mohl, a Sah-Náme fordítója arra is figyelmeztet (I., LVI.), hogy Firdúzi összetéveszti Zoroastert Ábrahámmal.

A zsidók vallását tehát Firdúzi nem ismeri. Zsidót művében kétszer mutat be: kapzsi zsidót és varázsló zsidót.

A kapzsi zsidó.

Ez a mese Bahram Gúrhoz fűződik. Bahram Gúr a Sah-Námében oly szerepet visz, mint az 1001 éjszakában Harûn Al-Rasîd, mint a magyar mondában Mátyás király: fölismeretlenül megfigyeli a népet, hogy igazság szerint jutalmazhasson és sujthasson. Hallott egy nemes érzésű vízholdó perzsáról, Lembeck-ről és egy fösvény zsidóról, Barahmáról. Fölkeresi a szegény Lembecket. Ez eladja ruháit, zálogba veti legszükségesebb szerszámait, hogy jól tarthassa vendégét, akiről nem sejti, hogy király. Három napi vendéglátás után is még marasztalja az uralkodót, de ez már a zsidóhoz siet. Este ér hozzá, hajlékot kér, mert, úgymond, a király kísérete mögött elmaradt s így lepte meg az éjjel. A zsidó elkeseredetten tiltakozik. De az álruhás király kitart, csak éjjelre kér szállást magának és lovának. A fösvény kénytelen engedni. Dús lakomáját maga eszi

meg, borát maga issza, királyi vendégét csak ilyes böles mondásokkal tartja: akinek van, az eszik, akinek nincs, az néz; a vagyon megvédi az embert akár a vértzet; a szegénynek száraz marad az ajka. Reggel a fősvény házigazda készíti a királyt, hogy maga takarítson; Bahram Gúr selyemkendőbe söpri a szemetet, a zsidó elveszi a selyemkendőt.

Ily tapasztalatok után a király Lembecket is, a zsidót is palotájába idézi. Ezer tevével viteti el a gazdagságot a fukarnak házából. Száz tevényt a szegény vízfordó kap. A zsidót korholja: azt mondd, a te prófétád oly soká élt, neked is meghagyom éltedet. De csak négy ezüstpénzt ad a «zsinagóga fősvényének», vagyonát szétesztja. Így szól a mese.

Ámde magában Firdúziban találjuk bizonyosságát, hogy ennek a mesének voltakép nincs köze a zsidósághoz. A Sah-Náme ugyanis számos részletet párhuzamos változatokban ad elő; a mi mesénknek is akad párhuzama: Bahram Gúr kalandja Fersidverd előljáróval és a favágóval (V., 518—527.). Itt a zsidó helyébe a perzsa Fersidverd lép, kinek karaván számra van tevéje, tízezrivel lova, marhája; pásztorai dúslakodnak, tejben főzik a húst, ő maga nyomorog és fukarkodik; aki tőle kér valamit, mintha madarat akarna megfejni. Bahram Gúr úgy véli, hogy az ilyen embernek mindegy, vajjon marhát hajtat a legelőre vagy farkast, kincset rejt-e a föld alá vagy kavicsot. Szétesztja gazdagságát a rejtőző szegényeknek, a munkára képtelen aggoknak, a bőkezűségük által nyomorúságba döntött birtokosoknak, az árváknak és özvegyeknek.

Látnivaló tehát, itt egy népszerű mesefajjal van dolgunk, mely egyszer zsidóhoz, egyszer másához kapcsolódik. Az ily behelyettesítés közkeletű. A kegyetlen fogadás motivuma sem fűződött eleve Shylockhoz.

A varázsló zsidó.

A szaszanida-dinasztiának legnevezetesebb uralkodója Khozru Anusirván. Róla beszéli a mi mesénk, hogy egyik miniszterét, Mahbudot különösképp kitüntette: nála étkezett is. A király kegye fölkelte Khozru egy kamarásának, Zervánnak irigységét. A kaján Zervánnak volt egy zsidó barátja, aki a mágiának, a bűvészetnek titkaiba be van avatva. Zerván föltárja előtte benső vágyát: szeretné elveszíteni versenytársát, Mahbudot. A zsidó ajánlkozik erre a legközelebbi alkalommal, amikor tejes eledelt visznek a sah elé. Mahbud két fia viszi a tálcát. Zerván, mintha az illatban gyönyörködnék, levéteti egy pillanatra az ételről a selyemtakarót. A zsidó egy bűvös pillantással méreggé változtatja az eledelt. Zerván berohan a királyhoz, inti, ne nyúljon az ételhez. Khozru megkóstoltatja a két apróddal, Mahbud fiaival, mindketteje nyomban meghal. A király kiirttatja Mahbudot családotul. De gyanakszik Zervánra is. Egyszer egy udvari ebéden szó esik a bűvészetéről. Zerván azt vitatja, ha valamely ételben egy csöpp tej van, varázslónak bűvös tekintete méreggé tudja változtatni az egész ételt. A király visszaemlékszik, hogy abban a végzetes tálban is volt tej. Vallatóra fogja a kamarást. Ez mindent a

zsidóra hárit. Mindkettejüket fölakasztják. (VI., 232—242.).

A perzsáknál valóban bűvészek hírében állottak a zsidók. Ifra perzsa királynő sokra tartotta a zsidó tudósokat, mert azt hitte, hogy imájuknak van foganatja s hogy tekintetük áthat a gondolaton is.* Babai b. Lutf verses krónikájából, melyet ugyancsak Bacher professzor dolgozott föl, kiviláglik, hogy a XVII. századi zsidóüldözéseknek indítékul vagy ürügyül az a vád szolgált, hogy a zsidók veszedelmes varázslók, hogy könyveik bűvös képességgel látják el őket. Egy az iszlámra tért zsidó indította meg ezt vádaskodást, melynek folytán hitsorsosainak választaniok kellett a halál vagy az iszlámra való átpártolás közt. A rágalomnak áldozatul estek a zsidókönyvek is, nevezetesen a szentírás, az imakönyvek, a misna, a talmud, a Sulchan-Aruch.**

Sajátságoskép minden nép nem magát, hanem valamely más népet tart varázslónak. Bibliánk az emoriták útjainak nevezi a babonát és varázslatot, később khaldaeusnak mondták a varázslót. Gyakran Egyiptomot képzelték a bűvészet otthonának. Firdúzi Indiát (VII., 231.) vagy India szomszédságát (VII., 304.) tekinti a varázslat földjének. Az eljárás egyszerű: magáról mindenki tudja, hogy nem bűvész; minthogy pedig bűvészet (a kezdetleges műveltség

* Dr. H. Graetz, Geschichte der Juden IV^t. (1908) p. 335.

** Bacher, Les Juifs de Perse au XVIIe et au XVIIIe siècles. Revue des Etudes Juives LI., p. 136., 271—275., LII., 757., 258. Különlenyomat p. 18., 25—29., 76—79.

meggyőződése szerint) van, nyilván a másik a bűvész. Ezt az okoskodást sok ember fizette meg életével, Perzsiában gyakran a zsidók. Csakhogy Perzsiában végül a zsidók maguk is hittek a «titkok könyvének» varázsló erejében. Sőt Babai b. Lutf maga is elbeszél egy a Sáh-Námebeli meséhez hasonló esetet a könyv erejével megmérgezett ételről, melynek áldozatja Nászi Molla Jehúda előkelő zsidó lett.

Firdúzi türelmessége.

Habár Firdúzi osztja a perzsa hagyomány babonáját a zsidó bűvészetről, nem osztja a türelmetlenséget a zsidók iránt. Saját előkelő meggyőződését Khozru Anusirvánnal hirdetteti. A királyhoz váddal járul valaki: «A zsidók és a keresztények a te ellenségeid, kétszínűek, Ahrimant imádják». Khozru válaszol: «Vad, türelmetlen király soha nem lehet nagy». Tüzetesebben is kifejti kormányzati fölfogását: «Máshitű ember ezért még nem tör a király vesztére. Egy király sem találta a világot hit nélkül, ámbár ezek egy hitet, amazok egy másikat vallanak; az egyik bálványt imád, a másiknak szent a hite; van, ki az átkot többre becsüli az áldásnál. Szavaktól nem omlik össze a világ; mondd meg mindig, amit hiszel. De ha a király sem az igaz hitet vallja, akkor nincs senki, aki áldást hozna a világra». (VI., 386—388.)

Ezt a magasztos felfogást Firdúzi költői köntösbe is öltözteti. India királyával álmodt látogat: négy tiszta lelkű férfiú egy közös vásznat húz maga felé; a

vászon el nem szakad, a férfiak bele nem fáradnak. Ez a vászon a hit, a négy ember örködni akar fölötte. Az első a négy vallás közül a tűzimádás; a másik Mózes hite, melyet zsidó vallásnak mondanak s amely parancsolja, hogy csak az egyetlen Istent dicsőítsék; a harmadik a görögök (keresztények) tiszta hite, mely az igazságot oltja a királyok szívébe; a negyedik az arabok szent hite, mely az értelmesekeket fölemeli a porból. A négy ember egymás ellen küzd, s a vallás miatt egymás ellensége, de jön majd a pusztából híres ember (Muhammed), jó és szent természetű, ez a négy világtáj felé terjeszti Isten tiszteletét. (V., 93., 94.)

Firdúzit perzsa nemzeti érzése elfogulttá tette a tűzimádás iránt. De bámulatot kelt előkelő elfogulatlansága mind a négy vallás iránt, szinte egyformán méltányolja valamennyiüket. Mind a négy vallásalapító egyformán tiszta lelkű, egyformán fáradhatatlan odaadású. Ezért ez az álomkép a megfejtésével fényesen sorakozik az igaz gyűrűről szóló példázat* legnemesebb változatai mellé. Boccaccio, Ephrajim Sancho és Lessing mellett a nemes embe-riesség hirdetői sorában Firdúzit is dízhely illeti meg. A későbbi zsidó-perzsa epikusok, Sâhin és Imráni, akiket ugyancsak megdicsőült tanítónk, Bacher Vilmos adott át a jövendőnek, s akik közül Sâhin az Ardesir-könyvben Cyrust, a zsidók iránti türelmességnek első és legdicsőbb perzsa megvalósító-

* L. Évkönyv 1906, 45—67.

ját egyenest Eszther fiává teszi, méltán követhették Firdúzit mesterükül, eszményükül.

P. S. Amit fönn ötletképen említettem, hogy a zsidókat Firdúzi és a későbbi perzsa zsidóüldözők, mint *idegeneket* tekintették varázslóknak, azóta alapvető ethnológiai gondolatként találtam két elismert francia kutatónál: «A zsidók mind varázsolók voltak, úgy az alexandriaiaknak, mint a középkori Egyháznak szemében. Szintúgy az idegenek, mint csoport, varázslóknak csoportja. Ezért vádolták a hinduk a Dazjukat, a skandinávok pedig a finneket és a lappokat bűvészzel. . . . a mi időnkben is hasonlóan járnak a cigányok.»

(Henri Hubert et Marcel Mauss, *Esquisse, d'une théorie générale de la Magie*. L'Année Sociologique VII [Paris 1904] p. 26, 27.)

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

STEINSCHNEIDER MÓR.

1816—1907.

Ezernégyszáz cikket négyszázharminc kötetben hat nyelven megírni hetven esztendőn át hét ország könyvpiacának — valóban ez csak Isten különös kegyeltjének juthat osztályrészül. Ilyen volt Steinschneider Móric, a tökéletes ember. Műveiben a feltétlen tiszteletet parancsoló alaposság, ítéleteiben a kérlelhetetlen szigor, jellemében a megalkuvást nem ismerés, környezetével szemben a végtelen szerény-

ség — ezek jellemzik munkás életét. Fellelése oly időre esik, amikor a szépen megindult zsidó tudományos életnek legégetőbb szüksége volt bátor, elszánt művelőkre. Közvetlen folytatója volt a Mendelssohn által kezdeményezett, Zunz által folytatott munkásságnak. Ha «Mendelssohn bevezette a népek irodalmát a ghettóba», ha «Zunz bevezette a ghettó irodalmát a tudomány fényes csarnokaiba» (Blau Lajos, Zunz élete), úgy Steinschneider az előbbinek munkáját továbbvitte, az utóbbiét betetőzte iskolájával. Két nagy célt tűznek ki maguk elé Mendelssohn és a nyomába lépő virágzó korszak alakjai. A XVIII-ik század képzeletében a cigány és zsidó egy sorban. Az előítélet e lidércnyomásától akarták felszabadítani népünket. De vajjon érdemes-e? Ez azon két részre oszló nagy kérdés, mely határozott irányt ad a zsidó tudomány fejlődésének. Vajjon *volt-e része* a népek kulturmunkáiban fajunknak? És viszont *volt-e hatással* a zsidóság az emberi tudomány és kultúra fejlődésére? E két kérdésre, teljes joggal, igennel felelhetünk. Igenis Izraél hatással volt a világkultúra fejlődésére, midőn megteremtette a maga Egyisteneszméjét, átalakítva a népek gondolatvilágát, midőn azt a fejlődés létrafokán egyszerre hármát lépve előrekészítette. Igenis, Izraél résztvett a népek kulturmunkájában! Ott látjuk, mint építő, Ósegyiptom épülettömbjeinél; ott látjuk, amint a tanítót, a műveltség napszámosát tiszteli, bálványozza Jamnia város egyszerű pitvaraiban; ott látjuk Andaluzia miniszteri tisztjében, mint egész Európára befolyással bíró politikust; ott látjuk, mint a középkori termé-

szet és orvostudományok harcosát minden fejedelmi udvarban, mint élő tiltakozást a középkor babonái ellen.

Érdemes-e hát a zsidóságot felszabadítani? De népünk múltban való tevékenységét meg kell ismertetni a világgal és meg kell ismertetni első sorban magával a zsidósággal. Nem is hitték maguk a zsidók sem, hogy az általános irodalomra, filozófiára, orvostanra, matematikára, költészetre mekkora befolyással voltak.

Ide állítja a sors különös kegyelme Steinschneidert, ez irányzat élére, mint Mendelssohn és Zunz működésének folytatóját.

Morvaországban vagyunk, Prossnitz nevű, általunk, magyarok által is jól ismert városkában, honnan sok szellemi vezető került hazánkba. Itt működik előzőleg egymásutánban Schwab Löw pesti, Fassel kanizsai, Weisse József vágújhelyi rabbi, itt tanít Löw Lipót, a későbbi szegedi rabbi. Itt Prossnitzban kicsiny, meghitt társaság van együtt, mely fájó szívvél szemléli a XVIII. század végén nekibuzdult «Deutschhümelei»-nek a zsidóságra átkos hatásait; itt él Brecher orvos, a régi zsidó orvosok egyik utolsó hajtása,* Steinschneider anyai nagybátyja. A község orthodoxabb elemei nem jó szemmel nézik e társaság nagy, világi műveltségét; különösen midőn 1822-ben a 6 éves Steinschneider Móricot keresztény iskolába küldi atyja és nem a chéderbe. És mennyire más nevelést nyer nagy héber tudásu atyjától, mint

* Kuzarihoz írt kommentárt.

egyívású társai! Még festészetre, zenére, sőt táncra is taníttatja őt atyja, elannyira, hogy igazán nem talált játszótársat a prossnitzer chéder deszkaasztalánál nevelkedett fiúk között. Magába zárkózott lesz; ezért atyja őt gyakran vezeti ipari műhelyekbe, az életet mutatva neki, a munka világát. Gépésznek akarja nevelni, mit ő 70 évvel később elbeszél. 13 éves korában kezdi Trebitsch Menáchem előadásait hallgatni, kivel lelke teljesen összeforrt, úgy hogy 16 éves korában otthagyja szülővárosát, követi talmudtanítóját Nikolsburgba. Itt csak egy évig marad és Prágába megy, hogy világi műveltségét emelje.

Érdekes társaság van itt együtt három esztendeig. Koraérett ifjak, kik hivatva vannak az összsidóság sorsáról elmélkedni. Reformálni akarnák a zsidóságot, de *egységes* alapon. Ám hogy ez egységes alapon történhessék, abszolút tekintélyre van szükség, oly állandó testületre, mely rendeleteivel az egész világ zsidóságára tud hatni, mely felé, mint központ felé tekintene a zsidóság. Mert látták azt a kettészakadást, mely Mendelssohnék nyomában támadt. Hogy Mendelssohn és iskolája nem volt oly abszolút tekintély, hogy eszméit mindenütt elfogadta volna az összsidóság. Ily nagy tekintéllyel csakis állami testület működhetik, vélték, még pedig az őshazában. Elértek tehát ugyanazon ponthoz, melyhez a XV-ik század legelején, Majmunit alapul véve, Jákob Beráb jutott társaival. Így születik meg a cionizmus Steinschneider, Benisch Ábrahám és Löwy Albert* gondolat-

* Mindkettő később angol reformrabbi.

világában. Huszonhat éves koráig lelkesíti őt ez az eszme, még Berlinben is igyekszik propagandát csinálni, de ekkor felhagy vele, mint mondja, belátva eszméinek kivihetetlenségét.

De mily sokáig tartott, míg Berlinbe érkezett! Prágából előbb Bécsbe megy, hol olasz leckeórákat adva keresi kenyerét. Itt Dukesz Lipót vezeti be az irodalom berkeibe. Rabbi akart lenni, még pedig modern pap. És mily íroniája a sorsnak! Az ifjú Steinschneidert nem veszik fel a keleti tudományok akadámiájára, azt a Steinschneidert, kihez később a wallnertheatergassei lakásába, mint Mekkába zarándokolnak az orientalisták — nem veszik fel, mert zsidó. Még azt sem engedték meg, hogy az intézet könyvtárát megismerhesse, avagy csak katalógust állíthasson össze magának az orientáliákból. Itt kellett neki tapasztalnia azon mellőzést, melyben a zsidónak tudása, tudásvágya részesül. Mint Heine mondja, párizsi kórágán izzó gúnyjával: «A keresztlevél szükséges belépőjegy az európai műveltségbe.»

Ám a francia forradalom szelleme sok heves lelkű ifjút ihletett és Steinschneider sem tudott elzárkózni hatásától. Ujságíró lett, még pedig nem a legszelidebb hangon követelte a teljes társadalmi egyenlőséget. Ez elég ok volt, hogy a bécsi rendőrség, mint foglalkozás nélküli egyént, a városból kitiltsa. Hiába minden tiltakozás; még a nagytekintélyű pap, Mannheimer sem képes visszavonatni a rendeletet. Outhagyja hát az egyik fővárost és elindul a másik metropolisba. Berlinbe akart menni: Zunz, Geiger hírneve vonzotta; ám Lipcsében feltartóztatja a német rendőrség mint

útlevel nélküli, kitiltott egyént. Mennyit kellett neki ekkor nélkülözni, szenvedni, annak csak Kohut Sándor a megmondója, kinek később, könyvtára rendezése közben, mondott el intimebb részleteket életéből. Ott állott ismerős, támogató nélkül a nagy idegen városban, mígnem bemutatkozásra jelentkezett a hírneves tudósnál, Delitzsch Frigyesnél. Héberre fordított koránját küldte be névjegy helyett a tudós könyvtárszobájába. Delitzsch tanácsára itt letelepszik és a néhány esztendő során nyert rengeteg tudásával általános feltűnést kelt. A már hírneve tetőpontján álló Delitzsch vele együtt adja ki Áron b. Elia: Écz Chajjim-ját. Miközben hallgatja Fleischer előadásait, már megbízza őt Pierer az Universal Encyklopädiájában előforduló zsidó és arab tárgyú cikkek kidolgozásával. Így alkalma nyílt a nagyvilág számára zsidó érdekű témákat hozzáférhetővé tenni. Mert még maguk a zsidók sem dolgozták fel nagyjaik életét, nem ismertették működésüket. Ezért ragaszkodott oly szeretettel Zunzhoz — kit egyik berlini látogatása alkalmával ismer meg — mint írja: «az első igazi zsidó irodalomtörténeti cikket Zunztól láttam, az első szép életrajzot Zunztól olvastam a zsidó kultúra és tudomány ápolására alakult egyesület folyóiratában». «Ám,» fakad ki keserűen, «folyóirat, meg egyesület elsenyvedt hamar Berlin homokos talaján» — de biztatja őt az a remény — «talán a messze elhíntett mag mégis kikél!» Zunzon kívül Geigerrel is ily rövid látogatások alkalmával ismerkedik meg.

Mégegyszer felkeresi ifjúsága földjét, hogy azután végleg Berlint válassza otthonául. Prágában látjuk

tehát ismét Steinschneidert, de már nem a fiatal cionista, majd forradalmi ujságíró, hanem a nagytekintélyű ifjú tudóst, kivel már szívesen érintkezik Sachs Michael, Jellinek, Rappaport, kinek a tarnopoli Perl-iskola igazgatóságot kínál fel.

Sachs Michael társaságában tér Berlinbe, hol szakít eddigi tervével. Nem akar most már pap lenni. Vagy jobban mondva, nem akar papi állást vállalni, ha népének papja, tanítója lenni nem is szűnik meg soha. Ő maga azt mondja okul, hogy a berlini orthodox irányzat igen eltaszítólag hat rá. Szakítva pályájával, leteszi a rektorexament, majd 1850-ben a doktori címet nyeri a lipcsei egyetemen. Akadémiai pályára lépne, de mint zsidónak nem voltak nagy reményei. Most már azon panaszkodik, hogy ha meg is volna a modern zsidó tudomány, a zsidó irodalom, akkor sem részesülne azon méltatásban, mely őt megilletné: «Egyszóval, a zsidó irodalommal szemben hiányzik a jóakarát, hiányoznak intézmények az ápolására és mégis sokan érett gyümölcsöt szeretnének, melynek magváról tudni sem akarnak.» Csak egy vigaszt talál: ilyen általán a zsidó sorsa és mintegy önmagát bátorítva mondja: «Ha nem ugyanezt látná a figyelmes szemlélő az összzsidóság sorsában, úgy valóban megfoghatatlan volna azon néhány merész akaraterejűnek önmehtagadása és kitartása.»

Ezernyolcszáznegyvenhetedik évben jelenik meg nagyobb, epochális munkáinak elseje: *Jüdische Literatur*. Az első nagyobb, összefoglaló zsidótörténet. Száz-húsz fél folió, mint az Ersch-Gruber féle Encyklopädia *Jüdische Literatur* című cikke. Négy részre osztja

föl az irodalmat: Ezrától az arab hatásig; második korszak a spanyol kiűzésig; harmadik Mendelssohnig; a negyedik a jelen kor irodalmát öleli fel. Lefordították angolra, héberre. Ma is forrásmű. Ezen irodalomtörténetet mintegy tankönyvül használta a Veitel Heine Efraim növendékei számára, mely intézetnek később vezetője lett. E munkájának és azon felolvasásnak, melyet a drezdai első orientalista kongresszuson 1844-ben tartott, köszönhetle, hogy azon kevesek közé bejuthat, kik résztvettek Max Müller Etymologische Konferenz-jein. És még valaminek. A februári forradalom ismét az ujságírói tollat adja kezébe. Munkatársa lett a «National Zeitung»-nak és a «Prager Zeitung»-nak. Ily előkelő lapok révén ismerkedik meg Bunzen orosz nagykövettel, ki fel hívja Müller Miksa figyelmét Steinschneider nagy tudására.

Mint ujságíró általában igen érdekes tevékenységet fejt ki. Nagyon kevesen tudják például, hogy a «Pester Tageblatt»-ban megjelent Humoristische Aphorismen című cikk Steinschneider M. jelzéssel tőle való. Ebben oly játszi szellemnek, eleven humornak és tartalmas szellemességnek adja jelét, hogy szinte nehezünkre esik elhinni, hogy csakugyan a nagy tudós az aforizmák szerzője. Termékenysége kiapadhatatlan. Megjelenő munkák megbeszélése, szemléje, a leghasznosabb olvasmány, önálló, kisebb cikkei rengeteg előmunkálatokról tanuskodnak. Amíg a Veitel intézet, később a hitközségi leányiskola élén áll, szünetidőit Oxfordban tölti, hol négy nyáron át gyűjti anyagát a Bodleyana könyvtárban lévő héber

művek katalógusához. 1860-ban jelenik meg ezen csak 150 példányban nyomtatott munkája: *Catalogus Librorum hebraeorum in Bibliotheca Bodleyana*. E segédkönyv nélkül ma nem is képzelhetünk alapos héber kutatást. 3000 kolumnájával felöleli az 1740-ig összes kinyomatott héber könyvek íróit, az írók életrajzát, még ama könyveket is, melyek nincsenek meg a Bodleyanában, sőt még a kéziratokban lévő könyvekeit is. Oly bő ismertetés van minden íróról, hogy jó soká tart, míg mint külön megjelenő cikkeket a szakfolyóiratok egyenként közelhetik. Hogy ezek után kora legelső tudósai között említik, képzelhetjük.

1862 ben a *Blätter für neuere und ältere Literatur des Judenthums*ban felszólítja olvasóit, hogy «minden nehéz ügyet elem hozzatok», ha bármely vitás kérdés merül föl, forduljanak ő hozzá. És nemcsak a zsidó, hanem, mint maga mondja, a tudomány összes szakából fordulnak hozzá a szakemberek kérdéseikkel. Most fejti ki kritikai munkásságát az 1859—64, majd ismét 1869—81-ig megjelenő, saját szerkesztésű *Hebräische Bibliographie*-ban.

Közben megjelenik még két nagyobb munkája: *Zur pseudoepigraphischen Literatur*. E mű 1862 ben jelenik meg s benne különösen azon munkákkal foglalkozik Steinschneider, melyek a középkor misticizmusának termékei. Rengeteg ezen munkák száma, melyek a késő középkorban tűnnek elő s szerzőkül régi bibliai és talmudi korok kimagasló alakjait vallják. Ezen írásokat Steinschneider kellő értékükre szállítja le. Majd «*Polemische u. apologetische Literatur*» címmel bemutatja a mohamedán, keresztény

és zsidó hitvitákat, melyeket arab nyelvű források tárnak elénk. E munkájának folytatását látjuk Goldziher Ignáctól a Zeitschrift der Deutsch-Morgenländischen Gesellschaft XXXI-dik kötetében.

Ez idő működésének fénykora. A berlini bíróságnál csaknem naponként jelen van, mint a szükséges hivatalos zsidó tudós, ki a more iudaico imaszíj és köpönyeges eskünél segédkezik. Ez időre esik az a rengeteg munka, mellyel a hamburgi, müncheni, berlini, leydeni, bodleyanai állami, városi és más nagyobb könyvtárak katalógusait, számszerint tizenhetet, elkészített. Ugyancsak ez időben adja ki a szentpétervári orosz akadémia Alforábiról szóló munkáját, mely egy arab bölcész életét és műveit ismerteti s ezzel kapcsolatban a görög tudományok hatását az arabokra. S még e nagy elfoglaltsága mellett is a berlini hitközség kértére nem egyszer papi funkciókat végez, jóllehet már nem rokonszenvezett sem a rabbi hivattal, sem a későbbi rabbinikus irodalommal. Mindinkább kifejlődik benne az a meggyőződés, hogy a zsidóság *nemcsak* *theológiai eszmékkel* *szolgált* *az emberiség kultúráját*. Ezért mindinkább a *profánnak* *nézett* *világi zsidó arab munkák* *teszik* *kutatásának tárgyát*. Gúnyosan a rabbik ellen, de szinte diadalmasan ír, amidőn 70 éves korában azon eredményre jut, hogy a zsidó *nem* *theológiai munkák* *nagy százalékát* *teszik* *a zsidó munkásságnak*.

Szerencsés tudós volt. A sors őt mindig oly útra terelte, mely még emberektől járatlan és kincsekkel teli. Egész sora van az általa felfedezett új irodalmi

termékeknek, melyek fordulatot idéztek elő a tudományban. Eddig ismeretlen világot feltárni, régi századok pecsétes titkait felnyitni és beszélgetni szellemükkel, melynek világába eddig senki be nem tekinthetett — ehhez senki nálánál jobban nem értett. Emellett igazán nem szobatudós. Vizsgálja az embereket is, nemcsak munkáikat, jellemeket is fest, nemcsak nyelveket tárgyal. Résztvesz társadalmi mozgalmakban is: Még Amerikából is kéri társadalmi dolgozatait; így a Cincinatiban megjelenő Deborah című folyóirat. Nekrológot mintegy hetvenet írt. Ki ismerhette volna meg jobban a tudomány fáklyavivőit, mint kinek szavától tanultak az ifjabbak, kritikájától féltek a férfiak, satirikus tollától az idősebbek. Bírálatától még Zunz sem menekült. Ő volt az igazi kritikus. Különösen a hivatlan írókat éppen nem kímélte, úgy hogy sokakkal heves polemiába keveredett. Hogy fogalmat alkothassunk magunknak arról a szédületes munkáról, melyet végzett, képzeljük el, hogy pl. 1869-ben történik meg vele az a nem mindennapi eset, hogy egy nap azonagy postával kap Szentpétervárról arab korrektúrát, Berlinből az *Archiv für pathologische Anatomie* folyóirat orvosi, Rómából olasz nyelven matematikai, Oxfordból angolul bibliográfiái, Stockholmból, Párisból irodalomtörténeti folyóiratot, valamennyiben saját dolgozataival! 1872-ben meghívják a berlini Lehranstalt tanárának, 1877-ben a budapesti országos rabbiképző számára akarják megnyerni. Egyiket sem fogadta el.

Így tölti éveit a zsidóság e nagy tudósa a berlini királyi könyvtár egy kis asztalánál, mint az orien-

táliák kezelője. Kétszer egymásután nyeri el a párisi akadémia nagy díját, 1880-ban «*a középkor héber fordításai*» című művével, melyben kimutatja, hogy nemcsak a görög filozófiai munkák, hanem még az ind mesék, a pancsatantra nagy része is a héber nyelven átszűrődve jut az európai irodalmakba. Majd 1886-ban a «*Griechische Übersetzungen*»-ben a görögre fordított arab munkákat ismerteti. E munkáknak felel meg később a «*Die Juden als Dolmetscher*». Mindezen munkákban különös súlyt fektet az orvosi és filozófiai munkák tárgyalására, melyek a zsidó közvetítés nélkül végleg elvesztek volna, mert már az arab nyelven írt szövegek legtöbbje is elveszett. Mindezeknek mintegy rendszeresítője, könnyen kezelhető indexe az «*Arabische Literatur der Juden*». Ezen könyvet tekinthetjük nagyobb munkái utolsójának. Korszakalkotó mű, hézagpótló, nélkülözhetetlen és a maga nemében páratlan. Az összes arabul író zsidó tudósok és költők abc-rendbeli rövid életrajzát és munkásságát tárja elénk az elképzelhető legnagyobb alaposággal. Büszkén mondja a 86 éves ősz, hogy 60 esztendei munkássága terméke e mű. Bevezetésében áttekint munkásságán, elvein, sőt vallásos nézetein és ekkor írja arcképe alá: «Elmének korlátoltsága — a tudatlanság ez örök fegyvere — nem jogosít fel átformált mythoszok és fantázia-szülemények ránkerőszakolására, nem is szólva az intézményekről, melyben a tekintély tart csak életet, és értelmetlenné vált szokásokról.»

Nagy munkásságához méltóan fogtak kezét ismerősei, tisztelői és Festschriftben ünnepelték 80-dik születése

napját. De ő, a maga szerénységében kitért ez ünneplés elől; hiába keresték őt lakásán; hiába a könyvtár asztalánál. Másnap pedig már ott látjuk munka közben, mintha a tegnap nem is lett volna. Ott dolgozott fiatalos hévvel, munkakedve nem csökkent utolsó pillanatig.

A két célt, melyet maga elé tűzött, megoldotta. A már meglevő középkori anyagot meghatározni: erre szolgáltak irodalomtörténete és főkép katalógusai; kimutatni, hogy a zsidó irodalmi munkásság hatással volt a keresztény Európa minden irányú tudományára és irodalmára: erre szolgált többi összes munkássága.

Négy ország akadémiaja közölte a zsidó tudós műveit és ő egyiknek sem volt tagja.

Midőn 1907 január 24-ikén az elhunytak végső akaratát felbontották, csodálkozva tettek eleget utolsó kívánságának: földi maradványait krematóriumba vitték, elégették.

Jászberény.

Dr. Kálmán Ödön.

NÉMET-ZSIDÓ KRÓNIKÁSOK MÁRIA TERÉZIÁRÓL ÉS AZ Ő MAGYAR HUSZÁRJAIRÓL.

Mikor a trónralépő Mária Teréziát fél Európa megrohanta — vágyván birtokaira — az európai közvélemény, de még a támadó népeké sem tartotta ezt igazságosnak. A francia király, XV. Lajos, volt valamennyi támadónak protektora és mégis az ő főminisz-

tere, Bernis bibornok jelentette ki, mikor Mária Terézia sorsát előre elveszettnek hitték, hogy «az angyalok az égből fognak leszállani és meg fogják védelmezni.» Mária Terézia apái örökségét védte kapzsiság és koholt igények ellen — ma is ezt védjük — és a zsidó krónikások rokonszenvét, sőt lelkesedését ügye és személye iránt — még ellenséges országokban is és még csehországi zsidóellenes intézkedései ellenére is — ez a lényeges körülmény nyerte meg és tartotta ébren. A fél Európa által megrohant védtelen asszony, aki az udvarok erkölcstelenségének abban a korában hűséges feleség és anya, aki apáinak örökét hőiesen védi: eme királynőnek ügye kellett, hogy isten és emberek előtt győzzön. Ez a felfogás, ez a szellem tölti meg mind a három krónikát, amelyet itt ösmertetünk.

Időrendben az első «Chronika der Königin zu Hungarn und von der Schlacht bei Dettingen. Geschrieben in Jüdischer Schreibart von Abraham ben Saddi, Hof-Jud in Engelland (welcher ist ein Bruder des Nathan ben Saddi, Priester des Volks Gottes). Aus dem Original verdollmetscht durch Nathan Gans wohnhaft im Vogel-Gesang zu Frankfurt, welcher ist ein Vorsinger in der Judenschul daselbst. Frankfurt und Leipzig 1744.»

«In Jüdischer Schreibart» jelenti a bibliai krónikás stílust; «aus dem Original verdolmetscht» vagy a héberből vagy jüdisch-deutsch írásból német nyelvre és betűkre való átírást, fordítást. A krónikás teljesen bibliai stílusban beszéli el, hogy támadtak Európa fejedelmei «das Koeniglein von Bayern und der König

von Frankreich» stb. Mária Terézia ellen és hogy verte meg a franciákat Dettingennél György angol király és fia; Mária Teréziának akkor Hannover megtartása és a francia gyarmatok elrablása céljából, szövetségese. A szerző Németországból — valószínűleg Bajorországból — származott ki Angliába — egyik fivére müncheni «bestellter Land-Rabbiner», tehát az ország főrabbiája volt (*Jekhof ben Saddi*), mindkettőjük sógora *Kemuel Saddi* pedig mannheimi udvari zsidó — és ott udvari zsidó lett, akinek igen jól ment dolga. Fivéréhez írt ajánlásában maga eldicsekszik evvel: «Ich thue dir berichten, als ich hier in grossem Ansehen stehe bei die Herren und bey die Lords und bey die Dames und auch gelitten bin bey die Grossen am Hof. Und als du wirst hieher kommen, so musst du auf dem Schiff fahren mitten im Meer und must Dich in acht nehmen vor dem Wasser, weil es keine Balken hat und man kann ersaufen, wenn man hinein fällt.»

Hát, mint mondám, a biblia krónika módján előadja, hogy esküdtek össze a fejedelmek Mária Terézia ellen: «Lasset uns versammeln zuhauffen unsere Kriegsleute und hinaufziehen wieder die Königin, dieweil sie noch jung ist; lasset uns gewinnen ihre festen Städte und einnehmen ihre Schlösser und unter uns theilen ihre Länder und hinwegnehmen ihr Erbe.» (Magyarországnak és királyának mindig ez ellen kellett védekezni!) «Als aber die Zeit erfüllet war, gab Gott der Allmächtige dem König Georg in Engelland in sein Hertz, das er beystünde der Königin zu Ungarn und sie errettete aus den Händen

ihrer Feinde, die sie unterdrücken wollten.» Tudjuk, hogy a jó isten Mária Teréziát a magyarok insurrekciója által mentette meg, de a zsidó krónikás az angolok fellépését is isteni sugalattal magyarázza. Aztán elmondja a dettingeni diadalt Thamuz hó elsején, végezvén azzal, hogy «az Úr az ő felkentjének szirtje és üdvösségszárnya.»

Mária Teréziára és magyar huszárjaira már bővebben kiterjeszkedik a másik krónikás *Kemuel Sadi*,* a mannheimi udvari zsidó, amikor szintén «in jüdischer Schreibart» megírja két könyvben Lotharingi Károly herceg hadjáratának krónikáját. A lotharingi herceg tudniillik fivére volt Ferencnek, a királyné sógorának és azért lett a bajor és rajnai harctér fővezére. A szerző még elmondja az előszóban, hogy férjének, *Jekhof ben Saddinak*, akinek *Bräunle* nevű nővérét ő bírja nőül, megtiltották «a nagy urak» (a felsőbbség) a háborús krónika írását — bizonyosan osztrákpártisága miatt! — és azért teszi ezt ő, mert bántja őt Lajos francia király esküszegése, aki megesküdött Mária Terézia atyjának — ezért kapta Lotharingiát — hogy majd megvédi leányát és most reá tör hitszegően. Maró gúnnyal szól a krónikás a francia királyról, aki csak úgy parancsolgatni próbál Mária Teréziának, hogy atyai örökéből menjen ki, mert ő (Lajos) azt a bajor királyocskának ígérte és meg van sértve, mert Mária Terézia ezt nem teszi. Pedig ő szokva van ahhoz, hogy ő parancsolgasson országoknak és neki szótfogadjanak, «den dies ist

* «Die Bücher der Chronika Carls.» Frankfurt, 1744.

mein Wille und Befehl.» (Tényleg a francia királyok végző formulája volt: «car tel est notre plaisir.») Manifesztumán a királynő csak nevetett, mert tudta, «dass Ludwig von blödem Verstand ist und thut Alles, was ihm seine Knechte sagen.» Uhlfeld kancellárral válaszoltat neki; a krónikás által — lényegtelen történeti tartalmú — de stílusában szinte maró gúnnyal kihegyezett manifesztumában kilátásba helyezi neki «die Schärfe des Schwertes der Hussaren», aki védelmet esküdött atyjának, bezsebelte érte Lotharingiát «und mich plötzlich überfallen hat, wie der Schmerz überfällt ein schwangeres Weib». Sőt még a törököket is belgrádi békeesküjük megszegésére uszította, de azok keresztényebbek voltak, mint a «legkeresztényibb» király. Ahogy küzde a franciákat országából, úgy otthon is meg fogja őket fenytetni. Károlynak meghagyja, hogy ellenséges országban is csak a fegyveresen ellentállót bántsa; nőt és gyermeket sohase.

Heilbronnál a Neckár partján állott Károly herceg. «Es waren aber zusammen kommen Hussaren, Panduren, Morlacken, Hannaken, Bossniaken, Warasdiner, Lykaner, Heyducken, Insurgenten, Portalisten, Talpatschen an der Zahl siebenzig Tausend», az osztrák 50,000. Amikor a huszárok felvetették szemüket és messziről látták Elzászt és a franciák földjét, örvendeztek lelkükben és mondák egymásnak: «Ime, ez jó és bőséges ország, amelyben tej és méz folyik és lakosai biborban járnak, a nők és szűzek tele aranyékséggel, festik orcájukat és naponta jó módban és örömben élnek; palotáik ekesítvék arany és ezüst

edényekkel stb., azért hát, testvérek, menjünk át zsákmányolni országukba, amelyet anyánk, Mária Terézia nekünk rendelt.» De egy öreg harcos felszólalt, mondván, hogy nincs a zsákmánynak tarisznya, mert tarisznyájukban étel és felszerelés van, azért csináljanak maguknak zsákokat, hogy a sok arany-ézüst holmit belé tehessék. És elküldtek *Ulmba*, és az ulmi polgárság küldött nekik eme hadi célra 50 szekér vásznat. A krónikás aztán elbeszéli, hogy esküdtek hűséget fővezérüknek «a magyarok istenére (der Herrgott der Ungarn und Panduren)», hogy kelnek át négy helyen csellel és ügyességgel, vitézséggel a Rajnán, mert Károly mindezt megtanulta Khevenhüllertől, aki 27 évig ült «zu Füssen Eugenii, des obersten Feldhauptmanns, desgleichen nie gewesen auf den Erdboden, so lange Menschen auf demselben gewohnt hat»; hogy esett el a szász származású vitéz huszártábornok *Menzel*; mindenki gyászolta, csak a franciák örültek, hogy meghalt az, «der sie so heftig plagte». Aztán hogy foglalta el *Nádasdy* és *Bärenklau*, majd *Forgách* és *Trips* főleg a saját meg a *Ghillányi* ezredekkel *Philipsburgot*, *Lauterburgot*, *Weisweilert* stb.; *Nádasdinak* megjelenése is már ijedelmet keltett; micsoda zsákmányokat szereztek pl. *Weissenburgban*, ez mind a hadtörténést érdekli.

Nekünk igen érdekes a zsidó szerző erkölcsi és politikai állásfoglalása; szubjektív, de azért olyan eleven és közvetlen, hogy mai szóval éljünk, nem pártatlan történetíró — bár részletekben is megbízható — hanem publicista, szavahihető, eleven zsur-

nalista és agitátor a Mária Terézia pártján. Örül a lelke, mikor leírja, hogy a tutajokon kikötő huszárok hogy üzik el a francia partörtséget; örül a lelke, ha azt reméli, hogy Károly huszáraival és egyéb seregeivel vissza fogja örökre foglalni a lotharingiak, tehát az ő és bátyja Ferenc ősi örökségét, amelyet az esküszegő Lajos csak bitorol, sőt Elzászt is, amelyet XIV. Lajos mindössze 60 évvel ezelőtt békében foglalt el Németországtól, amikor is a napkirály «lobete die Kinder der Deutschen, dass sie so gut Friede hielten und sich nehmen lassen, was ihrem Nachbar anstehet.» Különösen finom az a megjegyzése, hogy századok óta először történt, hogy a németek mentek át a Rajnán, mert rendszeren mindig a franciák törtek be rajta Németországba, égetve és pusztítva. Azért dicsértessék Károly herceg, «sein Nahme sei gross in Ewigkeit. Omen!»

Mikor győzelmeit gyorsfutárral megüzente Mária Teréziának, ez szerinte ünnepet rendelt, trombiták ünnepét, mintegy ros-hassónó-t, mert új korszak kezdődik (Thamuz hó 9-én kelt át a Rajnán). A franciák vakondokként bujnak el előlük, «aber deine Hussaren und Panduren, liebe Schwester, jagen ihnen nach und schlagen sie von Morgen bis Abend.» Küldi neki az elvett zászlókat és fegyvereket és Mária Terézia a Szent István-templomban ünnepi hálaistentiszteletre megy. «Und sie hatte abgelegt ihre täglichen Kleider und angezogen ihren königlichen Schmuck und nahm 50 Mägde mit sich und lehnte sich zierlich auf die eine; die anderen aber folgten ihr und trugen ihr den Schwanz am Rock.»

És a királynő irnoka megtalálta a templomban a huszárokról és őseikről szóló könyvet; ezt a cancellárnak átadta és felolvasta belőle a királynőnek, hogy Attila, a hunok királya ment át először a Rajnán és hogy egy utódjáról ezt szinte megjósolták. És akkor felszólalt egy Crescentia nevű bajor nő és prófétausként megjósolta, hogy Károly visszanyeri a királynőnek Elzász és Lotharingiát. A királynő a jóslást felíratta. (Nem vált be.)

Valósággal drámailag csoportosítja a szerző, mikor Lajos egymásután kapja Elzászból, Lotharingiából, Oroszországból, Olaszországból, Savoyából a rossz híreket. Sírva szakgatja meg ruháit és könyörög segítségért Frigyes porosz királyhoz.

Két érdekes adalékra akadtam még a krónikásnál; az egyik, hogy a magyar és horvát csapatok a rohamoknál *lófarkos* zászlót lobogtattak (*török* maradvány, a Mátyusföldön igen ritkán még lakodalmaknál maradt fenn);* a másik, hogy mikor Erzsébet cárné Károly hercegnek orosz segítséget akart küldeni, ő barátságosan, de okosan köszönettel visszautasította. Lajos király betegségét mondvacsínált — szégyentől sugalt — betegségnek mondja krónikásunk, aki művelt bőséges történeti tudású és jól informált író. Ő, amint számos részletes hivatkozásból és kitérésből kitűnik, igen jól ismerte amaz országoknak a történetét, amelyekről ír, különösen, hogy mikor foglalták és vették el a franciák Németországtól ezt vagy

* Egy példányát nekem sikerült megszerezni a Néprajzi Múzeum számára.

azt a várat és tartományt (Metzet, Toul, Verdunt és Strassburgot Elzásszal). *Minden sorából kiérzik az,* ami akkor a német fejedelmeknél és rendeknél még egyáltalán nem, csakis a költőknél és íróknál kezdett részben megszólalni: az igaz *német* nemzeti érzés és hazafiság.

Abraham ben Saddi és Kemuel Saddi mellett még volt egy atyafi krónikás *Joseph Saddi* is, aki XV. Lajos francia királyról írt egy krónikás iratot, háborúiról és kedveseiről «siehe, das alles ist geschrieben in den Büchern der Chronica der Königen der Franzosen durch Joseph Saddi, den Chronikenschreiber.» A könyvhöz eddig nem birtam hozzájutni.

A harmadik, illetve negyedik zsidó krónikás «*Noa Samson*, Ansager der Schule zu Landau. (Das *Buch Josua*, Des Erretters der Sache der Königin von Ungarn in dem Krieg der Franzosen, der Ismaeliten von Deutschland gegen die Aliirten der Königin aufgeschrieben von . . . . Gedruckt im Jahr 1745. H. n.)» Ez a kikiáltó (samesz) írással is herold volt, nemcsak szavával. Ő is művelt személy, aki előszavában zsidós írásmódjával, mint értékes eredetiséggel dicsekszik és aki büszke rá, hogy előkelő keresztények így szólnak: «Jud, also haben auch schon vor dir gedacht die Poeten, die alten Geschichtsschreiber und ich spitze meine Ohren und schreibe nach das Lateinisch und fürs Geld macht man mirs in Ordnung.» Sőt mikor a felesége figyelmeztette, hogy mi mindenféle kellemetlenségei lehetnek az ilyen könyvek írása miatt, ingerülten rászól: «Gehe hin und frage die Gänse, ob sie auch schnattern dürfen, wenn der

Adler daher fliegt, und sie schwieg. Ich habe aber das Buch geschickt zum Geschenk dem Joel Kemel, der da ist der Vornehmste in den Wohnungen der Schule und heraus nimmt das Gesetzbuch und es trägt vor die Gemeinde; und sein Bruder hat meinen Sohn Löwle beschnitten, der nun heranwächst wie ein Rosenstrauch und besitzt den Anfang der Weisheit und ich lern ihm singen und er zwizert wie eine Lerche und sein Schall ist rein und er hat gesungen ein Hallallied, zu Ehren der grossen Königin Theresia, dass Sie erhört hat das Flehen der Juden in Böhmen und ich will es auch zum Druck geben noch in dem Monat Tamuz.»

E könyvekben mindenütt a magyar királyné «Königin von Ungarn» (vagy «der Ungarn») van említve, mivelhogy akkor még Mária Terézia nem volt császárné (csak 1745-ban sikerült férjét, Lotharingi Ferencet, a választófejedelmek többségével német-római császárrá választatni) és a szövetséges angol parlament meg a hollandi rendek is a magyar és cseh királynénak szavazták meg a szubvenciókat; amint a mi krónikásunk a hollandokról mondja: «und sie wogen Geld dar der Königin in Ungarn, wie sie ihr versprochen hatten». Belgium akkor Mária Terézia birtoka volt, amelyre már századok óta fájt a franciának a foga és amit se Hollandia, se Anglia annak nem szánt és nem engedhetett.

Noa Samson főleg a Fontenay melletti szerencsétlen csatát írja le 1745-ben. «Denn es war eine blutige Schlacht und es schmerzet mich, weil ich verlohren habe dabey zwey Briefe, die mir gegeben

hatte ein Hauptmann der Holländer, dass ich ihm Geld davor wäge. Und nun ist er auch begraben wie die andern und die Briefe gelten nichts und mein Geld ist auch in der Schlacht geblieben. Das sey eine Erzählung meinen Kindern, wenn sie dies lesen, wie ich verlohren habe wieder den Franzosen.»

Az ütközetet Szász Móric marsall és a nagyszerű francia tüzérség nyerte meg, mert a franciák beásták magukat, mint a vakondok a földbe és mint a borz a lyukakból, ők se akartak előjönni. «Da sie sich auf ihre Canonen allein verlassen, so soll man sie heissen Bnehargen, das ist Donnerskinder.» Különben a többi fegyvernemeket is színesen elnevezi a szerző; pl. a gránátosok = Schleuderer der Teufels-Nüsse; huszárok = flüchtige Satans-Engel; Artilleristen = Diener des Donners. A franciák már akkor is szerették hadijelentéseiket füllentéssel megalapozni, amit a szerző gúnyosan leszögez; a füllentések élén áll maga a király, aki Móric szász marsall zseniális győzelmét így jelenti a királynénak: «Az ellenség ma megtámadott de én megvertem stb.» Pedig ott se volt a csatánál, mindez hazugság. De szerző szerint csak az igaz, amit ő (szerző) itt elmond, mert ő mindent legelső forrásból tud: «Wer da lieset, der mercke darauf was ich erzehle aus den Schriften und Briefen vieler Kriegs-Männer und ich kenne auch die Sprache der Franzosen, denn ich brauche sie im Handel und ich habe auch Freunde zu Metz, gewaltige Männer, den Aaron Löwle, den Isaac Ischerle, den Salamon Jäckel und den Moses Oppenheimer und den Rabbi Benhadi und den Hirschle und der

Bruder meiner Ischa ist auch ein reicher Mann und hat einen gepflasterten Hof in seinem Hause und brennt 8 Lampen am Sabbath und sie haben mir alle geschrieben, drum will ich melden, was mir kund gethan ist.» (52. old.)

Érdekes, hogy a franciák már akkor tiltott fegyvereket (akkori dum-dum) használtak. Ugyanis az ütközet után Lajos király elsápadt a szégyentől, amikor a Cumberlandi herceg, a szövetséges hadak vezére, átküldte neki egy ládában szégyenszemre a franciák által használt tiltott és embertelen lövedékeket, «sahe er darinnen die Kugeln von Zinn und Kupfer und vergiftete Kugel und Stücke Glas und Kieselsteine, die geschnitten worden waren aus den Wunden der Verwundeten» és írták mellé, hogy pogányok tesznek-e ilyet; a királyt környezete azzal próbálta megnyugtatni, hogy Dettingennél a szövetségesek is így tettek. «Dies ist aber ohnwar und eine Lüge bis ans Ende der Tage.»

A vereséget a franciák sáncain és tüzérségén kívül, annak is tulajdonítja, hogy a szövetségeseknek nem volt ellenállhatatlan könnyű lovasságuk az ellenséget sáncaikból kicsalni. «Und es wäre der Sieg auf der Allirten Seite gewesen, wenn sie gehabt hätten Husaren . . . . ., die geschickt sind anzupacken den Feind und auf ihn zu springen und flugs wieder umzukehren und wieder anzukommen gegen ihn.» Később rájött erre a Cumberlandi herceg is, amért is «er liess herbringen einige Panduren und Husaren, die da aussehen, wie die Miphlezeth.»

A husároknak és a magyar királyság egyéb lovas

csapatainak híre ugyanis akkor az egész világot betöltötte. Azelőttről is tudták, hogy vannak — a huszárok már Mátyás király óta — de eddig inkább csak a török ellen vitézkedtek — némelykor az osztrák ellen is —; most meg egyszerre, mint rohanó vízáradat, elborítják az egész nyugatot, Csehországból kiűzik Belle-Isle marsall franciáit (úgy, hogy az idegen nyelvet soha nem tanuló francia tisztok és földesurak ijedten kérdezik a cseh lakosságtól: «Ima zde hussari?» hogy aztán fussanak), elfoglalják és megszállják Bajorországot, hogy aztán Elzászba és Lotharingiába törjenek be. Egész Európa — csakúgy mint zsidó krónikásunk — tele volt ez eddig ismeretlen lovas hadak hírével, tetteivel, képeivel. Egész sereg színes meg nem színes rézmetszet, angol, francia, hollandi, olasz, de főleg német szól róluk, kik a magyar királyné magyar királyságának belsejéből és széleiről (a határőrvidék) «des confins de la Royaume de Hongrie» keltek fel a királynő védelmére és ellenének rettenetére. Még Nagy Frigyes is magyar mintára szervezte híres Ziethen huszárjait és fogadta zsoldjába a protestáns magyar menekülteket. Szóval a német zsidó krónikások ebben a lelkes dicséretükben saját megfigyelésük mellett még itt is az európai közvéleményt és közvélekedést tükröztetik vissza a magyar huszárok megítélésében és folytonos dicséretében.

★

Amikor a krónikás értesül, hogy a magyar királynő (Mária Terézia) visszaengedi hazájukba a cseh zsidókat, egészen föllelkesül.

«Aber gegrüset seyst du glückseliger Brief aus Prag aus von 4-ten dieses Monden Tamus. Denn der Herr hat das Herz der frommen Königin von Ungarn regieret, dass sie wieder aufnimmt das Volk des Herrn und ihm gönnet die Wohnungen ihrer Väter. Gottes Wunder, die Juden sind ein ehrliches Volk, denn sie sind weiss von Sünden und haben keinen Unrecht und waschen sich mit Wasser so Goldsand führet und der Sand fliesst aus mit dem Wasser aus Holland und geht nach Wien und hat seinen Auslauf an dem Ort, wo versamlet sind die Wasser der Innwohner.»

Ha tudjuk a képes beszédet értelmére visszavezetni, akkor az annyit jelent, hogy az ausztriai és csehországi zsidók Hollandiából pénzelnek az ottani olcsó (alacsony kamatlábú) pénzt értékesítik ott, ahol a pénz ritkább és drágább, de szükségesebb is. Mikor *Burmania* Jakab, a szövetséges Holland követe felszólal a cseh zsidók érdekében a királynőnél, a hollandiai kikölcsozött pénz érdekét is felhozza, amelyeket a kiüzött zsidók nem fognak tudni visszafizetni. (L. Kaufmann D. Gesammelte Schriften)

A krónikás maga is örömeiben Prágába akar költözni (2000 frtnyi pénze ott jobban gyümölcsöznék) és felkiált:

«Lange lebe die Königin und die es mit ihr halten, der Herr zerstreue die Anschläge der Franzosen . . . Denn ich bin oesterreichisch!»

Ezek a krónikások mutatják már akkor, hogy mennyire alkalmas a zsidó a publicistikára és büszkék lehetünk, hogy bennük szólal meg a minden-

felől igazságtalanul megtámadott királynő iránt Európa lelkiismerete.

Budapest.

Dr. Fabó Bertalan.

KÉT RÉGI OKIRAT.

Dr. Pap Dávid, a nagy tudományáról és nagyértékű grafikai gyűjteményéről ismeretes fővárosi ügyvéd jóvoltából a magyar zsidó múzeum egy igen ritka és értékes múzeális tárgy birtokába jutott. A nagybecsű ajándék egy *négyszázéves*, pergamentre írt akkoriban úgynevezett «Verzeichbrief» = Verzichtbrief, vagyis lemondólevél, melyet a *Kismartonban* lakó *Hirsl* zsidó 1511 április 7-ikén Bécsben kiállított és melyben hitelesen kijelenti, hogy néhai gróf Hardegk Henrik iránti követelését János és Ulrik nevű fiai teljesen kiegyenlítették és így se neki, se örököseinek az elhalt gróf iránt semmiféle igénye többé nem lehet. Kár, hogy ez okirat alsó részét, melyre a pecsétek voltak elhelyezve, valamely herosztrateszi kéző ollóval levágta, miáltal a hátlapra írt, 1610-ben kelt és valószínűleg levéltári célból készült szintén német-szövegű rövid kivonatot is épen az írás derekában lemetszette.

Ezen okirat mindeddig ismeretlen lehetett, mert sem Kohn, «A zsidók története Magyarországon» című munkájában, sem az I. M. I. T. által kiadott oklevélgyűjteményében említés róla nem történik. Nyilvánosságra itt hozzuk először. A II. számú dokumentumot is itt nyomatjuk le, noha egy német évkönyv

azt már 56 évvel ezelőtt egyszer közölte. Minthogy azonban ez is a kismartoni Hirsre vonatkozik, hadd álljon az is itt, hogy így személye világosabban rajzolódjék le előttünk.

I.

Hyrchl Jüd des Eysakas Sin, derzeit wonhaftt in der Eysenstatt Bekenn für mich und all mein Erben Und thun kund öffentlich mit dem brieff allen, den es fürkümbt, Als ich Zuerspruch und Anordnung gehabt habe Zu dem Wolgeborenn Herrn Herr Hainrichen Grafe zu hardegk, zu Glatz und im Machlandt etc. seligen und seiner genaden Erben etc. Haben sich die Wolgeborennen Herr Her Johanes und Her Ulrich geprüder die Grafen zu Hardegk, zu Glatz und im Machlandt seine genade Süne für sich selbs und anstat Irer genaden gewisterd Durch Wolgeboren Edel und gestreng Herren gutchen mit mir veraint und vertrage und darumben ain ganntzes völliges benügen gethan Daran mich yetz und hinfür wolbegnügt Darauf verzeich ich mich obgenannter Herschl Jüd für mich und all mein Erben wissentlich hirmit in kraft dises briffs gegen die vorgemelten meine genedige herrn Graf Johannse und Graf Ulrichen geprüdern und Irer genaden gewistern noch zu all Irer genade erben Das wir all unser Erben, noch yemannds annder von unsern wegen Chainerley Zuespruch noch Anordnung von heut Datum disbetreffs nicht mer haben sollen noch wellen, weder mit briefe noch one briefe auch mit Recht noch Unrecht, wenig noch vil in Khain weis. Und Hin-

füran nach dato des briffs recht Ainicherley Gellt-
 brief übergabbriefe, Petbrief oder Annder brief, wie
 die genannt möchten werden, herfür kämen Von
 meinem Vateren Eysaka dem Jüden, oder mir obge-
 nannten Herschel Jüden, oder von unseren Erben
 Zaüttündr und ellter, wäre dann der gegenbertige
 brief, dieselben brief all und yegliche sollen ganzt
 tod und vernicht sein Under wider disen khain kraft
 mer haben in Chainerley weis trewlich und ungener-
 lich. Dis zu warer Ürkund gewin wir Ire genade
 Auch Irer Genade gewisterd und all Ir genade erbin-
 den gegenbertigen brief Besygelt mit des Wolgebo-
 renen Herren Herrn Georgns von Rottal Freyherrn
 zu Talberg Und des Edeln gestrengen Ritter Herrn
 Georgens von Königsperg Bed der Röm. kayserlichen
 Mayestät etc. Rate und Regente der Nyderoster-
 reichische lannde, das die bed Ire Aigen Insigel durch
 meine fleissige bete willig an den brief gehanngen
 haben. Doch Iren genade Erben und Insigln anschaden
 Und durch pesser sicherheit wille habe ich die-
 sen Verzeichbrief Bestett mit meiner Aigenn Jüdi-
 schen Handtgeschrift Hierunde unterschrieben. Dar-
 unter ich mich für mich und all mein Erben ver-
 pinde bey meine Jüdische trewe alles das war und
 stet zu hallten, das an den brief geschrieben stet.
 Geben zu Wien am Montag nach dem Sonntag Ju-
 dica und vasten nach Christi gepurt im fünfzehn-
 hundert und ainlifften Jahre. = (1511 április 7.)

כל מה שתכוב לעיל בכתב שקורין ווערצייך פריעה זה
 רצוני נא' הירש מאיונשטט

E héber utóirat fordítása:

Minden, a mi fent, a «Verzeichbrief»-nek nevezett iratban van, az én akaratom.

Hirs, Kismartonból.

Az okiratban szereplő személyekről a következő felvilágosítást adhatjuk az érdeklődő olvasónak:

Hirschl, a lemondólevél kiállítója, fia volt a Grácban lakó gazdag és tekintélyes Izsáknak. Mindketten a tizenötödik század második felében nagy bankárok voltak és nagyarányú pénzüzletekkel foglalkoztak. Ilyen összeköttetésben állottak a salzburgi székesegyházi káptalannal is, mely ekkor nagy pénzsorultságban leledzett. A bécsi cs. k. állami levéltárban sok ezer aranyról szóló öt olyan iratot őriznek, melyek nevezett zsidók és az említett székes káptalan közt kötött pénzügyletekről adnak nekünk hírt.*

Midőn a XV. század végén Miksa császár hosszú vonakodás után a stayer rendek kérésének végre engedvén, az általuk felajánlott 38,000 rénes forintra rúgó kártalanítás ellenében 1496 március 19-én a zsidókat Stiriából kiűzte, még annyi humánus érzéssel volt a szerencsétlen földönfutók iránt, hogy azoknak Kismartonban és Marcheggen új telepedési jogot biztosított.**

* L. Altmann, *Gesch. d. Juden in Stadt u. Land. Salzburg.* 226—244. l.

** V. ö. Grätz, *Gesch. d. Juden.* I. kiadás, 9. kötet, 57. l. és Wertheimer, *Jahrb. der Israeliten.* Neue Folge. V. Jhrg. 10. l. Grätzben a kiűzetés éve 1496-ra javítandó.

Hirschl, Izsák gráci zsidónak fia, a Kismartonban való letelepedésére külön szabadalmi levelet kapott a császártól.* Ott is folytatta nagykiterjedésű pénzüzleteit. Összeköttetésben állott mágnásokkal, amint a fent közölt «Verzeichbrief» tanusítja, melyből kitetszik, hogy a hatalmas Hardegk Henrik gróf, a hardeggi, glatzi és machlandi uradalmak birtokosa is adósa volt. Minthogy ez Miksa császártól, kinél nagy kegyben állott, új meg új uradalmakat, köztük a fraknóit is összevásárolta,** gyakran készpénzre szorult, mellyel, úgy látszik, Hirschl zsidó szívesen kisegítette. Halála után öt fia közül János és Ulrich nevű gyermekei elégítették ki Hirschl igényeit néhai atyjuk iránt.

Hirschlnek sok irigye és gyűlölője lehetett még azután is, hogy Grácot el kellett hagynia. Hisz annak az oka, hogy a zsidóknak egyáltalában Stájerországból ki kellett vándorolni, az irigységben és gyűlöletben gyökeredző ostoba vér- és ostyavád volt. Sok olyan adósa lehetett Hirschlnek, kik csak az alkalmat lesték, hogy a középkorban oly sokszor alkalmazott és nem ritkán bevált fogással felszabaduljanak a neki tartozó összeg fizetése alól. Azonban ama praktika, mely egynehány évvel később — 1529-ben — a bazini grófoknak oly jól sikerült — midőn vagy 30 bazini zsidónak egy eltűnt gyermek miatt, mely később Marcheggen előkerült, martyr-

* Ez okiratot közli — de keltezés nélkül — Markbreit, Beiträge zur Gesch. der Juden in Eisenstadt. 7. l.

** Ersch u. Gruber, II. Sektion II. T. 248. l.

halált kellett szenvedni — most Hirschellel szemben csütörtököt mondott. Mert úgy látszik, Miksa császár kegyében és védelmében részesítette. Erre vall legalább a következő dokumentum, melyet neki a császár kiállíttatott és melyből kiderül, hogy valami ellensége a tortura segítségével egy Lazarus nevű zsidóból Hirschl ellen olyan vádoló vallomást akart kicsikarni, mellyel e gazdag és tekintélyes zsidót megsemmisíthette volna.

Ezen okirat, melyet Meynert historikus 1858-ban a Wertheimer-féle zsidó évkönyvben, új sorozat V. évf. 27. lapon közölt, ekképen hangzik:

II.

Wir Maximilian etc. etc. Bekennen als ain Jud genannt Lazerus in unsrer Stat Egennburg gefangen und nach unserm bevelch den Ersamen weisen unsern besondern lieben und getreuen Burgermeister Richter und Rate zu Wienn vennyklichen übergeantwort worden, und aber derselb Lazerus Jud in pein der marter Hirssl des Eysagkh Juden zu Graz Sun, so yezo nach unserem vergunen in der Eysnen Stat in unserem Furstentumb Österreich wonet, etlicher Lasten halben beschuldigt, Demnach unser obrister hawbtmann Stathalter unnser Nider Oesterreichischen Lannde zu gruntlicher eifarung der sachen bewegt worden, den gedachten Lazerus für sich bringen gelassen, und In in beywesen der obgedachten Burgermaister Richter und etlichen des Rates notturfftighen verhört, der lautter Zuversteen geben, das Er

an-allem dem, damit er den bemelten Hirssl beschuldigt, demselben Hirssl gantz unrecht, sondern allein aus Marter und in Hoffnung, durch den yezgenannten Hirssl, als ainen Reichen Juden erledigt worden, gethan, und alles das er den gemelten Hirssl bezigen, derselbe Hirssl unschuldig sey, darauf welle Er sterben, und so im der gedachte Laserus Jud nach solcher seiner enntschuldigung unnd annder sein Missetat mit dem Strenngen Rechten gestrafft worden, hat unns der gemelte Hirssl unnderteniglichen angerueffen und gebeten, Im dieser enntschuldigung, so durch den oft benannten Laserusen Juden seinen halben beschehen, unser brieflich Urkundt zegeben das wir also hiemit von Billichait und gnaden wegen thun. Unnd gebieten darauf den Edeln laut General Mandath ernstlich und wellen, das Sy den gemelten Hirssl bei solcher enntschuldigung unbekumert beleiben lassen unnd der bestimbten sache halben gegen Im nichts fürnemen, In ziehen noch handeln. noch ymands anddern von Iren wegen zuthun gestatten in kain weise, das ist unns ernstlich maynung. Mit Urkund des briefs. Geben an Freytag vor sannd maria magdalenatag Anno MD im Aylften. (1511 julius 19.)

Budapest.

Mandl Bernát.

SZABOLCSVÁRMEGYE UTOLSÓ FŐRABBIIJA.

A magyarországi zsidóság szervezetéről évek óta sok szó esik. Arról a szervezetről, mely nincs, de melyet meg kellene teremteni. Bizonyos, hogy a magyar zsidóság érdeke *egységes szervezetet* kíván, mert így lenne a felekezet a maga egészében erős, így lenne nagy feladataihoz méltó képviselője. E kívánatos céltól azonban még nagyon messze vagyunk. Úgy látszik, hogy leküzdhetetlen akadályok állanak az útjában és közös, békés megegyezés a magyar zsidóság pártjai között alig lehetséges. Hogy a szervezetlen állapot mily károkat okoz az egész zsidóságnak hazánkban, azt itt fejtegetni nincs helyünk, különben érezzük azt általában a felekezeti élet minden terén. Igaz, hogy a lefolyt századokban sem volt szervezete a magyar zsidóságnak és mégis megfelelt hivatásának, de ez nem jelenti azt, hogy azért a jövőben is meglehet szervezet nélkül és nem jelenti azt sem, hogy megfelelő szervezet mellett nem sokkal jobban oldotta volna meg eddig is a reá háramló feladatokat és nem tartana úgy bel-, mint külviszonyainak fejlődésében sokkal messzebb, mint tényleg tart.

Ne feledjük viszont azt se, hogy a letűnt korok követelményei e tekintetben nem voltak oly sürgetők, mint a XX. században a velünk szemben fennálló követelmények. És tagadhatlan az is, hogy hajdan legalább a felekezeten belül a vallásos élet önmagától megteremtett bizonyos szervezetet, vagyis pótolta némileg a szilárd szervezet hiányát. Az a vallásos

élet, mely egész a legújabb korig uralta a felekezeti tevékenység minden megnyilvánulását, mely áthatotta nemcsak a községeket, illetve intézményeiket, hanem az egyes tagokat is. És amint a vallásos élet intenzívítása összetartó és egyenlősítő erejével pótlása volt a szervezetnek, úgy volt annak a vallásos életnek hivatásos képviselője, a rabbi, a ki nem fejlesztett szervezetnek feje. Egyes nagy és kiváló rabbik személyes tekintélyük folytán, melyet tudományuk, jámborságuk és hivatásuk nimbusza alapított meg, oly hatalmat képviseltek minden állami vagy felekezeti hatóság támogatása nélkül is, hogy messze földön, gyakran országok határain túl is döntő befolyással voltak a zsidó községek ügyeire.

Így történt, hogy ha községek és községek, vagy községek és tisztviselői, avagy tagjai között viszály tört ki, ha a zsidóság fontos ügye vagy nevezetesebb felekezeti átalakulás volt napirenden, az egyes kiváló rabbik véleménye döntött; és rendszeren megfeleltethetetlen ítélet gyanánt ismerték el azt.

Így tehát önmaguktól teremtettek a községek bizonyos forumot, hová vitás esetekben fordulhattak és szükség esetén nem állottak elhagyatva, egymással semmi úton-módon össze nem kapcsolva. Az orthodox párt kebelében még ma is érvényesül általában ez a nagyra becsülendő összetartás és ha valamelyik tekintélyes rabbi vagy esetleg rabbicollegium állást foglal felekezeti ügyekben, az irányadóul szolgál az egész pártnak.

Ott azonban, hol a vallásos élet hatalma alábbszállott, mint az ú. n. haladó zsidóságnál, ott bizony

nincs meg a vallási tekintélynek sem a kellő befolyása és a szervezetlenség átkai ott sokkal inkább mutatkoznak a felekezeti élet rendezetlenségében. Minden község autonom testület, mely nem ismeri a testvérközséget, nem irányodik utána semmiben, minden község rabbija szuverén úr a maga körében és nem ismer felebbvalót senkiben és semmiben. Ez a korlátlan függetlenség sokkal több kárt okoz, mintsem hasznot és ha van is előnye, határozottan több a hátránya. Minden felekezetnek és így a zsidónak is, főleg ha bele akar illeszkedni az állam közművelődési és társadalmi munkájába, szüksége van szervezetre, hogy fontos valláserkölcsei és kulturális feladatainak igazán megfelelhessen, szüksége van a szervezet által megállapítandó egyöntetűsége, a hatáskörök elkülönítésére, a felsőbb hatóságok jogos ellenőrzésére, mert ennek hiányát megérzi lépten-nyomon.

Szabolcsvármegye zsidóságánál kezdettől fogva megvolt a szervezetnek némi módozata, mert a szétszórtan élő zsidókat, kik kis községekbe verődtek valahogy össze, a szabolcsmegyei főrabbi tartotta össze és irányította egységesen. Hogy mily nagy szüksége volt a megye zsidóságának egy középpontra, azt könnyen belátjuk, ha tudjuk, hogy pl. 1782-ben Szabolcsvármegyében 393 zsidó család 106 községben lakott és a legnagyobb csoport Balkányban volt 19 családdal. Ez az elhelyezkedés sokáig megmaradt, körülbelül a 19. század második feléig. Mivé lett volna ezeknek a falvakon, tanyákon elhagyatva élő zsidóknak vallásos élete, ha nem állanak legalább nagyjában egy fővezér befolyása alatt!

Hogy mikor kezdődött a szabolcsmegyei főrabbi állás, azt nem tudjuk megállapítani. Az azonban bizonyos, hogy 1792-ben már hosszabb idő óta működő rabbi volt Nagykállóban, aki a «szabolcsmegyei rabbi» címet használja és az *R. Izsák Eizik Taub*.*

Elődjei is voltak a kállói rabbiszéken; a Chevra kaddisa Mazkir-könyve négyet jegyez fel mint ilyent és pedig R. Baruch b. Sabbatai, R. Joel, R. Eljakim és R. Árje Jehudát. Ezekről azonban semmi közelebbi adatunk és nem tudjuk, vajjon viselték-e ők is a megyei rabbi címét? R. Izsák Eizik, vagy mint általában nevezték, R. Eizik rendkívüli tekintélynek örvendett a megye zsidóságánál. Csodarabbinak tartották és messze vidékről jártak hozzá, szavát, tanácsát hallani. 1823-ban bekövetkezett halála után még nagyobb tisztelettel vették körül emlékét és mint «szent»-nek sírjára, mely fölé a régi kállói temetőben hajlékot emelt a kegyelet, ezrek zarándokolnak minden évben Lág-báómer napján, hogy ott kívánságaik teljesítéséért imádkozzanak. Ugyancsak a halála után következő évben az egész megyében az újszülött gyermekeket róla nevezték el, ami — tudjuk — a tisztelet és szeretet jele.

R. Eizik halála után 18 éven át csak rabbiülnök (dájján) töltötte be helyét, R. Saul Engel, akinek elhunytja után határozottabb alakot ölt a szabolcsmegyei

* Aláírása egy levélen, melyben fizetésjavítást kér, következő: **יצחק אייזיק מ״ב אב״ד דגליל סאבאלט**. Érdekes, hogy községe még aznap elintézi kérését és fizetését kétszeresére emeli fel. A levél és a felelet kelte 5552 (1792), Sebat 29

főrabbi állása, tudatossá válik annak fontossága, szabatos kifejezést nyer annak hatásköre, amint azt azok az érdekes okiratok mutatják, melyeket erre vonatkozólag Szabolcsvármegye levéltára őrzött meg számkra.

1840-ben ugyanis új rabbit akar a kállói község választani, de nem csak a maga részére, hanem az egész megyére kiterjedő hatáskörrel. Ez azonban már nem megy simán. A kisvárdai járás zsidósága kifogást emel a jelöltek ellen és jogos panaszával a vármegyéhez fordul. 1840, május 5-iki beadványában kifejti, hogy a megyei zsidó bíró szabálytalanul eszközli a választandó főpap kijelölését, mert míg a nádudvari, bátori és dadai járás zsidóit márczius 24-re hívta meg Kállóba, a kisvárdaiakat április 24-re, ünnepnapra, hogy ne mehessenek el, mert azt akarják jelölni, aki egyik megyebeli zsidó családdal atyafi és az a család az említett járásokban befolyásos.

A kisvárdaiaknak nem tetszik egyike sem a négy jelölendőnek, mert kettő ismeretlen, egyik, akit az atyafisága megválasztatni akar, «igen silány és csekély tanultságán kívül csak arról ösmeretes, hogy 70 éves elaggott öreg, magának csak kevés esztendőket ígérhet és így mindazon ezerekre menő költségek, melyek behozása a Sidók által tétendő, tsak igen kevés évekre terjedhető szolgálat által lennének megjutalmazandók. A negyedik szintén kevesebb műveltségű, sem hogy Kállóban főpap legyen». Azért is azt kérik, hogy ha már a fizetésben részt kell venni az egész megye zsidóságának, hadd vegyenek részt a jelölésben is, mert hisz száz kijelölt rossz közül sem lehet válasz-

tani. Hogy pedig a kellő személyt megtalálják, előbb más «főpapokkal» kívánnak tanácskozni és csak ezeknek az ajánlása után jöjjenek össze a jelölés megajtése végett.

Végül még megjegyzik a kisvárdaiak, amit ma bizonyára nem írnának alá, «hogy ha, mint reméljük, polgárosittatásunkat megnyerendjük, úgy vallásunk belső szerkezetéről is kell gondoskodnunk; s már most is közóhajtás egyedül olly papokat alkalmazni, kik a külföld nagyobb oskoláiba tanultak, s közvizsgálatra által mentek. Ekkor pedig céltalan lenne, a mostan jelöltek közül akármelyiket is elfogadni.»

A kisvárdaiak — úgy látszik — elérték céljukat, mert az a főrabbi, akit 1840 szeptemberben megválasztottak kállói és szabolcsmegyei főrabbinak, nem az volt, akire a beadványban felhozott kifogások bármelyike is illett volna.

Megválasztották ugyanis és pedig egyhangúlag az 1829-ben elhunyt, nagy hírű nikolsburgi és morvaországi főrabbinak, *Benét Mordechainak tudós fiát, Jesáját*, aki minden tekintetben megfelelt a kívánalmaknak. Ezt juttatja kifejezésre az a rabbilevél, vagyis szerződés, melyet neki héber nyelven, majd pedig hiteles magyar fordításban adtak és mely a következőkép hangzik:

«Isteni segedelemmel. E mai alól írt napon a midőn mi alólirottak a Megyebeli és Nagy-Kállai Izráelitáknak Előljárai összevegyülekeztünk közönségesen a' végett: hogy választanánk magunknak a kállói és megyebeli fő Papi székre méltó Előkelő Papot. Egyenlő és közhely-

benhagyásunkal elválasztottuk azon Jeles Istennek elválasztottját Sái Benétet, azon nagy érdemű Istenfélő Niklisburg városa és Morva országi Izraelitáknak néhai feő Papjának Boldogult Markusz Benétnek fiát, hogy ő legyen Urunk és oktatónk s Eő ülljön a Nagykállói s Megyei feő Papi székbe, az ide megérkezése napjától fogva Három egy más után következendő esztendőig.

Mindenféle pénzbeli fentforgó követelések, vallásbeli kérdések, Házassági összevokottetések és elválasztások; kissebb és nagyobb Metszőkre való felügyelések, ezek mind Kormányától fügjenek, — úgy hogy azon Dolgokban híre és engedelme nélkül Megyénkben senki ellene kezét ne emeljen, kivéven azon kissebb és nagyobb Helységekbe a hol a község ez előtt is már kis Papot tartott; azok tovább is megmaradnak a magok valóságában, — egyedül az elválasztások és Metszőkre való felügyelések a feő Rabbinus Urunknak Kormányára alá tartozzanak. Mi pedig Megyebeli Izraeliták közönségesen kötelesek vagyunk személljét tisztelni, és érdemét magasztalással koszoruzni, minden menynei parancsolatát elfogadni.

Isten mentsen!! hogy valaki becsüllete és akaratja ellen rugódozna. — Kötelességébe tétetik a fent említett feő Rabbinus Urunknak Iskolákat fen tartani és gyakorolni, a megyebeli Ifjakat tanítani és oktatni, és erántok minden pillantatba figyelemmel lenni.

Feő Papunknak rendes fizetése lészen tőlünk Megyebeli Izraelitáktól a fent említett ideig Hetenként Tiztiz pengő forint és becsülletes Lakhelye. Minden nagyobb és kissebb Megyénkbeli Helységekben a hol a

karácson ünnepi Isteni szolgálatra* össze szoktak gyűlni, tartoznak esztendőnként egy-egy pforintot fizetni. Minden házassági össze esküvéstől mellyek feő Rabbinus Urunkhoz tartoznak fizetése a Házasulandók Jegyi adománya mennyiségéhez van szabva, úgy mint száz pengő forintig egy pengő forint; innen öt százig két pengő forintot, ismét innen ezer forintig négy pengő forintokat, ennél sem kevesebbet, hanem többet adni szabad akaraton áll. Ismét minden esztendőben két Hónapokra fizetését duplán fogja venni.

A feő Papunknak fizetése jár a következő 5601-dik esztendő 1-ső napjától kezdve. Mind ezek tétettek és végeztettek a Megyebeli és N. Kállói Izraeliták Elöljáróinak köz akaratjából szeredai napon Szécze Hetiben, Ellet Hónapnak 12-ik napján 5601-dik esztendőben sídó szám szerint.**

Itten N. Kállóban Fisch Jakab, Zicherman Náthán, Megyebeli feő Bíró, Hartstein Nóé, Kacz Gergely, Simon Ezekias, Bernat Bleyer, Horovicz Farkas, Glück Sámuel, Propper Martony, Bulyi József, Fried Dávid, Feldheim Jakab, Helybeli Bíró, Fisch Sályi, Hartstein Hersli, Kandel Izsák, Klein József, Zicherman Emánuel, Grünwald Salamon.

* E furesa kitétel alatt az újévi (Róshassána) ájtatosságot érti a fordító, mert Szabolcsban zsidó karácsonynak nevezi a nép.

** A keltezés éve téves, nem 5601, hanem 5600, Ellul (nem: Ellet) hó **כִּי תֵצֵא** (Mózes V. 21¹⁰—26) hetiszakasz hetében; hisz a főrabbi fizetése az 5601, Tisri 1-vel kezdődik. Ez viszont nem eshetett okt. 28-ra, amint a hitelesítő mondja, hanem szept. 26-ika volt; bizonyára az őszi ünnepek utánra tolták ki a fizetés határidejét.

Hogy ezen Irás Zsidó Írásból általam Magyarra fordíttatott és az eredetivel minden pontokban megegyezik és hogy a kitett sídó szám szerinti idő szerint a pap fizetése kezdődik 28. októberbe, a Contractus Datum pedig az 1840-dik esztendő Septembernek 9-ik napját jelenti, bizonyítom. Költ N. Kálló Január 13-dikán 1841 esztben.

Feldheim Jakab.

Hogy ezen másolat a zsidó írásról lefordítva magyarra és az eredeti mindenekbe megegyezik légyen meg ösmerem. Költ N. Kálló 31-ik Aug 841.

Zicherman Náthán
megyei Izraeliták feő Birája»

Ime, az érdekes okmány, mely jellegzetes magyar nyelven írja körül a szabolcsmegyei főrabbi hivatását, állapítja meg jogait és kötelességeit, melyek őt az egész megye zsidósága fölé helyezik és ez által oly kapcsolatot létesít annak szétszórt községei között, mely azoknak minden tekintetben javukra válhatott. Meg volt a szervezetnek két vezetője, a megyei feő Biró, aki persze a türelmi adó behajtása céljából a felsőbb hatóság által kirendelt közeg volt, a megye zsidóságának világi feje és a megyei főrabbi, az önkényt választott és elismert egyházi fő, akinek tiszte volt, hogy az iskolákra, a községi intézményekre, nemkülönben azok tisztviselőire felügyeljen. Minthogy pedig mind a kettő állásának megfelelő egyéniség volt, Szabolcsmegye zsidósága ez időben rendezett felekezeti viszonyok között élt.

Ez a zsidóság akkor még kevésbé volt a Lengyel-

országból bevándorló chaszideus elemmel vegyítve, nagyjában és általában tiszta magyar volt, nemcsak érzésében, de nyelvében is. Ezt bizonyítja az az érdekes tény is, hogy a kállai hitközségi elnök, vagy mint ő írja neve alá, Helybeli Biró, ily magyarsággal képes héber szöveget lefordítani, amint a közölt szerződés mutatja.

Az eredeti természetesen tiszta héber volt, hisz községi irataikat mind ezen a nyelven szerkesztették, mert értette azt a tagok túlnyomó része, a hitközségi vezetők mindenestre. Mi célból készült a magyar fordítás, melynek egyik példánya a megyei főrabbi birtokában is megvolt?

Megtaláljuk a feleletet egy másik okmányban, melyet a megye első alispánjához intéztek a zsidók előjárói és melyben a megválasztott megyei főrabbi hatósági megerősítését kérik, majdnem egy évvel az állásának elfoglalása után, 1841 aug. végén.

Bizonyára szükségét látták ennek, hogy a főrabbi állása ez által biztosabb legyen a megye zsidósága közepette és hatáskörét ne támadhassa meg senki.

Az ügyesen készített okiratban nem is találhatunk kivetni valót, helyesen fogta fel feladatát, igaz elvekből indul ki és üdvös célt akar szolgálni. Legfeljebb azt lehet sajnálnunk, hogy ehez a világi, megyei hatóság közbenjárására volt szükségük; még szomorúbb azonban az, hogy nem csak 1841-ben volt így, hanem 1914-ben is így áll a zsidó községek szervezetének ügye.

Igaza van a beadványnak, mikor a megye zsidóságának szükségletei között első sorban az iskolákat em-

liti; de vajon megvolt-e a mód és hajlandóság azok felállítására, az más kérdés. Az bizonyos, hogy e tekintetben is sok szabolcsmegyei községben jobbak voltak akkor a viszonyok, mint ma, mikor a chaszideus elem sok helyütt megszerezte vagy megszerezni törekszik az uralmat. Az anyakönyvek rendezését is nagyon helyesen érinti és bizony tudjuk, hogy e téren sok volt a kívánni való a keleti megyékben, nemcsak akkor, de még később is.

Az érdekes okirat így szól:

Tekintetes Első Al Ispány ur!

Vallásos szertartásunk szoross megtartása nélkülözhetlenné tévén e' Tettes megyébe lakozó Izraelitaság al Papjainak kormányzására egygy nagyobb tudományu fő Papnak béhozatalát, — e' vallásos szent czélból az $\frac{1}{2}$. alatti magyarositott hiteles másolatba alázatosan mellékelt szerződés szerint általunk igen tisztelt tudományos egyed Benedek József választódott fő Papunknak.

Hogy czimzett fő Papunk mint vallásunk szolgálja s erkölcsi legfőbb Tanárunk kellő tiszteletbe tartasson, 's az $\frac{1}{2}$. alatti szerződés az egész megyebeli Izraelitákra nézve kötelező erejű — minden elősorozott pontjaira — 's egész tartalmára nézve szorossan bétöltessék, e' Tettes Megyében szokott utonni közön-ségessé tételét szükségesnek véljük.

Tekintetes Első Al Ispány Ur! Vallás és oskola lévén azon egyedüli eszközök, mellyek gyakorlata által nevelődik az erkölcs s képeződnek a' hazának jó polgárai, ellenbe mellőzésökkel az ember feledve magas hivatását az erkölcs utján tántorog s többnyire

elsikamlik, — fájdalommal de kötelességünkhöz képest kénytelenek vagyunk szégyenlve és pirulva felfedezni, hogy a nagyméltóságu m. kir. Helytartó Tanács abéli Kegyes Intézményének jelen időkig is elég nem tétetett miszerént az Izraelita közönségekben is nép nevelő elemi oskolák felállítatni rendelődnek, valamint azt sem mellőzhetjük el, hogy az 1840 évi XXIX. Törvény cikkelynek az Izraelita közönségekben annak rendi szerént vitetendő Annyakönyvek használatáról való rendelete sem töltődött be.

Ez elősorozattak csak ugy áraszthatván jótékonytágot felekezettünk minden egyedeire, ha Tekintetes Első Al Ispány Ur Kegyes rendelete következtébe foganatosítottatnak, ennek megnyerése tekintetéből mély alázatossággal esedezünk Tekintetes Első Al Ispány Ur előtt, hogy az általunk alázatosan rekesztett szerződés szoross megtartás végett a Tettes megye Izraelita lakósai között szokott uton közhírré tétetni, az annak nem engedelmeskedők büntetésére Tiszti pártolást rendelni, ugy általunk tisztelt fő Papunknak a Tekintetes Első Al Ispány Ur hathatós rendeletéből felállítandó elemi Izraelita oskolákra leendő felügyelése, és az anya könyvnek a felidézett Törvény értelmében leendő vitelét kötelességeül kitüzni kegyeskedjék.

Legmélyebb tisztelettel maradván

Kállóba augusztus 31-kén 1841

Tekintetes Első Al Ispány Urnak

alázatos szolgálai
a megyei Izraelitaság
Elöljárói.

A megye határozatát erre a beadványra nem ismerjük, valószínűleg megfelelt a zsidóság kérésének. Az azonban tény, hogy Benét Jesája, vagy Benedek József, mint a beadvány nevezi, nemcsak a szerződésben kitűzött 3 évig, hanem 25 éven át volt szabolcsmegyei főrabbi. Hatásköre azonban nem terjedt ki végig az egész megye zsidóságára. Kis-Várda hitközsége, mely már — mint láttuk — az 1840-iki választásnál is akadékoskodott, 1844-ben végleg elszakadt a nagykállói rabbiságtól és Weinberger Ábrahám személyében külön rabbit választott magának, aki Galgócról jött oda és 40 évig működött ott.

A nagykállói rabbi megkísérelte ugyan, hogy visszahódítsa az elpártolt községet és rabbicollegium elé akarta vinni a dolgot, de nem találván kartársai között elég támogatásra, belenyugodott a kiválásba.

Lassanként eltolódik a zsidók számának aránya az egyes községekben, nagyobb községek keletkeznek a falvakról bevándorló zsidókból; így pl. Nyíregyházán is önállósítja magát 1865-ben, a kállói rabbi engedélyével, a zsidók községe. Mindig szűkebbre szorul tehát a szabolcsmegyei főrabbi hatásköre és Benét Jesaja halálával meg is szűnik teljesen. Utódja, az ő fia Ábrahám, már csak kállói rabbi és nincs befolyása a megye többi községeire. Ma viszont a sok «kis pap»-ból, kik a kicsiny 10—20 tagú községekben vannak, csupa főrabbi lett, mindegyik független hérosz a maga dominiumán, bizonyára nem a felekezeti ügyeinek előnyére.

Benét Jesaja tekintélye uralta a helyzetet, meg is felelt a megválasztásakor beléhelyezett bizalomnak,

de — sajnos — működésének részletei ismeretlenek, a nagykállói hitközség irattára nem őrzött meg róla semmit.

A «seminarium» ellen való akcióban ő is részt vett; az 1864. március 18-án: Ádár 7-én Nyíregyházán tartott rabbigyűlésen, hol 18 rabbi jelent meg a vidékről, ő is ott volt. Majd június 24-re ő hívott egybe gyűlést Miskolcra, mint szabolcsmegyei főrabbi. A 60 meghívott notabilitás közül azonban nem jelentek meg annyian, hogy a gyűlést megtarthatták volna. (Ben-Chananja, 1864, 251. és 520. l.)

1865 decemberben: Kiszlév hó 19-én elhunyt 72 éves korában. Sírja fölé hálás községe hajlékot emelt, ahol rajta kívül még az 1902-ben elhalt fia és utóda is pihen.

Sírkövének felirata a legnagyobb magasztalás hangján szól róla; ha azonban a fellengős stílus mondásait leszállítjuk a valódi értékekre, akkor is megmarad az a tény, hogy Benét Jesája kiváló tudományú, szent életű, nagy tekintélyű rabbi volt, aki dicsőséget szerzett nemcsak magának, de községének és egész felekezetének.

A maga nemében igen szép és érdekes sírfelirat így hangzik eredeti formájában:

יום י"ט כסליו עלמה תכסהו
 שוד ושבר פעלו הזה מעשהו
 על הלקח ארון אלקים והלווחות
 יפעת ישורון דעכה פנה הודו
 הכתר נטל מישראל גלה כבודו
 והדור יתום כי נעזב לאנחות
 בת עמי! קהלת קאלוב וסביבותיכם

נא אל תשלחו קדוש בקרביכם
זכרו רכב ישראל ואביכם
טוב פעלו לא ימוש מפיכם

פ"נ

הרב הגאון מופת הדור פרי עין
הדר צדיק ונשגב כק"ש מו"ה
ישעי' בנעט

זצ"ל בן הגאון האמתי רשכבה"ג
מו"ה מרדכי בנעט זצ"ל

שמש בכתר הרבנות קהלות קדושות
ומהם עלה בעירנו פה ק"ק קאלוב
וגליל סאבאלטש זה כ"ה שנים
ופה מנוחתו כבוד נפטר

זקן ושבע ימים בן שבעים ושנים עלה
כבודו שמים ביום א' י"ט כסליו ה' כ' ת' ר'
ת' נ' צ' ב' ה'

Ez a sírfö lirata nemcsak Benét Jesájának, hanem az utolsó szabolesmegyei főrabbinak. Ki tudja, mikor támad utódja a magyar zsidóság létesítendő szervezete útján!

Nyíregyháza.

Dr. Bernstein Béla.

VILÁGTALANOK VILÁGA.

A népek nagy harca, mely most folyik a szemünk előtt, sok mindenféle áldozatot követel. Életet, vért, anyagi erőket. A hazafias áldozatkészség valamennyit lelkesedéssel bocsátja rendelkezésre és a hajlandóságot avval is igyekszik ébren tartani, hogy az ember-

szeretnek soha nem tapasztalt gazdag forrásait nyitotta meg és szaporítja egyre. Gondoskodik a hadbavonultak egészségének megvédésére alkalmas apróbb, de összességükben jelentős szükségleteik fedezéséről, a kenyérkeresők nélkül álló asszonyok, gyermekek, öreg szülék betevő falatjáról, a menekülésre kényszerültek ideiglenes ellátásáról, a sebesültek figyelmes ápolásáról s ma már a harcban elesettek özvegyeinek és árváinak, valamint a háború folytán kenyérkeresetükben akadályozott bénák sorsának biztosítására is folynak az előkészületek.

A háború, mikor diadallal jár is, ma, amikor minden épkézláb férfinak «el kell mennie», a legmélyebb sebeket a családon üti. A férjeknek és fiaknak egy bizonyos kisebb-nagyobb százaléka a csatatereken marad; egy másik kisebb-nagyobb százaléka pedig, ha visszatér is, azt a munkaképességet, amivel elindult, alig hozza vissza magával. A kard, a szurony, a puskagolyó, a shrapnel, a gránát, sőt a hidegség, a nedvesség, a fagy, a szél, a zivatar és zimankó sem válogatós. Mindenik kárt tesz az emberben egész életére, vagy rövidebb-hosszabb időre. A háború során elszaporodnak kezetlen-lábatlan, a különféle krónikus betegségekben szenvedő, dologtevésükben korlátolt, idegbajos, szemükvilágát veszített férfiak.

Közülök talán senki sem oly sajnálatraméltó és senki sem oly jótéhetetlen magával, mint az, aki látta a háború borzalmait, de visszatérve nem nézhet többé gyermekei, hitvese, hozzátartozói szemébe, mert elvesztette a látását. A modern háborúk nem termelnek ugyan annyi vakot, mint a régi-, közép-

és újabbkorbeliek, de mégis termelnek. Magyarországon, amint a kórházakban és klinikákon megállapították, a háború első hónapjaiban 70 olyan beteg fordult meg, aki fejsebe következtében teljesen megvakult. Bécsben is lediktálta egy ott fekvő ukrainai önkéntes:

«Liebe Mutter! Siehst du, siehst?
 Hat die Kugel mich geküsst; —
 In dem Kusz war solche Macht,
 Dass der Tag wurde zur Nacht...

Az örök sötétség, mi a katona szemére borul, megmozgatta a társadalom jó szívet. Gyönyörű példáját láttuk ennek Prágában, ahol egy megvakult magyar fiú segítségére és Budapesten, ahol egy szemvilágát vesztett cseh baka sorsának biztosítására pár nap alatt sok ezer koronát raktak össze. Az ezer koronák azonban, bármily számosak legyenek is, magukban még nem segítenek. Az örök éjszaka foglyai intézményes gondozásra szorúlnak. Miként a multban, ma is a háború fog lökést adni a vakgondozás ügyének.

E sorok írója régóta propagálja ezt az ügyet. Előbb napilapokban, majd felekezeti sajtókiadványokban volt a szószólója. Eleinte inkább a kiskorú világtalanok oktatásának felkarolása lebegett a szemelőtt, de a vakok ügyére kiterjeszkedő szociális munkának egyéb fokairól is megemlékezett. Egy 1910. évi almanachban szólott a gondozatlanul álló, felnőtt vakokról, akik bizonyos centrumokban összegyűjthetők, valamelyes oktatásban részesíthetők, az önfenntartás elősegítésére szükséges képességekben ki-

képezhető, termelt munkáik valamely szervezet útján értékesíthetők és illetőleg maguk az örök éjszakában élők így állandóan foglalkoztathatók és keresményeikből részben eltarthatók volnának. Ma ez a téma sokkal aktuálisabb, mint valaha. A háború megvakult áldozatai tették azzá. A fővárosban Pest vármegye székházának egyik termében foglalkozott is vele a minap egy értekezés, amelyet Grósz Emil dr. és Szily Adolf dr. udvari tanácsosok, a szemgyógyászat e két kitünősége, vezetett, amelyen a kormány több kiküldöttel képviseltette magát s amelyre e sorok írója is hivatalos volt. Ezen az értekezleten a világtalanok világa körül fölmerült amaz új föladatakról volt szó, amelyek a háború nyomán keletkeztek. E föladatok nem különböznek a régiektől, legfeljebb annyiban, hogy megoldásukra az emberszereteten és a szociális tevékenységen kívül ma a mindent átható és nagy tettekre hevítő hazafias buzdulás is ösztökél.

A főváros zsidósága előtt nem új feladat, amiről itt szó van. A főváros kimeríthetetlen áldozatkészgű zsidósága, illetőleg legtöbb szociális intézményének megteremtője, a Pesti Chevra Kadisa és a Pesti Izraelita Hitközség, már a jelenlegi akciót megelőzőleg a cselekvés terére léptek. Tették ezt azért, mert nyilvánvalóan belátták, hogy sem azt a sok felnőtt vakot, aki a multban teljesen iskoláztatás nélkül nőtt fel, sem pedig azokat, akik a vakoknak való rendszeres oktatásban mégis részesültek, nem lehet egészen a sorsukra bízni.

A vakok gondozásának 800 éves multja ösztökél-

hette őket erre. Mert az első intézetet, melyben a háborúban megvakult harcosokat helyezték el, 1190-ben Welf bajor herceg alapította Meiningenben. 1260-ban Szent Lajos francia király, főképpen az Egyiptomban megvakult zsoldosok számára létesített hasonló alkotással bizonyította emberséges felfogását. A német szabadságharcok lezajlása után Poroszország öt városában, Königsbergben, Marienwerderben, Boroszlóban, Berlinben és Münsterben teremtettek foglalkoztató műhelyeket a háborúban szemük világát veszített katonák számára. A königsbergi és boroszlói a mai napig munkában áll. Szóval éppen a vakok ellátása és foglalkoztatása volt a kezdet, abból nőtt ki a rendes oktatás, amely nem érte be a hazafias szolgálatokat tevők sorsának biztosításával, hanem azokra a hiányos látóérzékűekre is kiterjesztette figyelmét, akik vagy mint ilyenek jöttek a világra, vagy zsenge korukban valamely betegség folytán veszítették el látásukat. A vakok ma újra a háborúból rekrutálódhatnak, de az élet más körülményei is szakadatlanul ontják őket.

Afelé az emberbaráti és szociális munka felé, aminek a vakok rendszeres támogatása és képzése tekintendő, a zsidó-hitűek áldozatkészsége nálunk viszonylag későn terelődött. Minden más jótevésben előljártak, példát mutattak, így más hiányos érzékűek: a siketnémák oktatásában is; de a vakok gyámolításában elmaradtak, pedig Magnus szerint a legtöbb vak a zsidó-hitűekre esnék. Tízezer zsidó között akadna 12·6 százalék, míg a katolikusoknál ez az arányszám 8·8, a protestánsoknál meg 3·3 százalék.

Persze harcokban megvakult zsidó zsoldosok a közép- és az újabb korban nem igen akadhattak. De a sok nyomoruság, ami közt életüket tengették, az üldözések szakadatlan sora, amellet a sok higiénikus óvórendszabály mellett is, ami a zsidó családi életben betartandó, az irás népénél a vakságot ritkává nem teheték. Csakhogy az egymásra utaltság, a családi kötelékek szoros volta és az elnyomott állapot részben fölöslegessé, részben lehetetlenné tették a legújabb korig, legalább nálunk szinte az utolsó évtizedekig, a zsidó vakok rendszeres gyámolítását, bár Bécsben ez évtizedek óta nem tartozik a lehetlenségek közé.

Ma nálunk is más a helyzet. Nagy általánosságban a zsidók ma nem élnek külön életet. Zömüket az élet harcaiban mindenütt ott találjuk. A vallás parancsából folyó egészségi szabályokat kevésbé tartják és tarthatják be. A modernség címén sokat vétenek ellenük. Az érintkezés más embertársaikkal szabadabb, közvetlenebb, bensőbb és így azokat a ragadós betegségeket is — nem kell éppen a nemiekre gondolni, elegendő az egyiptomi szembetegség is — melyek a vakság okozói lehetnek, könnyebben sajátíthatják el.

Az utolsóelőtti népszámlálás szerint Magyarországon a vakok száma 16,082 volt. Az 1910. évi népszámlálás adatai még ismeretlenek. Részletei még nem kerültek nyilvánosságra. Az adatok beszerzésére és a nemzetközi összehasonlításra alkalmas ténykörülmények földerítése érdekében Abelügyminiszter csak a múlt év június havában küldte szét a törvényhatóságokhoz

a körrendeletet. De aligha tévedünk, ha arra való tekintettel, hogy a zsidó-hitűek arányszáma a vakok közt a legnagyobb és figyelembe véve azt az arányszámot, amely az ország egész lakosságából a zsidó-hitűekre esik, kereken ezerre tesszük a zsidó-hitű vakok számát. Ezek közül, a kormány 1912. évi működéséről szóló jelentés szerint, az 1911/12. tanévben mindössze 66 volt a vakok különféle intézeteiben elhelyezve, tehát a létszám 6·6 % -a. Ez bizony édes-kevés, bár még mindig közel kétszer akkora az arány, mint a más felekezetűeknél, melyek, ugyanazon forrás szerint, együttvéve 633-an vették igénybe ez intézeteket. Az intézetekben rendes gondozás alatt álló zsidó-hitű vakok száma ma nyilván nagyobb, mint az 1911/12. tanévben volt. Erre következtethetünk abból, hogy míg a jelzett évben a lovag Wechselmann Ignác és neje Neuschloss Zsófia vakok tanintézetében csak 18 zsidó-hitű növendék volt elhelyezve, addig ezek száma már a múlt tanévben is 21 volt. Ám ez a kisarányú szaporodás alig teszi jobbá a mérleget. A világtalanokról gondoskodó 9 magyarországi intézet között volt egy olyan (a miskolci államilag segélyezett), melynek pártfogoltjai között zsidó-hitű egyáltalán nem akadt. A legtöbb zsidó vakot (214 közt 20) az 1911/12. évben a Budapesti Vakokat Foglalkoztató Intézetben találjuk. A Budapesti Vakok Országos Intézetében is 15 tanul; de az ország többi öt oly intézetében, melynek pártfogoltjai között zsidó-vallásúak is akadtak (összesen 13), csak 1—4 a számuk.

Ez annál föltünőbb, mert hiszen, eltekintve attól,

hogy a legtöbb vakot viszonylag a zsidó-hitűek szolgáltatják, az is tudott dolog, hogy mi nemcsak ifjú nemzedékeinket nem engedjük tudatlanságban felnőni, hanem gyakorlati gazdasági érzékünk is elég fejlett ahhoz, hogy erőinket, képességeinket kenyérkereseti pályákon foglalkoztatni igyekezzünk.

De még szembeszökőbbnek kell a helyzetet találni akkor, ha figyelembe vesszük azt, hogy abban a két budapesti intézményben, mely nemcsak Budapesten, hanem az egész országban a legkiterjedtebb mértékben foglalkozik a vakok gyámolításával, nevezetesen a Vakok Országos Intézetében és a Vakokat Foglalkoztató budapesti Intézetben, viszonylag mily kevés a zsidó-hitű pártfogolt. Az első összes növendékeinek száma az 1912. tanévben 217, a másodikban gyámolítottaké pedig 214 volt. Ezek között akadt zsidó-hitű az első helyen 15, a másodikon 20, vagyis 7·2, illetőleg 9·3%. Ha már most számbavesszük azt is, hogy a Vakok Országos Intézetében, mely kiskorú vakok képzéséről gondoskodik, egyfelől azért kicsiny a zsidó-hitűek arányszáma, mert egyetlen hasonló célú felekezeti jellegű intézményünk, a Wechselmann-féle, szintén Budapesten működik, másfelől meg azért, mert az országos intézet vallásos nevelése minden igényt, élelmezése pedig a zsidó vallásos követelményeket egyáltalán nem elégítheti ki, még akkor is kicsinynek kell tartanunk azt az arányt, mellyel a fővárosban tartózkodó zsidó-hitű vakok a szakszerű gondozásban és támogatásban részesülő vakok közt szerepelnek. Állíthatjuk ezt azért, mert a fővárosban 1906-ban 521 vakot írtak össze. Fel-

téve, hogy ezeknek száma az 1910. évig eltelt négy évben, miként az összes lakosságé, négy százalékkal szaporodott, vagyis 542-re emelkedett, akkor is azt látjuk, hogy a Budapesten tartózkodó összes vakok közül általában 77·6% részesült rendszeres gondozásban, holott az ilyen gondozásban részesülő zsidó-hitűek száma az összeírt, illetőleg az időközi szaporodással 123 közül csak 53; vagyis 43·1%. Csakhogy ezt a 43·1%-os arányszámot is úgy kapjuk meg, ha a felnőtt vakokkal egyenlő elbírálás alá még sem vonható iskolai kiképzést nyerő kiskorú vakokat, akiknek gondozása jórészen már saját felekezeti intézményünk révén történik, egy kalap alá vonjuk a felnőtt, tehát már az önfentartásukról gondoskodni hivatott világtalanokkal. Mihelyt a kiskorúak képzését és a felnőttek támogatását, foglalkoztatását külön választjuk, más, mondhatni meglepő eredményhez jutunk.

Az 1906. évi összeírás alapján az átlagos évi szaporulat figyelembevételével, mint láttuk, Budapesten 1910-ben 542 vak tartozott. Ezek közül az 1912. évben 207 tartozott a budapesti Foglalkoztató Intézet gyámoltjai közé, tehát a létszámnak kerek 38%-a. A Foglalkoztató Intézet 209 gyámoltja között azonban mindössze 20 zsidó-hitűt találunk, tehát a Budapesten tartózkodó zsidó-hitű vakok létszámának kerek 18%-át. Vagyis a Budapesten foglalkoztatással gyámoltott vakoknak nemcsak átlagos arányszámát, a 38%-ot nem éri el a zsidó-hitűek, hanem ennek az arányszámnak körülbelül csak a felével szerepelnek. De egyébként is megállapíthatjuk, hogy a fel-

nőtt zsidó-hitű vakok ügye a fővárosban nem részesült abban a figyelemben, amelyet méltán megérdemelt volna. A főváros zsidó-hitű lakosságának arányszáma, az összes lakossághoz mérve, tudvalevőleg 24%. Normális körülmények között tehát — feltéve, hogy a vakok közt is megmarad ez a számarány — a Foglalkoztató Intézetben gyámolított zsidó-hitű vakok arányszámának is ennyinek, 24%-nak kellene lennie. Ehelyett mit látunk? Azt, hogy a Foglalkoztató Intézetben gyámolított vakok (214 közül 20) csak 9.3%, vagyis másfélszer kisebb, mint amekkorának lennie kellene.

Azt hiszem, evvel elég szembeszökő igazolását nyújtottam annak, hogy a felnőtt zsidó-hitű vakok ügye még a fővárosban is, úgy általánosságban tekintve, sokkal kedvezőtlenebb, mint a többi más vallású vakoké. De vallási szempontból a helyzet még kevésbé tekinthető kielégítőnek. A foglalkoztatóval kapcsolatos internátusban, ahol 1909-ben 162-en, 1910-ben 181-en és 1914-ben 145-en nyertek élelmezést, lakást és ellátást — mert a gyámolítottak egy része az állami intézet kiskorú növendéke volt — a római katolikusok számára kápolnát rendeztek be és hitoktató miséző lelkészt alkalmaztak. A foglalkoztató jelentése afelől is felvilágosítást nyújt, hogy az ágostai evangélikus, az ev. református és más vallású gyámoltjait ünnepeken elkísérték templomaikba, valamint arról is gondoskodtak, hogy úrvacsorához járuljanak, de az izr. vallású gyámoltakról ugyanott csak annyit találtunk följegyezve, hogy «vallásosságukat ápolták és ismételten megkeresték

a Pesti Izr. Hitközség előljáróságát, hogy gyámoltjaiknak az ünnepeken a ritus szerinti étkezést lehetővé tenni szíveskedjék, mely kérelmet a hitközség mindenkor teljesítette is».

Az 1913/14. tanévben a helyzet, úgy látszik, valamivel javult. Az ezen tanévről szóló jelentésben már ezt olvassuk: «Izraelita vallású gyámoltjaink vallási oktatásáról a Pesti Izr. Hitközség volt szíves gondoskodni olykép, hogy kiküldötte S. M. gyógy-pedagógust. Ugyancsak a hitközség gondoskodott, felkérésünkre, hogy gyámoltjaink ünnepeikre rituális étkezésben részesülhessenek». Tehát, ha történt is gondoskodás a vallási oktatásról — s ez mindenestre már nagy lépés előre — «az ünnepi rituális étkezésről» való gondoskodás még mindig csak azt látszik jelenteni, hogy az egész esztendőn át egyedül pészachkor élhetnek az ápolásba vett vakok közül azok, akik nem a saját intézetünkben vannak elhelyezve, vallásunk parancsai szerint. Ez, e helyen nem szükséges külön hangsúlyozni, a vallásosság ápolásához a hitoktatással együtt sem elegendő, különösen oly embereknél, akik a legszerencsétlenebbek közé tartoznak, akiknél a vallásosság több formáságot kíván, mint az éperzékűeknél és akiknek lelkét, mint az más felekezetűekkel történik, az istentiszteletek révén is foglalkoztatni s a sorsukba való beletörődésre szoktatni kell.

A mai helyzet kétségkívül további javulást ígér, de a háború zsidó-hitű vak áldozatai, mert ezek között is vannak zsidó-hitűek, több teendőt is rónak reánk.

A Pesti Chevra Kadisa, melynek szociális érzeke és a tradicionális jótevés modern formáinak keresése örök dicsőségére válik, meglátta, megérezte, hogy a zsidó-hitű vakok ügye, a közmondásos zsidó emberbaráti szeretettől az eddiginél nagyobb figyelmet érdemel. Erre való tekintettel tervbe vette azt, hogy az ingyen lakásokat nyújtani hivatott Menedékház kiegészítéseül 50 zsidó-hitű vak számára is szerény otthont létesít, amelyben öt, egyenként tíz személyt befogadó hálóterem, egy vagy több fürkével ellátott hall, munkaterem, gondnoki lakás stb. áll majd rendelkezésre. E tervet, mely az 1911. évi igazgatási évről szóló jelentésben olvasható, az az évi (1912) közgyűlés elfogadta és az előirányzott hozzávetőleges költségeit megszavazta. A Pesti Chevra Kadisa azóta az építkezést meg is kezdette, az épületet tető alá hozta és bizonyára a rendkívüli állapotok az oka, hogy rendeltetésének hivatalosan át nem adta. De a Pesti Izr. Hitközségnek is, a Wechselmann Ignác és neje tanintézeti alapján kívül, négy tételben, az 1911. évi mérleg kimutatása szerint, összesen 271,942.64 K-nyi oly alapítvány áll rendelkezésére, amely a vakok intézményes támogatására igénybe vehető. Ezek az alapítványok Taub Salamontól (202,776.32 K), Böhm Leonórától (55,320.85 K), dr. Rózsa Józsefnétől (8636.36 K) származnak és ezekhez csatlakozik egy 5209.11 K-ás vakok intézeti alap. Ezeket az alapokat, melyek ma már a 300,000 K-t fölülmulják, a Pesti Izr. Hitközség a Wechselmann-féle intézet kiegészítéseül, felnőtt vakokat foglalkoztató intézet létesítésére kívánja

felhasználni. Ennek érdekében már ki is kérte a kormány jóváhagyását.

A parlag terület megművelésére irányuló munkák tehát a fővárosban a legjobb úton haladnak, bár az ma még nem ítélhető meg, hogy a kezdeményezések miképen fognak egymásba kapcsolódni avagy egymás kiegészítésére szolgálni. Az az egy azonban bizonyos, hogy azok az új teendők, amelyek a háborúban megvakult hős katonák ellátásának és gondozásának teendőivel szaporítják a vakok támogatásának feladatait, a főváros pesti oldalának zsidóságát készületlenül nem találják. Ma ezt meglegegedéssel konstatálhatjuk. De a kérdésnek föntebb érintett része evvel elintézve nincs, noha az elintézést az új helyzet ma még inkább sürgeti, mint a múltban. A megoldásr anézve kívánnék én itt véleményt nyilvánítani.

A kérdést úgy gondolom megoldhatónak és az új helyzetre való tekintettel sürgősen rendezendőnek is, hogy ha már úgyszólván hasonló célzattal az egyik intézmény már kész, a másik meg készül a felnőtt zsidó vakok gondozására, akkor az egyiket a nők, a másikat a férfiak otthonául kellene berendezni. Ez tekintettel arra, hogy a hiányos érzékűek ösztönei nehezen fékezhetők — s a munkabíró 16—40 éves vakoknál ez figyelmen kívül nem hagyható — erkölcsi szempontból is kívánatos. A másik szempont az, hogy mivel a háború új kontingenssel, erőteljes, munkabíró férfakkal, a háború áldozataival gyarapítja a gondozásra szoruló és arra hazafiasságuk és hősiességük martiriumával még külön is érdemessé vált felnőtt zsidó vakok számát, a kész intézményt,

tehát a Chevra Kadisáét, a felnőtt vak zsidó férfiak ápolásának kellene szentelni. Ennek az intézménynek így kettős rendeltetése lenne. Pótolná a mulasztottakat és hazafias új föladatot teljesítené. A Pesti Hitközség meg a rendelkezésére álló alapokból így a felnőtt vak zsidó nők számára teremthetné meg a szükséges otthont és foglalkoztató intézményt. Ennek az intézménynek is minél előbb életbe kellene lépnie, mert a lényeg az marad, hogy az eddig érzett hiányok pótlására, a zsidó hitű felnőtt vakok erőteljes támogatására, képességeiknek, munkaerejüknek foglalkoztatására és gazdaságos értékesítésére, tehát emberekhez méltó sorsuk biztosítására és lealázó, mert könyöradományokra szoruló helyzetükből való kiemelésére: minél előbb lépjenek életbe az erre alkalmas intézkedések, még pedig annál inkább, mert a folyó háború borzalmai egy új emberkontingenst teremtettek, mely az emberszeretetnek erre a támogató munkájára reá van, reá lesz utalva.

Azok után, amiket a vakok lelkivilágáról mások is, én is elmondottam, talán nem szükséges újra előhozakodnom azokkal a vakokkal, akik a maguk értékes egyéniségével minden időkre igazolták, hogy a társadalomnak és államnak milyen nagy mulasztása az, ha ügyüket elhanyagolja. Oly embereket, akikből vak létükre, mint az angol Soundersonból egyetemi tanár, mint a bajor Frauendorferből történetíró és költő, mint Hrbek Jánosból több hangszer művészi játszója és zeneszerző, mint Laborból IV. György angol király leányának zenetanítója, mint Blaklofból theológus és prédikátor, mint a tiroli Kleinhansból

fafaragóművész, mint a württembergi Kaeferle Jánosból mechanikus és hangszergyáros, mint az osztrák Bram Jakabból híres műasztalos, mint a normandiai Hareng Pierreből órás lehet — hogy a régebbieket Homerostól egész Miltonig ne is említsem: igazán kár volna az emberi kultúra részesei közül kirekeszteni, másoknak teherként hagyni a nyakán és kizárólag a könyörület és irgalom emberileg lealázó kenyerén engedni tengődni. A vakok, ha megfelelő oktatásban részesültek, vagy ha megvakulásuk előtt szereztek már ismereteket — és háborúban szemük világukat veszítették ez utóbbi csoportba tartoznak — a társadalom hasznos tagjaivá tehetők. Ha egyéb fogyatékoságuk nincs, bizonyos kézügyességek elsajátításával még azok is megkereshetik kenyerüknek legalább a java részét, akiknek szelleme egyébként parlagon maradt.

Erre a célra alakult a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület, amelynek nemcsak Budapesten van képző és foglalkoztató intézete, hanem Szegeden, Temesváron, Szombathelyen, Miskolczon, Kolozsvárt, Ujpesten, Eperjesen és Aradon is tart fiókot, amelyekkel a vakokat gyámolító különféle intézmények — internátus, ipari képzés és foglalkoztatás, önképzőkör, betegsegélyező társaskör — állanak kapcsolatban. De mindezeket a vakok jólétét szolgáló intézményeket, mint láttuk, aránylag igen kevés zsidó hitű veheti és veszi igénybe, mert sem a társadalom, sem az állam, sem a községek, sem a felekezet nem fordítottak rájuk annyi gondot, amennyire méltán tarthatnának igényt. 1913-ban az egész akcióra 505.000 koronát költöttek. Ebből a társadalom támogatása 231.000 korona, az

államé 80.000 korona volt, 161.000 koronát pedig maguk a vakok kerestek meg ipari munkával, zenei előadásokkal, tanítással és hangolással.

A Vakokat Gyámolító Országos Egyesületet és fiók-jait a maguk nemes munkájában nincs okunk érinteni vagy megakasztani. De igenis éreznünk, teljesítenünk kell azt a kötelességet, amely részben a kiképzett, részben a legalább ipari munkára kiképzendő és mind a két csoportba tartozó sok zsidó-hitű vaknak foglalkoztatása és önfenntartási eszközei megszerzésében való segítése dolgában ma fokozottabb mértékben vár reánk. E részben kisegítő tevékenységre kell vállalkoznunk. Ezt annál inkább meg kell tennünk és meg is tehetjük, mert a Wechselmann-féle vakok intézete révén vakjainknak egy kis része már oly szellemben nyer kiképzést, hogy vallásos érzelmeinél fogva azt, amit a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület internátusában nyujthat, magukra nézve kielégítőnek nem tarthatják. De meg kell tennünk azért is, hogy azokat a zsidó hitű vakokat, akiket a rendelkezésre álló intézetekben, ezek befogadási képességének és anyagi erőinek csekély voltánál fogva, akár a múltban kiképezni nem lehetett, akár pedig, mint a folyó háborúnak szerencsétleneit a jövőben kiképezni nem lehetne és mint felnőttek kétszeresen nyügei volnának hozzátartozóiknak — valamely foglalkozásban való kiképzés és állandó foglalkoztatás révén sorsukba jobban beletörődökké, hozzátartozóikra nézve könnyebben megszívelhetőkké és a nemzet gazdasági munkáinak részeseivé tehessük. A hozzávaló módot a pesti Chevra Kadisának már említett

kész intézménye, amely 50 vaknak nyújt majd otthont és a Pesti Izr. hitközségnél rendelkezésre álló 300,000 koronányi alapítvány igen nagy mértékben hozzáférhetővé teszi, legalább a fővárosban.

A vakokat képző és foglalkoztató budapesti intézet, mely ifjú vakok oktatására iskolát is tart fenn, 1913-ban, amikor iskolájában 30 kiskorut taníttatott és internátusában 145 felnőtt vakot gondozott, mindössze 139.937 koronát költött szorosán vett céljaira. De ebből is megtérült a gyámoltak keresményéből és tartásdíjából, valamint az árukon elért eredményből összesen mintegy 80.000 korona, úgy hogy az egész intézmény 59.000 koronába került, ami társadalmi és kormánysegélyből bőven nyert fedezetet. Eszerint 145 bennlakót véve alapul, egy-egy gyámolt átlagban mindössze 406 korona költséget okozott. De a zsidó vakok gyámolítása fejenként, kapcsolatban a foglalkoztatóval, kétségkívül kevesebbe fog kerülni. Szabad ezt az állítást megkockáztatnunk azért, mert azt hisszük, nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy boltok fenntartására és propagandára a zsidó foglalkoztatónak költenie nem fog kelleni. A zsidó kereskedők enélkül is gondoskodni fognak a vakok készítményeinek elhelyezéséről és maga a mi közönségünk is, úgy, amint azt mi ismerjük, közvetlenül is igen szívesen szerzi majd be szükségleteit a zsidó foglalkoztatóból, ahol a gyári termékeknél jobb kézimunkákért egypár fillérrel szívesen fizet többet. A budapesti foglalkoztató gyámoltjai ipari munkával 1908-ban 33.380 koronát, 1909-ben 38.082 koronát, 1910-ben 42.721 koronát és 1913-ban 49,000 koronát

kerestek. De a zenészek keresete is 1909-ben 10.918 korona, 1910-ben 11.988 korona és 1913-ban 14.088 korona volt. Ezek igen számottevő eredmények, melyek kétségkívül ép úgy fokozhatók, mint az árukért elérhető bevételek vagy munkadíjak, aminek viszont hitfeleink áldozatkészsége a biztosítéka. Eszerint épenséggel nem táplálunk vérmes reményeket, amikor azt hisszük, hogy a zsidó hitű vakokat foglalkoztató intézetek ez intézmények megteremtőiktől a fenntartásra lényeges áldozatokat nem igen fognak igényelni. Ezt a fölfogást támogatja a bécsi izraelita vakok intézetének egy régebbi költségvetése, amely a kefekötés bevételeit 4632 korona kiadással szemben 6496 koronával, a fehérvarrás és kötés üzemét 2244 korona, az ablakrouleaux szövését 163 korona tiszta jövedelemmel irányozta elő. Pedig az ilyen előirányzatok rendesen nem szoktak vérmesek lenni.

A zenei képzésre, amely drágább és különben is nehezebben adja meg a kenyeret, a foglalkoztatókban nem igen kellene gondot fordítani, legfeljebb zongorahangolók volnának képzendőek. A fősúlyt az ipari és némely más kézügyességre való kiképzésre kellene fektetni. Ilyenek, mint a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület foglalkoztatóiban is látjuk, a kefekötés, székfonás, kosárfonás, gépharisnyakötés, írógépkezelés. Ezekhez volna még sorolható a matrac-készítés, különféle szalma-fonó és kötőmunkák, gyékényfonás, kötélverés, masszírozás; csupa oly foglalkozási ág, amelynek egyes vagy összes műveletei látás nélkül is jól és pontosan elvégezhetők.

A fő mindenesetre az, hogy a cselekvés útjára

léptünk, s hogy immár nemcsak a kezdeményező lépések, de ezeknél sokkal több is történt arra, hogy azt a sok zsidó vakot, aki túlnyomó részben irgalomkenyéren tengődik, vagy a háboruk után erre lenne utalva, terhe önmagának és hozzátartozóinak, sőt foglalkozás hiján erkölcsi szempontból is kifogásolható cselekedetekre válik hajlamossá, megmenthesük önmaga, hozzátartozói, a társadalom és a nemzeti munka számára. A zsidó hitű vakok nagy számát tekintve, erre a Pesti Chevra Kadisa internátusa és a Wechselmann-féle vakok intézetének tervezett foglalkoztatója egymaguk nem lesznek ugyan elegendők, de átmenetileg igenis elegendőkké válhatnának akkor, ha bizonyos turnusokban kicserélnék pártfogolt emberanyagukat, vagyis mindazokat a felnőtt vakokat, akik még valamely foglalkozást megtanulhatnak, kiképeznek és elbocsájtásuk után is gondoskodnának foglalkoztatásukról, úgyszintén munkájuk értékesítéséről. Ehhez az intézményeken kívül bizonyos társadalmi szervezet is kell, még pedig nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Mert a cél természetesen az nem lehet, hogy az összes zsidó hitű vakokat állandó tartózkodásra a fővárosba csődítsük fel és a vidéket tehermentesítsük. Kiképzés után a vidéki illetőségű vakok abba a környezetbe volnának visszahelyezendők, ahonnan jöttek, de foglalkoztatásukat a központ útmutatásai szerint a helyi ellenőrző bizottságok tartanák szemmel. Ez is patronage-szerű munka volna, mellyel az izraelita patronage feladatköre ma, hazafias szempontoktól is vezérelve, ki volna bővíthető.

Budapest.

Id. Dr. Glass Izor.

A RAJONGÓK.

Kemény Zsigmondról születésének százéves fordulóján, a lefolyt esztendőben több tanulmány látott napvilágot. Az Évkönyv olvasói előtt tárgyi érdekből ez a cikk *A Rajongókról* szól. Kemény húsz éves regényírói pályájának különben ez az utolsó, legérettebb alkotása. Néhány új szempont és a szeretet elmélyedése talán szintén feljogosít a taglalására.

Faragatlan tömbök és kis mozaikdarabjai a szellemi megismerésnek, a belső nézésnek és érzelmek nyugszanak a regényíró lelkében és várnak projiciálásra. Minden művészi alkotás — újraalkotás. S ez újraalkotásban is vizsgálunk kell, kész volt-e a kép, melyet a költő szeme és képzelete befogadott, a kivitel előtt avagy alkotás közben váltak tudatosabbá a részletek, a csoportosítások, a jellemelek, a cselekvések. Vizsgálunk kell, hogy az atomokból hogy fejlett egységes világ.

A «Budapesti Hirlap» 1855-iki évfolyamában jelent meg Kemény Zsigmondtól egy «történeti novella»: Deborah 19 fejezetben. Ebből 13 fejezet változatlanul átment 1858- és 59-ben írt négykötetes regényébe, *A Rajongókba*, az utolsó hat fejezetet teljesen mellőzte. E hat fejezetben sok a történeti valóság, de a költő nem birkózik meg művészileg a történeti anyaggal. A szombatosok pörét adja elő részletes pontossággal s nem különb igényyel, mint egy iskolai tankönyv. Ahol lélektani indokolásra bukkanunk, ott is csalódva állunk meg az előző tizenhat fejezet

remek művészete után. Azt a történeti tény, hogy Péchi Simon szombatosságáért sem életével, sem teljes vagyonvesztéssel nem lakolt, az író úgy indokolja, hogy Kassai István, az itélőmester, feltételezte Péchiről, az ő gyűlölt vetélytársáról, hogy örömet szenvedné a vértanúságot, hiszen a szombatosok egy iratában van egy hely, mely a vértanúságot kívánatosnak mondja; jutalmazás volna Kassai szerint Péchi koldusbotra jutása is, mert akkor nem restelné rokonai és barátai vendégszerető támogatását igénybe venni; a legnagyobb büntetés a középszerű sors Kassai nézete szerint a fényűző Péchire, ezért tesz enyhébb felterjesztést I. Rákóczy Györgynek. A hírlapírói kényszermunkának, sietésnek rójjuk fel e hat fejezet meddőségét, a novellás, indokolatlan gyors befejezését a nagyszerűen megindult cselekvénynek.

Ez a sietés annyira meglátszik e novellán, hogy egyszer II. Rákóczy György, másszor Rákóczy Zsigmond arájának teszi meg Báthori Zsófiát. Megerőltetés műve ez a hat fejezet s a megerőltetés redőt vont a homlokra, melyet később a múzsa csókja elsimított.

Deboráhhval nem lehetett megelégedve, megírta A Rajongókat. Történeti novella után regényt alkotott. Kemény nevezi novelláját *történetinek*, s a regény szó előtt ő hagyja el ezt a jelzőt, mellyel az irodalomtörténet pótlólag A Rajongókról is megemlékezik. Történelmi regény-e A Rajongók? Meyer Conrad Ferdinánd, a híres regényíró, egy nyilatkozatában kirekeszti a regényből a történeti valóságot. Az ő alakjai történetiek, történelmi légkörben élnek, még-

sem tekinti műveit történelmieknak. Meyer novellái, regényei művészi lehetőségek, de nem művészi kötelességek egyúttal. A Deborah nem azért nem sikerült, mert pozitív történeti anyagot nyújt, hanem mert ezt az anyagot halmozza. Vizsgáljuk, milyen a történeti anyag szerepe *A Rajongókban*.

Művészi freskókkal ékesített bejáratba vezet az író, mielőtt a nagy képcsarnokot, a főszereplőket bemutatná. Dajka püspök szónoklatát hallgatjuk az Úr 1638-ik esztendejében, Gyulafehérvár főtemplomában. A harmincéves háborúban való részvételre tüzei I. Rákóczy Györgyöt és Erdély protestáns rendeit. Míg a háborús párti tömeg a templom előtt tolong, a békepárt a fejedelmi palota előtt várja a rendek tanácskozásának eredményét. Nem ok nélkül. Kassai, a kanczellár irtózik a háborútól, melyre rá nem termett, melyben semmi szerep nem várja. A közvéleménnyel nyíltan nem mer ellenkezni; a *honestia custodia* árán, mely a *gyanus* főurak őrizet alá vetését teszi lehetővé a belső rend érdekében és a török szultán beleegyezésének kieszközlése után akarja a táborbaszállást. Az utóbbi feltétellel a háborút lehetetlenné akarja tenni fent, az előbbivel a háborús hangulatot akarja más irányba terelni lent, a tömegnél, még pedig a szombatosok és Péchi ellen. Egy mozgalmas korról elterelni a figyelmet egy erdélyi belső ügy által, a világtörténelmi keretben egy harc nélküli, hazai vallási villongást lezajlatni: ez Kassai célja s ez a regény művészi egysége. Míg ez a szűkebb dráma lejátszódik, Erdély szerepe a világtörténelmi küzdelemben szünetel. Nem a harminc-

éves háború eseményei iránt támad fel érdeklődésünk. Szinte azt példázza Kemény, hogy a történelem egy meg nem szakadó folyamat, de éppen ezért fel is függeszthetjük érdeklődésünket irányában, míg nem vet nagyobb hullámokat; a regény befejezett műalkat, kikerekített mesével, megoldott eszmékkel, célhoz vitt tényekkel, lepergett szenvedélyekkel, a katasztrófában elmondott költői igazságtétellel. Ez a meg nem szakadó folyamat, a história, itt a harmincéves háború, melynek keretében a regényt, a szombatosok képét alkotja képzelete. Íme a Meyer álláspontja fedi Kemény művészi eljárását. A történelem nála csak keret, mely nem érdekel, melyhez alig van közünk, de ebben a keretben egy nagy személyiség alakja bontakozik ki, Péchié, s nem veszjük többé szem elől. Önálló mesét költ róla, a Meyer, a Scott Walter módszere szerint, a történelmi kor szellemében híven rajzolt háttérben.

Meyer egy nála megoldott másik művészi lehetőséget is megtesz művészi kötelességgé. Terjedelmes se legyen a mű. Ő Kleist Henrik *Michael Kohlhaas*-ában látja a regény ideálját. Ez a mű azonban nem regény, hanem novella. Nem azért, mert nem terjed kötetekre, hanem mert kész jellemet vesz fel a cselekmény elején s a kiforrott jellem bármely szituációval gyorsan végez. Ezért kisterjedelmű Kleist műve. A regény rendszerint fejlődő, forrongó jellemet rajzol s nagyobb életszakon keresztül s így szükségszerűen terjedelmesebb.

Fejlődő, ki nem forrt regényalakjai képesítették és hatalmazták fel Keményt a regény megírására?

Látni fogjuk, hogy nem. Tán azért is volt a mű első koncepciójában novella. De az «Entwicklungsroman» elmélete is egyoldalú. Kassai, Péchi jelleme bármily megállapodott, s a többi szereplőé is, hiszen életüknek csak egy esztendejét kíséri az író, a mű terjedelmét, felépítésének mikéntjét több művészi szempont magyarázza és igazolja.

Minden regény egy törzs: ágakkal, lombokkal, levelekkel, virágokkal. A fa törzse a csirából fakad, nő, lombosodik, de a talaj, az eső, a fény, a lég, a hő, a táplálék is közrehat. Kemény tehát bizvást cserélhette fel a novellát a regénnyel.

A regény is egy alapmotivumból sarjad, ez a cselekmény menetére ható erő. A Rajongók alapmotivuma Kassai és Péchi feneketlen kölcsönös gyűlölete. Kassai unokaöccse, Kassai Elemér és Péchi lánya Deborah, szerelmesek egymásba. A Romeó és Julia tragédiája van ismétlődőben? Óh nem. «Egy jobb nemzetség sem volt Erdélyben, mely a lefolyt ötven év alatt esküdt ellensége ne lett volna a másíknak, de a sebeket, melyeket az atyák meghasonlása metszett, az ivadékok szerelme hegeszté be s e balzsam által nem lett még halottá Erdély.» Jól indul minden. Péchi vonzódik a nemeskeblű Elemér iránt, lánya vőlegényének tekinti; Kassai örül, hogy a Péchi-vagyon a Kassai családba folyik át. Örömeben fogadja örökösének Elemért, azonban Péchi a Kassaival való sógorságtól iszonyodva, szakít Elemérrel. Erre Kassai dühében a szombatosok és főpártfogójuk ellen uszítja a népet, a csőcseléket, ez az eljárás viszont Deborahnak ok arra, hogy felindulásában szakítson Elemérrel, ki

éppen csak az elébb védte meg őt a csöcselék inzultusaitól. Eddig tart a novella motiválása is. Hogy lett ebből a csírából hatalmas törzs?

Kemény a következőképen bonyolítja a cselekményt. Elemér a szakítás után nem akar Gyulafehérvárott maradni. Először életében kér valamit nagybátyjától: áthelyeztetést a mezei hadakhoz. Kassai közben egy szombatos papban egy szökött jobbágyra ismert, ki meg akarva menteni mitsem sejtő nemes származású és nemeslelkű nejét a gyalázattól, a börtönben megtörve, Kassai kémje lesz és így Péchi Simon behálózását munkálja. Kassai Elemér dolga lenne, mint mezei kapitányé Péchi elfogatása, ha sikerül rá törvényszegést bizonyítani. Ez Kassai István titkos terve. Laczkó, jobbágynevén Szőke István, a szombatos pap, megbánja a kísértést, erre Kassai részjószágára, Rápoltra hurcoltatja az idegbeteggé vált papot s egy kuruzslónő gondjaira bizza. Innen a Balázsfalvára hirdetett szombatos összejövettel napján megszökik, hogy a szombatosokat elárulatlásukra figyelmeztesse. Elemér is megjelen a gyűlésen ugyanabból a célból. A zűrzavar elfajul véres verekedéssé, mindketten ott lelik halálukat. Péchi rabságot szenved, hetven faluját elkobozzák, lánya, Deborah, Gyulai Ferenc, kamarás, hitvese lesz. Régi szíves barátság, de nem mély vonzalom válik friggyé.

Tartalmas mese, mesterséges bonyolítás nincs tehát A Rajongókban. Kemény költötte a mesét; történeti tény csupán Péchi eliteltetése és lányának, Margitnak, Gyulai Ferencsel való násza.

De milyen nehéz művészi feladat ezt a gyér me-

sét is valószerűvé tenni, mennyi erjesztő, duzzasztó erő rejlik benne mégis a mű növelésére!

Indokolnia kellett Péchi ellenszenvét Kassai iránt, azt a körülményt, hogy a gazdag, befolyásos rokoni viszonytól való irtózásában kész volt rajongva szeretett lánya szerelmén átgázolni.

Indokolnia kellett a lány szakításának lehetőségét. Kassait nem volt szabad közönséges gonosztevőnek, rémregényi alaknak rajzolni, hanem szinte oly vonzónak, mint Shakespeare rosszat munkáló tragikus hőseit. A népszennvedély indulatának festése is gazdagabbá teheti a képet. A kuruzslónő rajza, a szombatosok gyűlése változatos színeket vegyítnek a készülő műbe. Azután Kassai az ország főhivatalnoka, érintkezik a fejedelmi családdal, érintkezik alantaisaival, a korbátnok hivatali helyiségét és a fejedelmi udvart egyaránt bemutatthatja az író olvasóinak.

Hogy oldta meg a meséjében rejlő szálakat? Szétágazó, párhuzamos cselekvényekben, változó színhelyen pereg le a regény. Bulwer volt ebben a mintája. Az események párhuzamosságán azt értjük, hogy egy időben történnek, de az író egymás után beszéli el, ezért szétágazók. Néha aztán az egyik a másikba zökken. Így az író már elbeszélte, hogy Laczkó István kiszabadult a börtönből, már kémkedik Péchi Simon körül s azután következik az a fejezet, hogy Kassai Elemért nagybátyja mezei kapitánnyá teszi s felhivatja börtönéből a szombatost, ráveszi a kémkedésre, hogy így Elemér a kétségkívül bűnös Péchire tegye rá felsőbb parancsra a kezét.

Ez a technika, ez az elbeszélő mód néha oly

festői hatással van az olvasóra, mint mikor utazás közben a már látott táj még egyszer meglepetés-szerűen bontakozik ki más perspektívából a szemlélőnek gyors, tovatűnő képekben, de olykor úgy hat a cselekménynek ez a menete, mint mikor gyalog, fáradtan indulunk egy cél felé és tájékozatlanságunkban újra abba az utcába bukkanunk, botlunk, melyről azt hittük, hogy már rég elhagytuk, s bosszúsan vesszük észre, hogy célunktól távolabb, nem pedig hozzá közelebb kerültünk.

Péchi szakítását a nemeslelkű Elemérrel kell továbbá megértenünk, hogy a regény felépítését szemünk elé varázsolhassuk. A nagybátya iránti ellenszenvből szakít az ifjúval. Az ellenszenv megokolt. Péchit mint tudóst, költőt, zeneszerzőt, építész és mecénást jellemzi az író. Egy Medici Cosimo, egy Lorenzo egyénisége áll előttünk. Ellenben Kassai lenézi a haszontalan ábrándokat, melyek a konyhára semmit sem hoznak. A regénytől élethűséget is követelünk, nem csupán költészetet. Személyes és politikai okokra visszavezethető ellenszenv elháríthatatlan akadály-e korunkban vagy az akkori erdélyi társadalmi viszonyok közepette a torzsalkodókhoz közelállók nászának? Korántsem. Nem is éri be ily motiválással Kemény. Az viszont igen is sokszor zátonya egy házasságnak, ha a lány előkelő gondolkodású családja azt tudja, hogy a jövődöbelinek családja uzsorás, tisztességbe ütköző elveket vall és gyakorol. Péchi és leánya ilyennek tartják a vén Kassait. Csakhogy Péchi optikai csalódásban él. Kassai nem oly elvetemült jellem. Kiválóan eszes állam-

férfiú, nagy emberismerő, roppant szorgalmas és telve hűséggel uralkodója iránt. Gyöngéi bizony vannak, de fukarsága inkább kicsinyes, komikus, mint vészthozó. Oly államférfi, kinek bogarai vannak, különcségei, melyeket hivatalnokai is elsajátítanak, melyek ellenszenvenné teszik a gögös arisztokraták és az ajándékokra leső jobbágyok szemében, de a közösségre nem veszedelmesek. Azután ne feledjük, hogy Péchi a fényűző, művészi izlésű Bethen Gábornak volt kancellárja; Kassai a fukar I. Rákóczy György tanácsosa. Péchinek van a legszebb hintója Erdélyben, Rákóczy György az aranyat nem kerékpántokra vereti, hanem a szekrénybe zárja.

Péchi elfogult Kassai iránt, mint mások iránt is. A kémkedő szombatos paptól többen óvják, a csillagjóslat is figyelmezteti a veszélyre, ő mégis tántoríthatatlanul bízik benne. A tehetség, a talentum a csendben, a visszavonultságban fejlődik s emberismerete ép ezért gyarló. Ez a Péchi sorsa is. Kassai ostoba nilusi baromnak nevezi monologjaiban, mert járt Egyiptomban is, hieroglifeket betűz, de az embereket nem ismeri. A jellem ép ellenkezőleg az élet forгатagában állja a teherpróbát, mint a híd pillérje a folyamcsapdosásban. Kassai igazi karakter ily értelemben. Külső motivumok, akadályok, intrikák nem tántorítják meg. A belső motivumok, a dac, a belátás, a magát feltalálás győznek nála. Péchinél a külső motivumok győznek s a hős passive sodortatik az élet hullámain. Az ár elsodorja. Nem kikötőbe, nem is hullámsírba, de zátonyra. Egyetlenegyszer látszik aktivitásra kapni. A csöcselek garázdálkodása, szitkozó-

dása a szombatosok ellen és családjá ellen arra készíti, hogy nyíltan végigkísérje elhunyt nővére gyászmenetét. De ez nem aktivitás; csak azt akarja mutatni ez alkalommal, hogy a nép rajong érte, ha Kassai nem ingerli ellene. Ez sikerül is neki, a pazar, bőkezű főurat megsüvegezi az utca. Hiuság a legpasszívabb jellemében is található. Nem gondol arra, hogy a nép kegyét gyümölcsöztesse. Ép oly kevéssé aknázza ki a főurak rokonszenvét és Kassai ellen szőtt ármánykodásaikat. Régi neheztelését nem tudja feledni. Nem akar egy gyékényen árulni azokkal az országnagyokkal, kik hamis váddal Bethlen Gábornál a múltban az ő megbuktatására törtek. Ezt nem engedi önbecsülése s ez a főúr, kinek páratlan vendégszeretetét, emberbaráti szeretetét oly derült színekkel festi a zord Kemény, kifosztva fog ráeszmélni, hogy élete el volt tévesztve, hogy a tudós hivatását, életét kellett volna választania kizárólag, hogy akkor boldog lett volna ő maga és boldoggá tudta volna tenni csodaszép leányát, Deboráht is.

Deborah szakítása Elemérrel nem egyoldalúság következménye, mint apjánál. A csöcselék inzultusa után ingerlékeny, a szerelmesek közt a civódás nem ritkaság és van lényében kacérság is; de Elemér sokkal büszkébb, semhogy a bántalom után a feledést ne keresse távol Gyulafehérvártól, az imádott lény bűvkörétől elszakadva. Az élet mindennapi problémáját adja itt az író. A két nem viszonyának problémája itt is a háromszög problémája. Egy nő lép fel, kit két férfi szeret. Deboráhnak Gyulai Ferenc is oltároz. A maga udvaronc, a maga világhi

modorában. Nincsen szelleme, csak ötletei vannak; poetikusabb külsejű, mint Kassai Elemér, kinek tet-teiben van csupán költészet. «Az Isten a külszín imádására teremté a nőket», mondatja Kemény Zsigmond Deborahval, de a «flirt» nem pótolja a nemes, elhamvadtnak hitt szenvedélyt s a halott Elemér mélyebben vésődik a szép Deborah szívébe, mint majdan Gyulai Ferenc, ha férje is lesz. Egy másik eltévesztett élet int felénk.

Mily örvényeket nyit meg az élet! A játszi gyermek rózsákat dob bele, a kiket vonz és taszít a mélység, azok megtántorodnak. A csapongó, víg kedélyű, szeszélyes gyermekleány, Báthori Zsófia, át-érzi az értékkülönbséget előbbi kamarása, Kassai Elemér és utódja Gyulai Ferenc között, a komoly, merengő Péchi Deborah csak későn látja át. Talán a rangkülönbség a született és kinevezett úr közt véti el a mértéket a szücs unokája, a gögös Péchi Deborah szemében, míg Báthori Zsófia felette áll az ily tekinteteknek.

Gyarlóság, balnézet mered fenyegetőn felénk az élet utain. Ezt tanítja az író.

A regényben nemcsak egyes emberek élete tükröződik, hanem a társadalomé minden árnyalatában, vagy legalább egy osztályáé, de a legkülönbözőbb személyekben, jellemző egyéniségekben, kik egy főszemély köré csoportosulnak. E társadalmi rend embereit érintkezésbe kell hoznia az írónak más társadalmi osztályok embereivel. Ez is a bonyolítás eszköze.

Kemény világa a főranguak köre. A két «parvenun»

kívül — mert az arisztokrácia szemében Kassai, a köszvényes tollragó és a daliás szellemi arisztokrata Péchi egyaránt az — Kemény János komoly alakját, a jóízű élceivel szereplő Szeredit mutatja be, mondhatni, teljes életnagyságban az író. Kassai Elemér és Gyulai a jövő emberei ebben a körben. A fejedelem, két fia, a fejedelemasszony, Báthori Zsófia és az udvar képe klasszikus örök példája a történeti multba látásnak. A krónikák sokat és olyat regéltek az írónak, mit másnak nem, mit csak a lángész olvas ki belőlük. Mozgásba ezt a hideg udvart, a fejedelemtől az utolsó komornáig, a kémkedő szombatos pap feleségének, Bodó Klárának megjelenése és ottléte hozza. Dajka püspök szószólására fogadta pártfogásába a rendkívül rokonszenves, angyali lelkű nőt Lorántffy Zsuzsánna. Palotahölgyévé teszi. Nem oly feszes a Kassai rezidenciája. Subalternusa, a titkár, bár nem emberi, csupán szolgálai lelkiismerettel bír, törölmetszett humoros alak. Ő írja meg Kassai Elemérnek, hogy nagybátyja kezében van Péchi meghívója a balázsfalvi gyűlésre, ő okozója Elemér váratlan megjelenésének a szombatosok gyűlésén és a félreértésből származott katasztrófának. Kassai Elemérről a rajongó szombatosok azt vélik, hogy ellenük támad s a gomolygásban megölik. A fukar Kassai áldozatot nem kímélve kutatja a levél íróját és tragikomikus helyzetbe hozza a kutatással megbízott titkárt, aki végül is kereket old.

De belevonja az író érdeklődésünk körébe a gyulafehérvári Fridrik pék boltját is, hol Kassai Elemér tudakolja, igaz-e, hogy Laczkó István a nagybátyja

kémje; elkísérjük Szeredit egészségi sétáin a szék-város utcáin; jóízű szincerizálását hallgatjuk, közben kong a toronyóra, most lejt a legszebb pár a magyar táncot egy fényes palotában: Erdély jövődjéje és Péchi Deborah. De egy lovag vérző szívvel lovagol el messze e helytől, körötte holló- és varjúsereg károg. Kassai Elemér elhagyja álmai városát.

A «piccolo mondo»-t is feltaláljuk A Rajongókban. A szűk világot, melyben a nagy világ tükröződik. A piccolo mondo gondoskodik róla, hogy a jó, a nemes mag sohse száradjon ki az emberi lélek növény-ágyában. Mielőtt Bodó Klára, a szombatos neje, Fehérvárra megy férje után, Kézdivásárhelyen szerény otthonában mutatja be az író. Kérdő két szeme az ártatlanság elvesztett mennyországára emlékezteti a férjet. Mégsem mondja el neki nyíltan, hogy a büntelenség ára a gyengéd nő jobbagysorsa. De sejteti. Nejét bevezeti a titok kapuján, a rémes épület egyes szobáiba, az eléjük lépő tárgyakat magyarázva. Tudna-e kapálni? A romantika verőfényes sugara ömlik el e szín komorságán. Igéik bővek, zengők, nagyok; de a stílus nem tűnik elavúlnak. Pap házában vagyunk, szombatos papcsalád körében. Kemény rokonszenve e felekezet hívői, erkölcsstanuk, Izraél tanai iránt át- és átmelegíti a regény lapjait. Ihlettel, művészi tollal adja a szép szombatosnő jellemrajzát azáltal, hogy elmondja: milyen munkát tudna végezni, hogy családjuk szükségét ne szenvedjen. Balzac tanította a női jellemek éles megfigyelésére.

Mesteri rajzát adja ez a regény a falunak is a kuruzslónőről és Szöke Pistáról szóló fejezetben és Szeredi falusi birtokának rajzában. Erdélyi tájak bontakoznak ki, melyeket eláraszt a Maros.

Mindemellett sohasem teszi túl magát a cselekményegységen, a különböző jeleneteknek van fonala. Szándékosan mondtuk, hogy jeleneteket ad. Fejezeteiben sok a drámaiság. A regény épp abban különbözik az erkölcs- vagy korképtől, hogy drámai a felépítése. A Rajongókban a szereplők küzdenek drámai hősként a viszonyokkal, a környezettel, a korrall, s mint Tolstoj Háború és béke c. regényében, egy egész epocha az érdeklődés tárgya egy bizonyos hős helyett. S van A Rajongókban tragikus, színműi, vigjátéki, tragikomikus elem, van emelkedő, leszálló cselekménye, sorsfordulata; egyszóval miként a dráma, A Rajongók is művészien rajzolt, mozgalmas cselekményben tükröződő hű képe egy társadalom életének, melynek folyását egy hős életútja keresztezi. Még a színpad mimikájáról sem mond le Kemény. «Ha drámai helyzetbe jutnak» — írja Péterfy Jenő — «a nők Niobe mozdulatait, a férfiak Shakespeare hőseit hozzák eszünkbe.» A lélek kigubbaszkodik a test tagjaira. A hallucinációkat, továbbá az érzések viharát külső nyugalomban remekül festi, vagy szobrászként örökíti meg. S az előzmények még erősítik jelenetei hatását. S milyen változatos Kemény társadalmának életképe. A főhőst profilban festi, másik személye kitekint a képből, egy másik befelé néz, más meg elnéz a néző előtt. S milyen remek a perspektiva! Megmondja, hogy az öreg ember szemé-

ben hogy tükröződik a világ, az elmúlt eseménysor. A hangulat légperspektívája megkapó minden fejezetében. Mintha Böcklin ragyogó fénypompájában gyönyörködnék a szem. A fantasztikus sem hiányzik.

Kemény eszthetikai tanulmányaiban behatóan fejtegeti a regény és a dráma viszonyát. «Eszmék a regény és a dráma körül» című értekezésének főleg következő helyei szolgálnak adalékokat A Rajongók felépítéséhez. A dráma nem adhat kevés mesét hosszan. A regény igen, ha a valódi életet adja. Mintha csak azt mondaná Kemény, hogy a dráma keresztmetszete, a regény a hosszmetzete az életnek, a világ folyásának. A regényben az élet csendes menete is vonz, a fejlődő érzéseket, indulatokat, tetteket nyomon kísérjük, a hűn rajzolt emberi természet érdekel, mikor az író az erény és bűn felé tett lélekvándorlás pontjaira nézve semmi köznek kitöltését nem bizza képzelődésünkre, hanem az egész útról folytonos naplót vezet a tartalmas mese és a mesterséges bonyolítás feláldozásával.

A cselekvés egyes főbb mozzanatai között a részletes láncszemek beillesztése, a lelki élet minden mozzanatának megfigyelni tudása szélesítette el továbbá *Deborah-t* A *Rajongók*-ká. Ez a regény a lélekben viharzik le. Az író gazdagítja ismereteinket az emberi szívről.

Figyelmünket az akarat hullámmzására irányítjuk. Az akarat A *Rajongók*ban lokomotivszerű. Előre és hátra indítható, vezethető a fővágányon, átirányítható, olykor kisiklik. Kemény azokat a korlátokat rajzolja, melyek az akarati elhatározást bizonyos

irányba szükségkép terelik. Vannak hősei, kik szabadon határozzák meg, melyek a számukra legfontosabb indokok, de vannak A Rajongókban oly jellemek, oly helyzetek, hogy az elhatározás csak egyirányú lehet. A szenvedélyesek, az örültek elhatározása ilyen egyoldalú. Kádár, a szombatos pap rajongó, látnok. Siet a vértanúságra, a megkövezésre, s magával rántja a fontolgotó, az alternatíva esetén mérlegelő hitsorsosait. Alakjában sok a fenség, szavaiban igazi pathos. Az egész szombatos népgyűlés zűrzavara nem más, mint példázása annak a lélektani tételnek, hogy ugyanazon alternatíva elé állítva, minden ember másképp határoz, más-más indokból.

Kassai a sok indok közt mindig azt tekinti döntőnek, melyet a siker igazol. Ez államférfiúi pályájának titka. Neveti titkárát, ki egészen más következtetéseket von le a tényekből, az adatokból a teendőkre nézve, mint az ő éleslátása. A Péchire kedvező körülmények nem változtatnak boszútervén, a ravasz korlátnok jó emberismerő, s ha ő egy tervet átgondolt, azt nehéz keresztezni, ő nem sülhet fel.

Az optimizmus vészthozó hatását is rajzolja Kemény akaratunkra, cselekvéseinkre. Kassai Elemér javíthatatlan optimista, anélkül, hogy tudná, anélkül hogy ez életelve volna. Senkit sem tart rossznak és senkit sem akar megbántani. Nagybátyjával nem szakít, mert ő az öreg egyetlen rokona, Péchiről nem akar törvényszegést feltételezni, nagybátyjáról tisztátlan eszközöket, Laczkót nem tartja kémnek. Egy monologjában döbbenve ismer jelleme egyoldalúságára: «Ó gyöngeség, neked mennyi neved van! Jó-

ságnak mond a bamba, gyávaságnak a szilárd jellemű, hiúságnak a bölcs, eszelősségnek az önző; s Kassai Elemérnek mondalak én!» Az elé az alternatíva elé állítva, hogy vagy Kassai vagy Péchivel szakítson, nem szakít egyikkel sem s az egyiket akarátán kívül romlásba dönti, a másikat megfosztja rideg öregsége egyetlen vonzalmától, örökösétől. Hiába! Erdélyben az új családok nem vernek mély gyökeret.

Laczkó István sorsát a belső és külső motívumok lelki küzdelme dönti el. Az anyagi romlás harcra kél a lélek erejével, heves konfliktusok támadnak akarás és kényszerűség közt, szívbeli vonzalom és külső visszasságok közt.

Más alakban, így Péchi Deborah lelkében rezignáció, elfásulás a motívumok harcának szomorú hatása. Nemcsak a szenvedély alapeleme a tragikumnak; azok a néma nagy tragédiák, hol vér nem foly, csak titkos könny perreg. Ilyen Péchi Deborah-tragédiája. S nem áll, hogy a büszke cser nem dőlhet le bőszi vihar nélkül; Péchi úgy hull le, mint a lomb a fáról, s a folyam, az élet elsodorja.

Folytathatnám Kemény lelki analízisének megfigyelését a regény más szereplőin, hiszen «főalkotó tulajdona saját személyiségének minden rajzolt jellembe való áthelyezni tudása.» Azonban át kell térnem életfelfogásának, világképének méltatására.

A monumentális épület alkatrészei után vegyük szemügyre az épület stílusát. Komor ez a stílus és következetes. Az erény és bűn, a jó és rossz eszméje vonul végig az egész alkotáson. A kuruzsló

falusi parasztasszony alakjától az oromig, Péchi Simonig minden erre figyelmeztet.

Rosszul alkalmazott jóakarát végzetes következményei döbbsentenek meg *A Rajongók*-ban. Balzac híres mondása, hogy az ördög minket mindig egy jó tettünkért büntet, vezeti az író képzeletét. A kuruzslónő gyógyfüvekkel gyógyító parasztasszony. A jámborok nem bízzák rá magukat, tehát a zshiványokat gyógyítja ki, már ezért is a Marosba fullasztást érdemel. Szőke Pistának ibolyacsokorral kedveskedik s ez a figyelem a lábbadozó beteget visszaveti. Reszketve kérdezi az asszonytól, nem varázslattal fakasztotta-e elhervadt virágból új életre az ibolyát. Az ibolya a tavasz hirnöke s a tavasz első szombatjára hívta értekezletre Péchi a szombatosokat. Szőke megszökik, hogy óvja felekezetét. Csak bajt fog csinálni, ezt érezzük. De talán feltartóztatják szökésében. Szeredi utána küldi a nemeslevelére büszke ispánt, hogy vigyázva bánjon vele, nagy tisztelettel, mert Szőkée lesz a fejedelemasszony kegyelméből Rápolt. A hiú nemesember készakarva elszalasztja a futóbolondot, ő csak nem ül a bakra nemes létére s a szőkevényt nem ülteti az első ülésre!

Ime, Szeredi jóakarata megint bajt okozott. S maga Péchi körlevele is jót akart, az értekezlettel az volt a célja, hogy a hatalom túlkapásai ellen óvatosságra intse a felekezetet. Keleten járt s nem ismeri a Kelet meséit! A szellemet könnyű felidézni, de nehéz fékezni, visszaparancsolni. Szőke Pista jóakarata is csak dacot szít a szombatosok közt s Kassai Elemér jóindulatú megjelenése a végletekbe sodorja a gyü-

lést. S hány példát hozhatnánk fel *A rajongók*-ból a felsoroltakon kívül!

Az erény s a bűn viszonya is döbbenetes Keménynél. Monologjainak ez az állandó vörös fonala. A bűn és erény egy forrásból támad. Laczkó István azért vállalja a kém szerepét, hogy nejét megmentse. Döbbenve eszmél arra, hogy az erény kísértés által ki nem fejtett bűn.

Kedélyünk kormányvesztett hajóként hanyatik e sötét hullámokon. Avagy van part a távolban, vannak tájékozó csillagok?

Kemény világa nem a sivár pessimizmus. A bál-tündérképei után a szív hamvazószerdájának hangulatát írja le, de a tündérképek is boldogítottak. Péchi bukásában is nemes látvány, Deboráhn a panasz nélküli szenvedés igézete vonzó. A bánatnak is van édene. Abban is van valami megnyugtató, ha a szerencsétlenséget egész terjedelmében látjuk. Még a bűnös is önigazolást keres. Kassai valóban törvényszegőnek hiszi Péchit. A gyanú nemcsak a romlott kedély, hanem az éleslátás szülöttje egyúttal. Az eszme a túlzók heve miatt szokott megbukni, de a túlzásban is mennyi fenség Kádár és lánya Jefta vértanúságában.

Eszményi lelkű nők járnak a földön: egy Lorántffy Zsuzsánna, egy Bodó Klára. Az emberiség új eszméket érlel s tisztul általuk. «Szombatos vagyok. Hitsorsosaink közt nincs elvetemült nő» — mondja Bodó Klára a fejedelemasszonynak.

Hálátlanságot róhatunk fel a szombatosoknak a regény folyamán, de erre is van Keménynek meg-

bocsátó szava. Igaz és mély axiómája szerint a háladatosság nem a már elvett, de az ezentúlra reménylett ajándékokért van szivünkbe oltva.

S a költői igazságtétel nem mutatja Keményt pesszimistának. Az a nagy harc, mely az erszénykötő- és szücsivadék közt, Kassai és Péchi közt folyt, a legerősebb lendületet Elemér miatt nyerte s mégis ez egész életében az ellenséghez szított s halálával csalhatatlanul bebizonyította, hogy csak nagybátyját kárhoztatja.

S ha megnevezhetetlen bánat az élet hiábavalóságának fölismerésére késztet, meneküljünk Kemény Zsigmond műveihez, aki Bodó Klárával azt mondhatja, hogy az ember akkor hisz a gondviselésben igazán, ha *kötelességéből* semmit sem mulaszt, aki Jeftát vétkesnek mondja, mert fél *remélni*, holott a *kislelkőség* istentagadás.

A *Rajongók* tragédiájának lezárása után a mű utolsó lapján Erdély a történet színterére lép, a háborút hirdeti ki a fejedelem. S van-e a *mi* történelmi korunkban becsesebb kettős talizmánunk, mint a kötelességteljesítés és a remény és állhat-e távolabb lelkünkötől bármi a kislelkűségnél?

Budapest.

Dr. Harmos Sándor.

AHASVÉR.

Ahasvér most a nagy mezőn bolyong,
 Hol milliók a sír csókjára várnak —
 Találkozót adott az ős halálnak.

Fenn és alant, a dél s az éj szakán
 Száz és ezer alakban jár Ahasvér —
 Kardján halál, a homlokán avas vér.

Ruhája rongy, a teste rongy, csupán
 Százszor gyötört könnyverte lelke ékes —
 Mert hű, ha vérzik, és igaz, ha éhes.

A poklok tornyát énekelve kussza,
 Se tűz, se víz, se vas nem ur előtte —
 Hátul hona, elől halál — előre!

S mikor a lelkén halkán átlobog
 A pirkadó legendák tiszta fénye,
 Belékacag a guny sötét szemébe.

És rárikolt az átok és a góg.
 S a föld, mely vérét életül megissza,
 Sarat hajít cserében érte vissza.

És sír Ahasvér. Sír, a lelke sír,
 Az eljövő idők elé zokog —
 Talán ti lesztek jók és boldogok!

A szomjusága forrást nem talál,
 Sebére irul új csalán tapad —
 Ahasvér sír. S Ahasvér hű marad.

A szíve többé új dalt nem tanul
 S a régi nótát nem felejt el —
 És játszik, mint a gyermek, semmivel.

És lesz idő, a gyász pihenni tér.
 Lesz, elvonul a véres fergeteg —
 S Ahasvér újra pusztán ténfereg.

S tovább bolyong, mint ezredéve már.
 Lesz új sebe, és lesz új ostora —
 S majd hívni fogja egy új harsona.

S Ahasvér akkor új erőre kap,
 Felköti majd az újabb fringiáját —
 S előlről kezdi ó tragédiáját.

Budapest.

Mezey Sándor.

IZRAÉL HÁBORÚI.

I.

Az ókorból reánk jutott feljegyzések, műemlékek, irodalmi és kulturhistóriai alkotások változatos anyagában leggazdagabban van képviselve a háború eszméje. A háború az egész ókori élet irányító és moz-

gató ereje. Nemcsak mint ultima ratio szerepel, mint végső eszköze a felbillent társadalmi és nemzetközi egyensúlyok helyreállításának, hanem a törzsek és népek közeledésének és társadalmi tömörülésének kiinduló pontja. A bátorság, a harckészség és nyers erő érvényesülésének mértéke és módja szabja meg az első társadalmi viszonylatokat is. A diadalmas győző, mint a hatalom birtokosa szab törvényt és rendet, mely folyton változik és módosul a szüntelenül megújuló erőpróbák és mérkőzések változó kimenetele szerint. A költészetnek és művészetnek alig van tárgya a háború eseményein kívül. Ezeknek az időknek hű szemlélője és eseményeinek egyik legtevékenyebb részese volt Izraél. Izraélt, melynek világtörténeti rendeltetése homlokegyenest ellenkezett a háború eszméjével, gyakran sodorta változatos sorsa oly helyzetekbe, hogy kénytelen volt kardot fogni és elszánt harcokkal beleszólni az átalakító világeseményekbe. Prófétáink legmagasztosabb ideáljai közé tartozik a világbéke hirdetése, vagy inkább megjósolása, de Izraél a jövőbe helyezett hit megtestesülésétől soha nem érezte magát nagyobb távol-ságban, mint biblai és talmudi korszakaiban, szóval akkor, mikor még mint önálló nemzet vagy néptöredék önállóan intézhette saját ügyeit. Csak nagyon ritkán kereste a háborút, de története mégis gazdag hadi eseményekben, mert minden békeszeretete mellett sem élhette végig a harcias ókort, mint részvétlen szemlélő. Egyrészt kénytelen volt gyakran megvédelmezni vallását és szabadságát, másrészt pedig ki volt téve kisebb-nagyobb mértékben azon

népek befolyásainak, melyek környékeztek. Igen jellemző egy német tudósnak idevágó nyilatkozata: Az ótestamentumi vallásnak népies, partikularisztikus jellege és erkölcstana visszatartotta az izraelitákat, legalább azokban a korszakokban, midőn a népélet egészséges és erőteljes volt, attól a komor és marcona vakbuzgóságtól, mely később az arabsokat arra ragadtatta, hogy vallásukat ráerőszakolják más népekre. Azon időtől (a honfoglalástól) kezdve főleg csak védelmi háborúkat viseltek. Még azok a jelentékeny hódítások is, melyek Dávid és egyesek követői közül tettek, majdnem kivétel nélkül annak szükségszerű folyamánya volt, hogy a birodalmat ellenséges szomszédok betörései ellen biztosítsák. A hódítók soha messzebbmenő célokat nem tűztek ki maguknak, mint azt, hogy a már meghódított népeket megfékezzék és adófizetésre kényszerítsék. (Riehm, Handwörterbuch des biblischen Altertums 1884. I. 862. a.) A szentírásban említett első háború (Gen. 14.) vonatkozásban Izraél első őséhez, Ábrahámhoz ősi és egyszerű vonásaiban is csiráját tartalmazza annak az ethikai felfogásnak, mely a próféták üdv- és boldogsághirdető igéin vonul végig. A négy és öt király harcaiba akkor szól bele Ábrahám, midőn megtudja, hogy Lót, testvére fia fogságba került. Üldözőbe veszi hű szövetségeseivel együtt a zsákmánnyal hazavonuló seregeket, kiszabadítja Lóton kívül Szodoma királyát is összes embereivel és egész vagyonával. Szodoma királya felajánlja neki a vagyont, csak az embereket hagyja meg neki, de Ábrahám erélyesen visszautasítja ajánlatát «és

mondta Ábrahám Szodoma királyának: Felemeltem kezem az Örökkévalóhoz, a legfelsőbb Istenhez, ki ég és föld teremője: sem fonalat, sem sarúkötőt, semmit sem veszek el abból, ami a tied, hogy ne mondjad, én tettem gazdaggá Ábrahámot.» A talmud ezt nagy érdemnek tudja be Ábrahámnak, és összefüggésbe hozza e fonallal és sarúszíjjal az emlékeztető rojtokat és imaszíjjakat, melyek szimbolikus emlékeztetői a legfőbb erkölcsi törvényeknek, az önmegtartóztatásnak ama bűnöktől, melyek a szemet és szívet megejtik. Num. 15., 39. Szóta 17 a.*

II.

Izraél, mint önálló szabad nép akkor tűnik fel a történet színterén, midőn Egyiptomból való kivonulása után Mózes erős kezű vezetése alatt nemcsak törvényt, hanem védelemre alkalmas egységes szervezetet kap. A pusztai vándorlásról szóló adatok már szép sátrakban, jól rendezett táborokban mutatják be a törzseket. Azoknak egymáshoz való viszonyáról nem tudunk még közelebbit, de annyi bizonyos, hogy valamennyi egy néppé tömörült és egy vezér alatt közös cél felé törekszik. A szervezkedés katonai jellegéről és védelmi céljairól nem szól az írás közvetlenül, de számos támpontot nyújt azok

* V. ö. még Chul. 88b. Gen. r. XLIII. 9. Tanchuma ed. Buber Lekh-lekha 17. Régi kiadás u. o. 13.

felismerésére. Legvilágosabban tüntetik fel ezt a szempontot a népszámlálási táblázatok, melyek csak a húsz éven felüli «seregbe vonuló» férfiakat veszik figyelembe (Num. első fejezetei). A pusztában vándorló Izraél mint egy tömegben vonuló, külön polgári foglalkozást nem űző, ország nélkül szükölködő és hazát kereső tömeg csak egy osztatlan eszmének és egy nagy feladatnak élhetett. Csak az az egy hő kívánsága volt, hogy boldog hazát szerezzen. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az egész népszámlálás tisztán a seregbevonulók szerint igazodik. Sőt semmi feltűnő nincsen abban sem, hogy a katonai felosztás alapul vétetik a népelet egyéb funkcióinál is, mint amilyen pl. a bíraskodás. Jithró tanácsa és annak végrehajtása Mózes által, mely kizárólag bíraskodásra vonatkozik, oly szabályozást mutat, mely kétségkívül katonai jellegű. A tíz, ötven, száz és ezer szerint való tagozódás nem a gyakorlati bíraskodás tapasztalataiból szűrődött le, mert állandóan letelepedett népeknél, melyeknek lakói az ország számtalan helyein el vannak szórva és teljesen egyenlőtlen tömegekben vannak csoportosítva, bizonyára nem a férfiak kerekesszámai, hanem talán inkább a helységek vagy földrajzilag összetartozó vidékek szerint fognak tagozódni a bíraskodási körzetek is. Az Exod. 18-dik valamint Deut. 1. fejezetében közölt bíraskodási szabályozás igen jellemző a táborban élő pusztai zsidóságra és végeredményében nem más, mint a már létező katonai felosztásnak kihasználása bíraskodási célokra is. Ilyen hatáskörkiterjesztés igen természetes is. Az ezrek, százak, ötvenek és

tizek tisztjei (Exod. 18., 21—27.), kik mint katonai feljebbvalók működtek, bizonyára a nép legbátrabbjai és legkiválóbbjai voltak, és mint a hatalom és végrehajtó eljárás tényezői a legalkalmasabbak voltak a bírói teendőkre is. Világosabban szól az írás Deut. 1., 13—15-ben: «Adjatok közületek bölc, értelmes és *ismert férfiakat törzseitek* szerint . . . Akkor vettem *törzseitek fejeit*, bölc és ismert férfiakat.» A bírák tehát a *törzsfők*, az *ismert férfiak* sorából kerültek ki. Ezek pedig, mint számos más adatból is látni, a nép vezérei voltak a harcban is. Figyelemre méltó különösen Num. 31., 14-ik verse: «És haragudott Mózes a hadsereg vezéreire, az ezrek tisztjeire és százak tisztjeire, kik megjöttek a hadjáratból . . .» Itt tehát Mózes az ezrek és százak tisztjeiről, mint katonai tisztekről beszél. A megnevezés és beosztás teljesen megegyező a bírókéval.

A vezér és bíró egy személyben való egyesülésével a Mózes utáni korban is találkozunk, még pedig rendszeresen és sűrűn. A palesztinai Izraél őskorát egészen a királyság megalapításáig a bírák korszakának nevezzük. Az akkor működő bírálról szóló feljegyzésekből tudjuk, hogy azok nemcsak bírák, hanem vezérek is voltak. Sőt a források szerint első sorban voltak vezérek és csak másodsorban bírák. A vezéri méltósággal egybeforrt mintegy a bírói hivatás. Ezt az alap gondolatot már megtaláljuk magában a bibliai szövegben. Józsuáról, az első bíróról nem is szólva, hiszen az írás Mózes mellé állítja, Józs. 1., 5., 4., 14. és másutt; reája bizza a tóra

megőrzését, u. o. 1., 7—9. és ő fel is olvassa azt az egész népnek, u. o. 8., 34—35. Isten szózatot intéz hozzá a menedekvárosokra vonatkozó törvény végrehajtása tekintetében, u. o. 20-dik fejezet. Józsuá bűcsúja, áldása és figyelmeztetése (u. o. 23—24. fej.) szintén mint a törvény őrzőjét és hagyományozóját örökíti meg emlékét.* De a többi bírákról is, kik csak hősiességük és hadi tetteik által váltak emlékezetessé, szintén olvassuk gyakran, hogy bíráskodtak Izraél fölött. V. ö. Bír. 3., 10. 10., 2—3. 12., 7. 9—14. 15., 20. Az utolsó bírónál, Sámuelnél pedig előtérbe lép tanítói és bírói működése. Ő már inkább tanító és próféta, mint vezér.**

Izraél vezéreinek e kétrendbeli hivatása, hogy nemcsak a harctéren fejtsék ki működésüket, hanem békés időkben is őrködjenek a rend fölött és igazgassák a népet, az első királyoknál is konstatálható, különösen Dávidnál és Salamonnál. Salamon király bölcs ítéleteiről egész legendakör fejlődött ki.

A szentírásban csak szórványosan található támpontoknál világosabbak és gazdagabbak a hagyományos források. A talmud a bírakkal és királyokkal összefüggésbe hozza a legrégebb vallási és jogi intézmények létrehozatalát és a legfőbb törvényszékek működését. Józsuáról nem is szólva, ki egyenesen

* Józsuá a törvény hagyományozóinak láncolatában közvetlenül Mózes után áll. A bírák korszakából nem is szerepel más név. Ábot I., 1.

** A hagyomány egy sorba állítja Sámuelét Mózesel és Áronnal: Berakh. 31 b.

Mózes utódja és követője nemcsak vezéri hivatásában, hanem a tan és hagyomány továbbadásában is, több ízben említettnek eme őskori bírák, kik az írás szerint inkább csak vitéz vezérek és bátor népfelszadítók, mint törvényszéki elnökök és új intézmények létesítői. A talmud szembeállítja a legkiválóbb három férfiút, Mózes, Áront és Sámuel a «legkönynyebb» három férfiúval, Jiftachhal, Simsonnal és Gideonnal, jelezvén ezzel, hogy Izraél mindenkori bírósága és törvényhozó testülete egyenlő illetőséggel bír, s egyiknek intézkedéseit sem szabad lebecsülni. Toszefta Ros-hasáná II. (I.), 3. b. T. u. o. 25. a—b. Sámuel törvényszéke többször említettik, nem kevésbé Dávid és Salamon király felügyelete alatt működő törvényszékek és az azok által létesített intézmények.*

E kis eltérés után, mellyel rá akartunk világítani arra az összefüggésre, mely a bíró és a vezér között ősidők óta fennállott, és amelyben egyszersmind magyarázatot találunk arra, hogy Mózes bíraskodási szervezete azonos a katonai szervezettel, említésre méltó, hogy a pusztai katonai tagozódás mintaképe gyanánt vehető a letelepült Izraél hadseregénél is. Az első királyoknál találkozunk az ezrek tisztjeivel és az ötvenek tisztjeivel I. Sám. 8., 12., u. o. 18., 13. Dávid király ezrek és százak tisztjeit nevezte ki

* Bővebb részleteket nyújt az intézményeket illetőleg, melyeket a hagyomány a bírák és királyok nevéhez fűz, Bloch, Die Institutionen des Judenthums (héber) I., 1—30. §§. V. ö. még Guttman, Bevezetés a haláchába 33—35.

II. Sám. 18., 1. Ezek természetesen nem taxativ felsorolásai az összes csoportosításoknak. Mindenütt csak a jellemző főbeosztások említettnek. Így pl. találkozunk az ötvenedes tiszttel Achazja idejében is II. Kir. 1., 9. Jehojáda megesketi a századok tisztjeit, hogy hűségesek maradjanak a kiskorú királyhoz, Jóáshoz. Az ezrek és százak rendezését a törzsi tagozódás keretén belül vitték keresztül, mint Mózes idejében I. Krón. 28., 1. és köv. II. Krón. 25., 5. Említésre méltó még, hogy a hősi Makkabéusok első nagy vezére híven a régi hagyományos felosztáshoz szintén ezrek százak, ötvenek és tizek tisztjeit nevezte ki a harcosok fölé. I. Makk. 3., 55.

Kevésbé biztos a «Ros hassálim» címe és jelentősége. Magát a megnevezést összefüggésbe hozzák a hármas és a harmincas számmal. Minthogy a «sálim» szóval először Fáraó szekérhadánál találkozunk, abból indulnak ki némely magyarázók, hogy a «sálim» azon három harcos egyike, talán a harmadik, kik a harci szekéren működtek. A «sálim» eszerint segédje vagy pajzstartója lehetett a tulajdonképi harcosnak, mert aki a lovakat hajtotta, nem jöhet tekintetbe; és rangja annál magasabb volt, minél magasabb volt az a harcos, aki mellett segédkezett. Valószínűbbnek látszik a harmincas számból való levezetés, ha figyelembe vesszük II. Sám. 23., 13—24. I. Krón. 11., 15—25—42. 12., 4. 27., 6. A keré és ketib variánsait illetőleg összevetendő különösen II. Sám. 23., 8—18. I. Krón. 11., 11. A rós-hassálim mindenestre magasabb rangú tisztet jelentett. Ez különösen abból is látszik, hogy közvetlenül a fővezér sőt a

király után következik. II. Kir. 7., 2. a király adjutánsa, akire támaszkodik. U. o. 17. és 19. vers, továbbá 9., 25. és 15., 25.*

III.

A hadviselésre szakszerűen kiképzett seregről csak a későbbi korszakokban lehet szó. Kezdetben minden férfiú egyszersmind harcos is volt szükség esetén. A hadkötelezettség kora húszéves kornál kezdődik (Num. 1., 3. 26., 2. II. Krón. 25., 5.). A korhatár felfelé nincsen katonai szempontból megállapítva, de valószínűleg egyezik azzal a korhatárral, melyet a Szentírás más vonatkozásokban állapít meg. A személyek becsértékéről szóló fejezet Lev. 27. első helyen említi a húsz és hatvan év közötti férfiak csoportját. Az e két határ között levő férfi felajánlási értéke a szentély számára ötven siklus (u. o. 27., 3.). Ez némi támpontul szolgálhat arra, hogy a férfi a hatvanadik életéig alkalmas volt katonai szolgálatra is, mert nem valószínű, hogy becsértéke teljesen függetlenül állapítottatott volna meg harcképességétől.

* Az egész sereg főparancsnoka maga a király, de már Saul királynak külön főparancsnoka **שַׂר הַצְּבָא** van Abinér I. Sám. 14., 50., rendszeren Abner u. o. 17., 55. személyében. Idegen népek hadvezéreiről már előbb szól a szentírás. Így Ábrahám kortársának, Abimélech filiszteus királynak hadvezére Gen. 21., 22—32. 26., 26.-ban említették. Sziszera, Jábin hadvezére: Bir. 4., 7. Legnevezetesebb volt Dávid hadvezére, Jóáb

Megerősíti ezt némileg még a következő. A pusztai Izraélt, mely kiküldött kémei által megfélemlítve elcsüggedt és bizalmatlanná lett, azzal bünteti meg Isten, hogy a csüggedők negyven évig maradnak a pusztában, és csak az új nemzedék hódítja meg az ígéret földjét. Num. 14. A talmud (Baba batra 121 b.) megjegyzi a 29-dik vershez, hogy a büntetés csak a 20—60-dik évig terjedő korosztályt sújtotta. Közel-fekvő feltevés, hogy a talmud a harcképesség idejével akarja összeegyeztetni a 40 éves pusztai vándorlást. Némely kommentárok így is magyarázzák ezt a helyet. V. ö. Epstein, Tóra Temima Num. 14., 29. E feltevést nem érinti a szentély körüli munkákra kirendelt leviták szolgálati ideje, mely Num. 4., 23—35—38. szerint csak az ötvenedik életévig terjed. Ott ugyanis nagy kitartást igénylő nehéz munkáról van szó, melynél az alsó korhatár is 10 évvel van kitolva. A levitai szolgálatnál ugyanis nem a rendes 20 éves kor, hanem a 30 éves kor jelöltetik ki mint kezdet. Az alsó korhatár egy másik helyen 5 évvel nagyobb (u. o. 8., 23.), tehát már a 25 éves levita alkalmas a szentélyi szolgálatra. Ez még mindig nem egyezik a katonai szolgálatra megállapított korhatárral. Ebből tehát, ha egyáltalán van kapcsolat a levitai és katonai szolgálat közt, inkább az következik, hogy úgy amint a levita 10 évvel később kezdi szolgálatát mint a katona, épúgy rövidül meghatárideje felfelé is 10 évvel.

Az ősi Izraél primitív haremodora nem kívánt meg a katonától más tudást, mint amit minden férfi élete fenntartásához és családjá megvédéséhez

törzsi életén belül úgy is tudott, nevezetesen a kezdetleges fegyverek kezelését és a személyes bátorságot, ebből folyik közvetlenül az, hogy kezdetben tulajdonképi hadsereg nem is volt. A pusztai népszámlálások táblázatai az összes húsz éven felüli férfiak számát adják, mert elvben valamennyien harcképesek. De az összesek sohasem vettek részt egyszerre egy harcban sem. A midjaniták ellen viselt csatában Mózes idejében minden törzs állított 1000 embert (Num. 31., 4.). A több mint százezer harc-képes férfiút számláló két és fél törzs birodalma, Reubén, Gád és Menasse fél törzse 40,000 harcossal járultak a jordánontúli birodalom meghódításához (Józs. 4., 13.).

Míg a pusztai Izraél hazát kereső vándornép gyanánt egész összeségében csupa harcos volt, és összes törzsei részt vettek a honfoglalás küzdelmeiben, addig az első letelepedés utáni nyugodtabb és állandó tartózkodási helyhez kötött élet fő jellemvonása a békeszeretet volt. A nép közös célja el volt érve, a *si vis pacem para bellum* elvét, mely soha igazabb nem volt mint az ókorban, nem ismerte még a kifáradt és békés élet után vágyó régi Izraél, és ebből magyarázható a népegység felbomlása is. Kifejlődik egy független törzsi élet, mely sok bajnak és szenvedésnek válik kútforrásává. Az egyenként szorongatott törzsek egyenként voltak kénytelenek védekezni, és a védekezés minden vitézség és erőfeszítés mellett is gyakran az összetartóbb szomszédnépek sokaságán tört meg. Időről-időre sikerült néhány közvetlen érdekelti és közeli veszélytől fenye-

getett törzsnek alkalmi egyesülése valamely bíró vezetése alatt, de ezek csak múltó jelenségek voltak, és nem nyújtottak elég alapot maradandó honvédelmi intézmények létesítésére, a többi népeknél mindinkább fejlődő harcmodorok, fegyverek, hadi eszközök szemmeltartására és tüzetesebb kultiválására. El tapasztalatok megérelelték végre az összes törzsek maradandó egységesülését, legalább védelmi szempontból, ami a királyi államforma létesítésében nyer kifejezést. A király elsősorban és főképpen hadseregszervező és hadvezér. A királyság kora főképpen honvédelmi szempontból korszakalkotó. Saul, az első király azzal kezdi működését, hogy egy kis állandó hadsereget létesít háromezer főből álló vitézből. Kétezer közvetlen vezetése alatt állott Mikmásban és Bét-Él hegyén, ezret Gibeában helyezett el és fiára Jónátánra bízott I. Sám. 11., 2. Különös gondja volt arra, hogy törzscsapata válogatott harcosokból álljon. Személyesen is közbenjárt a kiválasztásnál. «Ha Saul látott valamely vitéz férfiút vagy válamely derék embert, magához fogadta» I. Sám. 14., 52. Tehát alkalomhoz, vagy szükséghez képest növelte is állandó seregét. A szám 3000, mely még u. o. 24., 3. és 26., 2. ismétlődik, csak hozzávetőleges.

Dávidnak hatszáz vitézből álló testőrsége is tulajdonképpen egy állandó hadsereg magvát képezte. A szám akként alakult ki, hogy Saul elől való menekülése alkalmával első ízben négyszáz szorongatott ember csatlakozott hozzá I. Sám. 22., 2. Később megnövekedett még kétszázal. Keilából, ahonnan

ismét kénytelen volt menekülni, már hatszáz emberrel vonult el. U. o. 23., 13. Midőn Nábál ellen szólítja seregét, négyszáz embert fegyvereztet fel, kétszázat visszahagy a podgyásznál. U. o. 25., 13. V. ö. még 27., 2. Ez a sereg kísérte külföldre, Gátba és Ciklágba: 27., 8. 29., 2. és 30., 1—9. És hűségesen kíséri élete további pályáján is. Visszamegy vele Hebronba II. Sám. 2., 3. Később pedig Jeruzsálembe követi u. o. 5., 6. Minden valószínűség szerint ugyanaz a hatszáz ember az, kik kitartanak Dávid mellett, midőn Absálóm fia elől menekült. Hogy izraeliták voltak-e mind, vagy szegődtek-e hozzájuk külföldiek, arra nézve II. Sám. 15., 18.-ban említett Keréti és Peléti, továbbá a Gátbeliek megemlézése nyújt némi támpontokat. Az utóbbi kifejezésben nem idegen törzsből származókat lát Kimchi, hanem Dávidnak ama régi vitézeit, kik egykor követték őt Gátba, Saul elől való menekülése közben. A sereg több helyen egyszerűen vitézeknek neveztetik: II. Sám. 20., 7. I. Kir. 1., 8. És nem valószínűtlen, hogy a Nehem. 3., 16.-ban említett «vitézek háza» katonai laktanya volt. A vitézek vezérei név szerint is vannak felsorolva II. Sám. 23., 8. és köv., teljesebben I. Krón. 12., 10. és köv.

IV.

Az állandó sereg csak kis részét fedezte ama védelmi szükségleteknek, melyek Izraél szomszédjainak tömörülése és növekedő harci kedve és készsége folytán egyre nagyobb arányúak lettek. A törzssereg

szerepe inkább a vezetés és irányítás volt. A bírák idejében oly egyszerű volt a hadviselés, hogy ahhoz minden férfi értett minden külön szakgyakorlás nélkül. Még a vezér is csak kiváló egyéni tulajdonságai által tűnt ki a többi harcos közül. A személyes bátorság, a testi erő, a helyzet gyors és helyes felismerése, a leleményesség és ötletesség az, ami a vezért nevezetessé teszi és ami sikereket biztosít neki. Éhud bátorsággal párosult csellel vezeti be Izraél felszabadítását a moabiták járma alól. Bir. 3., 15. és köv. Az első sikeres lépés bátorságot önt az elnyomott népbe és ez már biztosítja is a győzelmet. Nem kevésbé ötletes Gideon hadviselése u. o. 7. fej. Sámgárt, aki [egy ökörösztökével 600 filiszteust ölt meg (Bir. 3., 31.) és Sámson legendás ereje teszi emlékezetessé. A harcokban küzdő hadsereg hirtelen keletkezett és végzett munkája után époly gyorsan feloszlik. A háborúviselésnek eme mesébe illő egyszerűsége véget ér a bírák korának befejezésével. A király nem alkalmi vezér többé, hanem állandóan örökdik az ország biztonsága felett. Nem egyedül áll, hanem testőrség és törzscsapat támogatja feladataiban. Ezek aztán kizárólag katonák. Háború esetében mozgósították a harcképes férfiakat és csapatokba sorozták.

A mozgósítás a bírák idejében követek útján eszközöltetett. A seregek úgy látszik önkéntesekből toborzódtak össze, ami már némileg az akkori seregek kicsiny számából is kitűnik. A fenyegetett törzsek megelégedtek a bajok ideiglenes elhárításával és a pillanatnyi felszabadulással. Az ellenséges szomszé-

dok sem voltak állhatatosak támadásaikban. Ebből magyarázható meg az is, hogy a bírák korszakába tartozó mozgósításoknál nem találkozunk kényszereszközök alkalmazásával. A nép csak közvetlen veszélyek elhárítására vonul harcba, és így önként sorakozik a vezér zászlaja alá. V. ö. Bir. 6., 25. és 7., 24.

Mindez gyökeresen megváltozott a királyok korszakában. Már Saul, az első király nyomatékos kifejezést ad annak, hogy ő nemcsak a hozzá közelebb álló egy-két törzsnek a feje, hanem egész Izraél fölé helyeztetett. Felelőssége tudatában a szorongatott gileádbeli Jábés lakosságának felszabadítására siet, és a veszélytől távolabb álló férfiakat kénytelen hadba szólítani. E harcban már az egyetemlegesség és egység eszméje jut érvényre, és Saul már nem állhatott meg a régi toborzás módjánál, hanem kényszerrel alkalmaz és büntetéssel sujtja azt, aki vonakodik a harcba vonulni: «És vett két marhát, földarabolta és szétküldte Izraél egész határába a követek által, mondván: Aki nem vonul ki Saul után, és Sámuel után, így tétessék marhájával. Ekkor rászállt az Örökkévaló félelme a népre és kivonultak mint egy ember» I. Sám. 11., 7—8. A későbbi időkben már külön hivatalnokok végezték az egybehívást, még pedig írásos parancs alakjában. II. Kir. 25., 19. Jer. 52., 25.

A királyok korában, mint már említettük, mind nagyobb gondot fordítottak a katonaság szervezésére. I. Krón. 27. fejezete Dávid király testőrségi listáját tartalmazza és 24,000 harcosból álló csoportokra

osztja a havonkénti szolgálattételre kirendelt osztágot. Achitófel azt tanácsolja Absálómnak, hogy atyja elleni első támadásra 12,000 emberrel induljon (II. Sám. 17., 2.). Ha tekintetbe vesszük a lázadás előkészületeire fordított aránylag rövid időt és a mulhatlan szükséges titokzatosságot, úgy nincs más magyarázatunk e nagy szám lehetőségére, mint az a feltevés, hogy Absálóm az igénybevett sereget egyáltalán nem toborzás útján szerezte, hanem a kényszerlétbe helyezett katonaság közül hasította ki olyképpen, hogy sikerült megnyernie a hozzátartozó vezetőséget. Ezt a feladatot pedig a legmagasabb bizalommal visszaélő királyi tanácsadó titokban is teljesíthette.

A teljes létszámra emelt hadtestek nagysága még egy hadseregen belül is különböző. Jehósáfát király hadseregének öt hadteste (csak két törzs, Júda és Benjamin fölött uralkodott) a következő számarányok szerint oszlik meg: az első hadtest 300,000 harcosból áll, a másik 280,000 és a harmadik 200,000 harcost számlál. Benjaminsnak két hadteste van, az első 200,000 és a másik 180,000 harcost számlál. II. Krón. 17., 14—19. A számok különbözősége a törzsrendszer megőrzésével függ össze, mely a királyok korán át mindvégig megmarad. V. ö. különösen I. Krón. 5., 18—24. 7., 2. és köv. 21., 2. és a párhuzamos helyen II. Sám. 24., végre II. Krón. 26., 11. és köv., ahol az egész sereg «az atyai házak fejeinek» száma szerint van feltüntetve.

A sereg élelmezéséről csak kevés adat van a szentírásban. Az izraelitáknak a benjaminiták ellen

viselt megfenyítő harcának leírásában olvassuk: Vegyünk tíz embert százból, mind az Izraél törzseiből, és százat ezerből, és ezret tízezerből, hogy élelmet vigyenek a nép számára. Bir. 20., 10. Ez a beosztás teljesen egybehangzó a katonai tagozódással. Ahol meg volt adva a lehetősége annak, hogy a hadban álló katonák hozzátartozói szolgáltassák az élelmet, ott a katonaság maga nem gondoskodott róla. Saul egyik, a filiszteusok ellen viselt harcáról szóló leírásban különösen tanulságos ebből a szempontból a következő vers: És mondta Jisáj Dávidnak, a fiának: Vedd kérlek testvéreid számára ez éfa pörkölt gabonaszemet, meg ezt a tíz kenyeret, és vidd el a táborba testvéreidnek. Ezt a tíz darab sajtot pedig vidd el az ezred tisztjének, tudakold meg testvéreidnél békéjüket, és zálogot * hozz tőlük. I. Sám. 17., 17—18. Az élelmet a táborhoz legközelebb eső vidékekről szerezték. Ellenséges területen zsákmányolták az élelmet. «És enni fogod ellenséged zsákmányát, melyet az Örökkévaló a te Istened neked

* A zálog ערובתם szó nagyon homályos. Jónathán שיביהוּן-al fordítja, ami annyit jelent, hogy «dolgaikat». Alkalmasint olyasmit kell rajta érteni, ami jelül és bizonyítékul szolgál, hogy a harcos él és jól érzi magát. Talán írásbeli közlésre kell gondolni. A talmud válólevélre magyarázza, mely azért szükséges, hogy a harcos eltűnése esetén felesége szabad kezet nyerhessen akkor is, ha nem sikerül a haláleset megbízható megállapítása: Sabb. 56 a ואת ערובתם, דא"ר שמואל בר נחמני U. o. דברים המעורבים בינו לבניה. א"ר יונתן כל היוצא למלחמת בית דוד כותב גט כריתות. לאשתו. V. ö. még Ketub. 9 b. Bechor. 6 b.

adott» Deut. 20., 14. Idegen, nem ellenséges területeken átvonuló csapatok magatartására világot vet Num. 20., 17. és 21., 22. Mózes követeket küld Edóm népéhez, hogy engedje meg Izraél népének az átvonulást, oly föltételek mellett, hogy csak az ország-uton haladnak, mezőt és szőlőt nem bántanak, kútvizet nem isznak, ami vizet fogyasztanak, megfizetik. Más volt a helyzet, ha a csapatok hazai területen operáltak. Ott kötelező járandóság gyanánt követelték az élelmet. A fennmaradt adatokból ítélve csak igen ritkán került sor az erőszakos behajtásra. A harcok színhelye közelében tartózkodó lakosság rendszerint önként ajánlotta fel a természetben való segeélyezést. Különös figyelemre méltó az élelmezés mineműségére nézve is a következő részlet: «Volt pedig midőn Dávid Machnájimba érkezett (Absálóm elől való menekülése közben), Sóbi, Náchás fia, Rabbath-Bené-Ammonból, meg Mákir, Ammiel fia, Ló-Debárból és a Gileádbeli Barzilaj Rógelimból, ágybelit, medencéket, fazekas edényeket, búzát, árpát, lisztet, pörkölt gabonaszemet, babot, lencsét és pörkölt szemet, mézet, vaját, juhot és tehénsajtot hoztak oda Dávidnak és a vele levő népnek élelmül» II. Sám. 17., 27—29. Az élelmezésnek itt felsorolt módjai természetesen csak a háborúban nyertek alkalmazást. Az állandó hadsereg élelmezése állandó természetbeni adó alapján eszközöltetett. Ilyen adóról képet nyújt I. kir. 5. fej.

V.

Hadi felszerelés és fegyvernemek tekintetében szintén csak igen kevés anyagot nyújtanak a források. A régi időkben sajátlagos hadi felszerelésről nem is lehet szó. Az Egyiptomból kivonuló Izraél seregei csak gyalogságból állottak. Mózes a húshiány miatt zugolódnó népre azt mondja Istennek: Hatszázezer gyalogos a nép, mely közt vagyok, és Te azt mondd: húst adok nekik. Num. 11, 21. Ebben a tekintetben nem tartott Izraél lépést sem Egyiptommal, ahonnan kiszabadult, sem pedig a kanáaniták egyes törzseivel, mert úgy Egyiptomnak, mint Palesztina síkvidéki lakóinak voltak harci szekereik. Negyven évi pusztai vándorlásai közben nem érezte Izraél ezeknek hiányát, de a szent föld elfoglalása közben gyakran bukkantak oly törzsekre, melyeket csak nagy áldozatok árán, vagy egyáltalán nem tudtak meghódítani, mert harszekerekkel rendelkeztek. Józsuá a Merom vizei* mellett vívott nagy csata után elrendeli, hogy a lovakat bénítsák meg és a szekereket égessék el tűzben. Józs. 11, 5—9. Júda törzse nem tudja a völgylakókat legyőzni, mert vasszekerekkel harcoltak. Bir. 1, 19. József fiai panaszkodnak Józsuának, hogy osztályrészük, a hegység nem nyújt elegendő területet nekik, a völgy lakói pedig vasszekerekkel rendelkeznek. Józs. 17, 16. A Chácórban

* Az itt említett Merom topografiáját ill. v. ö. Knobel kommentárját i. h. Saphir **הארץ** s. v. **מרון** 83. l. Schwarz **תבואות הארץ** ed. Lunz 57—58. és kül. 63.

székelő kanáanita király, Jábin húsz évig szorongatja Izraélt, és a félelmet vasszekereivel gerjeszti. «És kiáltották Izraél fiai az Örökkévalóhoz, mert kilencszáz vasszekere volt neki» Bir. 4, 3. Igen nagyszámú harcszekerei voltak a folyton csatározó filiszteusoknak. Talán ennek folytán váltak oly félelmetesekké az izraelitákra. I. Sám. 13, 5 szerint 30,000 szekérel és 6000 lovassal rendelkeztek. Nagy hősiességre vallanak különösen azok a harcok, melyeket izraelita seregek viseltek a lovas és szekérhaddal felszerelt szomszédnépekkel. Dávid győzelméből az arameusok fölött kiemeli I Krón. 18, 4. hogy zsákmányul ejtett ezer szekeret, 7000 lovas- és 20,000 gyalogost. II. Sám. 8, 4-ben csak egybefoglaltatnak a szekerek és lovasok, a szám különben megegyezik. De még Dávid sem értékesíti még a becses zsákmányt. Csak száz szekeret tart a többit megsemmisíti.

Salamon királlyal új korszak kezdődik. Nagy súlyt helyezett a lovasság és szekérhad kifejlesztésére. I Kir. 20, 16 szerint volt neki 1400 szekere és 12,000 lovasa. Épúgy II Krón. 1, 14. A lovakat 4000 istállóban helyezték el. II Krón. 9, 25. A további korszakokban általánossá vált a lovasság és szekérhad. Jezsájás próféta ostorozza a szekerek és lovak szeretlen szaporítását. Jezs. 2, 7. V. ö. még Micha 5, 9. Úgylátszik azonban, hogy a lótenyésztés mindamellettnem vált általánossá Palesztinában. Csak katonai célokra használták a lovakat, és nagyrészt Egyiptomból szerezték. Assur király egyik vezére azzal kívánja megijeszteni Jeruzsálem lakóit, hogy gúnyból 2000 lovat kínál fel nekik, ha képesek lovasokat ültetni

reájuk. II. Kir. 18, 23. Jezs. 36, 9. Egyiptom szövetségét kereső párt is bizonyára elsősorban lovaik és lovaságuk kiválóságába bíztak. Salamon idejére vonatkozólag ezt világosan kimondja I Kir. 10. 28: A Salamon számára való lovaknak kivitele Egyiptomból történt. V. ö. különösen Jezs. 30, 16, 31, 1.

Valószínűnek látszik azonban, hogy ama számos prófétai és egyéb szentírási helyek, melyek arról szólnak, hogy Izraél nem fog többé lovasságtól és szekérhadtól segítséget várni, nem annyira a hadviselés e módja ellen irányul, mint inkább a háború eszméje ellen. A próféta nem látott a hadviselésben öncélt, és különösen a fokozottabb harcmodor az, melyet túlnyomó részben nem az önvédelemnél, hanem a hódításra törő népek hadviselésében találunk. Innen magyarázható a harcszekér és lovas gyakori hangsúlyozása a háborúkat elítélő és békét hirdető igékben. A próféta eszméjét legteljesebben fejezi ki Hós. 1, 7. «És megsegítem őket az Örökkévaló az ő Istenük által, és nem segítem őket íj és kard meg háború által, lovak és lovasok által». Itt tehát a próféta a háborút mint egészet rekeszti ki Izraél jövődó sorsát meghatározó tényezői közül, és nem kizárólag a lovast és lovat mint idegenből Izraél földjére bevitt és később az események kényszere alatt meghonosodott harceszközt. U. o. 14, 4 «lóra nem ülünk» Egyiptomra céloz, mint amely legnagyobb mértékben fokozta a lovak alkalmazását hadi célokra. Itt különben nem is annyira magára a háborúra, mint inkább Assur és Egyiptom viszonyára Izraelhez céloz, azoknak veszélyes befolyására figyelmezteti népét. Michá

5, 9 «Kiirtom lovaiddat közepedből» csak összefüggésben magyarázható helyesen. Ott ugyanis és az előbbi fejezetben a világbékéről van szó, midőn minden harceszköz fölöslegessé és céltalanná válik. A ló és szekér ott csak mint pars pro toto szerepel. Még világosabban látható ez Zak. 9, 10-ben, mely a szekér és lovas mellett a harci íjat is említi, tehát a háborút mint olyat küszöböli ki a messiási korból.

A szekérhad és lovasság, minthogy külön kiképzést igényelt, és nem vágott egybe a nemzet gazdasági életmódjával, bizonyára az állandó sereg állományához tartozott, mert ilyent hirtelen nem lehetett előteremteni.

VI.

A fegyvernemeket illetőleg voltak általánosságban könnyű és nehéz fegyverzetűek. Benjamin törzse például nevezetes volt arról, hogy harcosai a könnyű fegyverzetűek közé tartoztak. Ők szolgáltatták a legügyesebb íjászokat és parittyásokat. Ez a készség mindvégig jellemzi törzsüket. A királyok későbbi korszakaiban is mint íjászok tűnnek ki. Asza király hadseregében 280,000 benjaminita íjas szerepel 300,000 júdabeli vért és lándzsahordó mellett. II. Krón. 14, 7. A benjaminita Eljáda vezetése alatt 200,000 íjjal és pajzzsal fegyverzett harcos szolgált. U. o, 17, 17. Ügyességük a célzásban több helyen említettik. A Gibeabeli benjaminiták ellen indított megtorló hadjáratban oly előnyben voltak a benja-

miniták egész Izraéllal szemben ügyes céllövésök révén, hogy csak nagy áldozatok árán és jól végrehajtott csellel lehetett őket legyűrni. «Ez egész népből hétszáz válogatott ember balogkezű volt, mind parittyakövet hajított egy hajszálra és el nem vétette.» Bir. 20, 16. Sőt voltak közöttük, kik mindkét kézzel lötték a nyilakat. Íjjal fegyverzetek jobb és balkézzel köveket hajítók és nyilakat az ijon lövők, Saul testvérei közül Benjaminból. I. Krón. 12, 2. V. ö. még u. o. 8, 40.

Júda, Gád és Naftáli törzsei szolgáltatták a nehéz fegyverzetüeket. «A Gádból elkülönödtek Dávidhoz a hegyi várba, a pusztába, derék vitézek, had emberei a háborúban, sorakozva pajzssal és lándzsával.» I. Krón. 12, 9. «Jehúda fiai pajzsot és dárdát hordók» u. o. 25. v. «És Naftáliból vezérek ezren és velük pajzssal meg dárdával meg lándzsával harminchétezer» u. o. 35. v.

A könnyű fegyverzet íjból vagy parittyából és egy kisebb pajzsból állott. A fegyverek alakjára és nagyságára vonatkozólag közelebbi adataink nincsenek. Feltehető, hogy ugyanolyanok voltak, mint a többi népeknél. Az újra vonatkozólag megállapítható, hogy kétféle nagyságban használták. A rendes íj oly nagy lehetett, hogy az ív legmélyebb pontját lábbal szoritották a földhöz, midőn megfeszítették a húrt a nyíl elröpítésére. Erre vall az íjjal összefüggésben gyakran emlegetett *darakh* ige, ami taposást jelent, vagyis lábbal való megfeszítést. V. ö. Jezs. 5, 28. 21, 15. Jer. 46, 9, 50, 14, 29, 51, 3. Zsolt. 7, 13, 11, 2, 37, 14, 64, 4. Siralm. 2, 4, 3, 12. I. Krón, 5, 18, 8, 40.

II. Krón. 14, 7. Egy kisebb, kézzel kezelhető íj létezésére vall Kir. 13, 16, mely szerint Elisá próféta azt mondta Jóáshoz, Izrael királyához: «Nyomd rá kezedet az íjra!». De tekintve azt, hogy ott maga a próféta is rányomja mindkét kezét és közösen hajtják végre a szimbolikus lövést, inkább arra mutat, hogy itt nem annyira a rendestől eltérő íjról, mint inkább rendhagyó, a jelképezéssel összefüggő eljárásról van szó. Nem következik tehát ebből, hogy az ijnak a rendestől eltérő típusa is volt, noha valószínű, hogy volt, mert asszírjai és egyiptomi képeken kisebb típusú íjak láthatók és nem valószínű, hogy ezek az izraelitáknál hiányoztak volna.* A nyilakat tegezben tartották.** Hogy mérgezett nyilakat használtak volna, arra semmi adat nincsen. Az egyedüli hely, melyből némelyek ilyesmire következtetni akarnak Jób 6, 4, a szenvedő Jób kifakadása, Isten nyilairól szól, és már azért sem értékesíthető a mi szempontunkból, mert ez talán a szentírás egyedüli könyve, mely egyáltalán nem tüntet fel zsidó viszonyokat. Hogy a nyilakkal olykor tűzcsóvákat is lőttek, annak nyoma van Zsolt. 7, 14-ben. V. ö. még

* V. ö. Riehm HWB d. biblischen Alt. s. v. Bogen, Krieg.

** Az íj alkatrészei: az ív קשת, melyen a húr feszült; a rendes íjjaknál ez fából volt, de találunk említést fémből készített íjjakról Zsolt. 18., 35. Jób 20., 24; a húr יתר Zsolt. 11., 2. és מיתר u. o. 21., 13; a nyíl חץ hegye vasból készült és hegyesre köszörülték Jezs. 5., 28. Példab. 25., 18. Zsolt. 45., 6. A tegez אשפה és innen a nyilak בני אשפתו Siralm. 3., 13.

Jezs. 50, 11. — Kevésbé általános volt a parittyá használata,¹ de azért találkozunk vele még a második templom elpusztulása alkalmával is. Úgy a rómaiak mint a zsidók használták. Joseph., Bell. Jud. III. 7, 18. IV. 1, 3. — A nehéz fegyverzethez tartozott a nagyobb pajzs,² páncél és sisak, kard, dárda és lándzsa.³ Elvértve találjuk még a következőket:

¹ A parittyá קלע, az elhajítandó kő elhelyezésére szánt öblösebb része a כף הקלע és a kövek אבני הלע és אבני קלעים I. Sám. 21., 29. Zak. 9., 15. Jób 41., 20. II. Krón. 26—14.

² A kétféle pajzs מגן és צנה különbségei nem állapíthatók meg pontosan. Olykor mindketten együtt vannak említve: Jer. 36., 3. Ezek. 23., 24. 38., 4. 39., 9. Zsolt. 35., 2. A nehéz fegyverzet mellett צנה van I. Krón. 12., 34. II. Krón. 11., 12. 14., 7. 25., 5. Találjuk továbbá, hogy a צנה-t más is vitte a harcos előtt, ami nagyobb súlya mellett bizonyít: I. Sám. 17., 7., 41.

³ A páncél שריון, שריונות, שריונים és שריונות I. Sám. 17., 5., 38. I. Kir. 22., 34. Jer. 46., 4. Jób. 41., 18. Nehem. 4., 1. I. Krón. 18., 33. II. Krón. 26., 14. Ide tartozik még a תחרא Exod. 28., 32. és 39., 23. A sisak קובע és קובע ércből készült: I. Sám. 17., 5., 38. Jezs. 59., 17. Ezek. 23., 24. stb. A fegyverek közül legismertebb a חרב, Vasból készült. I. Sám. 13., 19. Jezs. 2., 4. A penge fényéről להב-nak neveztetett. Gen. 3., 24. Bir. 3., 22. és a markolat נצב u. o. Felövezték a köpeny fölött I. Sám. 17., 39. חנית dárda fanyéllal I. Sám. 17., 7. (Keré és Ketib) Góliáth dárdájáról szól. Ennek a pengéje is להבת vagy להב Jób 39., 23. כידון lándzsa vagy kopja, v. ö. Jób 39., 23. IMIT. és Hevesi fordítását. Kimerítőbb utalásokat ill. v. ö. Gesen., hebr. u. aram. HWB. s. v. Hasonló fegyver lehetett a רומח Num. 25., 7. Joel 4. 10.

Tótach Jób 41, 21, buzogányféle. Mappéc * Jer. 51, 20 és Pattis u. o. 50, 23, pöröly és kalapács.

A katonaság fejlesztésével együtt járt, hogy a felszerelésről, mely kezdetben minden egyes katonának saját dolga és gondja volt, a király, illetőleg a hadvezetőség gondoskodott. Uzijáról, Júda egyik királyáról feljegyzi II Krón. 26, 14, hogy készített az egész sereg számára pajzsokat, lándzsákat, sisakokat, páncélokat, íjakat és parittyaköveket. A testőrség egyéges felszerelése már régebbi keletű. V. ö. I. Kir. 10, 16—17, 14, 26—27.

VII.

Izraél háborúin végigvonul az az eszme, ami különben is betöltötte egész lelki életét és világtörténeti hivatást nyújtott neki. Országok megrendítő és népek sorsát átalakító mérkőzések és események eredményeiben Isten kezét és hatalmát látta. S e mindenekfölött végigsuhogó hatalomban nem tisztán az alkotó és romboló, semmi által nem korlátozható elemi erőt látták és bámulták, mely emberi ész által ki nem fürkészhető fátum gyanánt csap le a halandóra, hanem oksági kapcsolatba hozták az er-

* Eltérő alakban מפיץ Példab. 25., 18. Említendő még a מכרה, mely csak egyszer fordul elő többesszámban Gen. 49., 5. Jelentése egészen bizonytalan. Némely magyarázók a Zsolt. 35., 3.-ban előforduló וסנור-ban is fegyvernemet látnak. Jónathán igének veszi, épúgy a Septuaginta. Bővebbet Olshausen Komm. az i. h.

kölcsi világrenddel. Ebből az összefüggésből magyarázhatók Izraél háborúviselésének speciálisabb vonásai. Mert ennek kikapcsolásával általánosnak mondható az emberiség felfogása, hogy Isten viszonyba helyezendő a háborúval. Talán nem volt nép, mely nem hívta volna segítségül harcaihoz Istenét és nem iparkodott volna kegyét megnyerni áldozatokkal és adományokkal.* Csakhogy ez a vonatkozás még nem fejez ki erkölcsi motívumot és nem származik belőle semmi erkölcsi miheztartás a harcoló népre vonatkozólag. Izraél azonban az erkölcs, a jog és igazság fogalmai révén kapcsolja egybe az isteni eszmét a harccal. Ennek közvetlen is voltak nagy eredményei. Isten nem mint segítő szövetséges, hanem mint ítélőbíró jelenik meg a harctéren. Fenségét nem érintheti a háború bármily kimenetele. Messze van attól, amit Jezs. 46, 1—2 a bálványok sorsáról mond egy elveszett csata esetében. E pontot illetőleg jellemző, hogy valahányszor a próféta győzelmet kér Izraél számára Isten nevének dicsőségére való hivatkozással, mindig más népek részéről félti az isteni eszme tisztaságát. «Sajnáld meg, oh örökkévaló népedet s ne tedd birtokodat gyalázattá, hogy nemzetek uralkodjanak rajta, miért mondhassák a népek között: hol az Istenük.» Joél. 2, 17. Hasonló aggodalomnak ad kifejezést a zsoltár több helyen. Zsolt.

* A sok példa közül csak Mésára, Móab királyára utalunk, ki utolsó erőfeszítésében Izraél ellen viselt harcában elsőszülött fiát áldozza fel a várfalon. II. Kir. 3, 27.

79, 10, 115, 2. Mózes azzal védi Izraélt Isten haragjával szemben, hogy «miért szóljanak az egyiptomiak, mondván: veszedelemre vezette ki őket, hogy megölje őket a hegyek közt, és elpusztítsa a föld színeről». Exod. 32, 12. Szóval Mózes nem Izraéltól, hanem Egyiptomtól félti Isten nevét. V. ö. még Deut. 9, 28.* Az isteni eszme viszonya a háborúhoz befolyással van a háborúviselés modorára és a legyőzötttel való bánásmódra is.

Néhány idetartozó törvényt olvasunk a Deuteronomiumban. A tábor tisztántartására vonatkozólag: «Midőn táborba vonulsz ellenségeid ellen, őrizkedj minden rossz dologtól... Mert az Örökkévaló a te Istened jár táborod közepette, hogy megmentsen téged és eléd adja ellenségeidet, legyen tehát táborod szent, hogy ne lásson benne szemérmetlen dolgot és elfordulna tőled.» 23, 10—15. Megvan tiltva a harcban álló nép asszonyainak vagy leányainak a megbecstelenítése. «Midőn kivonulsz háborúba ellenséged ellen, és az Örökkévaló a te Istened kezébe adja és foglyokat ejtesz közüle; és látsz a foglyok közt egy szép alakú nőt, megszereted és elveszed magadnak feleségül: akkor vidd be házádba, nyirja le haját és gondozza körmeit: tegye le fogsága ruháját magáról, maradjon házában és sírassa meg

* Egy közelebbről meg nem állapítható vereség fölötti kesergő panaszában azt mondja egy a Kórach fiainak tulajdonított zsoltár: Ám elvetettél és meggyaláztál minket, és nem vonulsz ki hadainkkal. Zsolt. 44, 10. Hasonló kesergés u. o. 108, 12.

apját és anyját teljes hónapig, s azután menj hozzá, légy férjévé és legyen neked feleségül. És léssen, ha nem kedveled, bocsásd el szabadjára, de eladni ne add el pénzért; ne hatalmaskodjál fölötte, mivelbogy megaláztad őt», u. o. 21, 10—14. Tanulságos a törvény szellemére vonatkozólag a talmud kifejtése, mely szerint e kivételes eljárás csak kényszerűségből nyújtott engedmény a háborúban küzdő katona vadabb indulata csillapítására. A helyes az, hogy a szenvedélynek itt jelzett megengedhető kielégítése módjától is távol tartsa magát.* Kidd. 21, b. Schwally F. Semitische Kriegsaltertümer c. művének I. kötetében 64. megállapítja, hogy zsidó katonákról nem mutatható ki az, hogy megbecstelenítettek volna

* Kidd. 21b. לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע. — Hasonló intézkedés, hogy csak a maga számára vehet ilyen módon nőt, és csak egyet vehet. . . . בה ולא בה ובחברתה. . . . לך לאשה שלא יקה שתי נשים, אחת לו ואחת לאביו, אחת לו ואחת לבנו. והבאתה, מלמד שלא ילחצנה במלחמה u. o. 22a. — A hitvestársi kötelességek megőrzése ép oly kötelező a hadifoglyok közül vett nővel szemben, mint a szabad nővel szemben. והיתה לך לאשה, כענין שנאמר שארה. Szifre Deut. 21, 13. — Ha a nő beteg, nem bocsáthatja el, hanem be kell várnia, míg felgyógyul. ושלחתה לנפשה מלמד שאם היתה חולה ממתין, לא יגרע כמותה ועונתה לא יגרע, nem bocsáthatja el, hanem be kell várnia, míg felgyógyul. ושלחתה לנפשה מלמד שאם היתה חולה ממתין, לא יגרע כמותה ועונתה לא יגרע, sem ajándékba, de még magának sem tarthatja meg cseléd-sorban: לא תמכרנה בכסף, אין לי אלא שלא ימכרנה, בכסף, מנין שלא יתננה במתנה ושלא יעשה בה טובה, ת"ל ומכור לא תמכרנה. לא תתעמר בה, לא תשתמש בה.

nőket a háborúban. Erre az eredményre jut Benzinger is *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 3. kiad. XI. köt. 119. l. Kriegswesen bei den Hebräern c. cikkében. A sexuális tabu elmélettel magyarázott önmegtartóztatás háború idejében, lévén a háború szent feladat, inkább a «kaddes» szóra támaszkodik, mely gyakran alkalmaztatik a háborúnál (Jer. 6, 4, 51, 27. Jóél. 4, 9. Michá 3, 6), mint a tényekre. Jer. 51, 27 a népekre alkalmazza ugyanezt a szóképet, holott a szentírás több helyen kiemeli a népek haremodorának kegyetlenségei közül, mint általánosan ismertet, a nők megbecstelenítését. V. ö. Jezs. 13, 16. Zak. 14, 2.

A háborút megelőzte a megkérdezés Istentől. Hogy ez mily formában történt, arról több szentírási hely egybevetése nyújt némi képet. A *Bírák* könyve elején olvassuk; És volt Józua halála után, megkérdezték Izrael fiai az Örökkévalót, mondván: Ki vonuljon közülünk először a kanaáni ellen? Hasonlóan kérdezték Izrael fiai, kik Benjamin ellen vonultak büntető hadjáratra, Istent Béth-Élben, hogy ki vonuljon ki közülük először háborúba? *Bir.* 20, 18. és u. o. 27. v. utalással arra, hogy ott volt Isten szövetségének ládája azon napokban. Saul megkérdezésénél I. Sám. 14, 35—38 említve van az áldozás és a pap, és az egész összefüggésből világosan kitűnik, hogy a pap az, aki Istenhez fordul feleletért. Ott az a feltűnő is olvasható, hogy Isten az első napon nem is felelt. Dávidnak Istentől való kérdését I. Sám. 23, 2. összefüggésbe hozza maga a szöveg 6—9. v. azzal, hogy a hozzája menekülő

Ebjáthár magával hozta az Éfódot, amit a hagyomány az Urim-vetumimmal* azonosít. U. o. 22, 20. és köv. Talmud Jóma 73 a—b. Egy másik alkalommal, midőn Saul szintén nem kapott választ Istentől I. Sám. 28. 6. említették, hogy Isten nem felelt neki sem álmokkal, sem az Urimmal, sem a prófétákkal. Tehát három módja volt az isteni akarat megnyilatkozásának. Dávid megkérdezése Istentől Ebjáthár által említették még I. Sám. 30, 7 és köv. A próféta által való megkérdezés csak később lép előtérbe. Midőn Júda királya Jósáfát megkéri Izraél királyát, Áchabot, hogy tudakolja meg Isten szavát, összegyűjti Ácháb prófétáit, mintegy 400 embert. I. Kir. 22, 5 és köv. Chizkijáhu király Jezsájás prófétához fordul II. Kir. 19, 2 és köv. A frigyláda csak a legrégebbi időkben szerepel a harcban. Némelyek ide tartozónak vélik Deut. 10, 35. versét is. A szavak «És volt, mikor elindult a láda, így szólt Mózes: «Kelj fel, Örökkévaló, hogy elszéledjenek elleneid és megfutamodjanak gyűlölöid előled» megerősítik a feltevést, hogy itt is a frigyládának a háborúba vitele szimbólum gyanánt szerepelt, hogy Isten a seregekkel vonul és harcol az ellenséggel.** A frigyláda

* Az Urim-vetumim már a második templom idejében nem létezett. Jóma 21b. Jerus. Táanit II. 1. Szóta 45ab. Innen van az a homály és bizonytalanság alakját és rendelkezéseit illetőleg. A hagyományos irodalom főbb helyei: Jóma 71b—73b. Pseud. Jön. Exod. 28, 30. Bővebbet v. ö. Mafteach-Hattalmud II. k. אור ים ותומים cikkét.

** Fent már utaltunk Deut. 20, 4-re, mely Isten közeli viszonyát a háborúhoz úgy fejezi ki, hogy «az Örökkévaló,

ünnepélyes vitelről a sereg előtt szól részletesebben Józs. 6, 6 és köv. Fontosságát illetőleg a táborban v. ö. még II. Sám. 11, 11. 15, 24.

VIII.

A frigyládával kapcsolatosan szólnunk kell a papok szerepéről a háborúban. A frigyláda kivitelével a papok voltak megbízva, mint ezt világosan látjuk Józs. 6, 6-ban. Az Éfód vagy Urim-vetumim útján kért isteni megnyilatkozás szintén papok által eszközöltetett. I. Sám. 14, 18-ból úgy látszik, hogy a frigyládának is szerepe volt a háború sorsának meg tudakolásában. De ezenkívül még más feladataik is voltak. Deut. 10, 8—9 szerint a papok voltak megbízva azzal, hogy a harsonák fuvása által kérjék Isten segítségét a harcosok számára. A bennünket közelebb érdeklő részlet: «És midőn háborúban mentek országotokban az ellenség ellen, aki szorongat benneteket, akkor fújjatok riadót a trombitákkal, és emlékezetbe jussátok magatokat az Örökkévaló, a ti Istenetek színe előtt s megszabadultok ellenségeitektől». Ebből nem olvasható ki, hogy a harsonafuvás a papok feladata lett volna. De egy verssel előbb világos rendelkezés van, hogy «Áron fiai, a

a Ti Istenetek az, ki veletek megy, hogy harcoljon érettetek ellenségeitekkel...» A talmud, Szóta 42a. megjegyzi arra, **ההולך עמכם זה מחנה הארון** hogy a frigyládára kell itt gondolni. Hasonló képletben szól II. Sám. 5, 24. Kivonult az Örökkévaló előtted, hogy megverje a filiszteusok táborát.

papok fújják meg a harsonát», és nincsen okunk feltenni, hogy e vers nem volna közvetlen kapcsolatban az utána következővel, különösen, minthogy egy konkrét esetben tényleg látjuk, hogy egy papra bízattak a harsonák. Midőn ugyanis Mózes megtorló hadjáratot indított a midjaniták ellen, akkor Pinchást, Eleázár fiát teszi meg a sereg papjává és reá bizza a szent edényeket és a harsonákat. U. o. 31, 6. A riadót fúvó papok és a trombiták mint igen fontos kelléke a háborúnak említettnek még Rechabeámnál is II. Krón. 13, 12–14. A hagyományos irodalom erről, mint világosan megírt rendelkezésről, melyhez kiegészítő részlete nincsen, nem emlékezik meg külön, és innen magyarázható az, hogy Maimonides munkájából is kimaradt, mint különálló funkció háború idejére és általános értelmet ad neki Táan. I, 1.*

Egyik főfeladata volt a papnak, hogy buzdító beszédet tartson a hadbavonulókhoz. Némi képet nyujt a beszéd tartalmáról Deut. 20, 2 és köv.: «És léssen, midőn készülődtek a harcra, lépjen oda a pap és beszéljen a néphez. Szóljon hozzájuk: «Halljad, Izraél, ti ma készülődtek harcra ellenségeitek ellen, ne csüggedjen szívetek, ne féljete, ne ijedjete meg és ne rettegjete tőlük. Mert az Örökkévaló a ti Istenetek az, aki veletek megy, hogy harcoljon érettetek ellenségeitekkel, hogy segítsen benneteket». Ez csak hozzá-

* A harsona vagy trombita használata stratégiai célból általánosabb volt és nem a papokra szorítkozott. Rendszeren nagyobb tömegek egybeseregülésére fújták a harsonát. V. ö. Bir. 3, 27, 6, 34. I. Sám. 13, 3. Jer. 4, 5, 6, 1 és Ezek. 7, 14.

vetőleges tartalma a tábori pap beszédének, és nem szószerinti felolvasás gyanánt kezelték, mint például a «semá» vagy egyéb lekcio olvasását. Erre vallanak a különféle kibővitések, melyekkel a hagyományos irodalom kiszínezi e kis beszédet. Ilyen bővítést olvasunk Szóta 42a-ban. Azon szavakhoz «ti ellenségeitek ellen indultok harcba» megjegyzi a talmud, hogy a pap ezt úgy értelmezte: ellenségeitek ellen mentek harcba és nem testvéreitek ellen, nem Júda Simeon ellen és nem Simeon Binjámin ellen, hogy kilátástok lehetne legyőzetés esetén irgalmas bánásmódra, hanem ellenségeitek ellen mentek, akiktől nem várhattok kegyelmet, ha elbuktok. Jellemző a csatazajra, mellyel az ellenség ijeszteni és megfélemlíteni akarta az izraelita seregeket, annak hangsúlyozása, hogy a pap külön figyelmeztette a népet, hogy meg ne ijedjen sem lovak nyerítésétől, sem kardok csörtetésétől, vagy egyéb hadiszerek lármájától. Négyféle zajt különböztet meg a talmud: csattogást, vagyis kemény tárgyak egymáshoz ütését, riadást trombitákkal és egyéb hangszerekkel, kiáltást és dobbantást, ami különösen a nagyobb mennyiségben vágató lovak patái által okozott megfélemlítő zajra vonatkozta-
tandó.* A pap a hagyomány szerint kétszer beszélt, egyszer, midőn a seregek csoportosultak, hogy felvonuljanak az ellenség ellen, másodszer, midőn csata-

* אל ירך לבככם, מפני צהלת הסוסים וצחצוח חרבות, אל תיראו, מפני הגפת תריסין ושפעת הקלגסין, אל תחפזו מקול קרנות, ואל תערצו, מפני קול צווחות Szóta 42a.

működése csak háborúban és csak a táborban jut érvényre. A templomban egyenlő rangú a többi pap-pal, noha több pontban egy sorba állított a fő-pappal. A szertartásos olajkenetben a főpapon kívül csak a tábori pap részesült. Házassági törvényeik is egyeznek. Sem a főpapnak, sem pedig a tábori felkent papnak nem szabad özvegyet elvenni. Egyezők továbbá a gyászesetre vonatkozó szabályaik. A papi ornátus is ugyanaz a tábori papnál mint a főpapnál. Jóma 73a és Hórájót 12b. Szóta VIII. fej. Misna és Talm. Ezek és még egyéb kiegészítő részletek* gondos megőrzése és kimerítő megvitatása

vetumimt **כי אתא רבין אמר נשאל איתמר** Jóma 73a és Hor. 12b. De úgy látszik, hogy ezt a kivételes helyzetből kell magyarázni. Háború idején magukkal vitték az Urim-vetumimt is, és ebből az alkalomból került a tábori pap kezébe.

* A tábori pap fia nem követte atyját e méltóságban.

יכול יהא בנו של משוח מלחמה משמש תחתיו כדרך שבנו של כהן גדול משמש תחתיו ת"ל שבעת ימים ילבשם הכהן תחתיו מבניו אשר יבוא אל אהל מועד, מי שראוי לבוא אל אהל מועד... כל שעיקר משיחתו לאהל מועד, ... Ennyi azonban innen is megállapítható, hogy a tábori pap ebbeli minősége, ha nem is volt átörökíthető, azonban ideiglenes természetű sem volt és nem csupán egy háborúra vonatkozott, hanem kiterjedt a kiválasztott pap egész életére. Ez még a szándéktalan emberölésre vonatkozó szabályok egyik pontjából is látszik. R. Jehúda szerint oly hatással van a felkent tábori pap halála a gyilkosra, mint a főpap halála; mindkét esetben kiszabadul a menedék-városból, mely nemcsak menedékhelye, de fogsága is volt. A «Tudósok» más véleményen vannak **ומחזיר את** Min-
הרוצח כדברי ר' יהודה, וחכמים אומרים אינו מחזיר

a hagyományos irodalomban kétségtelenné teszi, hogy a felkent tábori pap méltósága és tisztsége tényleg létezett. Különösen biztosítottnak látszik ez a hagyomány, minthogy a körüle csoportosuló viták között egy olyan nézetre sem akadunk, mely az intézmény létezésében kételkednék. A főkérdésekben meg egyeznek mind, csak egyes jelentéktelen részletekben vannak eltérések.*

denesetre úgy szerepelt némi tekintetben a köztudatban, mint főpap. Halálának oly jelentőséget tulajdonítottak, mint a főpap halálának. Ezt a felfogást megerősíti még az is, hogy egy barajta közlése szerint nem végezhetett a tábori pap a szentélyben szolgálatot, mert nem jelenhetett meg a megfelelő ornátusban, főpapi díszben nem jelenhetett meg a templomban, mert ez, Abáji magyarázata szerint, féltékenységet szült volna a főpapnál, a rendes pap ruhájában sem jelenhetett meg, mert ez lefokozást jelentett volna, lévén tábori működése főpapi díszben ככה גדול משום איבה, ככהן הדיוט משום — מעלין בקודש ולא מורידין — A gyászszertartást illetően megjegyzendő, hogy minden valószínűség szerint csak rituális részében egyezett, de a nép részéről ilyenkor járó tisztelgésre vonatkozólag semmi adatunk nincsen a fő tábori papról. לא פורע ולא פורם ולא מטמא לקרוביו...

* Riehm állítása «Keinen Grund hat auch die talmudische Überlieferung von einem besondern für sein Amt gesalbten Feldpriester» HWB. d. bibl. Alt. I. 866b. különös. A tény, hogy papok vonultak a harcba a frigyiadával, az Éfóddal vagy az Urim-vetumimmal és harsonákkal benne van a szentírásban több cikkünkben is idézett helyen. Amit tehát a talmudi hagyomány közöl, nem új, csak a Szentírásban is fixirozott tényekhez tartozó részletezések, melyek annál megbízhatóbbak, mivel tradíción alapulnak. Még csak azt sem lehet itt szemérevetni a talmudnak, hogy más népek viszonyaiból kölcsönözte a motívumokat, mert ezek eredetiek.

Isten viszonyának a háborúhoz még más oldala is van. Izraél hosszú, megpróbáltatásokban és sorsfordulatokban gazdag története folyamán nemcsak a birodalom és a nemzeti becsület megvédelmezésére volt kénytelen háborút viselni, hanem vallását is kellett megvédelmezni. Harcolt Isteneért. Így értendők nem egy helyen «az Örökkévaló háborúi», melyekről gyakran van szó.* Ez annál figyelemremélőbb, mivel vallása, noha kultuszformáiban sokszorosán egybeszövődött a szentföld természeti, földrajzi és történelmi viszonyaival, messze kiemelkedett a helyhez kötöttség kereteiből. Gyökérszállai nem a földre, hanem a hívők lelkeibe nyultak. A zsidó harcost a haza, a család és földi javai megvédelmezésének elemi erővel buzdító szükségén kívül, még Istene és vallása fenséges eszméje lelkesítette.

A harcot kísérő kultuszbeli mozzanatok közül fel-
említendő még az áldozás. Csak I. Sám. 7., 9. Sámuel prófétánál és u. o. 13., 9. Saulnál említetik. Valószínűleg minden háború alkalmával áldoztak, de külön jelentősége nem volt. A hagyományos irodalom nem foglalkozik vele külön.** Az Amalékiták

* מלחמות ה' I. Sám. 18, 17. 25, 28. Az Örökkévaló harcainak könyve ספר מלחמות ה' Num. 21, 14. Isten hatalmát és segítségét a harcban fejezik ki még a következő szólamok: Az Örökkévaló a harc Ura ה' איש מלחמה Exod. 15, 3. Az Örökkévaló a harc vitéze ה' גבור מלחמה Zsolt. 24, 8. Az Örökkévaló a seregek Ura, Izraél hadsorainak Istene ה' צבאות אלהי מערכות ישראל I. Sám. 17, 45.

** I. Sám. 7, 9-hez megjegyzi a talmud Ab. Zará 24b, hogy az áldozat bemutatása szabálytalan volt הוראת שעה

harcából győztesen visszatérő Sault korholja Sámuel próféta, hogy nem tartotta be Isten ígését és zsákmányt hozott onnan. Midőn Saul azzal védekezik, hogy az állatokat áldozás céljából hozta, azt mondja Sámuel: Vajjon oly kedve van-e az Örökkévalónak égő és vágó áldozatokban, mint abban, hogy hallgattunk az Örökkévaló szavára. I. Sám. 15., 22.

IX.

A háborút csak akkor szabad megkezdeni, ha megelőzte a békés megegyezést célzó tárgyalás és ez nem vezetett eredményhez. «Midőn közeledsz egy városhoz, hogy harcolj ellene, szólítsd föl békére.» Deut. 20., 10.* Jiftach, mielőtt az ellenségeskedést megkezdi az ammonitákkal, üzenetet küld azoknak

היתה. Részletesebben emeli ezt ki Jerus. Megilla I. 12 (72c, 56) א"ר אבא בר כהנא, ג' עבירות הותרו בשיו של שמואל, ... Említendő még Gideon áldozata, mely szintén, ha nem is közvetlen a háború előtt, mindenesetre kapcsolatban van vele, és annál nevezetesebb, mivel Isten szavára mutattatott be Bir. 6, 25. Az idézett Jerus. megjegyzi ' עבירות הותרו בפרו של גדעון, אבנים פסולות וועצי אשירה ומוקצה ונעבד ולילה וזר ואיסור במה V. ö. még b. Temura 28b. végén.

* Misne Tóra, Melakh. VI, 1 אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום, אחד מלחמת הרשות ואחד ... מלחמת מצוה... V. ö. Szifré i. h. Érdekes a Szifré azon megjegyzése להלחם עליה, ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה במיתה תחלואים.

királyához, melyben kifejti, hogy Izraél jogos birtokosa azon területnek, melyen lakik, és ezen az alapon szólítja fel, hogy ne rontson határaiba. Bir. 11., 12. és köv. Egyéb a szentírásban megőrzött hadüzenetnek beillő felszólítások idegen népek részéről, oly kemények és föltétlenek voltak, hogy kizártak minden kilátást a békére. Az ámmonita Náchás, midőn Jábés Gileád lakói békét kérnek tőle és önként ajánlják fel neki, hogy ennek fejében szolgálni fogják, azt a feltételt szabja, hogy mindenki szúrassa ki a jobb szemét. I. Sám. 11., 1. és köv. Nem kevésbé jellemző Ben-Hadad aram királynak nyers és rablóhangú üzenete Achábhhoz, Izraél királyához. I. Kir. 20., 2. és köv. Voltak hadüzenetek Júda és Izraél királyai közt is. V. ö. Amacja, Júda királya üzenetét Jóáshoz, Izraél királyához II. Kir. 14., 8. és köv., továbbá Abija szózatát Jerobeám ellen II. Krón. 13., 4. és köv.

Az ellenségeskedés tényleges megkezdését megelőzte rendesen kémek kiküldése. Józsua két kémet küld Jerichóba, mielőtt ostromra megy ellene. Józs. 2. fej. Már Mózesről tudjuk, hogy tizenkét kémet küldött a szentföldre. Azok nem annyira stratégiai, mint inkább föld- és természetrajzi szempontból jöttek tekintetbe. Num. 13. fej. Gideon kémeket küld Midján táborába, hogy kikémleljék az ellenséges tábor hangulatát. Bir. 7., 9. és köv. Dávid kémeket küld ki, hogy Saul hadállását kikémleljék, aminek célja nem támadás, hanem menekülés volt. I. Sám. 26., 4.

A hadbavonulás módjáról hiányzanak közelebbi

részletek. Fontos mozzanatokot tartalmaz Deut. 20., 5—8. Ez a kis beszéd, melyet a tisztviselők* tartottak a seregnek, mielőtt megkezdte felvonulását, négyféle embert szólít fel arra, hogy visszaléphet a csatasorból: azt, aki új házat épített és még nem avatta fel, aki új szőlőt ültetett és még nem élvezte gyümölcseit, aki nőt jegyzett el magának és még nem vette el, végre aki félénk és gyenge szívű. Konkrét példát ilyen beszédre nyújt I. Makkab. 3., 56. Kiegészítő hadmentesítő intézkedés van még Deut. 24., 5. Midőn valaki elvesz új feleséget, ne vonuljon hadba és ne jusson rája semmi teher, szabad legyen háza számára egy évig, hogy örvendeztesse feleségét, akit elvett.** A különbséget a fiatal

* A talmud szerint a tisztviselők beszédjét is a tábori pap mondta el először, csak azután tovább adták a tisztviselők. Szóta 43a. Több barajta egybevetése alapján a következő három részre bontja a talmud a seregnek tartott beszédet: Buzdító szózat (Deut. 20, 3—4.). Ez a beszéd legünnepeyesebb része, ezt a tábori pap magaslatról intézi az egész sereghez, és utána egy másik pap megismétli. A harc alól felmentendőkre vonatkozó három főszabály (u. o. 5—7.). Ezt a tábori pap mondta el és utána a tisztviselő (nem pap) megismételte. Végre a kiegészítő szabály (8. vers), melyet a tisztviselő mond először és utána megismétli erős hangon egy más tisztviselő. V. ö. még Misné Tóra, Melakh. VII, 3.

** יכול בצבא הוא דלא יצא אבל יספיק מים ומזון ויתקן Szóta 44a. — A hagyomány szerint ugyanilyen elbírálás alá esik az is, aki új házát már felavatta és új szőlőjének gyümölcseit élvezni kezdte, hogy egy évi zavartalan szabadságot adnak neki. U. o. 43a és Misné Tóra u. o. VII, 10. V. ö. még Jerus. Szóta VIII, 8.

házas és a jegyben járó férfi, valamint azok közt, kiket Deut. 20., 5—8. felsorol, abban állapítja meg a talmud, hogy míg előbbi minden tehertől mentesítetik egy évig, addig a többi kivétel csak a tulajdonképi harc alól van felmentve, de a harcvonalon kívül tartozik szolgálatot teljesíteni, tartozik vizet és eleséget szállítani, az utakat rendbehozni stb. Szóta 44 a.*

Egy további idevágó szabály összefüggésben van azzal a distinkcióval, amit a talmud a kötelező és tetszésszerinti háború között tesz.** Kötelező háború

כל אלו שומעין דברי כהן מערכי מלחמה וחזורין *
ומספקין מים ומזון ומתקנין את הדרכים.

** Három megnevezés van a misnában. מלחמת חובה, Szóta 44b במה דברים אמורים במלחמת הרשות, אבר במלחמת מצוה. הכל יוצאין אפי' חתן מחדרו וכנה מחופתה. אמר ר' יהודה בד"א במלחמת מצוה אבל במלחמת חובה הכל יוצאין... látszólag ugyanazt mondja az anonym misna mint r. Júda, csak a szavak használatában van eltérés köztük. Így érti r. Jóchanan is אמר ר' יוחנן, רשות דרבנן זו היא מצוה דר' יהודה, "מצוה דרבנן זו היא חובה דר'", vagyis, azt az esetet, melyet a tudósok רשות-nak minősítenek, מצוה-nak minősíti r. Júda, amit a tudósok מצוה-nak neveznek, azt r. Júda חובה-nak nevezi. A minősítésben רשות és מצוה között van némi különbség לעוסק במצוה שפטור מן המצוה. Rába oly definiációt ad, mely szerint a három név három árnyalatot jelent: מלחמת חובה kötelező háborúra szolgál, például a honfoglalás harca מלחמת יהושע; hódító, vagyis terület-nagyobbító háború mindenki szerint csak מלחמת רשות «tetszőleges» vagyis vallási szabállyal nem támogatott háború. A kettő között van

volt a honfoglalás, ilyen továbbá minden védelmi háború. Tetszésszerinti háború az, mely az önvédelem szempontjából nem szükséges és csak határ-nagyobbítás vagy egyéb érdekek kielégítése a célja. A kötelező háború föltétlenül fegyverbe szólítja az egész népet minden megszorítás nélkül. «A vőlegény (fiatal házaspár) ott hagyja szobáját és a menyasszony (esküvő után) menyezetét.» Szóta 44 b.*

A király teljesen önhatalmuan szólíthatta népét «kötelező» (védelmi) háborúba. De a «tetszésszerinti» háború elhatározásához szükséges volt a legfőbb szanhedrin, a legfőbb bírósági és törvényhozó testület hozzájárulása. Szanhed. 2 a. U. o. 20 b. Maim. Misné Tóra, Melákhim V. 1—2.

A fentemlített kivételes felmentésnek csak addig volt helye, míg a sereg nem kezdte meg a felvonu-

óvóintézkedésből indított háború, melynek célja, hogy a szomszéd népeknek lehetetlenné tegye a betörést למיעוטי עכו"ם. Említésre méltó még a r. Júda definíciója megvilágítása a Jerus.-ban u. o. 23a, 45: ר' יהודה היה קורא: מלחמת הרשות כגון אנן דאולין עלייהון, מלחמת חובה כגון דאתיין אינון עלינון, vagyis «tetszőleges» a hódító, kötelező a védelmi háború. Maim. összefoglalja a babli és jerus. definíciót Misne Tóra, i. h. V, 1.

* Figyelemre méltó, hogy a kötelező háborúnál a nőt is említi, holott nőket nem szólítottak harcba דדרכו של איש Kidd. לעשות מלחמה ואין דרכה של אשה לעשות מלחמה 2b. Úgy látszik, hogy a nők kivették a maguk részét a háborúból is, ha nem is fogtak fegyvert. Különösen az eleség ellátása körül nyílt alkalmuk a tevékenységre. V. ö. תפארת ישראל Komm. i. h.

lást, de azután bátran és szilárdan kell mindenkinek halálmegvetéssel küzdeni. Aki megfordult, az ellen rögtön fegyvert alkalmaztak, «mert a szökés a bukás kezdete». Szóta 44 a—b.* Igen tanulságos Maimonidesnak idevágó kodifikációja, mely a régi Izraél háborúiról, vagyis tisztán történelmi adatanyagról szólva sok becses mozzanatot emel ki arról, hogy hogyan kell zsidóembernek háborúban viselkednie. Ime az egész szöveg: Miután bejutott valaki a csatasorba, támaszkodjék Izraél reménységére és segítőjére a szorongatás idején, és tartsa tudatában, hogy Isten egységeért (vallásáért) visel háborút. Harcoljon halálmegvetéssel. Ne féljen és ne rettegjen. Ne gondoljon sem feleségére, sem gyermekeire. Törölje ki emléküket szívéből, és ne törődjék semmi egyébvel, csak kizárólag a háborúval. Aki háborúban elkezd gondolkodni és elmélkedni, és ijesztgeti önnönmagát, az tilalmat hág át. Mert írva van (Deut. 20., 3.): ne csüggedjen szívetek, ne féljete, ne ijedjete meg és ne rettegjete tőlük. De nemcsak az, hanem egész Izraélnek vére lelkére (nyakára) száll, ha nem vitézkedett és nem harcolt egész szívével és egész lelkével, olybá vétetik, mintha mindannyiuknak (harcoló testvéreinek) vérént ontotta volna, amint írva van (u. o. 9. v.), hogy el ne csüggesse testvéreinek szívet . . . , és a prófétákban ki van írva (Jer. 48., 10.): Átkozott, ki az Örökkévaló munkáját henyén végzi,

* ובעקבו של עם מעמידין וקיפין לפניהם ואחרים *
 מאחוריהם וכשילין של ברזל בידיהן, וכל המבקש לחזור
 הרשות בידו לקפה את שוקיו, שתחלת ניסה נפילה.

és átkozott, ki vértől visszatartja kardját. Misné Tóra, Melakhim VII. 15.

X.

A felvonuló hadsereg kifejlődése három tagba olyformán, hogy a sereg középrésze mint centrum megkülönböztethető volt jobb és bal szárnyától, ismertnek tételezhető fel a régi Izraélnél is. Maga a «szárny» kifejezés is említettik többször a Szentírásban: Ezek. 12., 14. (többesszámban), u. o. 17., 21. Jezs. 8., 8. «és lesz szárnyainak kiterjedése országod egész szélessége szerint». A sereg hármasságát találjuk Gideonnál Bir. 7., 16—20. «selóseth harásim.» A sereg kettős felosztásával találkozunk I. Kir. 20., 27.-ben. «Izraél serege úgy helyezkedett el az araméusokkal szemben, mint két kecskenyájacska.» Sőt négyes beosztással is találkozunk II. Makk. 8., 21., ami különben személyes körülményekre vezethető vissza.

A csapatot követte az utó- vagy tartalékcsoport, melynek feladata volt, hogy fedezze a sereg hátát. Józs. 8., 13. «akébó». Num. 10., 25. szerint felveszi az utócsapat a seregtől elmaradottakat. A «measszéf» említettik még Józs. 6., 9—13. Képletesen Istenről mondja a próféta, hogy bezárja a menetet, azaz felveszi mint utóvéd az elmaradottakat.

A táborozó sereg sátrakban helyezkedett el. II. Sám. 11., 11. szukkótnak nevezi a sátrakat, az araméusok sátrairól szólva II. Kir. 7., 7. Óhel a nevük. A tábor tisztaságára nagy súlyt helyeztek Deut. 23., 10. és

köv. szerint. Annak összefüggéséről Isten jelenlétével már előbb szoltunk.

Őrjáratok gondoskodtak arról, hogy ellenség éjjel meg ne lephesse a tábort. Bir. 7., 19.-ből arra lehet következtetni, hogy az éjjel három őrjáratra oszlott. Külön szól az őrjáratokról összefüggésben az ellenség részéről éjjelre tervezett meglepéssel I. Makk. 12., 27. A talmud az őrjáratok kétféle beosztását ismeri, a három és négy részre való beosztást. Berákh. 3 b.*

A tábor elhelyezkedésének alakja nem igazodott határozott és hagyományosan megállapított minta szerint. A pusztai tábor elrendezésénél, ahol rendkívül nagy szabad síkságok álltak a nép rendelkezésére, négyzetbe helyezkedett el az egész tábor, vagy inkább az egész nép. Num. 2. fej. Saul táborának elhelyezkedését a filiszteusok elleni harcban I. Sám. 17., 20. «maagála» szóval fejezi ki, ami arra enged következtetni, hogy kört képezett. Még egyszer találkozunk ugyancsak Saulnál, midőn Dávidot üldözi u. o. 25., 5—6. a «maagál» szóval a tábort illetőleg.**

A csapatok különböző mozgásainál és csoportosításainál szerepelnek jelvények, póznák, zászlók stb. A szentírás többször emlékezik meg róluk, de hiányzik minden leírás, csak a hagyományos irodalom

* Jehúda I. és Nátán vitája.

** A hagyomány szerint a Szanhedrin félkörben volt elhelyezve. Ezt is עגולה-val fejezi ki a talmud Chul. 5a סנהדרין היתה כחצי גורי עגולה.

őrizte meg egyik-másik részletet. Num. 2., 3—31. «degel»-ről szól, ami nagy zászlót jelenthet, melyből összesen csak négy volt mind a tizenkét törzs számára. A degel annyira hozzátartozik a sereghez, hogy a későbbi nyelvhasználatban a sereget is degel-nek nevezik. V. ö. Exod. r. 15., 6. Újabban egy igen fontos forrásra akadtak, melyben ez a kifejezés mint katonai műszó szerepel és régiségében nem is lehet kételkedni, értem az assuáni papyrusokat, melyekben a degel szó seregrészekre vonatkozik. Pontos részletezését 1. Schürer, Geschichte des jüd. Volkes 4. kiad. III. 29—30. A tizenkét törzs zászlóinak színeiről és cimereiről a következőket olvassuk Num. r. II. 7.-ben: Jelvényül szolgált minden törzsnek egy drapéria (zászló). Mindegyike oly színű volt, mint a megfelelő drágakő, mely Áron főpap mellén az illető törzset jelképezte... Reubénak köve volt, az ódem (piros drágakő, karneol vagy rubint), zászlaja is pirosra volt festve és rajta nadragulya. Simoné pitda (valósz. tópáz; héberben a sárga és zöld színnek közös neve van «járók»), zászlaja is sárga (zöld) színű volt, rajta Szichem városának rajza. Lévié báreket (smaragd?), zászlaja pedig harmadrészben fehér, harmadrészben fekete és harmadrészben piros, rajta az Urim-vetumim rajza. Jehúda drágaköve a nófekh (karbunkulus), zászlaja égbékszínű, rajta az oroszlán képe. Jisszákár köve a zafir, zászlajának színe kék volt, rajta a nap és hold képe... Zebuloné a jahalom (jaspis), zászlajának színe fehér volt, rajta egy hajó képe... Dán köve a lesem (hozzávetőleg sem ismert kö), zászlajának

színe a zafíréhoz hasonlított, rajta kigyó képe volt... Gádé volt a sebó (achát), a zászló színe se nem fekete se nem fehér, hanem a fekete és fehér keveréke, és rajta van a tábor képe... Naftálié az achláma (ametiszt, némelyek szerint achát), zászlajának színe a tiszta, nem kövér földön termő borhoz hasonlított, rajta a gazella képe volt... Áséré volt a társis (chrysolith?) zászlajának színe hasonlított egy drágakőhöz, mellyel az asszonyok diszítik magukat, rajta az olajfa képe volt... Józsefé volt a sóhám (vitás drágakő) zászlajának színe igen fekete volt Egyiptom képével Efrájim és Menasse számára, mivel mindketten Egyiptomban születtek. Efrájim zászlaján volt a bika, Menasseén pedig a «reém» (antilop féle) képe... Benjamin köve volt a jásfé (berill vagy jaspis), zászlajának színe tarkítva volt mind a tizenkét törzs színeivel, rajta a farkas képe volt...*

Egyéb jelek és jelvények egészen határozatlan jellegűek. Jelölésük rendszeren «nész»: Jezs. 5., 26. 11., 10—12. 13., 2. 30., 17. 31., 9. 49., 22. 62., 10. Jer. 4., 6—21. 50., 2. 51., 12—27. Előfordul több helyen más értelemben is. A későbbi nyelvhasználatban majdnem teljesen eltűnik eredeti értelmében. A misnában (B. B. 73 a) a hajó zászlaját jelenti, különben mindenhol az isteni csodajel értelmével bír, mint pl. Sabb. 97 a., Jóma 21 a. és másutt.**

Jelzésül szolgált természetesen a trombitaszó is.

* V. ö. még Tanchuma במדבר 12. p.

** אֹת is előfordul hadijelvény értelmében Num. 2, 2.

A harsonáról mint rituáléről, melyet papok harc idején használtak, már szó volt előbb. Ez alkalmasint összefüggésben van a harsona általános használatával a harcban. A rendes használat nem volt a papokra bízva. Bir. 7., 18.-ban Gideon seregében az örök fujják a harsonát. Maga a fővezér is használja, mint Jóáb példájából látni II. Sám. 2., 28. 18., 16. 20., 22. Józs. 6., 16. nem tartozik egészen ide.

XI.

A tulajdonképeni harcot megelőzték olykor egyes vitézek és kis csoportok párbajai, mint Góliát harca Dáviddal. I. Sám. 17. A Saul és Dávid seregeiből tizenkét-tizenkét ifjú áll ki versenyharcra II. Sám. 2., 15. és köv. A Chusátbeli Szibbecháj vitézsége és még másoké szintén ilyen előharcokra enged következtetni. V. ö. II. Sám. 21., 18. Ilyen előzetes párvialok kihatással voltak olykor a harc egész kimenetelére, mert bátorságot és önbizalmat, illetőleg félelmet és csüggedést öntöttek az illető hadseregek harcosaiba.

A támadás vad kiáltás közepette történt. A honfoglalás első állomásánál, Jerichónál azt mondja Józsua a népnek: Riadjatok, mert az Örökkévaló nektek adta a várost. Józs. 6., 16. A támadás olykor egy egész mondat felkiáltása közben történt, mint pl. a Gideon vezetése alatt álló seregnél Bir. 7., 18—20. «Kard az Örökkévalóért és Gideonért.» A zajos roham azonban leginkább az idegen népek haremodorához tartozott, mint már fent is említett-

tük, és amint ezt még példák a szentírásból is megerősítik. Isteni büntetésként Izraélre szabadított idegen népekre azt mondja Jezsájás próféta: «ordítása olyan mint az oroszláné, ordít mint a fiatal oroszlánok, megmordul és megragadja a zsákmányt.» Jezs. 5., 29. Jer. 49., 2.-ben említett «harci riadás» nem jelenti okvetlenül a harcosok kiáltását, mert itt inkább a harsonákra kell gondolni. Világosabb 50., 42. «hangjuk mint a zúgó tenger». A kar megmeztelenítése inkább a ruházat formájával függött össze. A széles ujj visszahullott verekedés közben. Ezek. 4., 7. Ezt a képet alkalmazza a próféta Istenre. Jezs. 52., 10.

Különféle hadiesel közül említendők mint legáltalánosabbak: az ellenség megkerülése és hátbatámadása. Dávid egyik harcában a filiszteusok ellen azt a feleletet kapja isteni megnyilatkozásképpen, hogy ne vonuljon fel ellenük, hanem kerülje meg őket. II. Sám. 5, 23. Izraél támadása Júda ellen Jeróbeám alatt egyszerre elől és hátul történt. II. Krón. 13, 13. és köv. A harcvonal áttörésére irányuló törekvéssel találkozzunk Moáb egyik harcában Izraél ellen II. Kir. 3, 26.

Lescsapatok állítása, olykor tettetett szökéssel. Józsua támadása Áj városa ellen éjjel lescsapat állításával és tettetett szökéssel történt. Józs. 8. fej. Az izraeliták megújult harca a benjaminiták ellen szintén lescsapattal történt. Bir. 20, 29 és köv. Saul Amálék városa ellen szintén alkalmazott lescsapatot I. Sám. 15, 5. «wajjáreb bannáchál» némely kommentárok szerint. Jeróbeám lescsapatát ill. I. II. Krón. 13, 13.

A sereg meglepése, ami rendszeren éjjel történik. Ez már Ábrahámnál fordul elő Gen. 14, 15. Józsva meglepi hirtelen az ellenséget éjjel Józsv. 10, 9. és köv. u. o. 11, 7. csak hirtelen maglepésről van szó, valószínűleg szintén éjjel. Gideon éjjeli harca különösen nevezetes. Bir. 7, 16. és köv. Achitófel tanácsa Absalómnak főképp abban állott, hogy éjjel támadja meg Dávidot, atyját. II. Sám. 17, 1. és köv.

A megfutamított sereget rendszeren üldözőbe vették. Józsva üldözi az emóritákat Béth-Chórón hágóján át egészen Azékáig és Makédáig Józsv. 10, 10. és köv. Saul üldözi a filiszteusokat Michmástól Ajálónig I. Sám. 14, 31.

XII.

Várak ostromáról csak kevés adat van a szentírásban. Kisebb, fából készült megerősítéseket tüzzel pusztítottak el. Így pusztítja el Abimelek a Migdal-Sechem erődítést Bir. 9, 49. Széles és magas falakat aláástak és kapuit, mivel azok fából készültek, elégették. Ezt jósolta meg Jeremiás próféta Babel váráról Jer. 51, 58. Földhányásokról szól Chabak. 1, 10. Ezekiél próféta Jeruzsálem ostromát megjósolva élénk képet fest néhány vonással az ostrom módjáról: «És készíts ellene ostromot, építs ellene ostromtornyokat, hányj fel ellene sáncot, készíts ellene táborokat és helyezz el ellene kosokat köröskörül...» Ezek. 4, 2. Sáncok felhányása volt a legrégebb időktől kezdve az ostrom módja. Jóáb ostromát Ábel Béth-Maakha ellen v. ö. II. Sám. 20, 15. V. ö. még II. Kir. 19, 32. és ugyanaz Jezs. 37, 33., továbbá

Ezek. 17, 17. 21, 27. és 26, 8. Dániel különösen az észak királyáról kiemeli, hogy sáncok felhányásával meg fogja hódítani a megerősített városokat Dán. 11, 15. Jónáthánnak ostrománál Jeruzsálem vára ellen alkalmazott ostromgépekről közelebbit nem tudunk. I. Makk. 11, 20. Midón Simon Gázéra várát ostromolja, körülveszi csapatokkal és ostromló tornyot épített ellene, melynek segítségével rést üt a várfalon. U. o. 13, 43.

Néhány megszorító szabály is van az ostromot illetőleg. «Midón ostrom alatt tartasz egy várost sok időn át, harcolva ellene, hogy bevedd, ne rontsd meg fáját, fejszét eresztve rája, mert arról ehetsz, de nem vágthatod ki: mert ember e a mező fája, hogy ostrom alá kerüljön előled? Csak oly fát, melyről tudod, hogy nem gyümölcsfa, azt megronthatod, hogy építs ostromművet a város ellen.» Deut. 20, 19—20. E főszabályban a hagyomány csak példát lát arra, hogy kimélni kell ellenséges területen is mindazt, ami nem szorosan a harc érdekeit szolgálja. Az ostrom célja csak elfoglalás lehet, de nem lerombolás. Szifré i. h. Az ostrom a harcra szorítkozzék és ne alkalmazza a kiéheztetést, a víz elvonását és betegségek által való pusztítást.* Ezekhez a kegyetlen eszközökhöz csak végső esetben szabad nyúlni, midón más úton lehetetlen békekötést kieroszakolni. Szifré Deut. 20, 10—12. A város körülzárásánál helyet kell hagyni azok számára, akik el

* להלחם עליה ולא להרעיבה ולא להצמיאה ולא להמיתה במיתת תחלואים...

akarnak vonulni és menekülni, tehát nem szabad teljesen körülzárni. Maim. Misné Tóra, Melákh. VI. 7. Szifré Num. 31, 7. alapján.* Az ostromot legkésőbb három nappal szombat előtt szabad kezdeni. Ha nem érne véget szombat előtt, szombaton is lehet folytatni. Sabb. 19a. Ezt a szigorításra hajló Sámraj is megengedettnek tartja. V. ö. még Szifré Deut. 20, 19.**

Nagyobb várak ostroma rendszeren hosszabb ideig tartott. Jeruzsálem ostroma Nebukádnecar által két évig tart II. Kir. 25, 1. Jer. 39, 1. és köv. Egy évre tehető Antiochus Sidetes ostroma Hyrkan János ellen 135—134 körül rendes időszámításunk előtt. Josephus, Antiquitates XIII, 8, 2. Schürer i. h. I. 259—260. és különösen 5. j. Pompejus három hónapig ostromolta

* A szabad elvonulás lehetőségét megadta Józua is a talmud szerint: Jerus. Sebiit VI, 1. Maim. i. h. VI, 5. V. ö. תורה תמימה Num. 31, 7. 9. j.

** A szombati harcot lehetőleg kerülték. A makkabensi harcok elején a jámborak annyira mentek, hogy még védekezésből sem szegték meg a szombatot, inkább megölelték magukat. I. Makk. 2, 34—38. De Matathiás és barátai elhatározták, hogy kell védekezni szombaton is. U. o. 39—41. v. Jos. Ant. XII, 6, 2. A talmud elve כל ספק נפשות דוחה את השבת Jóma VIII, 6. Misn. és Talm. u. o. 83a—85b. Még az életveszély kételye is hatályon kívül helyezi a szombati pihenést. De nemcsak a szombat, hanem egyéb törvények is tekinteten kívül maradnak a háborúban, nevezetesen az étkezési szabályok. Érub. 17a. Chul. 17a. Maim. i. h. VI, 13. VIII, 1. Fát bárhonnán a szabadból lehet hozni és használni. U. o. Háború alatt szabad utat nyitni bármerre, szőlőn és mezőn át is, ha ez a harc szempontjából szükséges. U. o. V, 3.

a templomhegyet. Schürer u. o. 298. Herodes So-siussal egyesülve egy hónapnál tovább ostromolta saját leendő fővárosát ugyanazon ponton, mint Pompejus. Jos. Ant. XIV. 16, 1—3. és Schürer u. o. 359. Végre Jeruzsálem utolsó ostroma, melyet már Florus 66-ban megkezdett, véget ér Titus erőltetett támadásai folytán 70-ben, a talmud kronológiája szerint 68-ban.* Említésre méltó ostromok közül kiemelendők még Gedara ostroma Alexander Jannai által, mely tíz hónapig tartott. Jos. Ant. XIII, 13, 3. és Bell. Jud. I, 4, 2. Gáza ostroma tartott egy évig. U. o. Hyrkán János fiai, Antigonos és Aristobulos egy évig ostromolják Szamária városát.

A védekezés nagyjában két részből állott, a várfal ellenálló erejének fenntartásában és fokozásában, továbbá a támadó erő gyengítésében. Az előbbi célt szolgálták az ostromló-gépek ütései folytán keletkezett hasadékok és rések rögtöni kijavításai és a várfal magasítása, ami olykor, építő anyag híján, csak házak lebontása által vált lehetségessé. Jezs. 22, 9—11. Az ellenség és a támadó erő gyengítését különböző, az alkalomhoz mért módon eszközölték. A vár katonái a széles falról lőttek az ellenségre II. Sám. 11, 20—24. Olykor asszonyok is dobtak le köveket a magaslatokról, mint ezt Tébéz ostrománál látjuk Bir. 9, 53. Jóáb még hivatkozik erre II. Sám. 11, 21. Alkalmadtán kirohanásokat tettek a várból és felgyújtották a fából készült ostromgépeket. I. Makk. 6, 31. A kétségbeesett védekezés egyes fogásairól

* Ab. Zará 9a.

számol be Josephus saját élményei alapján Jotapata ostromának leírásánál Bell. Jud. III, 7, 3. és köv. Állatbőrbe bujtatott emberek tévesztik meg a római őrzőket és gyanútlanul közlekednek. Forró olajat öntenek a falhoz közeledő katonákra. Puha anyagokkal telt zsákokat aggatnak a fal külső felére, hogy az ostrom-gépek ütéseit hatástalanokká tegyék stb. Az ostrom legfélelmetesebb fegyvere volt a kiéheztetés. Ezt alkalmazták többnyire Izraél elleneségei. Ben-Hadad, az araméusok királya kiéhezteti Sómron városát. Rabságé kiéheztetéssel ijeszti Jeruzsálem lakóit II. Kir. 18, 27. Nebukadnecár ostromától (II. Kir. 25, 3.) egészen Titus ostromáig mindig a kiéheztetés volt az, mely megtörte Izraél vitéz katonáinak erejét.

XIII.

A foglyok. — A régi hadviselési modorhoz tartozott a kegyetlenkedés, ami a fogollyal szemben is kifejezésre jutott. Hogy a zsidóságnál mennyire tudott behatolni ez az ókorban általánosan elterjedt modor, arra nincsen elég adatunk. Az idevágó néhány részlet a legrégibb korra esik, a honfoglalás idejére. Józs. 10, 24. — Zsolt. 110, 1. inkább képlet. Bir. 1, 6, mint a folytatásból következik, retorzió akart lenni, mert hiszen Adóni Bezek bevallja, hogy ugyanígy cselekedett ő már hetven királlyal. Dávid kegyetlen ítélete az ammoniták fölött II. Sám. 12. végén megmagyarázható abból, hogy az ammoniták kegyetlen és durva módon megsértették, amennyiben megcsönkítették azokat a követeket, melyeket Dávid

elküldött volt királyuk halála alkalmával, hogy részvétét fejezzék ki nekik. U. o. 10, 1. és köv. Említendő még Amácja király történetéből II. Krón. 25, 12.

A fogoly megvakítása többször említettetik a szentírásban, de mindig oly összefüggésben, hogy idegen népek gyakorolták Izraéllal szemben. A filiszteusok megvakítják Sámson. Bir. 16, 21. Az ammonita Náchás csak úgy akar szövetséget kötni Jábés Gileád izraelita lakóival, ha mindenki közülük megengedi magának kiszúrtni a jobb szemét. I Sám. 11, 2. Nebukadnecár kiszúrattja Cidkijáhu király szemeit, miután már szemei előtt lemészárolta összes fiait. II. Kir. 25, 7. Jer. 39, 7. 52, 11.

Az idegen népeknél szokásos kegyetlenkedés gyermekek és nők iránt gyakran említettetik a szentírásban is mint olyan, melyet az idegen népek Izraéllal szemben tanusítottak. II. Kir. 8, 12. «És mondta Chazáel, az araméusok leendő királya Elisá prófétának: Miért sír Uram? mondta, mert tudom, mi rosszat fogsz tenni Izraél fiaival: erősségeiket tűzbe borítod, ifjaikat karddal öled meg, kisdedeiket szétzúzod és várandósaikat felhasítod.» Hasonlót jósol Hóséa Sómrón városának. Hos. 14, 1. Ámosz próféta ezt a bünt emeli ki mint az ammoniták főbűnét, melyet Isten nem fog megbocsátani. Egy ilyen esettel találkozunk Izraél birodalmában is, a trónbitorlások és polgári forradalmak idejében. II. Kir. 15, 16. Asszonyokat és gyermekeket nem volt szabad bántani a megostromlott város meghódításánál sem, noha a harcoló férfiak ellen gyakran keményen

jártak el. I. Makk. 13, 45. és köv. Emlékezetes adat van Izraél királyainak jóságáról és irgalmasságáról az elfogott ellenséges királlyal szemben I. Kir. 31, 34.

A fogoly rabszolgaságba vetése volt leginkább elterjedve az egész ókorban. Hogy ez miként történt az izraelitáknál, arra nézve nincs elég támpontunk. Num. 31, 25. és köv. nem domborítja ezt ki eléggé. A legyőzött törzset vagy népet általában meghagyták régi területükön, csakhogy adófizetésre kötelezték és tűszok vétele által biztosították hűségüket. II. Kir. 14, 14. Az ellenség megerősített városaiban őrségeket hagytak hátra, annak biztosítására, hogy az ellenség nem fog közben felkelést megkísérelni. II. Sám. 8, 6—14. Ellenséges területek elpusztítása csak ritkán fordult elő. V. ö. II. Kir. 3, 19. és 25. I. Krón. 20, 1.

A legyőzött harcos fejevétele általános volt a régi népeknél. Ez nemcsak mint diadali jelvény szolgált, hanem mint pl. az assziroknál, a végzett munka mértékeül is. Az egyiptomiaknál a kezeket vágták le a harcosok és bemutatták a vezéreknek. Riehm i. h. I. 868b. Egyes szórványos esetekben kimutatható ez, más motivumból folyólag az izraelitáknál is. Csak vezéreknél volt szokásban. Dávid levágja a legyőzött Góliát fejét és Jeruzsálembe viszi. I. Sám. 17, 52—54. Sebá ben Bichri fejét levágták és a falon át kidobták Jóábnak II. Sám. 20, 22. V. ö. továbbá II. Kir. 10, 6. és köv. Említésre méltó még Judith esete Holofernesszel. Judith 13, 9—18.

XIV.

Nevezetes hadi tettekért kitüntetések jártak. Káléb leányát igéri oda annak a vitéznek, aki Kirjat-Széfert megveri. Athniél len Kenáz a nyertes. Józs. 15, 16. Saul király hasonló ígéretet tett annak, aki Góliátot győzi le. I. Sám. 17, 25. V. ö. még u. o. 18, 25. Dávid felszólítást intéz a sereghez, hogy aki a Jebuzeusra az első csapást méri, az lesz majd a fővezér. Jóáb volt a nyertes. I. Krón. 11, 6.

A harcban elesettek eltemetése általános szokásban volt Izraélnél. Konkrét esetet Dávid történetében találunk először I. Kir. 11, 15. Ez itt csak alkalmilag és mint az összefüggéshez szorosan tartozó részlet fordul elő és éppen abból látszik, hogy ez volt a közönséges. A későbbi korban sűrűbben találkozunk idevágó adatokkal. V. ö. II. Makk. 12, 39. Külön hálabenedikcióra adott alkalmat, a talmud közlése szerint a Bétár halottainak eltemetésére adott engedély, amit kezdetben Hadrián kegyetlensége megtiltott. Berákh. 42b. Taánith 31a.*

Elesett vezéreket és fejedelmeket nagy gyásszal temették. Dávid felszólítja Jóábot és az egész sereget, mely vele volt, hogy a legmélyebb gyász jeleivel temesse el Ábnért és a király maga mondott fölötte gyászdal. II. Sám. 3, 31. és köv. Talán fegyvereit is melléje adták az elesett harcos sírjába. V. ö. Ezek. 32, 27. Az idegen seregek elesetteit is eltemették, ameny-

* A szabály az volt, hogy a halottat ott temették el, ahol találták. Érub. 17b וַמֵּת מִצֹּה קְנָה מִקְוָמוֹ. Maim. i. h. VI, 12.

nyiben a csata a szent földön folyt. Ezek. 39, 11. és köv.* azzal magyarázza, hogy a szentföld tisztántartása szempontjából történt. A harcban elesettek elégetéséről szól Jezs. 30, 35. A hazatérő harcosok tisztalkodni tartoznak, úgy mint aki a hulla érintése által tisztátalanná vált. Num. 31, 19.

XV.

A győzelmesen hazatérő harcosokat diadalmenetben fogadta a nép. Asszonyok és leányok, dobbal, énekkel és zenével mentek eléjük. Bir. 11, 34. (Jiftach leánya). I. Sám. 18, 6. és köv.

Későbbi időkben a diadalmenethez és a harcosok ünnepléséhez hozzájárult külön hálaének Isten iránt. Mert a győzelem Istené. II. Krón. 20, 26. I. Makk. 4, 24. Ez az elismerés Isten iránt ősi időkben inkább abban nyert kifejezést, hogy vagy az egész zsákmányt neki szentelték, vagy annak egy részét, különösen az aranyat és ezüstöt. Józs. 6, 24. Bir. 8, 25, 27. II. Sám. 8, 11. és köv. A nevezetesebb hadi jelvények mint győzelmi emlékek szent helyen nyertek elhelyezést. Góliát kardja Nób szentélyében foglalt helyet az éfód mögött. I. Sám. 21, 10. A II. Kir. 11, 10-ben említett lándzsák és pajzsok, melyek az Örökkévaló házában voltak, talán szintén ilyen elfoglalt hadi jelvények voltak. Szokásban volt más népeknél is, mint I. Sám. 31, 10-ből látható, mely

* Jeb. 61a שאע"פ שאין העכו"ם מטמאין באהל אבל
במוע ובמשא מטמאין

szerint a filiszteusok elvették Saul fegyverzetét és Astóret házába helyezték.

Csak gyéren akadunk győzelmi emlékművek nyomaira. A kevés emlékművön is nem annyira a győző sereget vagy vezért, mint inkább Istent dicsőítették. Sámuel próféta azzal a célzattal állít követ (segítő követ) a filiszteusok legyőzésének emlékére, hogy kifejezésül szolgáljon Isten hatalmának: «Itt segített meg bennünket az Örökkévaló». I. Sám. 7, 12. Saul emlékét illetőleg v. ö. I. Sám. 15, 12.

XVI.

Néhány szóval kell még érintenünk a zsoldosok szerepét. Idegen katonák Izraél zsoldjában Dávidnál szerepelnek először. A Gátbeli Ittaj mint idegen említettetik II. Sám. 15, 19. és köv. és egy sorba állítottatik a többi fővezérrel. Parancsnoka volt a sereg harmadának, úgy mint Jóáb és Abisaj. U. o. 18, 2—5. Idegen törzsből voltak az Ammóni Celek u. o. 23, 37. és a chittita Uria u. o. 39. v. II. Krón. 25, 6. és köv. szerint Amácja, Júda királya Izraél királyságában bérelt százezer derék vitézt százezer ezüsten. A bérelt sereget azonban elbocsátotta, mert a próféta ellenezte. A második templom idejében, különösen Hyrkán János óta sűrűn alkalmaztak idegen zsoldosokat. Ant. XIII, 8, 4. XIII, 13, 5. XVII, 8, 3. és másutt. De ennek fordítottjával is találkozunk. Zsidó katonák is léptek idegen zsoldba, különösen Nagy Sándor óta. Ant. XI, 8, 5. végén elmondja Josephus, hogy Nagy Sándor zsidó zsoldosokat vesz seregébe

és megengedi nekik, hogy saját törvényeik szerint éljenek. Azontúl egyfolytában szerepelnek zsidó zsoldosok Egyiptomban a Ptoloméusok és mások alatt és egyéb országokban. V. ö. Ant. XII, 2, 5. és u. o. 3, 1. Kevésbé összeegyeztethető volt a zsidó katona szolgálata a római légiókban. V. ö. Schürer i. h. III. 115.

A már említett assuáni papyrusok igen becses forrásul szolgálnak az időszámításunk előtti 5-dik században Délegyiptom határait védő zsidó katonai kolóniákra. Hogy ilyen zsidó katonai kolóniák egyáltalán léteztek, arra e papyrusok felfedezéséig gondolni sem lehetett. Jelentőségük, belső életük és egyéb história vonatkozásaik leírása külön fejezetbe való. Itt csak egy-két irodalmi utalással érem be. Különösen a katonai vonatkozások szempontjából egybevetendő Schürer i. h. III. 25. és köv. Blau, Az Assuani és Elefantinei aram papyrusok 1908. U. a. Az elephantinei zsidó katonai telep újabb aram papyrusai, M. Zs. Szemle 1912, 41—67. U. a. Zsidó katonai telep az egyiptom-nubiai határon 2500 év előtt. Izr. Magy. Irod. Társulat 1910-dik Évkönyvében.

Budapest.

Dr. Guttmann Mihály.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Dr. Bánóczy József titkári jelentése.

Tisztelt közgyűlés!

A megpróbáltatások súlyos idejét éljük. De bízva bizunk benne, hogy nem fogunk könnyűnek taláztatni, hogy küzdelmünk és áldozataink mellettünk fognak tanuskodni s a Mindenek igazságos intézője érvényt szerez jogunknak és teljesülést reményeinknek.

Mint nemzetünk és annak minden rétege, a lefolyt évben mi is helyt álltunk földadataink mellett. Mert művelt nép körében a kulturmunka sohasem szünetelhet.

Húsz évvel ezelőtt alakult meg Társulatunk, s nem minden megilletődés nélkül gondolok ma arra a megingathatatlan hitre, mellyel alapítói kezdeményüket közszükségletnek érezték, s arra az erős bizalomra, mellyel jövője és sikerei elé tekintettek. Mint minden emberi, különösen zsidó alkotásnál, itt is eleitől fogva több volt a feladat, mint a teljesítmény, nagyok a célok és kicsinyek az eszközök. De a kétség és közömbösség nem lohasztotta kiltartásunkat s immár kétségtelen, hogy közönségünk méltánylását kinyertük — kinyertük pedig munkásságunkkal, melynek eddigi negyven kötete leghatásosabb szószólónk. Értjük be ezuttal ennek a megállapításával. Ünneplő örömmünket hagyjuk arra a bizonyára nem távoli időre, amidőn nemzetünk a győzelmes békét kivívta.

Tisztelt közgyűlés! Tavalyi nagyszabású kiadványunk, a *Pèchi Simon* szombatos imádságos könyve, méltóztatnak tudni, csak úgy vált lehetségessé, hogy elhúnyt nagyérdemű elnökünk, *Báró Hatvany József* 4000 koronát bocsátott rendelkezésünkre. De ez az összeg elégtelennek bizonyult s midőn a hiány pótlása végett a bárónéhoz fordultunk, ez a kért 1900 koronát azonnal megadta. E nagylelkűség viszonzásául a könyv címlapjára a néhai báró neve mellé kitettük nemes özvegyéét is, és így e két név fénye együtt hirdeti az adakozók bőkezűségét és a Társulat háláját.

Felolvasásaink a lefolyt évben is állandóan nagyszámú közönség érdeklődését kötötték le, amit egyaránt köszönünk a buzgó intézőknek, *Ágai Adolfnak* és *Lenkei Henriknek*, mint a kitünő föllovasóknak, akik között most először szerepelt külföldi tudós, a Berlinben élő nagyhírű egyetemi tanár és filozófus, *Cohen Hermann*, méltó és nagy sikerrel. *Vidéki* föllovasást öt helyen rendeztünk: Balassagyarmaton, Békéscsabán, Nagyszombatban, Szarvason és Selmecebányán, mindenütt a helyi intelligenciának jóformán felekezeti közti részvéte mellett. Valóban, Társulatunk ez úton nem kicsinylendő hivatást teljesít.

A télen mi sem tartottuk meg föllovasásainkat, amit a közviszonyok eléggé magyaráznak. Nálunk — fájdalom — még külön ok is igazolja eljárásunkat: tagjaink évi járuléka felére apadt: 13400 koronáról 6600-ra.

Ily körülmények közt külön köszönettel tartozunk a Pesti izr. hitközségnek, mely a subventiót az idén is megadta és az izr. Magyar Közalapnak, mely hozzájárult azon kérelmünkhöz, hogy rendes évi segélyét az idén a Társulat általános céljaira fordíthassuk. Az utolsó nagy költségvetési hiány és, amellyel számolnunk kell, az idei várható jövedelem lényeges csökkenése mindamelllett arra

kényszerítenek bennünket, hogy fölolvassásainkról, bár nehéz szívvel, az idén is lemondjunk. Ezért volt kénytelen az igazgatóság azt is határozni, hogy idei tagilletményül csak az Évkönyvet adjuk, a teljesen kész s már ki is szedett Ifjúsági Biblia első kötetének megjelenését a jövő évre halasszuk, abban a szívesen táplált reményben, hogy addig az általános gazdasági s velük a társulati viszonyok kedvezőbbre fordulnak.

Bizony megnehezült az idők járása fölöttünk. S újból megbizonyosul a rég kitapasztalt igazság, hogy irodalmi társulat kellő anyagi alap nélkül állandó ingadozásnak, sőt veszteglésnek van kitéve. Munkásnak és munkának bőviben vagyunk, de mi haszna, ha értékesíteni módunkban nincs. Ám bízunk közönségünkben, hogy mire a béke napja kiderül, föléled megint, mint azelőtt, a közérdeklődés és közmegbecsülés, mely az Izs. Magyar Irodalmi Társulatot fönn tartotta és fölemelte a köz hasznára és dicsőségére.

A *Magyar Zsidó Múzeum* az öt év alatt, hogy gyűjtéséhez fogtunk, gyönyörűen fejlődött. Szinte meglepetve látjuk, mennyi érdekes, sőt értékes és becses anyagot sikerült ily rövid idő alatt összeszerezni utánjárás, adakozás és vétel útján. Mecénásainkról és munkatársainkról akkor lesz ideje egyenként megemlékeznünk, midőn a Múzeum nemsokára meg fog nyílni. De lehetetlen már most hálával nem említenem a múzeumi bizottság elnökét, *Székely Ferencet*, akinek Oklevéltárunkat is köszönjük, társelnökét, *Mezey Ferencet*, aki a Múzeum alapítását indítványozta és állandó szeretettel gondozza, és a múzeumi őrt, *Fabó Bertalant*, aki egész lelkével csügg a szép alkotáson.

Hadd említsem még, hogy e célra alkalmas kiadványainkból sebesült katonáinknak 100 kötetet juttattunk: Évkönyveket, a Szentírást, a Zsidó irodalom történetét,

a Héber költőket, A négy fiút. Hisszük, hogy derék katonáink épültek a szívesen följánlott olvasmányokon, melyekből az örök erkölcsi világrend igéin kívül hazafias érzés, felekezeti türelmesség és egyetemes emberszeretet szólnak.

Ezekbe a nagy időkbe, melyek annyi sebet ütnek és annyi dicső emléket termelnek, Társulatunknak is több vesztesége esik, mint fönnállása óta bármely esztendőbe. Meghaltak *Friedländer Gyula* Désen és a volt kassai pap, *dr. Konrád (Klein) József*, érdekeink buzgó propagatorai; elköltöztek *dr. Rosenberg Gyula* és a pécsi rabbi, *dr. Perls Ármin*, felekezetünk erősségei és díszei; elhunytak *dr. Simon József* és *Weiss Berthold*, kiknek friss sírjaira helyezzük ime koszorúinkat. Mindannyian hűséges barátaink, áldozatra kész jóakaróink voltak, köztük *dr. Simon József* Társulatunk egyik alapítója. Az ő neve és dicsősége kapcsolatos a magyar zsidóság újabb történetének minden nevezetesebb mozzanatával s alig van társadalmi vagy kulturális közintézményünk, melynek alapítása vagy fejlődése az ő nevéhez is ne fűződnek. Mint az erkölcsi és értelmi tényezők mély meggyőződésű megbecsülője, kiválóan értékelte a mi munkánkat, melytől sokat remélt s melyet fogytáig ösztönző elismerésével kísért. Élétében kerülve kerülte a nyilvánosságot, zajgásait és elismerését. Most, holtában, ellenmondása nélkül szólalhat meg hálánk és köszönetünk.

II.

Jelentés a Kunewalder-pályadíjról.

Palesztina története a második templom pusztulásától a jelenkorig, különös tekintettel zsidó lakosságára és a zsidó diaszporának hozzá való viszonyára.

Jelige: Ez-e a város, melyről mondják: tökéletes szépségű, gyönyörűsége az egész földnek?

1.

A pályamű a kitűzött feladatot kielégítő módon oldja meg. A nagy anyagot áttekinthetően kilenc megfelelő fejezetre osztja és az eseményeket röviden, világosan és folyékonyan adja elő. Csupán itt-ott kellene a hosszú mondatokat rövidebbekre feloldani. Az egyetemes kép a szent föld multjáról egészben véve hű, az eddigi kutatások összefoglalásán alapuló. Mialatt e munka készült, a zsidókra vonatkozó római törvényekről alapvető mű látott napvilágot, amely mellett a «A keresztény császárok kora» c. IV. fejezet teljesen antiquálnak mutatkozik és egészen átdolgozandó. Ez részben már a III. fejezetre is vonatkozik. Ugyanez áll némely más kisebb részletről, pl. a midrasra és a karaitákról vonatkozókról. Ezek és mások részben kiegészítésre, részben átalakításra szorulnak, egyik-másik pedig, mint a jelenkori művelt olvasót nem érdeklő theológiai anyag, egészen kiküszöbölendő. Ezek helyébe kellene tenni a zsidó népelet ecsetelését a III. és IV. században, amelyre elegendő történeti adat áll rendelkezésre.

A mű több állításával és nézetével nem értek egyet, mit a megfelelő helyeken a margón jeleztem is. Ugyanígy helyesbítettem némely ténybeli tévedést.

Az előadott kívánságok és kifogások a műnek mint

egésznek becsét nem szállították le. Az első e nemben és a kitűzött célt igen jól fogja szolgálni: tudományos is, népszerű is. Ezen tulajdonságainál fogva a pályadíjat feltétlenül megérdemli és annak kiadását javasolom.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

2.

A terjedelmes, ha nem is kimerítő dolgozatban a szerző erudiciója imponáló mértékben nyilvánul. Alaposan ismeri és felhasználja a tárgyára vonatkozó kútfőket, valamint a szentföld és a zsidók történetével foglalkozó régi s legújabb irodalmat. Nemcsak a szorgalmas gyűjtő bontakozik ki az értekezéséből, hanem az adatokat eredeti szempontból megítélő kutató is. Vizsgálatának eredményével gyakran egyet nem érthetünk, ez azonban nem rontja le az író becsülni való törekvését, hogy önálló akart lenni. A palesztinai zsidók ókori históriáját számos munka öleli fel, középkori és újkori történetük azonban rendszeres feldolgozásban eddig még nem részesült, ez okból tehát a pályamunka, mely a második templom megsemmisítésétől napjainkig terjed, úttörőnek minősíthető. A kitűzött pályadíjat még mostani alakjában is feltétlenül megérdemli és bizonyos, hogy megjelenésével az Izraelita magyar irodalmi társulat legjelesebb kiadványai közé fog sorakozni. A szerző, meg vagyok győződve, maga is mellőzhetetlennek fogja tartani, hogy a megjelenés előtt stiláris, mint tárgyi tekintetben több helyen javítson, rövidítsen, toldjon a munkán, hogy ennek becse megsokszorosodjék.

Tájékoztatásul a következőkkel szolgálok neki:

Az Előszó első szakaszát hagyja ki, vagy dolgozza át, mert nem felel meg a történeti tényeknek. Ha Róma annyira vágyott a szentföldre, mint ahogy a szerző ál-

lítja, már előbb meghódította volna. A senatus az Ázsiába vezető utat nem Palesztinán át kereste. Róma világpolitikája felől a szerző új szempontokra akadhat az olasz Guglielmo Ferrero munkájában, mely német fordításban Grösse und Niedergang Roms címen jelent meg.

Komoly történetírók előtt kétségen felül áll, hogy a keresztes hadjáratokat a vallásos erő mozgatta, a szerző tehát helytelenül jár el, mikor ennek ellenkezőjét állítja.

1. old. A tanácskozáson nem Titus Phygius vett részt, hanem M. Tittius Frugi. Fronto neve Aeternius Fronto. Nem harmadnap, hanem a tanácskozást követő nap lett a templom a láng martaléka. Josephus Flavius szövegében nincs szó arról, hogy vízzel oltották a tüzet. Ha a szerző újra megnézi a szöveget, maga is nevetni fog tévedésein.

2. old. Nem 14,000, hanem 12,000 ember pusztult el. A vár neve Máziádá.

3. old. Johannes magyarul János.

5. old. Adót, vámot mindenki fizetett, tehát nem egyedül zsidókra vetették azt.

A 4. jegyzet következtetései Bóbó-kámából erőszakoltak. Nemcsak itt, hanem gyakran tapasztalható, hogy a szerző egyes újabb tálmudisták nyomdokain szeret haladni, kik olyasmiket olvasnak ki a tálmudból, amit egyszerűen fegyelmezetlen gondolkodásuk, képzelődésük gyömöszölt abba; ezeknek eljárását ne utánozza a szerző, tehát revidiálja a tálmudból levont következtetéseit, melyek túlnyomólag nem reálisak.

5. old. A Sekálimból vett idézet túlzás, amint a szerző meggyőződhetik, ha a tálmud jelölt helyén következőket elolvassa. A jeruzsálemi Demáj-ból idézett lapszám téves.

10. old. Jóchánán ben Zákáj méltatásánál a szerző Grätz s követői hatása alatt áll, holott nem voltak meg

azok az ássimiláns érdemei, melyekkel felruházták. Ugyancsak merő képzelődés, hogy a papokban titokban áskálódtak Jóhánán iránya ellen.

14. old. Abból, hogy a pannóniai cohorsot Pálesztinába rendelték és további szolgálatra utasították, téves következtetést von a szerző.

A 14. old. «Jóhánán visszavonulásával» szavaktól 15. old. «étrendtartását célozta» szavakig hasbeszéd. Nemzetnek tartotta magát ekkor a zsidóság, minden akadály ellenére érvényesülni óhajtó nemzetnek, ez okból tehát helytelenül rójja meg a szerző azokat, kik «ez eszményi vallású törekvésre ráaggatták a magasba szárnyalást bénító politikai koloncokat». Ez frázis, melyhez hasonlót hosszú, prédikációs ízü mondataiban többször kivág a szerző.

15. old. Nevetséges állítás, hogy a kereszténység elejétől fogva politikai mozgalom volt. Nem kevésbé igazságellenes, ahogy a szerző a 16. oldalon Jézust jellemzi. Az ember zsidó voltán s meggyőződésén nem esik csorba, ha Jézus szerepét s a kereszténység világtörténeti hatását objektive méltatja.

17. old. Úgylátszik a szerző nem tud arról, hogy Pál apostol igenis járt a pogányok közt.

19. old. Beráchósz 16 *a*-ból nem tűnik ki, hogy Gámliél gyöngé testalkatú volt.

21. old. Beráchósz 28*b*-ból és Megilá 17*b* nem található az, amit a szerző az idézett helyekből kipréselni akar. U. i. a Bábá-kámából vett idézetben nincs nyoma keresztényeknek.

22. old. Elhibázott Domitiánus magatartásának megokolása a zsidókkal és keresztényekkel szemben.

27. old. Ákibá nem alkalmazott új módszert, hanem túlzásba vitte a szentírás körül képződött scholastikát.

29. old. Abszurdum, ahogy a szerző a görög nyelv tilalmát megokolja. Ahogy a római zsidó kátákombák fel-

iratai is bizonyítják, a zsidók teljesen elgörögösödtek. Ez ellen az áramlat ellen akart a tilalom gátat vetni.

32. old. Bár-Kochbá kétségkívül nem veretett új pénzeket, hanem a Mákábéus Simon pénzeit használta fel.

Az olaszországi kátákombák vonatkozásait a szentföldi zsidókra a szerző nem dolgozta fel. Pedig hálás feladat lett volna. Hogy a templom lerombolása után a szentföld követői mekkora tiszteletben állottak a diaspora zsidósága előtt, remekül illusztrálja ezt az az ókori, esetleg a középkor legelejéről származó sírfelirat (Ascoli, *Iscrizioni*, 61), mely lapidáris büszkeséggel említi, hogy egy leányka temetésén «dixerunt threnos duo apostoli et duo Rebbites».

Szükséges lenne egy külön fejezet, mely a zsidó költők s írók munkáiból, az ókortól máig, szemelvényeket közölve bemutatná, a zsidóság állandó vonzalmát a szentföldön és imáink szövegével bizonyítaná, hogy örömben, bánatban, az élet minden vonatkozásában a szentföld kitörölhetetlen emléke volt a zsidóságnak és hogy zsidók, ahogy kútfők tanúsítják, meghagyták végrendeletükben, így Magyarországon is a XVII. században, hogy hullájukat a szentföldre szállítsák. Gyönyörű, kiemelni való jele ez az ősi föld szeretetének.

Óhajtandó egy külön fejezet, mely a magyar zsidók viszonyát a szentföldhöz jellemzi és felsorolja a Pálesztinában élt magyarországi zsidó tudósok munkáit. Megkövetelhető ugyancsak, hogy az értekezés a szentföldi zsidók foglalkozásáról statisztikai alapon nyújtson képet és domborítsa ki, hogy a szakadatlan tanulásban miként nyilatkozik meg ott a vallásosság. Ethnográfiai leírások se hiányozzanak.

Végül ajánlom, hogy a könyv a következő címet kapja: A szentföld zsidóságának története a második templom elpusztulásától korunkig.

Keszthely.

Dr. Büchler Sándor.

3.

Komoly tudományos értékű munka, mely a kútfők alapján készült, kellő tekintettel van az irodalomra is és a fennforgó kérdések legnagyobb részére nézve kielégítő felvilágosítást szolgáltat.

Ezért jutalomra méltónak ítélem.

Ez az elismerés azonban nem ment fel azon kötelesség alól, hogy e munka hiányait és hibáit ki ne emeljem.

Főhiánya az aránytalanság. Az első négy fejezet, melynek tartalma a 70—634. közötti időszakot foglalja magában, az egész könyvnek éppen fele.

Igaz, hogy ennek tartalma legérdekesebb, a jövőre nézve legfontosabb, de itt túlságosan részletezésbe megy az elbeszélés. Épen a legfontosabb eredmények: a Misna és a (pal.) Talmud létrejötte pedig aránylag csak szűkebb mederben tárgyalvák.

Ez az aránytalanság megvan annyiban is, hogy noha a pályakérdés Palesztina történetére szól, mégis csaknem kizárólag zsidók szerepelnek. A «különös tekintet» reájuk pedig talán mégsem ezt akarta.

A hibákat — természetesen csak a főbbeket emelve ki — sorban vesszük.

14. l. «Hiszen a kereszténység elejétől fogva nem volt más, mint politikai mozgalom, mely a túlzó nemzeti párt circulusait zavarta». — A túlzó nemzeti párt annak nézhetette, de a kereszténység lényegében más volt. És hogy más volt, elismeri a szerző, mikor ugyanazon levél másik oldalán azt írja: «Jézus *nyílt mozgalmat* indított a nép körében azon eszme megvalósítására, hogy az ember boldogsága a hitben fakadó erkölcsi életben rejlik.» Ebben viszont igazságtalanság rejlik a zsidóság ellen. Hisz a próféták az erkölcsi élet kiemelését illetőleg valóban előzői, mesterei voltak Jézusnak.

15. l. Hiba a késői nagyon elfogult Orosiust venni forrásul 1. századi eseményekre nézve. A római senatus «sértődött hiúsága» nem történeti tényező, plane a császárok idején.

Barkochba lázadása elbeszélésénél a mondai, sőt legendai elemek nincsenek kellően elválasztva a történetiektől (35. l.).

40. lap. (v.) Nincs kellően bebizonyítva az a magában véve is nagyon valószínűtlen állítása, hogy 135. után, az «apostolok tanácsa» Jeruzsálemben a lyddai hatásnak alapján állapította meg a három főbűnt és statuálta azt az alapelvet, hogy a szertartások külső gyakorlásánál fontosabb a belső tudat, a lelki megigazulás.

Itt nemcsak az apostolok történetei jönnek számításba, hanem a római püspökök első történeti forrásai is.

Hiba, hogy a tiberiasi patriarkák és a gáonok közti viszony nincs tüzetesebben tárgyalva (65. l. s. köv.). 67. Justinianus nem volt unokája II. Theodosiusnak.

110 l., «hogy gátat emeljenek, nehogy mindenki merészkedjék felemelni szavát a Thóra megszegői ellen» nyilván értelmetlenség. Az hiszem, egészen felesleges a jeruzsálemi rabbik névsora a textusban, azoké is, akik semmit sem tettek. Legfőlebb jegyzetbe valók.

Nem érthetek egyet a szerző azon eljárásával, hogy a görög szövegeket latin betűkkel írja át. Ha tud görögül, mint felteszem róla, írjon görögül. Végül nagy sajnálattal kell kiemelnem, hogy a stilusa pongyola, gyakran magyartalan, még többször az elhamarkodás jeleit viseli magán. Az illető helyeket a szövegben mind megjelöltem és meg vagyok győződve arról, hogy a szerző, ha műve kiadás alá jut, tekintetbe veszi jeleimet is.

Budapest.

Dr. Marczali Henrik.

III.

Pályakérdések.

1.

Halmos pályadíj.

A zsidó eskü eredete és fejlődése, különös tekintettel Magyarországra.

Határidő 1915 május 1.

A pályadíj Halmos Izor úr ajándékából 500 korona.

A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll, mely a munkát közzéteszi. Ez esetben művéből a szerző 100 példányt ingyen kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat titkárához, dr. Bánóczi Józsefhez, VIII. ker., Tavaszmező-u. 10. sz. küldendő.

2.

Az Országos Iroda pályadíja.

Kívántatik zsidó közigazgatási kézikönyv.

Határidő 1916 október 31.

Pályadíj az Országos Iroda ajándékából 1600 korona.

Megkívántatik, hogy az izraelita felekezet alkalmazásában állóknak és egyáltalán a jogkereső közönségnek forrásul és tanácsadóul szolgáló eme kézikönyv: *a)* a magyar izraelita vallásfelekezet közjogi állását és egyáltalán az államhoz való jogviszonyát ismertesse; *b)* hogy az izr. hitfelekezet összes testületeire és intézményeikre vonatkozó ezidőszerint érvényben levő jogszabályokat és az ezek alapján kifejlődött gyakorlatot feltüntesse; *c)* hogy tartal-

mazza mindama törvényeket és rendeleteket, melyek az izr. hitfelekezet és testületei adminisztrációjával bármely tekintetben összefüggnek; d) hogy magában foglalja a fennálló hitközségek területköreinek, közérdekű intézményeik és szervezeteik jegyzékét. A kellő beosztású és könnyen áttekinthető mű 25 ívre terjedhet.

A pályadíjat nyert munka a Társulat tulajdona. Az esetre, ha a Társulat a munkát változatlanul kiadná, minden kiadás után a tiszta haszonnak egyharmada, ha pedig átdolgozva adja ki, a tiszta haszonnak egynegyede a szerzőt illeti meg.

A jeligés levéllel ellátott gépírásos pályamű a Társulat titkárához, VIII., Tavaszmező-u. 10. sz. küldendő.

IV.

Jelentés a felolvasásokról.

1.

Felolvasások az 1913—14. évben.

1. *Budapesten:*

Nov. Dr. Cohen Hermann, berlini egyet. tanár: A valóság fogalma a zsidó monotheizmus szempontjából.

Dec. 1. Dr. Vajda Béla: Bergson és Maimuni.

2. Balla Ignác: Római karnevál (vers).

3. Dr. Hajdu Miklós: Mesemondó lángok.

Jan. 1. Dr. Fürst Aladár: Zsidó középiskolák.

2. Dr. Peterdi Andor: A sárga folt (vers).

3. Dr. Blau Lajos: Ókori papyrus-leletek.

Febr. 1. Seress László: Heine és Napoleon.

2. Dr. Szabolcsi Lajos: Sába királynője.

Márc. 1. Dr. Kohlbach Bertalan: A kürt szava.

2. Lenkei Henrik: A koporsó legendája (vers).

3. Gedő Lipót: Mózes lovasszobra.

2. *Vidéken :*

Balassa-Gyarmat.

Békéscsaba.

Nagyszombat.

Szarvas.

Selmec.

Felolvasók voltak : Dr. Kiss Arnold, Lenkei Henrik, Wallesz Jenő, Szilágyi Géza, Dr. Mezey Sándor, Dr. Blau Lajos, Dr. Szabolcsi Lajos, Dr. Patai József.

Lenkei Henrik,
előadó.

V.

Jelentés a Magyar-Zsidó Múzeumról.

1913 novemberében költözött a Magyar-Zsidó Múzeum mostani V., Hold-utca 23. szám alatt levő házba, amelynek első emeletén egy nagy és két kisebb szobát foglal el, melyért 1800 koronát fizet. Így lehetővé vált, hogy a múzeumnak aránylag elég gyors tempóban és mennyiségben felgyűlt tárgyai illően csoportosíttassanak. A nagy teremben vannak a tárgy-régiségek és néprajzi tárgyak, egyik oldalszobában a kép- és szoboranyag, a még rendkívül kis érem- és pecsét-gyűjteménnyel, a másikban a magyar, főleg a szabadságharcra vonatkozó okmányok. Bár az idők mostohasága miatt nem lehet a gyarapodás olyan mérvű, mint amilyennek a magyar zsidóság közepében lennie kellene és egyszer lesz is : mindamellett még ebben a háborús évben is folytonos, amint folytonos az érdeklődés is. Az 1913. évi 200 számmal való szaporodás 1914-ben 120-ra csökkent ; aránylag még tűrhető állapot. Úgy hogy a múzeum anyaga félezernyi leltári számmal kb. másfélezer darabból áll ;

az anyag tudományos és muzeális értékéről meg fogalmat adhat a most elkészült rendszeres leíró katalogus (catalogue raisonnée), amelyből az Évkönyv az első részt most közli.

Ugyanis Dr. Mezey Ferenc alelnök felkérésére Dr. Kohlbach Bertalan, Mandl Bernát és Dr. Weisz Miksa elvállalták a muzeum anyagának feldolgozását; (a muzeum öre csak a képek, metszetek leírását reserválta magának); az urak maguk között munkafelosztást állapítottak meg, amennyiben Dr. Weisz Miksa a könyvek és kéziratok, valamint a frigyszekrény-függönyök tüzetes leírását, Dr. Kohlbach Bertalan az ezüst, bronz, réz, vas, fa- és csont régiségeknek a leírását, míg Mandl Bernát az érmek és pénzek meghatározását vállalta el.

A muzeum anyagának gyarapodása 1914-ben a 386 leltári számból az 501 leltári számig terjedt.

Felszerelési tárgyakban az elmúlt évben három szekrényt kaptunk, valamint egy új redőnyös registratort az üveg alatt ki nem állított régi okmányok és levelezések őrizésére. Okmányvitrinák, üveggel borított hosszú asztalok, amelyekben az érdekesebb okmányok láthatóan elhelyezkednének: sürgősen szükségesek, ámbár — panasz is, dicsekvés is — a tárgyakat tartalmazó szekrények is túlszulfvák, ami az egyes tárgyak érvényesülését hátráltatja.

Dr. Fabó Bertalan,
a muzeum öre.

★

A Múzeum költségvetése 1913 nov. 1-től 1914 dec. 31-ig.

Egyenleg 1913 november 1-én ... .. K 2184.22

Bevétel.

Izr. hitk. Nyiregyháza tagdíja 1914-re	K	10.—	
“ “ “ “ 1915-re	“	10.—	
Izr. m. közalap subv. 1914-re	—	800.—	
Gomperz Zsigm. és Róza adománya	“	875.—	
Dr. Lederer Sándor adománya	—	35.—	
Kleinmann Adolf	“	100.—	
Orsz. izr. iroda subv. 1914-re	—	1000.—	“ 2830.—
Imka részéről átutalt	—		“ 195.60
			<hr/> K 5209.82

Kiadás.

Házbér	—	K 2302.50	
Vásárolt tárgyak	—	“ 2042.48	
Felszerelés	—	“ 244.—	
Költség	—	“ 116.32	
Dr. Fabó Bertalan illetménye	—	“ 1040.70	“ 4599.95
			<hr/> Egyenleg — — — K 609.87

VI.

Zárszámadás és költségvetés.

Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat zárszámadása.

Bevételek:

1. 1913. évi tagdíjak	—	K 281.90	
2. 1914. évi tagdíjak	—	“ 6456.13	
3. Folyószámla kamat	—	“ 437.93	
4. Értékpapír	“	“ 3060.—	
5. Társulati kiadványok	—	“ 652.10	
6. Pesti izr. hitközség szubvenciója	—	“ 1000.—	
7. Izr. Magyar közalap szubvenciója	—	“ 1000.—	
8. Néh. br. Hatvány József és neje adománya	—	“ 5936.02	
9. Egyenleg	—	“ 8833.17	
			<hr/> K 27657.25

Kiadások:

1. Titkári tiszteletdíj	---	---	---	---	---	K	2000.—
2. Jegyzői tiszteletdíj	---	---	---	---	---	"	1000.—
3. Kezelés és postaköltség	---	---	---	---	---	"	2948.07
4. Írói díjak	---	---	---	---	---	"	4004.—
5. Nyomdai kiadások	---	---	---	---	---	"	9278.18
6. Budapesti felolvasások	---	---	---	---	---	"	1200.—
7. Vidéki felolvasások	---	---	---	---	---	"	1000.—
8. Orsz. Rabbi-egyesület szubvenciója	---	---	---	---	---	"	300.—
9. Magyar-Zsidó Szemle	---	---	---	---	---	"	800.—
10. Oklevéltár II. kötetének előkészítésére	---	---	---	---	---	"	1000.—
11. Árfolyamveszteség	---	---	---	---	---	"	4127.—
							<hr/>
						K	27657.25

Budapest, 1914 december 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Deutsch Sámuel s. k.
Szirmai Oszkár s. k.

Adler Lajos s. k.
Breitner Zsigmond s. k.
számvizsgálók.

Az Izraelita-Magyar Irodalmi Társulat vagyongkimutatása.

Vagyon:

Folyószámlabetét:

Belvárosi Takarékpénztár r.-t.-nál ..... K 6773.—

Értékpapírok:

K 36900.— 4 $\frac{1}{2}$ %-os Belvárosi Takarékpénztári záloglevél @ 86.— K 31734.—
K 2000.— 4 $\frac{1}{4}$ %-os ugyanaz @ 80.— " 1600.—
K 20200.— 4%-os Magyar. kor.-jár. @ 74.— " 14948.— " 48282.—

Betétkönyvek:

A Belvárosi takarékpénztár r.-t. betétkönyve (Kunewalder-alapítv.) ..... K 3840.—
A Budapesti takarékpénztár r.-t. betétkönyve (Tenczer-díj) ..... " 2500.— " 6340.—

Alapítványhátralékok:

Nagyváradai izr. hitközség ..... K 200.—
Szabadkai izr. hitközség ..... " 300.— " 500.—
Egyenleg ..... " 8833.17

K 70728.17

Teher:

Törzsvagyon	—	—	—	—	—	—	—	K 17200.—
Rendelkezésre álló vagyon	—	—	—	—	—	—	—	« 6336.47

Alapítványok:

Dr. Freund István alapítványa	—	—	—	—	—	—	—	K 20000.—
Kunewalder M. Fülöp-féle hagyaték	—	—	—	—	—	—	—	« 8000.—
Eötvös Károly-alap	—	—	—	—	—	—	—	« 3750.—
Herzmann Bertalan és neje-féle alapítv.	—	—	—	—	—	—	—	« 1200.—
Deutsch Zsigmond és neje	—	—	—	—	—	—	—	« 1000.— « 33950.—
Franklin-Társulat követelése	—	—	—	—	—	—	—	« 10416.37
Magyar-Zsidó Múzeum	—	—	—	—	—	—	—	« 609.87
Halmos Izor-féle pályadíj	—	—	—	—	—	—	—	« 500.—
Talmud-fordítási alap	—	—	—	—	—	—	—	« 1600.—
Átmeneti számla	—	—	—	—	—	—	—	« 115.46
								<u>K 70728.17</u>

Budapest, 1914 december 31-én.

Beck Dénes s. k.
ellenőr.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

Megvizsgáltuk és rendben találtuk:

Deutsch Sámuel s. k. Breitner Zsigmond s. k. Adler Lajos s. k.
Szirmai Oszkár s. k.
számvizsgálók.

Az Izr. magy. irodalmi társulat költségvetési előirányzata
1915 január 1-től 1915 december 31-ig.

Szükséglet:

1. Titkár tiszteletdíja	—	—	—	—	—	—	—	K 2000.—
2. Jegyző tiszteletdíja	—	—	—	—	—	—	—	« 1000.—
3. Kezelési és postaköltségek	—	—	—	—	—	—	—	« 2500.—
4. Írói díjak	—	—	—	—	—	—	—	« 2900.—
5. Kunewalder-pályadíj (100 #)	—	—	—	—	—	—	—	« 1200.—
6. Halmos-pályadíj	—	—	—	—	—	—	—	« 500.—
7. Országos iroda pályadíja	—	—	—	—	—	—	—	« 1600.—
8. Magyar-Zsidó Múzeum	—	—	—	—	—	—	—	« 1000.—
9. Orsz. rabbi-egyesület szubvenciója	—	—	—	—	—	—	—	« 300.—
10. Magyar-Zsidó Szemle szubvenciója	—	—	—	—	—	—	—	« 800.—
11. Kolozsvári felolvasó-egylet szubvenciója	—	—	—	—	—	—	—	« 100.—

K 13900.—

Fedezet:

1. 1914. évi hátralékos tagdíjak	---	---	---	K	300.—
2. 1915. évi tagdíjak	---	---	---	"	6000.—
3. Társulati kiadványok és kötések	---	---	---	"	500.—
4. Értékpapír és folyószámla kamatok	---	---	---	"	3000.—
5. Halmos Izor a zsidó esküről való tanulmány céljaira	---	---	---	"	500.—
6. Orsz. iroda a zsidó közigazgatási kézikönyv céljaira	---	---	---	"	1600.—
7. Izr.-Magyar Közalap szubvenciója	---	---	---	"	1000.—
8. Pesti Izr. Hitközség szubvenciója	---	---	---	"	1000.—
					K 13900.—

Budapesten, 1914 december hó 31-én.

Székely Ferenc s. k.
pénztáros.

VII.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a szentírás magyar fordításának kiadása és terjesztése ;
 b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az izraelita vallás- és erkölestannak ismeretetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára, valamint a zsidóság jelen életére vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban és a vidéken ;

d) ugyancsak e körbe tartozó tudományos és népszerű munkák kiadása és terjesztése ;

e) a társulat céljaival összefüggő pályakérdések kitűzése és jutalmazása ;

f) a zsidóság történetére, szellemi életére, vallási kultuszára tartozó, különösen magyar vonatkozású műemlékek, könyvek, okiratok, képek és egyéb tárgyak gyűjtése, egy erre szolgáló múzeum alapítása és fentartása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok.

A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona évi tagdíj fizetésére kötelezik magukat ; 5. a 1. §. f) pontja szerint létesítendő zsidó múzeum alapja külön alapítványokkal, adományokkal és évi járulékokkal növelhető. Az erre vonatkozó módokat a múzeumi bizottság az igazgatóság jóváhagyása alá tartozó ügyrendjében határozza meg.

41. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

A rendes tagság megszűnik halál esetén, továbbá kilépés által, a mely úgy válik érvényessé, ha a kilépni kívánó tag ebbeli szándékát legkésőbb a hatodik év első felében a titkárral írásban közli ; ha ezt elmulasztaná, tagsági kötelezettsége újabb hat évre érvényben marad.

Az alapító tagok a 14. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VIII.

A Társulat képviselete.

Az évszám a megválasztás évét mutatja. Ahol évszám nincs kitéve, ott a választás 1909-ben történt.

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

- Elnök : DR. VADÁSZ LIPÓT államtitkár.
 Társelnök : DR. FISCHER GYULA, rabbi.
 Titkár : DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.
 Pénztáros : SZÉKELY FERENC, bankigazgató.
 Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató,
 Ügyész : DR. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.

Az igazg. többi tagjai :

- DR. ÁGAI ADOLF, író.
 DR. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.
 DR. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.
 10 DR. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.
 DR. MEZEY FERENC, az orsz. iroda alelnöke.
 DR. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
 DR. STILLER MÓR, ügyvéd.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok :

- DR. ÁGAI ADOLF, író.
 DR. ALEXANDER BERNÁT, egyetemi tanár.
 DR. BAKONYI SAMU, országgy. képviselő.
 DR. BALASSA JÓZSEF, gimn. tanár.
 5 DR. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató.

- BECK DÉNES, bankigazgató.
 DR. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár. 1912.
 DR. DEZSŐ SÁMUEL, ügyvéd. 1912.
 FLEISCHL SÁNDOR, főkonzul.
 10 DR. FRISCH ARMIN, hittanár.
 GOLDSCHMIDT LIPÓT, kereskedő.
 DR. GRAUER VILMOS, gyáros. 1912.
 DR. GUTTMANN MIHÁLY, rabbiképzői tanár. 1912.
 DR. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd.
 15 DR. HELLER BERNÁT, reálisk. tanár.
 DR. HEVESI SIMON, rabbi. 1912
 DR. KÁRMÁN MÓR, egyetemi tanár. 1912.
 DR. KISS ARNOLD, rabbi. 1912.
 KISS JÓZSEF, író.
 20 DR. BÁRÓ KOHNER ADOLF, nagybirtokos.
 DR. KUNOSS IGNÁC, keleti akad. igazgató. 1912.
 LAJTA BÉLA, műépítész.
 DR. LASZ SAMU, gimn. tanár.
 25 LIENKEI HENRIK, reálisk. tanár. 1912.
 DR. MAHLER EDE, egyetemi tanár.
 DR. MÁLNAI MIHÁLY, tanítóképzői tanár.
 MANDL BERNÁT, polgári isk. tanár. 1912.
 DR. MARCZALI HENRIK, egyetemi tanár.
 30 DR. MEZEY FERENC, az orsz. iroda alelnöke.
 DR. MEZEI MÓR, ügyvéd, 1912.
 DR. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő. 1912.
 DR. PAP DÁVID, ügyvéd.
 DR. RADÓ ANTAL, író.
 35 RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató. 1912.
 DR. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár.
 SÁNDOR PÁL, országgy. képviselő. 1912.
 DR. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár.
 DR. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő.
 40 DR. SCHWARZ VILMOS, ügyvéd.

- Dr. SEBESTYÉN KÁROLY, színműv. akad. tanár. 1912.
 Dr. STAMBERGER FERENC, kir. közjegyző. 1912.
 STEINER JÓZSEF, tőzsdetanácsos.
 STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató.
 45 Dr. STILLER BERTALAN, egyetemi tanár.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd.
 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő. 1912.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gimn. tanár. 1912.
 Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. főtitkár. 1912.
 50 Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros. 1912.

B) *Vidéki tagok:*

- ADLER EMIL, cégvezető, Nagykikinda. 1912.
 Dr. BALKÁNYI MIKLÓS, ügyvéd, Debrecen.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Nyiregyháza.
 Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely. 1912.
 5 BÜCHLER P., rabbi, Mór.
 Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár.
 Jánosi ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs. 1912.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor.
 Dr. FLESCH ARMIN, rabbi, Mohács.
 10 FREUND JÓZSEF, földbirtokos, Óbecse. 1912.
 Dr. FÜHRER SIMON, ügyvéd, Ujpest.
 GOLDSCHMIED JÓZSEF, Sárvár. 1912.
 Dr. HELLER ZSIGMOND, ügyvéd, M.-Sziget. 1912.
 Dr. HERZOG MANÓ, rabbi, Kaposvár. 1912.
 15 Dr. HEVES KORNÉL, rabbi, Szolnok. 1912.
 Dr. KECSKEMÉTI ARMIN, rabbi, Makó. 1912.
 Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad.
 Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras. 1912.
 KLAUBER FRIGYES, tanár, Eger.
 20 Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek. 1912.
 KOHLBACH SIMON, őrnagy, Brassó. 1912.

- KÚN LAJOS, tanár, Baja. 1912.
 LÁSZLÓ ADOLF, könyvkereskedő, Miskolc.
 LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok.
- 25 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged.
 Dr. LÖVY FERENC, rabbi, Marosvásárhely. 1912.
 LÖVY MÓR, iskolaigazgató, Igló.
 MESTITZ MÓR, kereskedő, Marosvásárhely. 1912.
 Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa.
- 30 PINTÉR GYULA, Abony. 1912.
 Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron.
 Dr. PROPPER JÓZSEF, Eperjes. 1912.
 REISNER EDE, Gyula. 1912.
 Dr. RÉVÉSZ DEZSŐ, ügyvéd, Balassagyarmat.
- 35 Várhelyi Dr. RÓSA Lszó, ügyvéd, Szeged.
 SCHREIBER IGNÁC, (Győr) Bécs.
 Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr.
 SELTMANN LAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely. 1912.
 Dr. SINGER JAKAB, rabbi, Temesvár.
- 40 Dr. SINGER BERNÁT, rabbi, Szabadka.
 Dr. SZÉKELY ALBERT, ügyvéd, Sátoraljaujhely. 1912.
 SZÉLL MIHÁLY, földbirtokos, Kisvárda.
 Dr. STEINHERZ J., rabbi, Székesfehérvár.
 NAGYPÉLI STERNTHAL S. földbirtokos, Temesvár.
- 45 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losonc. 1912.
 Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest.
 WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad. 1912.
 Dr. WEISZ KÁROLY, orvos, Szatmár. 1912.
 Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, Óbuda.
- 50 WERTHEIM ÁRMIN, Székesfehérvár. 1912.
 MUCSINYI WOHL-RUMI ADOLF, Losonc. 1912.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

DEUTSCH ZSIGMOND.
 Dr. FREUND ISTVÁN.

BÁRÓ GUTMANN VILMOS, Nagykanizsa.

Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője.

5 Néhai BÁRÓ HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF alap. képviselője.

BÁRÓ HATVANY-DEUTSCH JÓZSEFNÉ.

Néhai HERZMAN BERTALAN alapítvány képviselője.

Néhai KOHNER ZSIGMOND alapítvány képviselője.

Néhai MEGYERI KRAUSZ LAJOS alap. képviselője.

10 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője: ADLER LAJOS, előlj. tag.

PESTI CHEVRA-KADISA képviselője.

Néhai SCHWEIGER MÁRTON alapítv. képviselője.

15 Néhai SVÁB KÁROLY alapítvány képviselője.

Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.

SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.

SZÉKELY FERENC, bankigazgató.

Néhai TAUB SALAMON alap. képviselője.

20 Néhai Dr. WEINMANN FÜLÖP alap. képviselője.

WINTERBERG GYULA.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

ADLER LAJOS, nagykereskedő.

BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő.

DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos.

NAGYSÁROSI SZIRMAI OSZKÁR, bankigazgató.

WILLHEIM ARTHUR, cégvezető.

IX.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: —

Előadó: Dr. Blau Lajos.

Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

Elnök : Dr. Marczali Henrik.   *Előadó* : Frisch Ármin.

Tagok :

Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	Dr. Pollák M., Sopron.
Dr. Büchler S., Keszthely.	¹⁰ Stern Ábrahám.
Dr. Gábor Gyula.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Málnai Mihály.	Vajda György.
Mandl Bernát.	Dr. Venetianer Lajos.
	Dr. Weisz Mór.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök : Dr. Ágai Adolf.   *Előadó* : Lenkei Henrik.

Tagok :

Dr. Adler Illés.	¹⁵ Dr. Mezey Sándor.
Dr. Balassa József.	Palágyi Lajos.
⁵ Balla Ignác.	Dr. Patai József.
Dr. Blau Lajos.	Radó Vilmos.
Dr. Edelstein Bertalan.	Dr. Sebestyén Károly.
Dr. Feleki Sándor.	²⁰ Szabolcsi Miksa.
Gábor Ignác.	Szilágyi Géza.
¹⁰ Gerő Odön.	Timár Szaniszló.
Dr. Hevesi Simon.	Ujvári Péter.
Dr. Kiss Arnold.	Dr. Venetianer Lajos.
Komáromi Sándor.	²⁵ Dr. Waldapfel János.
Dr. Mezey Ferenc.	

4. Propaganda-bizottság:

Elnök : Steiner József.   *Előadó* : Dr. Dezső Sámuel.

Tagok:

Barber I. Zsigmond.	15 Kun Lajos, Baja.
Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza.	László Adolf, Miskolc.
Dr. Frisch Armin.	Löwy Mór, Igló.
id. Dr. Glasz Izor.	Dr. Neumann Ede, Nagy- kanizsa.
5 Goldmann Emil.	Dr. Schwartz Vilmos.
Goldschmidt Lipót.	20 Schweiger Imre.
Dr. Grauer Vilmos.	Sternné Mauskopf Teréz, Beregszász.
Dr. Gyulai Noé Hugó.	Dr. Szabolcsi Izidor.
Hegyei László.	Szabolcsi Miksa.
10 Dr. Heller Bernát.	Dr. Vajda Béla, Losonc.
Dr. Heller Zs., Máramaros- sziget.	25 Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.
Dr. Heves Kornél, Szolnok.	Wechsler Adolf, N.-várád.
Klauber Frigyes, Eger.	Dr. Weiszbürg Gyula.
Kohlbach Simon, Brassó.	Dr. Wellesz Gyula.

5. Múzeumi bizottság:

- Elnök:* Székely Ferenc.   *Társelnök:* Dr. Mezey Ferenc.
Jegyző: Dr. Mezey Sándor.   *Előadó:* Lajta Béla.
Őr: Dr. Fabó Bertalan.

Tagok:

Dr. Alexander Betnát.	Mandl Bernát.
Dr. Bánóczy József.	15 Dr. Marczali Henrik.
Dr. Blau Lajos.	Spitzer Mór.
Fényes Adolf.	Dr. Stiller Mór.
10 Keszler József.	Surányi Béla.
Dr. Báró Kohner Adolf.	Szabolcsi Miksa.
Dr. Kohlbach Bertalan.	20 Telcs Ede.
Dr. Mahler Ede.	Dr. Venetianer Lajos.

X.

A társulat kiadványai.

Ahol a könyv ára nincs kitéve, azt tagoknak a postaköltséget bele nem értve, 2 K-ért szállítjuk. Tíz koronás megrendelés esetén a postaköltséget is a Társulat viseli.

1. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENC. 1895. (Elfogyott.)

2. Évkönyv. Szerkesztik Dr. BACHER VILMOS és Dr. MEZEY FERENC. 1896. (Elfogyott.)

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta Dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896. (Elfogyott.)

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896. (Elfogyott.)

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897. (Elfogyott.)

6. A zsidók története Sopronban a legrégebb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: Dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898. (Csak pár kötött példány van még.)

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898. (Elfogyott.)

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899. (Elfogyott.)

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899. (Csak pár példány van még). — 3 K.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.
14. A zsidók története Budapesten. A legrégebbi idők-től 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta Dr. BÜCHLER SÁNDOR, 1901.—4 K.
15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF, 1902. (Elfogyott.)
16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. VENETIANER LAJOS 1902. — 4 K.
17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.
18. Szentírás. Harmadik kötet.— Az utolsó próféták 1903.
19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.
20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1905.
21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1906.
22. Rasi élete és működése. Irta Dr. WELLESZ GYULA 1906. — 1·50 K.
23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1907.
24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.
25. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF, 1908.
26. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ARMIN. I. k. 1908. — 3 K.
27. Magyar Zsidó Oklevéltár. I. k. 1092—1539. Dr. WEISZ MÓR közreműködésével szerkesztette Dr. FRISCH ÁRMIN. I. k. 1903. — 10 K.
28. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF, 1909.
29. A zsidó irodalom története. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta Dr. KECSKEMÉTI ARMIN. II. k. 1909. — 3 K.
30. A négy fiú. Elbeszélés serdültebb zsidó ifjúság számára. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat által jutalmazott pályamű. Irta MÉSZÁROS ZSIGMOND tanító. Előszóval ÁGAI ADOLF-tól. 1909. (1911.)
31. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF, 1910.
32. PATAI JÓZSEF, Héber költők. I. k. 1910. — 3 K.

33. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1911.
34. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1912.
35. PATAI JÓZSEF. Héber költők. II. k. 1912. — 3 K.
36. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1913.
37. Tompa és a Biblia. Irta POLLÁK MIKSA. 1913.
38. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1914.
39. Péchi Simon Szombatos imádságos könyve. Közzéteszik dr. GUTTMANN MIHÁLY és dr. HARMOS SÁNDOR. Néhai báró HATVANY JÓZSEF és neje báró HATVANY JÓZSEFNÉ VÁGUJHELYI LATZKÓ FANNY adományából kiadja az Izr. Magyar Irodalmi Társulat. 1914. — 3 K.
40. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1915.

XI.

A társulat alapító, pártfogó és pártoló tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

Deutsch Zsigmond és neje Stauber Borbála.	10	Néh. Machlup Adolf. Nagykanizsai izr. hitközs.
Néh. özv. Hatvani Deutsch Bernátné.		Nagyváradai izr. hitközség. Pesti chevra kadisa.
Néhai Vágujhelyi Latzkó Antalné nevére Báró Hatvany-Deutsch Jó- zsefné.		Pesti izr. hitközség.
Néhai Báró Hatvany- Deutsch József.	15	Néhai Schweiger Márton. Néhai Gavosdiai Sváb Károly.
5 Dr. Freund István.		Néhai Sváb Sándor. Szabadkai izr. hitközség. Székely Ferenc.
Báró Gutmann Vilmos, Nagykanizsa.	20	Néhai Taub Salamon. Néhai Dr. Weinmann Fülöp.
Néhai Herzman Bertalan.		Winterberg Gyula.
Néhai Kohner Zsigmond.		
Néhai Megyeri Krausz Lajos.		

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

Néhai Bródy Zsigmond.	Néhai Steinfeld Antal,
Dr. Chorin Ferenc.	Debrecen.
Deutsch Sámuel és	Néhai Steinfeld Mihály,
neje.	Debrecen.
Néhai Löwy Mór.	Néh. Sternthal Adolf.
5 Néhai Bárány Schossberger	10 Sternthal Sal., Temesvár.
Henrik.	Dr. Stiller Bertalan.
Schreiber Ignác, Bécs	Schwarz Ferenc.
(Győr).	Néhai Weiss Berthold.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

Adler Lajos.	20 Guttman Vilmos,
Aradi izraelita hitközség.	Torontálvásárhely.
Bacher Emil.	Hórváth Zsigmond.
Dr. Basch Gyula.	Kecskeméti izr. hitközség.
5 Beck Dénes.	ifj. Katser Henr., Trencsén.
Néh. Boschan Jakab.	Klein József.
Beregszászi izr. nőegylet.	25 Kohner Ágost.
Braun W. Arnold, Meran.	Néh. B. Kornfeld Zsigm.
Breitner Zsigm. L.	Megyeri Dr. Megyery I.
10 Budai izr. hitközség.	Néhai Leopold Sándor,
Deutsch Sámuel.	Szekszárd
Elek Lipót, Nagykanizsa.	Lindenbaum Mór
Néhai Ehrlich Mózes.	30 Linzer Béla
Néh. Frank Antal.	Losonci izr. hitközség.
15 Tószegi Freund Ferenc.	Marcali izr. hitközség.
Tószegi Freund Salamon.	Néhai Markbreit Adolf.
Tószegi Freund Vilmos.	Dr. Misner Ignác.
Maróthi Fürst László.	35 Nemesvidi izr. fiók-hit-
Néh. Garai Károly.	község.

- Ifj. Neumann Adolf,
Arad.
Beocsini Bárá Ohrenstein
Henrik.
Okanizsai izr. hitközség.
Pécsi izr. hitközség.
40 Néhai Dr. Pillitz Benő,
Veszprém.
Dr. Pillitz Pál, Veszprém.
Popper István.
Néhai Reich Márton,
Kalocsa.
Néh. Dr. Rosenberg Gyula.
45 Dr. Ság Manó.
Néhai Dr. Simon József.
Néhai Steiner Farkas.
Steiner József
Bárá Tornyai Schossber-
ger Lajos
- 50 Dr. Schuschny Henrik.
Néhai Schweiger Adolf.
Néhai Stern Ignác.
Dr. Stiller Mór.
Szekszárdi izr. hitközség.
55 Temesvár-belvárosi izrael.
hitközség.
Tolnatamási izraelita hit-
község.
Néhai lovag Wechselmann
Ignác.
Néhai Dr. Weinmann
Fülöp.
Csepeli Weisz Manfréd.
60 Néhai Weisz Manó J.
Wellisch Sándor és Gyula
Mucsinyi Wohl Rumi
Adolf, Losonc.

XII.

A Magyar-Zsidó Muzeum katalogusa.

Első rész.

A) Vallásrégiségek.

I. Templomok, frigyszekrények és almemorok modelljei
és képei; emléktárgyai.

1. Az adai, bécsujhelyi, bjelinai, böződujfalusi (régi), czer-
nowitzi, debreceni (új), dunaszerdahelyi, győri, egri,
kecskeméti (2), kéthelyi, kaposvári, lausannei, lovas-
berényi, malackai, marcali, miskolci (a Palóczy-utcai,

a Kazinczy-utcai, az új: oldalról), nagybecskereki, nagyszombati, nagytapolcsányi, óbecsei, pápai (belseje), rozsnói, siklósi, soproni, szabadkai, szegedi (homlokzat és teljes), székesfehérvári, temesvárgyárvárosi, tolcsvai, tornalyai, trencsényi, ujvidéki (egy képes levelezőlap, egy kőrajz*), várpalotai veszprémi, zalaegerszegi (a templom, a templom belseje), zenikai (szefárd) és zentai templomok képei. (Részint képes levelezőlapok, részint fénykép és rajz.)

Dr. Bánóczy Józsefné, *Kann Ármin és Puskás Zsigmond, Mandl Bernát igazgató ajándéka, Budapest.

2. Vakoló kanál és hozzátartozó habarcs-teknő. A gajári (Pozsony vm.) izr. hitközség templomának alapkövének letételekor 1852-ben használta Pálffy Antal herceg. A teknő díszítése barnára festett, vasveretet utánzó faékítmény és léckeretezés. Az elülső fal festett felirata: a hercegi címertől balra:

Sr. Durchlaucht dem Fürschten Anton v. Palffy
k. k. Kämmerer und Ritter mehrer Orden és jobbra:
Von der Isr. Cultus Gemeinde unterth. gewidmet zur
Grundlegung des Tempels. A hátsó fal felirata:

in Geiring
im Jahre
1852.

Spitzer Mór ajándéka, Budapest, (Pozsony—Széleskút.)

II. Templomi berendezési és szertartási szerek és eszközök.

1. Tóra-dísz (klê-kôdes). Ezüst; trébelt guirlandos oszlopon nyugszik a két emeletnyi és kupolával ellátott torony. Különlegessége a jeruzsálemi szentélyben

használt felszerelés mint díszítő motívum. (XVIII. száz. ?)

Lajta Béla építész ajándéka, Budapest.

2. Tóra-dísz. Ezüst, csengővel ellátott oszlopalakú; az oszlopfőj korona. A koronán van ezüst, vert kétfejű sas (XVIII. száz.)

K. F. ajándéka, Páris.

3. Tóra-dísz. Ezüst, oszlopalakú. Az oszlopfőn ezüstlemezen nyugszik a csengővel ellátott hat pántból és hat sodronyból összeforrasztott korona. (XIX. száz. eleje.)

4. Tóra-dísz. Kettős korona préselt ezüstözött és aranyozott (réz.) bádogból.

5. Tóra-dísz. Fedett kupaalakú, kupolás fejű préselt pakfong (?) ékitmény. A kupolán hercegi korona van. A hat pánt mindegyike alatt tömör csengőtartó kar van. A koronák dísze egy-egy golyón álló, kiterjesztett szárnyú, öntött galamb.

6. Tóra-vért. Aranyozott ezüstből valószínűleg Csehországban 1791—92-ben készült vért. Említésre méltó a gazdag filigrán és (eredetileg igazi, most ál-) ékköves díszítés. A vért porticus-alakú. Eredetileg három héber feliratú (כתר כהונה, כתר תורה) hiányzik és כתר שם טוב) karneol is díszítette. (Állítólag a paleszt. Safetből került hazánkba.)

7. Tóra-vért. Préselt ezüst lemez; 1702-ben készült József, Simon fia és neje Chaja, valamint gyermekük Ábrahám ajándékeként.

8. Tóra-vért. Préselt ezüst; paizs-alakú. Készítették Volf, Józua fia és neje Szára, Mayer lánya.

9. Tóra-vért. Ezüst; kapuzat-alakú. Készítették Dávid és neje Juda Léb lánya.

10. Tóra-vért. Ezüst, kapuzatalakú. Készítették *Markel*, Jákob fia, fiának berith-milája alkalmára 1738-ban.

11. Tóra-vért. Aranyozott ezüst címerpaizs-alakú; gazdagon díszített rekesz-zománcos és filigrános munka. A lemez közepén van a frigyszekrényt utánzó, szárnyas ajtóval ellátott portale; a szekrényben van egy drótfiligrános, kis ezüst tóra-tekeres.

Winterberg Gyula udv. tan. ajándéka, Budapest.

12. Tóra-mutató. Ezüst; 1764-ből való. A mutató karját megszakítja kb. a közepén egy kockaalakú szelence, amelynek három oldala virág- és levéldíszű áttört lemez, negyedik oldala pedig ajtó (síma ezüst lemez a következő primitív vésettél: **ר"ה" תקכ"ה**).
13. Tóra-mutató. Ezüst; csavarmenetű. A kar két részét üres gömb, csomó, választja el. A felső és alsó csavarmenet héber felirata: Ajándékozta David, alias Abraham, Jákob fia gyermekei nevében, hogy azokat tartsa életben Isten, hogy tanulhassanak, családot alapíthassanak és jót tehessenek; kiki tehetsége és Isten áldása szerint.
14. Templomi (almemori = oltári) gyertyatartó-oszlop. Dúsan aranyozott, fehér alapú oszlop (az előimádkozó asztala mellé) karos gyertyatartó (kandelabrum) részére. Az oszlopokon aranyozott szegélyű kék alapon van a ráenyvezett német és héber felirat; az egyik: Spende v. Ignaz Deutsch, a másikon: **מנחת זכרון** **מאתי ה"ק איזוק דייטש**; a talapzaton van az egyik: 5627 (= 1867), a másikon: **שנת תרכ"ז לבע**.

Az aradi izr. hitközség letéte.

15. Templomi menóra. Nagy, álló, sárgarézből készült, gazdagon díszített nyolekarú gyertyatartó; egy különálló, elülső kar az ú. n. «sammes» tartója. A menóra szárának felső díszje a *lengyel* sas, amely négy áttört művű falból álló cserényből kiemelkedik. Az egyes falak áttört művű, koronával ékes ovális keretben levő

hétkarú gyertyatartó-ábra, melyet jobbról-balról orosz-lán támaszt; az ékítmény alapja szalag **להדליק נר הנוכה** felirattal.

Winterberg Gyula udv. tan. ajándéka, Budapest.

16. Templomi ámpolna. [Örök méceses, de esetleg tisztán halotti méceses (nêr hazkâra).] Sárgaréz-ből készült, áttört művü ámpolna. A felső peremen olvasható héberül: Ajándékozta a Chevra Kadisa 5563 (tehát 1803) Elul hó elsején. Az ámpolna nyakának alsó szegélyén és az alsó tál felső peremén olvashatók a Chevra-választmány tagjainak (héber) nevei. [Feltűnő e név: **ר' מאסים** (Mózes?).]
17. Fali gyertyatartó. Köralakú trébelt rézpaizs; a paizson levő préselt domború kép tárgya: A két kém rúdon szőlőfürtöt hoz. (Valószínű. XVII. száz.)
18. Fali gyertyatartó. Teste medencealakú; úgy ez, mint köralakú, préselt díszítésű reflektora sárgaréz-ből való; egy gyertyának való.

Klausner J. és fia ajándéka, Berlin.

19. Fali gyertyatartó. Teste nyoleszögű keretes tükör-alak. Úgy a síma, domború tükör kerete, mint a nyoleszögű, kis paizsalakú reflektor gazdagon díszített, préselt sárgaréz-lemezből készült. A keret alsó részéből kiágazik a háromkarú gyertyatartó.
20. Templomi fali gyertyatartó. Rendkívül primitív munka **יוסף בריל** (Brill József), az adományozó nevének kiütésével.
21. Fali gyertyatartó. Behajlított vaspánt; maga a gyertyatartó vaskorongba szúrt vastövis.

Bencze József ajándéka, Urai-Ujfalú (Vas m.).

22. Fali halotti (nesómó-) mécesstartó szekrény. Görög stílusú gyári munka. Az architráv öntött felirata:

הברא אנשי מקום דקקאי בשנת תרל, tehát 1870-ből való. A mécsesek számára eredetileg az oszlopokból meredő két-két kar szolgált; ez letört és ekkor készülhetett a most teljesen elégett bádoglemezernyő a két oszlop közti küszöbre tett mécsesek kormosító lángja ellen.

Weisz Simon ajándéka, Óbuda.

23. Fali halotti mécsesstartó sárgarézből 1822-ből. Készült az óbudai chavurath menúchô nechônâ (chevra kaddisa) megbízásából. A mécsesstartó címerpaizs-alakú, préselt rézlemez, közepén ezüstlemez betéttel; a betét felirata:
 חבורת מנוחה נכונה עשו בצל אל מעשה המנורה.
 להעלות בה נר זה לזכרון.

Weisz Simon ajándéka, Óbuda.

24. Fali halotti mécsesstartó sárgarézből 1822-ből. A mécsesstartó préselt rézlemezről készült; a hátlap alakja draperiás kapuzat. A két oszlop közti medaillon felirata:
 חבורת מנוחה נכונה עשו בצל אל מעשה המנורה.
 להעלות בה נר זה לזכרון. Az olajos pohár befogadására szolgáló rácsozatos erkély alatti felirat:
 חברא מנוחה נכונה שנת תקפב ל.

Weisz Simon ajándéka, Óbuda.

25. Mosdótál vörösrézről; valószínűleg a leviták felszereléséhez tartozott.

Deutsch Adolf ajándéka, Kisfalud.

26a. Sófar. Széle csipkézett.

26b. Sófar fekete szarúból. (A chéremnél, kiátkozáskor használták.)

Klausner J. és fia ajándéka, Berlin.

27. Sófar. Felirata: שמואל בן יוסף.

28. Berith-milához tartozó tárgyak : Móhél-kés. Nyelének felirata : **ישראל ועליג לינדענפעלד**; a tulajdonos neve : Lindenfeld Izrael Zelig, a bőrrel bevont, bársonnyal bélelt tok fedelén is van. Különös a **סיוע אלמאשד** felirat. (Talán a Szóny melletti Almás.)
29. Móhél-kés. A felirat részint a 149. zs. 6—7. v., részint a parancsra vonatkozó : **וביום השמיני ימור בשר ערלתו**. A nyele gombban végződik; e gomb felirata : **פינחס**. A móhél neve : Krausz Fülöp, a levita) és az évszám **לפ"ק** (1866). A tok barna bőrrel bevont, zöld, barna, kék és karmazsin bársonnyal bélelt fadoboz.
30. Móhél-kés. A penge lancetta-alakú; nyele aranyozott csavarmenetű oxidált ezüst.

Klausner J. és fia ajándéka, Berlin.

31. Serleg. Talpatlan, cserép, jeruzsálemi ipar. Feliratos : aranyozott betűkkel bele van préselve a körülmetelési imádság. Elül a nyugati fal (**כותל מע**); jobbra tőle **מ"ש**, balra **מ"מ** (Sámuel és a patriarchák sírboltja). A felső perem körirata : **מנחה הא שלוחה פנחס בן** **מ"ה"ו מענדל כהן** és a bor benedictiója.

b) *Frigyszekrény-függönyök. — Tóráköpenyek.*
Pólyák.*

32. Függöny: régi, arany- és ezüstszővésű, lombozott mintájú olasz brokátból való síma tükör. Ezt körülveszi vörös (most rozsdás színűre fakult) bársony szegély, a függöny alapja. Az ezüst lemezekből kivágott betűket rávarrták; némely szó aranyozott. A felirat leg-

* Ezen tárgyakat Weisz Miksa dr. katalogizálta.

felsőbb sora mellett van jobbról s balról egy-egy aranyozott ezüst lemezből préselt barokk stílusú virágváza. A felirat keretes. Szövege:

ו"נ הרבני הנניד המפורסם הראש ומנהיג מדינה כבוד
מהור"ר יצחק במהור"ר יעקב הנקרא טויבש ואשתו
הגבירה מרת בילא עבור בנם הנלד יעקב השי"ת
יגדלו לתורה ולח' ולמ"ש שנת ואהב את יעקב לפ"ק
יזכור אלהים נשמת הראש מ' יעקב מענקיש ונשמת
אשתו מ' יטה בעבור שחתנם ובתם הנ"ל נתנו לצדקה
עבור נשמתם ותנצבה עם שאר צדיקים אכ"ר

1837-ben készítették Taubes Izsák és neje Bella Jákob gyermekük javára és egyúttal az anya szülei emlékére. (A Menkes családi név Lemberg-re utal.)

Báró Hatvany József ajándéka, Budapest.

33. Függyöny: virágos brokát arany szegélyű piros bársony tükörrel. A tükör ornamentikája: arany himzésű sörényes oroszlánok koronát tartanak; a korona alatt virágos fa van és jobbra-balra tőle egy-egy virágcserep virággal. A felirat ב"ת és alatta az adományozó neve: זיסל מאטלה.

Kőszegi izr. hitközség ajándéka.

34. Függyöny atlaszból brokát tükörrel; aranyszövésű szalaggal és selyemrojtokkal ékes. Fent aranykoszorú és két virágváza a díszítménye. Felirata, a szokásos ב"ת kívül:

ו"נ האלוף הר"ר מאיר בן מ' יהודה פרנס עבור נשמת
אשתו הצנועה מ' סעדקי בת המנוח הר"ר שמשון זל
שנת תקל"א לפ"ק

1770—71-ben készítette Meir, Juda fia, a szegénygyám néhai felesége Szedki (Szidike?), Simsón lányának emlékére.

Winterberg Gyula udv. tan. ajándéka, Budapest.

35. Fügöny brokátból és ugyanilyen szövetű kárpit; ez fodros. A fügöny ornamentikája a hexagramm (mágén dávid).
36. Fügöny hozzátartozó kárpittal sodros selyemből (szatin béléssel). A keretes tükör aranyhímzésű felirata :
 ז"נ א"ח מ' פרומיט אשת כהר"ר מיכאל הרש
 רושיטשקא מסלאפ לזכרון נשמתה כ"ה אב תר"א לפ"ק
 1841-ben készíttette Ruzsicska Frummet, Mihály Hirs neje Slapból. A takarónak hímzett felirata :
 קודש ליי
37. Fügöny sodros fehér selyem brokátból beleszőtt virágokkal és applikált selyemlevelekkel. A felirata sárga selyem hímzés :

תשמח בתולה במעשה
 ידיה היא הנער' מ' זעלדה
 בת כ"ה דוד צבי קראסא
 מק"ק טשים תרי"ב לפ"ק

1852-ben Teschenben (?) készíttette Zelda, Krásza Dávid Zebi hajadon leánya.

38. Fügöny, fehér alapon színes virágú brokát. A fehér atlasz tükört szegélyezi ezüstszövésű szalag; a tükör feletti ornamentika két hexagramm és köztük szalagból kivarrt korona כ"ת és ז"נ החב' זנוויל וזונתו מ' כ"ת Ajándékozták Zanvil és neje Channa. (Hozzá tartozik a kárpit. Mindkettő a vasmegyei Uraiujfaluból származik.)
39. Fügöny-rész : kék brokát virágos selyemhímzéssel.
40. Fügöny-rész : sötétzöld bársonytükör aranyhímzésű felirattal :

זה שייך להרן בן
 מו"ה דוד משה ט'
 זצ"ל וזונתו מרת
 פריידל ת' שנת
 תר"א ל' פה ק"ק
 פ"ש יע"א

1841-ben készült Galgóczon (Freistadt); gazdája volt N... , néhai Dávid Móse T... és neje Freidel.

41. Fügöny halványkék virágos brokát piros, arany csipkével szegélyezett bársony tükörrel. Ennek ornamentikája rávarrt korona és hímzett arany koszorú. Felirata:

כ"ת
שייך
לחברא מנחם אכלים
נעשה
ע"י אלוי"ק גבאים
בשנת
תקפ"ו
לפ"ק

A Menáchém-abélim (a gyászolók vigasztalói)-Egylet tulajdona; készült a gondnokok rendeletére 1826-ban.

42. Fügöny: barna, virágmintás félselyem alapon van fehér selyemtükör; a tükör fölé festették a bor benedictióját. A tükör festett felirata a berith mla- (circumcisio) ritualéhez tartozó áldás. אלהינו ואלהי אבותינו két oroszlántól környezett paizsban; koszorúban van az ajánlás ezen első szava: זאת

נדב איש יקר רוח הוא הנעלה ה'ר שמעון יעקב ברוק
נ"י ע"ז הצנוע' מ' נעלה ת"י בשנת בהמלו בשר ערלתו
לפ"ק

1825-ben ajándékozták Bruck Simon Jákób és neje Gella.

43. Fügöny: fehér, sodros selyem hímzett virággal. A tükör (most fakult) rozsdavörös bársony. Ornamentikája: két aranyhímzésű szarvas tart egy ál-ékköves (üveg) aranyhímzésű koronát. A tükröt arany szövésű keskeny szalagok vonalozzák; a vonalak közti felirat szövege:

כ"ת

נ"י הר"ר הרש ז"צ ב"ה אלחנן ליב
 ז"ל מק"ב וזוגתו מ' אסתר ז"ת
 במ' זעלקי מק"ק ברעזניץ
 בשנת תקנ"ג לפק

Az évszámtól (תקנ"ג) jobbra és balra van egy-egy ál-ékkő (piros üveg). A felirat alatt van háromsoros ornamentika: az elsőben egy-egy hímzett háromvirágú tulipán közt hexagramm, a másodikban virág két sas között, a harmadikban két oroszlán közt egy hexagramm. A felirat szerint Hirsch Kattenbergből és neje Eszter Bresnitzből, 1793-ban ajándékozták e függönyt.

Klausner J. és fia ajándéka, Berlin.

44. Frigyszekrény-kárpit. Barna bársony; rajta כ"ת körül varrott hexagramm két osztrák koronás címerpaizs között; az egyikben van a hétkarú szombati lámpa, a másikban kis, füstölgő oltár. Évszáma: תקי"א (1751.)
45. Tóra-köpeny színes brokátból.

Özv. Neuberger Ignácné ajándéka, Budapest.

46. Tóra-pólya (mappák) vászonból. A piros pamuthímzésű felirat szövege:

ז"נ היקר והנעלה והקצין כהר"ר יוסף יהודה געללערט
 יחי' מן קויט עב' הק' מרדכי יחי' הנולד פמו"ש יום ב' ט'
 סיון תרי"א לו ויזכה לגדלו לתורה ולחופה ולמעשים
 טובים א"ם

1851-ben ajándékozta Gellert József Jehúda Kojeteinből (?) újszülött fia Márkus javára.

47. Függöny rózsaszínű selyem tükörrel, az Ujhold-napok tiszteletére. Festett felirata:

כ"ת
 הפרוכת הזאת ליי קודש
 לפאר היכלו מדי חודש בחודש.
 ו"נ
 הר"ר אברהם ראטמער מא"י
 בשנת מרמ"ו לפ"ק

1856—57-ben ajándékozta Rotter Ábrahám Óbudáról.
 (A pesti, VI. Király-u. 6. sz. a. lengyel ritusú zsidó
 község tulajdona volt.)

c) *Mizrach-, memor-, naptári és hirdetési táblák.**

1. Mizrach (a keleti tájat jelző) tábla. Aranyszínű, üvegre festett rajz. A rajz kapuzat, amelynek bolthajtásán a 113. zs. 3. verse, az oszlopfőkön és talapzatukon van **מִצְרַח זֶה רוּחַ הַיָּם** felirat. A kapuzatban téglákból felrakott talapzaton van egy oroszlán; felette a **מִזְרַח** szó és a 17. zsolt. 8. v. **שׁוֹיִתִּי יי לְנֹגְדֵי תַמִּיד**; a felirat felett a két kőtábla.

Weisz Ármin tanítójelölt ajándéka, Budapest.

2. Sivvithi-tábla, az előimádkozó asztalának dísze, amely arra inti a község megbízottját (seliach cibbûr), hogy isten előtt áll. Egyúttal a keleti tájt jelző tábla. Pergamenre színes ténrtával írt és rajzolt munka. Készítette Sohr Löb 1844.

A bezdáni izr. hitközség ajándéka.

3. Sivvithi-tábla papirosból (felső és bal része elszakadt és hiányzik). Rendkívül érdekes, hogy az alakok: Jákob, Dávid, Salamon, egy bölcs és Mordechai, va-

* Ezen tárgyakat Dr. Weisz Miksa katalogizálta.

lamint az oszlopok minuskulákból készültek. Az egész ornamentika, a szegélyek, Jákob és Dávid király vonalai a százötven zsoltár betűiből állanak. Salamon királyt Kóheleth könyve, az alatta rajzolt bölcsét Rúth könyve, Mordechait Eszter könyve és ismét Salamon királyt az Énekek éneke betűiből összeállította Mordechai, Eliezer fia, a község kántora Megyeren, (מעדיעראוס'ס) 1827 tammúz hó 13.

A gyöngyösi izr. hitközség ajánd.
(Dr. Patai József útján.)

4. Az almemori felolvasó-asztalra való, a jótékony egyleteket feltüntető tábla pergamenből. Tollrajz, részint színes téntával. Kettős feliratos szegély között van a kapuzat, amelynek homlokdíszé két oroszántól támasztott dekalogus. A kapuzatban van: Gebet für den Landesvater . . . Az adományozó figyelmébe ajánlott intézmények a szegényügy (cedáka) és a chevra-kadisa. Készítője Goldmann Fülöp (יום טוב), kántor. A templom számára megvette Bacher M. (A fakeret felirata: . . . באכר 'מ' ה' פאן 'ה' געשפענדעט פאן 'ה' מ' באכר . . .)

A bezdáni izr. hitközség ajándéka.

5. Malkuth-tábla. A templom előcsarnokában szoktak a bűnbánóra 39 ütést (מלקות) mérni. E táblán van egy ima, melyet a chevra-kadisa megrágalmazója mondott az executio alatt. 1838-ban írta a chevra titkára: Leipniker Mendel. (פאלל) rendszeren Friedländer abbreviaturája.)

Bató Lipót ajándéka, Budapest.

6. Szeфіra-tábla, színes festésű papírlap 1786-ból. Fent és lent négy koszorúban vannak a számlálást (pészach és sabbuóth között) kísérő imák, a felső középső

cartoucheban a szefíra benedictiója, az alsóban egy kép: az oroszánt széttépő Sámson.

7. Az 1822—23. zsinagógai év fali naptára.

III. Szertartási és felszerelési tárgyak és eszközök a családi életben lefolyó egyházi ünnepeken.

a) *A Sabbath-tal összefüggő tárgyak.*

(Szombati lámpák. — Kiddus-serlegek. — Fűszer [beszámim-] tartók.)

1. Függő sárgarézlámpa. A lámpa teste hatágú csillag, a mécsesről lefolyó olaj felfogására szolgál a tömör sárgaréz-csésze. (A közlekedő réz-csatornák elvesztek.)
2. Függő sárgarézlámpa. A lámpa teste nyolcágú csillag; alatta van a csipkézett szélű csésze az olaj felfogására. (A közlekedő rézcsatornák elvesztek.) A lámpa felső része maga is gyertyatartó; a középső korongjába illeszthető gyertyatartó-karok hiányoznak. Kampója fűrészalakú.

Spitzer Mór ajándéka, Budapest.

3. Függő sárgarézlámpa. A lámpa teste nyolcágú csillag; alatta van a tömör csésze az olaj felfogására. Megvan a nyolc közlekedő sárgaréz-csatorna közül négy darab. Kampója fűrészalakú.

(Székesfehérvárott vették.)

4. Szombati álló lámpa. Sárgarézből készült körülbelül a XVIII. században. Talapzata trébelt lilium díszítésű sárgarézlemez vaskorongon. A talapzatból kiemelkedik egy tömör rúd, amelynek közepe táján van a tömlőalakú mécsesstartó edény négy mécs befogadására. A mécses fölött a rúdon szabadon mozgó, rovátkás sárgaréz-lemez van négy lánccal; két láncon lóg egy-

egy koppantó, egy harmadikon szurkáló a kanóc megigazítására, a negyediken bogyóalakú kehely a mécsek kioltására. A rúd végén van a tömör, sárgaréz fogója.

5. Szombati lámpa. Körülbelül XVIII. századbeli, sárgarézből öntött hatkarú, kis függőlámpa. Az egyes venyigés díszítésű, öntött karhoz csavar erősíti a széles talpú öntött kelyhet. A kacsalakú száron levő virágot szögecs kapcsolja a szárhoz. Az alsó és középső korongon 11 virág (6+5) volt (ma csak 2 van). A szár végén van egy öntött kis tál. A lámpát összetartó vasrúd alul gombban, fent igen nyersen stilizált *lengyel* sasban végződik.
6. Hétkarú gyertyatartó. Valószínűleg velencei gyári munka.

Batthyány Tivadar grófné ajándéka,
Budapest (F. B. útján).

7. Hétkarú gyertyatartó. Tengeri kagylóba illesztett, ∞-alakban elrendezett viaszgyertyatartó. Valószínűleg velencei gyári munka. Sárgarézből készült.

Dr. Fekete Ignác ajándéka, Budapest.

8. Kiddus-serleg. Tulipán (nyoleszirmú) talpas, vert ezüst serleg. Díszítése barokkstíli virág- meg levélfüzér. A szélén levő felirat: שמור את יום השבת לקדשו
זכור את יום השבת לקדשו.

Dr. Hirschler Henrik ajándéka, Budapest.

9. Kiddus-serleg. U. o. Körirata: זכור את יום השבת
לקדשו כאשר צוך " אלהיך.

Dr. Hirschler Henrik ajándéka, Budapest.

10. Kiddus-serleg. Ezüst, talpas trébelt munka. Elül koszorúban e felirat:

כּוּם יְשׁוּעוֹת אִשָּׁה
וּבִשְׁם יי אִקְרָא.

A koszorú alján a tulajdonos nevének kezdőbetűi : F. R.

Czinczár József ajándéka, Kolozsvár.

11. Kiddus-serleg aranyozott ezüstdől. Díszítése stilizált levél. Felirata :

ד"ד
מ' תפארת
שבת
פ"ב תרנא לפ"ק

tehát Pozsonyban (פ"ב Pressburg) készült 1891.

12. Kiddus-serleg. Talpas, belül aranyozott ezüst kehely. Felirata : Seiner Wohlgeboren dem Herrn Dr. S. Naschér Rabbiner aus Berlin zum Zeichen dankbarer Verehrung von den Curgästen in Franzensbad 1870.
13. Fűszer (בשמים) tartó; toronyalakú ezüst. Csavart díszítésű (rococo) trébelt, valószínűleg a XIX. század elejéről való; a tulajdonképeni torony a brassói Szt. Katalin-kapu utánzata, XVIII. századbeli ötvösmunka. A torony fala négy áttört művű óralap (I—XII) tolható óramutatóval; az egyik falon ajtócska van. A torony teteje csonka gúla gombbal; rajta mozgó szélvitorla. A négy saroktorony kisebb; rajtuk zászlóalakú vitorla.
14. Fűszertartó. Ezüst, dúcalakú, filigrános munka.
15. Fűszertartó. Ezüst. (Töredék.)
16. Fűszertartó. Talpas, dúcalakú, áttört lemezű.

Szabolcsi Miksa író ajándéka, Budapest.

17. Fűszertartó. Hordóalakú; födele áttört lemez. Ezüst.
18. Fűszertartó. Ezüst filigrán munka. Talpa négy tömör karmon nyugvó filigrános csonka gúla; ezzel a fűszer-

- tartót filigrános kosáralakú dúc köti össze. A test ajtóval és körülfutó erkéllyel bíró egyemeletes torony, amelynek filigrános falait áttöri egy-egy kettős ablak. Az erkély mindnégy sarkán egy-egy csavarmenetű zászlórúdon két csipkés ezüst vitorla van. A torony teteje laternás; hegyén a vitorla rúdját csavarmenetű ezüst sodrony takarja; a vitorlás rúd végén szabadon forgó aranyozott ezüstlemezből kivágott orozslán van.
19. Fűszertartó. Két körülfutó erkéllyel ellátott torony. A toronynak van rácsos erkélye. A torony hat ablaka vak. Az ajtó régi haranglábaknak kemény deszkából és erős szögekkel díszített kapujának az ntánzata. Ugy az ajtó, mint az ablak fölött van egy-egy kerek ablak; ezek átlyukasztattak, hogy a havdálát végző szagolhassa a fűszer illatát. A toronynak van felső karzata; teteje piramis. Ugy az erkélyek, mint a torony csúcsának a díszítése egy-egy ezüst gombban forogható szélvitorla.

Dr. Mezey Ferenc kir. tanácsos ajándéka, Budapest.

20. Fűszertartó. Toronyalakú ezüst filigrán munka. Stilizált orozslánkarmokon nyugszik az oszlopszerű ezüst lemezes és filigrán talapzat. A sodronyos és rozettás erkélyű lemezen van a harangláb ezüst csengővel. A haranglábat négy filigrános oszlop támasztja; az oszlopokból kiálló zászlórudakon forog egy-egy aranyozott kétnyelvű, csipkézett szélvitorla. A haranglábnek van kulccsal elzárható ajtócskája; az ezüst kulcs az erkély mellső, jobb rozettájához láncsal van erősítve. A harangláb fölött van az óratorony; az órákon van mozgatható óramutató. A torony filigrános, csonka kupalakú tetejét a haranglábtól négy síma ezüst lemezből készült tömb választja el. A tetején körülbelül egy deciméter hosszú ezüst zászlórúd van.

(Az aranyozott ezüst vitorla hiányzik. Ugy a talapzat, mint maga a harangláb helyenként rongált állapotban van.)

Özv. Grosz Antalné ajándéka, Budapest.

- 21. Fűszertartó. Ezüst, filigrán munkájú szélvitorlás torony.
- 22. Fűszertartó. Ezüst, filigrán munkájú torony. (Az ajtó és a szélvitorla hiányzik.)
- 23. Fűszertartó. Ezüst, filigrán, körülfutó erkéllyel és laternával ellátott, két emeletnyi torony. A laterna fölött levő kupola gömbjén van ezüst lemezből metszett zászló. A második emeleten aranyozott harangocska csüng.
- 24. Fűszertartó. Ezüst, rokoko stílusú talapzaton van egy ezüst lemez, a torony alapja. A talapzat maga áttört mívű, oroszán és kagyló díszítésű kupola, amely 4 négykarmú lábön nyugszik. A kupolát tartó mákfejú támasz körül három stilizált griffmadár ágaskodik. A fűszertartó maga négyszögű, áttört mívű torony: két-két szemközti fal ornamentikája egyforma; az egyik díszítmény: két fához támaszkodó oroszán; a fán virágkosár van, amelyen két madár ül; a másik két lemez díszítménye urna-alakú virágkosár; oldalán egy-egy galamb, fölötte repdeső papagály. A torony teteje rokokó ízlésű áttört lapú piramis; fölötte van harangláb (csengetyű nélkül). A harangláb orma vitézkötéses ezüst drótos, filigrános sapka. (A drezdai Zwingerre emlékeztető. A tartó felső fedőlapja hiányzik.)

Báró Dirsztay Béla ajándéka, Budapest.

- 25. Fűszertartó. Ezüst körtefa-ág levelekkel és három körtével; a középső körte a fűszertartó.
- 26. Fűszertartó. Ezüst körtefa-ág ötlevelű, a végén virágzatos gallyal. (Egy virág letört.) Az ág végén leveles

kehelyben van a fűszertartó körte. Ennek díszítése préselt (és aztán kidolgozott) virágfüzér közt levő két lengyel sas. A körte nyílását ezüst tok zárja; a tok csipkézett fedelén (öntött) kiterjesztett szárnyú galamb van.

27. Fűszertartó. Ezüst filigrán, szívalakú kis szelence; fedelének díszítése stilizált filigrán őszi rózsza. (Kivételesen használták beszámim-tartónak. Inkább magán-régiség.)

Kaufmann Sándor mérnök ajándéka, Budapest.

28. Gyűrű. Ezüst foglalatú karneol aranyozott vésettél; a vésett felirat: **לְהַרְלִיק נַר שֶׁל שַׁבַּת וַי"ט** (Úgy látszik, hogy a gyertyát gyújtó hitves péntek és ünnepek estéjén viselte.)

Spitzer Mór ajándéka, Budapest.

b) *Ünnepekre vonatkozó tárgyak.*

(Széder-kelyhek és tálak. — Jomkipपुरi övök és csattok. — Ethrog-tartók. — Chanukai pörgettyűk. — Megilla-tokok; Mislóach-mônoth-tálak.)

1. Üveg pohár. Két tejszínű, körökkel díszített sáv megtöri a piros palástot, amelynek közepén aranyozott vonal szegélyezte alapon e pohár rendeltetését mutató felirat van: **הַגָּן : הַפֶּסַח**; a két **ה**-t stilizált venyige választja el egymástól.

Dr. Vázsonyi Vilmosné ajándéka, Budapest.

2. Serleg, a talpas kehely ékítménye az Egyiptomból való kivonulás egyik jelenetének: «Izrael kivonul Mózes és Áron vezetése mellett a város kapujából» ábrázolása **זְכַר יְצִיאַת מִצְרַיִם** felirattal. (Ezüst, XVIII. század.)

3. Serleg. Tulipán- (nyolcszirmú) alakú, talpas vert ezüst serleg **והצלתי אתכם מעברתם** felirattal. A kehely préselt díszítménye barokkstíli virág és levél.

Báró Dirsztay Béla ajándéka, Budapest.

4. Szédertál. Herendi munka. Peremének ornamentikája : fehér levelek recés rózsaszín alapon. A tál fenekete fekete alapon rózsacsokor ; ezen alapot szegélyezik kék alapon csonka kúpok. E 16 csonka kúp alapja fehér rózsaszín keretben ; bennök a széder rendjének egyes mozzanatai. A szimmetria kedvéért a betűk festője különválasztotta a **שלחן ערוך** (írva **עוריק**!) és a **הלל נרצה**-t. (A tál repedt, egy helyen kicsorbult ; drótozott.)
5. Szédertál. Herendi, a XIX. század közepéből. Peremének ornamentikája aranyozott szegélyű zöld mezőben nyolc ovális, fehér alapú medaillon a széder rendjét jelző héber címkékkal **קדש ורחץ** stb. A tál fenekén csillagos rózsaszínű alapon előkelő család széderje : a házigazda kezét mossa.

Dr. Lövy László orvos ajándéka, Pápa.

6. Széder-tál. Olasz fayence-munka Pesaroból, 1652. A tál peremének ornamentikája négy ovális és négy kisebb stilizált szívalakú medaillon. A két ovális medaillon tárgya : fent Izsák megáldja Jákobot **הקל קול יעקב** felirattal ; lent pendantja Jákob bűnhődése : József eladása **וימכרו את יוסף** felirattal. A jobb és bal ovális medaillon ábrái virágcsokrok. A négy szívalakú medaillon ábrái : Mózes, Áron, Dávid és Salamon. A tál fenekére festve van a 114. zs. (kezdő szava **בצאת** zöld alapú medaillonban van) és a széder rendje. A tál hátának a díszítése szürkés sárga ala-

pon kék és sárga koncentrikus körök. A peremén olvasható a tulajdonos neve és lakóhelye:

יעקב אזולאי פָּוּרוֹ שְׁנַת הַתִּיב
és a tál hátának közepén hexagrammban a név kezdőbetűi י"א.

Wendlinger ajándéka, Wien.

7. Széder-tál porcellánból. Peremének ornamentikája két koncentrikus lila körben a széder-est három főkellékének: a pészach-áldozat, a maccá (hat darab laska) és a mârôr (torma és zeller?) héber feliratos ábrái. A tál közepén van L. Kuppenheim festménye: Mózes felemeli a botját és a visszatérő dagály elsodorja Micrajim hadát; a kép arany betűs felirata: זִכְרַת
כִּי עֲבַד הָיִית בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶה לַעֲשׂוֹת
אֶת הַדָּבָר הַזֶּה:

Kemenesmihályfai Deutsch Antal ajándéka, Budapest.

8. Széder-tál. Háromrekeszű pléhtál. Három oszlop támasztja a négy kerek bádoglemezt; az alsó és felső lemez szegélye rácsozott pánt. A felső lap maratott füzérdíszítés. Rajta hatkarú gyertyaforma van; a karok mindegyike csészét tart a széder-est kellékei számára.
9. Széder-tál ónból. Peremének díszítménye **WW** (a tulajdonos nevének kezdőbetűi) és a széder rendje. A tál fenekének ornamentikája stilizált virágok és galambok. A tál hátán ״ו״ך״ betűk vannak.

Schwarz J. vendéglős ajándéka, Budapest.

10. Széder-tál ónból. Felirata: אֱלֹהֵי הַפֶּסַח מִצְהָה וּמְרֹרֶה * (לְיִשׁוּעַתְךָ
תּוֹרַת עֲבוּדָה וּגְמִילוּת חֲסִדִים לְקִי קִיל יִלְק * (לְיִשׁוּעַתְךָ
'קוֹיִתִי ד'). A hátán van két jegy: ״ו״ש״ és ״נ״מ״.

A bezdáni izr. hitközség ajándéka.

11. Széder-tál ónból. Peremén van a széder rendje : קדש ורהק stb; közepén guirland és a széder rendjének folytatása : הלל נרצה ברוך; e három szón belül van egy ötágú korona és alatta ט"ה. Hátán van a gyár három jegye és שח primitiv karcolási próbái.
- 12a. Széder-tál ónból. Peremén van a széder rendje : קדש ורהק stb. A tál alján וואלף név.
- 12b. Szédertál ónból. Peremén van a széder rendje. A tál alján van nyolcágú csillag; a belső nyolcszög vésete : מרור מסח... a csillag ágai által határolt háromszögekbe van írva : ח"ק אכרהם קרויו בשנת ה' לפ"ב

Flamm József igazgató neje ajándéka, Budapest.

13. Széder-tál ónból. Peremén van a széder rendje : קדש ורהק stb. A tál alján van egy széder-jelenet : A szédert adó gazda, felesége, fia, egy vendég és az inas. (A hátán 3 «Englisch Zinn» bélyegző.)

Spitzer Mór ajándéka, Budapest.

14. Széder-tál ónból. Peremén van a széder rendje : קדש ורהק stb. A tál ornamentikája nyers, be nem fejezett rajz : egy galy és fölötte kör. Hátán olvasható líraalakú közben י"ן kezdőbetű.

Dr. Fabó Bertalan ajándéka, Budapest.

15. Öv a jomkippurkor felvett halotti köntöshöz. Az ezüst-brokátos öv csatja trébelt ezüst lemez; rajta két stilizált oroszlán ötszögű címerpaizsot tart; felirata:

כי ביום הזה
 יכפר עליכם לטהר
 אתכם מכל חטאתי"
 לפני י"י תטהרו

Ez alatt **יוסף בן אברהם** és az évszám, amelyből azonban csak az ezres szám, a **ה** maradt (a többi lekopott). A paizs fölött van egy füzéres korona.

16. Öv-csat vert ezüsből. A két oroszántól támasztott paizs felirata olyan mint az előbbié: **כִּי בְיוֹם הַזֶּה** stb.

Báró Dirsztay Béla ajándéka, Budapest.

17. Ethrognak való szelence ezüsből. Barokk ízlésű; fémjelzése 1744. A fedelére vésett felirat egy 1846-iki tulajdonosától származik: **ד"ר ממני מאנש עם זוגתי : גרינהאלץ ב" תר"ו ל.**

Klein Gyula ékszerész ajándéka, Budapest.

18. Ethrognak való, Empire-korabeli stílusban: préselt szalagdíszítményű antik váza-alak. Fedelén van egy szegeccsel odaerősített ezüst körte.

19. Ethrognak (?) való talpas, fekete terracotta csésze. Jeruzsálemi gyári ipar. (Perles Mayer, nagykárolyi rabbi számára készült.) Az agyagba (égetés előtt) préselt stilizált képek az Omar-mecset, Ráhel és a patriarchák sírboltjai. A hétsoros felirat a jeruzsálemi magyar község fellengős hálája.

20. Menóra (Chanuka-mécses) préselt sárgaréz-lemezből. A lemez ornamentikája öt oroszánfej és három-három csillag. A középső oroszánfej kivert pontokból alakított hexagrammban van; jobbra s balra tőle van 3—3 csillag és 1—1 pontokból alakított csillag.

21. Menóra. Barokk stílusú ezüst. A hosszúkás padkán van nyole kehelyalakú gyertyatartó. A préselt ezüst támla ornamentikája puncolt füzér, a közepén hét-karú menóra, egy-egy oroszántól támasztva. (Ezen külön kivágott, préselt díszítményt három csavar erősíti a támlához); a támla felső díszítése préselt korona. A támla jobb sarkán van egy kis ezüst korsó,

bal sarkán kehelyalakú gyertyatartó. (Ezen hiányzik a csésze.)

22. Menóra. Trébelt ezüst mécses, amelynek négy részét csavar kapcsolja össze. A mécs maga urnaalakú; nyolc kara (körben elhelyezve) egy-egy csigavonalban végződő őzfej; a gyertyácskának való kehely az őz szarvai között van. Az urna ornamentikája tölgyfalevél koszorú; ebből emelkedik a «sammesz»-nek való kar. A menóra talpa levéldíszes (A B és fémjelzésű) préselt ezüst.

Báró Dirsztay Béla ajándéka, Budapest.

23. Menóra. Sárgaréz-öntvény. A támla ornamentuma: két angyaltól tartott medaillon.
24. Menóra. Barokk stílusú sárgaréz-öntvény. Támlájának ornamentikája: alul hosszúkás, áttört mívű rács; felül koronával ékített נר הנוכה feliratú medaillon, amelyet két oroszlán fog körül. A pamlagalakú mécses karjai stilizált darvak. A támla balján van egy sammesznek való sárgaréz gyertyatartó; jobb oldalon (a szimmetria kedvéért) öntött virág.
25. Menóra. Állványa barokk díszítésű pakfong; a támla préselt lemez, amelynek díszítése külön lemezből kivágott, két szegeccsel odaillesztett szombati (hétágú) mécses, amelyet kétoldalt egy-egy ágaskodó oroszlán tart. A támla felső jobb sarkán van egy csapágy; de úgy a beleillő sammesz-gyertyatartó, mint a mécses hiányzik.

Spitzer Mór ajándéka, Budapest.

26. Menóra sárgarézből; állványa fa. Sajátságos a támlája: masszív sárgaréz-lemez, amelyet áttört 44 lyuk. Lezáró ékítménye egy áttört mívű félkör csappal; e csap tartja I. Napoleon rézből öntött mellszobrocskáját.

27. Menóra sárgarézből. A venyigés támla közepén van I. Lipót vert medaillon-képe; jobbról-balról 1—1 oroslán fogja körül a medaillont. A mécses oldaltámlái egy-egy udvari alabárdos (a jobb oldalon az alabárd hegye letört). A sisak díszítése 1—1 császári koronával ellátott kétfejű sas.
28. Menóra sárgarézből. A támla áttört művű. Egy להדליק נר הנכה feliratú urnából, amelyet egy-egy stilizált oroslán támaszt, ágak bujnak ki; van még a támlán egy-egy primitív madár. A pamlag lába és egyúttal oldaltámlája áttört, galamb díszítette öntött gyertyatartó.
- Glückselig és fia ajándéka, Wien.
29. Menóra sárgarézből. Érdekes, hogy a mécses betakarható; a fődél pontyalakú. Támlájának ornamentuma: venyigék között két szarvas; a venyigén egy-egy madárka ül. Az oldaltámla egy-egy ágaskodó oroslán; feje felénk néz; farka (amely a nyelv végig kunkorodik) gyertyatartó.
30. Menóra sárgarézből. A támla ornamentikája: két oroslántól őrzött kétfülű kancsó. Az oldaltámla egy-egy ágaskodó oroslán, úgy mint az előbbinél.
31. Menóra bronzból (erősen patinás). A támla barokkdíszítésű és a hexagrammal ellátott koszorús medaillon. Jobbra van Áron, balra Mózes; mindkét alaknak a keze felemelt; Áron keze mécestartó. (A sammesz hiányzik.)
32. Menóra; ezüsből készült. A mécsesek ezüstpléhből kivágott kanalak, amelyek ezüstpléhből kivágott virágdíszű, áttört művű pamlagra vannak ónozva. A támla szegélyét hozzáferrasztott ezüstdrótból való csipke díszíti; e csipkéből ered 7 (eredetileg 8) ezüst csövecske viaszgyertyácskák befogadására. A két középső,

leghosszabb cső között van szárnyas, sasfejű lant, amelyen hátul van egy kis cső a sammeszül szolgáló gyűrűs fogóval ellátott kanálalakú sajka számára.

Megszerezte dr. Mezey Ferenc kir. tan.,
a Schlesinger-család hagyatékából.

33. Menóra. Biedermayer-korbeli ezüst trébelt munka. (A rajta levő ezüst korsócska vésete: 1840. Oktober 8. B. M. és M. F. M.) A padkán van 8 ezüst mákfej-alakú mécses. A támla díszítése rárakott ezüst szombati mécses; jobbra s balra tőle egy-egy trébelt, a lemeztől szabad pálmához támaszkodó orozlán. A lemez ornamentikája rárakott (kivágott) szöllő és a közepén korona; ez alatt van egy csavarág, amelybe beleilleszthető egy tömör ezüst karikába forrasztott galamb. A támla baloldalán van egy odaforrasztott gyertyatartó a sammesz számára, jobbra a feliratos, ezüst olajkorsócska.

Özv. Neuberger Ignácné ajándéka, Budapest.

34. Pörgettyű: 3 drb. szárnyas, 1 drb. ólom, 1 drb. fa és 1 drb. sárgarézéből.

5 darabot ajándékozott Mandl Bernát igazg. Budapest.

35. Megilla-tok. Öntött, mintázott lemezből készült henger; rajta áttört, virágdíszítésű korona. A korona díszítménye virág- és gyümölcs (rózsa, eper és bogyó)-csokor; a koronában aranyozott ezüst csengettyű van. A henger paizsalakú lemezre vésett felirata:

ישראל דיררה

ה'י'

I. D.

5619.

(Tehát Derera Izrael, a temesvári szefard hitközség elnökének a tulajdona. Készült 1859.) A megilla benne van a tokban.

36. Púrimi ajándék (mislóach mónóth) küldésére szolgáló tál ónból; készült 1768-ban. A tál peremének vésett felirata: **ו"ב ומשלוה מנות איש לרעהו ומתנות** ; **לאביונים תקכ"ח ל'**. A tál fenekének díszítménye négy koncentrikus kör egy medaillon körül. A medaillon-ban levő kép tárgya az a jelenet, amidőn Hámán Susan utcáin végigvezeti Mordechajt. A felirat Mordechaj feje körül: **ברוך מרדכי**; a kép alatt két vonal közti felirata: **ארור המן בן המרתא** és alatta: **גוט פורים**. A kép körül van virágfüzéres szalagdísz. A perem alatti felirat: **דער ש"מ"ט גהערט ועליגמן ליבש ואשתו מרת יאכט תחי' מבייארהאל**.

37. Illés próféta serlege. Topázsárga üvegpohár, amelynek talpa topázsárga élű nyolcoldalú oszlop; alapja csipkézett, domborúan csiszolt 8 karaj (felváltva egy sárga, egy színtelen). A pohárba vésett jelenet: a széder-est. Vele szemben utóbb bekarcoltatták a széder-est három főkellékének **מרור מצה, פסח, מרור** a nevét.

Neumann Soma ajándéka, Budapest.

IV. Szimbolumok és amulettek.

1. Mezua-tartó tok ezüstből. 1855. A födelén négyszögű nyílás van, hogy a mezua hátán írt **שדי** szó látható legyen.

Silbermann I. antiquarius ajándéka, Budapest.

2. Tefillin-tok. Két ezüst kocka-alakú tok. Megkülönböztetésül a «tefillin sel ros» tokjára rozettát véstek.

Báró Dirsztay Béla ajándéka, Budapest.

3. Amulett ezüsből. Frigyszekrény (arón hakódes) alakú aranyozott ezüst lemez. A domború szegélytől körülvett felső résznek a vésete a felkelő nap; a domború oszlopok közti lemez szefárd jegyű felirata:

יברכך ד' | וישמרך יאר יי | פניו אליך וחנך ישא יי | פניו אל ישם לך שלום. A lemez hátsó lapjának díszítése a hétágú gyertyatartó שדי felirattal; a gyertyatartótól balra olvasható: רוד בכר מרניי כשע.

Báró Dirsztay Béla ajándéka, Budapest.

4. Amulett ezüsből. A préselt vért ornamentikája két barokk szobor között ה betű, fölötte korona.

Weisz J. ajándéka, Jászberény.

5. Amulett ezüsből. A paizsot zsinórutánczat osztja két részre: fent van egy koszorú כתר תור' felirattal, alatta nyitott könyv, lapjain a Tízige. (Az első hat olvasható.) Lent két Bernini-féle oszlop között Izsák feláldozásának domborműves ábrázolása. Sima hátlapján nyers vésetű ábra a hétkarú szombati lámpa; fölötte שדי, alatta יישמרך יי.

Eisler Samu és neje ajándéka, Budapest.

6. Amulett, préselt ezüst lemez; rajta ה betű.

IZRAELITA NAPTÁR AZ 1915. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1. 5675 Tébét 15.
- 2. Sz. Vajechi
- 9. Sz. Semót. Újhold kihird.
- 16. Sz. Váéra, **Sebát** újholdja
- 23. Sz. Bó
- 30 Sz. Besállách. **Sebát** 15.

Február.

- 6. Sz. Jitró
- 13 Sz. Mispátim. Sekálim.
Újhold kihirdetése
- 14 **Adár** újholdja
- 14 Újhold 2. napja
- 20 Sz. Terúma.
- 25 Eszter böjtje
- 27 Sz. Tecavve. Zákór
- 28 Purim

Március.

- 1 Súsán Púrim
- 6 Sz. Ki-tisszá. Pára
- 13 Sz. Vajjakhél-Pekudé. Há-
chódes. Újhold kihirdetése
- 16 Niszán újholdja
- 20. Sz. Vajjikrá
- 27 Sz. Cáv Sabbat Haggádól
- 29 Pészach előestéje
- 30 **Pészach** 1. napja
- 31 **Pészach** 2. napja

Április.

- 1 Pészach félünnep 1. napja
- 2 Pészach félünnep 2. napja
- 3 Pészach félünnep 3. napja
- 4 Pészach félünnep 4. napja
- 5 Pészach 7. napja
- 6 Pészach 8. napja. Mázkir.
- 10. Sz. Semíni Újhold kihird
- 14 **Ijjár** újholdja
- 15 Újhold 2. napja
- 17 Sz. Tázriá-Mecórá
- 24 Sz. Ácharé-Kedósim

Május.

- 1. Sz. Emór
- 2 Ómer 33. napja
- 8 Sz. Behár-Bechukkótáj.
Újhold kihirdetése
- 14 **Sziván** újholdja
- 15 Sz. Bemidbár
- 18 Sábúót előestéje
- 19 **Sábúót** 1. napja
- 20 **Sábúót** 2. napja. Mázkir
- 22 Sz. Nászó
- 29 Sz. Behaalóteka

Junius.

- 5 Sz. Selách. Újhold kihird.
- 12 Sz. Kórach. **Tammúz**
újholdja

13 Újhold 2. napja

19 Sz. Chukkat

26 Sz. Bálák

29 Tammúz 17. böjtje

Julius.

3 Sz. Pínechász

10 Sz. Mattót-Maszeé. Újhold
kihirdetése

12 Ab újholdja

17 Sz. Debárim. Cházón

19 Áb 9. böjtjének előestéje

20 Áb 9. böjtje

24 Sz. Váetchánnan

26 Áb 15.

31 Sz. Ékeb

Augusztus.

7 Sz. Reé. Újhold kihirdet.

10 Elúl újholdja

11 Újhold 2. napja

14 Sz. Sófetim

21 Sz. Kí-técé

28 Sz. Kí-tábó

Szeptember.

4 Sz. Niccábim-Vajjélek

5 Szelíchót 1. napja

8 Rós-Hassána előestéje

9 Rós-Hassána 1. napja
5675 Tisri 1.

10 Rós-Hassána 2. napja

11 Sz. Háazinu. Súbá

12 Gedalja böjtje

17 Jóm Kippúr előestéje

18 Jóm Kippúr

22 Szukkót előestéje

23 Szukkót 1. napja

24 Szukkót 2. napja

25 Sz. Chól-Hammóed

26 A félünnep 2. napja

27 A félünnep 3. napja

28 A félünnep 4. napja

29. Hósána Rabba

30 Semini acéret. Mázkir

Október.

1 Szimchat tóra

2 Sz. Berésit. Újhold
kihirdetése

8 Marchesván újholdja

9 Sz. Nóach. Újhold 2. napja

16 Sz. Lek-leká

23 Sz. Vajjérá

30 Sz. Chajjé-Szará

November.

1 Sz. Tóledót Újhold kihird.

7 Kiszlév újholdja

8 Újhold 2. napja

13 Sz. Vajjécé

20 Sz. Vajjislách

27 Sz. Vajjéseb

December.

2 Chanukka 1. napja

4 Sz. Mikkéc. Újhold kihird.

7 Tébet újholdja

9 Chanukka 8. napja

11 Sz. Vajjigás.

14 Tébet 10. böjtje

18 Sz. Vajechi

25 Sz. Semót

TARTALOM.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

	<i>Lap</i>
<i>Dr. Patai József</i> , Bibliai csataköltészet ~ ~ ~ ~ ~	7
<i>Dr. Elek Oszkár</i> , Kiss József ~ ~ ~ ~ ~	28
<i>Dr. Sebestyén Károly</i> , Fohászkodás ~ ~ ~ ~ ~	40
<i>Dr. Hajdú Miklós</i> , Mesemondó lángok ~ ~ ~ ~ ~	44
<i>Dr. Szabolcsi Lajos</i> , Sába királynője ~ ~ ~ ~ ~	56
<i>Dr. Edelstein Bertalan</i> , Rúth könyve az agárában ~ ~ ~	81
<i>Balla Ignác</i> , Római karnevál ~ ~ ~ ~ ~	115
<i>Dr. Kohlbach Bertalan</i> , A kürt szava ~ ~ ~ ~ ~	121
<i>Dr. Fürst Aladár</i> , Szombat és szombatosság ~ ~ ~ ~ ~	145
<i>Lenkei Henrik</i> , Rúth, drámai idill ~ ~ ~ ~ ~	179
<i>Dr. Kiss Arnold</i> , Messzianizmus ~ ~ ~ ~ ~	193
<i>Dr. Heller Bernát</i> , A zsidók Firdúzi Sah-Náméjában ~ ~ ~	216
<i>Dr. Kálmán Ödön</i> , Steinschneider Mór ~ ~ ~ ~ ~	225
<i>Dr. Fabó Bertalan</i> , Német-zsidó krónikások Mária Teréziá- ról és az ő magyar huszárjairól ~ ~ ~ ~ ~	237
<i>Mandl Bernát</i> , Két régi okirat ~ ~ ~ ~ ~	251
<i>Dr. Bernstein Béla</i> , Szabolcs vármegye utolsó főrabija	258
<i>Id. dr. Glass Izor</i> , Világtalanok világa ~ ~ ~ ~ ~	272
<i>Dr. Harnos Sándor</i> , A rajongók ~ ~ ~ ~ ~	291
<i>Mezey Sándor</i> , Ahasvér ~ ~ ~ ~ ~	311
<i>Dr. Guttmann Mihály</i> , Izraél háborúi ~ ~ ~ ~ ~	312

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

	<i>Lap</i>
I. <i>Dr. Bánóczy József</i> titkári jelentése	377
II. Jelentés a Kunewalder-pályadíjról	381
III. Pályakérdések	388
IV. Jelentés a fölolvadásokról	389
V. Jelentés a Magyar-Zsidó Múzeumról	390
VI. Zárszámadás és költségvetés	392
VII. A Társulat alapszabályaiból	395
VIII. A Társulat képvisellete	397
IX. Állandó bizottságok	401
X. A Társulat kiadványai	404
XI. A Társulat alapító, pártfogó és pártoló tagjai	406
XII. A Magyar-Zsidó Múzeum katalógusa I. rész	408
Izraelita naptár az 1915. polgári év számára	436